

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RADYO - TELEVİZYON ANABİLİM DALI

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

**KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ ULUSAL
KİMLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

108677

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan

Özgür YILMAZKOL

108677

Danışman

Doç. Dr. Zafer ÖZDEN

İZMİR - 2001

Yüksek lisans / Doktora tezi olarak sunduğu "KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ ULUSAL KİMLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

15/08/2001

Adı Soyadı

Özgür YILMAZKOL

FF 2801

TUTANAK

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 15/08/2004 tarih ve 1713 sayılı kararı ile oluşturulan jüri, R. Adıgüzel, T. Kuruçay anabilim dalı yüksek lisans öğrencisi Özgür Yılmaz'ın "Kitle İletişim Araçlarının Ulusal Kimlik Üzerindeki Etkisi" başlıklı tezini incelemiş ve aday 28/08/2004 günü saat 10.00'da tez savunmasına alınmıştır.

Sınav sonunda adayın tez savunmasını ve jüri üyeleri tarafından tezi ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları değerlendirerek tezin başarılı olduğuna oybirliği / oyçokluğuyla karar vermiştir.

BAŞKAN
Doç. Dr. Zafar Özden

ÜYE
Prof. Dr. Sayide Pınar

ÜYE
Yrd. Doç. Dr. Sükka Yılmaz

İÇİNDEKİLER

Sayfa

İÇİNDEKİLER	I
GİRİŞ	1

BÖLÜM 1

ULUS VE ULUSAL KÜLTÜR

I. ULUS KAVRAMININ TANIMLANMASI.....	7
A. SOSYOLOJİK AÇIDAN ULUS.....	7
B. SİYASAL AÇIDAN ULUS	14
II. ULUS-DEVLETİN ORTAYA ÇIKIŞI	16
A. FRANSIZ İHTİLALİ	17
B. ULUS-DEVLETİN GELİŞİMİ	22
III. ULUS VE ULUSAL KÜLTÜR	37
A. KÜLTÜR.....	37
B. ULUSAL KÜLTÜR	43
IV. ULUS-DEVLET VE ULUSAL KİMLİK.....	49
A. GÜNÜMÜZDE ULUS-DEVLET	49
B. ULUSAL KİMLİK	55

BÖLÜM 2

KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ ULUSAL KİMLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

I. KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI VE TOPLUMSAL ETKİ	66
A. KİTLE İLETİŞİMİNİN TANIMLANMASI.....	66
B. KİTLE İLETİŞİMİ, KÜLTÜR VE KİMLİK	72

II. KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ ULUSAL KİMLİĞİN OLUŞUMU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	79
A. TARİHSEL GELİŞME İÇİNDE KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ ULUSAL KİMLİĞİN OLUŞTURULMASINDAKİ ROLÜ	80
1. BASIN VE ULUSAL KİMLİK.....	80
2. RADYO VE ULUSAL KİMLİK	97
3. SİNEMA VE ULUSAL KİMLİK	110
4. TELEVİZYON VE ULUSAL KİMLİK	118
B. GÜNÜMÜZDE ULUSAL KİMLİĞİN OLUŞUMUNDA KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ ROLÜ	132
III. KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ ULUSAL KİMLİĞİ DEĞİŞTİRME ETKİSİ	136
A. KİTLE İLETİŞİMİ, KÜLTÜR VE DEĞİŞİM.....	139
B. KİTLE İLETİŞİMİ, ULUSAL KİMLİK VE DEĞİŞİM	143
BÖLÜM 3	
KÜRESELLEŞME, KİTLE İLETİŞİMİ VE ULUSAL KİMLİKLER	
I. KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ KÜRESELLEŞMESİ VE KÜLTÜREL SINIRLAR	150
A. İLETİŞİM TEKNOLOJİSİNDEKİ GELİŞMELER	152
B. ULUSAL İLETİŞİMDEN KÜRESEL İLETİŞİME.....	158
C. KÜRESEL İLETİŞİM DÜZENİNDE KÜLTÜR VE POLİTİKA	161
II. KÜRESELLEŞMENİN ULUS-DEVLET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	164
A. KÜRESELLEŞME VE ULUS-DEVLET	169
B. KÜRESELLEŞME VE ULUS-DEVLETİN SONU TARTIŞMASI ..	185
III. KÜRESELLEŞME VE ULUSAL KİMLİK BUNALIMI	189
A. KÜRESELLEŞME, KİTLE İLETİŞİMİ, ULUSAL-KÜLTÜREL COĞRAFYALAR VE ULUSAL KİMLİK	193

B. KÜRESELLEŞME, KİTLE İLETİŞİMİ, KÜLTÜREL EGEMENLİK VE ULUSAL KİMLİK	197
C. KÜRESELLEŞME, KİTLE İLETİŞİMİ, KÜRESEL KÜLTÜR- YEREL KÜLTÜR ÇATIŞMASI VE ULUSAL KİMLİK.....	200
SONUÇ	208
KAYNAKÇA.....	214
ÖZET.....	227
ABSTRACT.....	228
ÖZGEÇMİŞ	

GİRİŞ

İster birey isterse topluluk/grup olsun, insanların kendi özgünlüklerini ve konumlarını açıklayan önemli verileri kimlikleri sağlamaktadır. Bu veriler ışığında bireyler tanımlanmakta, topluluk/gruplar anlaşılır ve tanınır olmaktadır. Öyle ki, özellikle bireysel kimlik, çağın gerektirdiği değişim ve gelişmelerin zorunluluğu olarak pek çok kimlik tanımlamasıyla kuşatılmış durumdadır. Söz konusu olan bu kimlikler, bireyin yaşamsal önemi ve ihtiyaçları doğrultusunda şekillenip sıralanmaktadır. Bireysel açıdan bakıldığında kimlik, insana özgü nitelikleri belirtip, onu ötekilerden ayırdetmektedir. Diğer bir deyişle kimlik, bir bireyin toplumsal yapıdaki durumuna, konumuna ve yerine ilişkin bilgiler veren önemli veriler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Bireyleri ve toplumları aidiyet duygusuyla kuşatan kimlik olgusu, yaklaşık iki yüz yıldır dünya siyasal konjonktüründeki yeri ve önemini korumaktadır. Kollektif kimliğin benzer noktaları bulunan 'öteki'lerden farklı kılarak özgünleştirdiği 'ulusal kimlik' farklı bir kavramsal olgu olan ulus-devlet ve ulusçuluk gibi modernliğin doğal birer yansımasıdır. Modernleşen fikri hayatların ve düşünce sistemlerinin sonucu oluşan bu kavramlar, siyasal dengelerin kurulmasında ve yeniden kazanılmasında son derece önemli bir yerde durmaktadırlar.

1789 Fransız İhtilali sonrası, dünyada ulusçu akımların dalga dalga yayılması, özellikle çok uluslu imparatorluklar için tehlike arz etmekteydi. Farklı etnik kökenden gelen bireylerin yapılandığı devletler, siyasal düzlemde farklı kurumlaşmaları gündeme taşımışlardır. 19.yy'a miras kalan dört ana kimlikten (ırk-din-sınıf-ulus) birisi olan ulusal kimlik, ulus olma bilincine erişmiş bireylerin sahip olduğu en büyük zenginlik olarak nitelendirilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu da, çok dilli ve çok kültürlü mozaik yapısıyla farklı etnik kökenden bireylerin/grupların bir araya gelerek oluşturduğu ve bu birliktelikte aynı coğrafyayı, yaşama mekanı olarak seçtikleri bir imparatorluktu. Ancak imparatorluk, yönetimin gücünü kaybetmesi, halk üzerinde etkili olamaması, farklı coğrafyalarda meydana gelen yeniliklerin takip edilememesi ve Avrupa'da başlayan ulusçu ayaklanmalara paralel olarak imparatorluk içindeki azınlıkların isyan etmesi sonucu eski

gücünü kaybetme noktasına gelmişti. Çağı yakalayamamanın gerektirdikleri olarak, çağın sosyal-ekonomik ve kültürel gereksinimleri Batı modernizmini gündeme taşımıştır. Artık yeni bir toplum düzeni sağlamanın gerekliliği kaçınılmaz olarak görülmektedir. Bu da, modernizm (Batı) ve ulusal kimlik/ulusçuluk (Türkçülük) kavramları ile mümkün olabilecekti.

Aslında özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde sorun, Batılılaşmak ve modernleşmek kadar, özgün bir toplumsal kimliğe duyulan acil ihtiyaçtan da kaynaklanmaktaydı. Avrupa merkezli modernliğin doğal bir yansıması olan ulus, ulusçuluk, ulusal kimlik ve ulus-devlet gibi kavramların hem evrensel bir niteliği ve gerçekliği, hem de varolan özgünlükleri tanıyıp kabul eden, dolayısıyla tanıyıp tanımlayan bir yönü de bulunmaktadır. Böylelikle, tüm dünya coğrafyalarındaki toplumlar gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da kaçınılmaz bir gidişin söz konusu olduğu kimlik arayışı sürecine girilmiştir. Kaçınılmaz bir süreç olarak dahil olunan bu topyekün kimlik arayışı, çözüm arayışlarını imparatorluğun temel referans noktasını teşkil eden Batıya çevirmesine neden olmuştur. Adına Batılılaşma denilen bu değişme ve yenileşme süreci, Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilecek 'Türk Devrimi'nin temellerini oluşturacaktır.

Atatürk'ün Misak-i Milli ile çizdiği ulusal sınırlar dahilinde, kimlik sorunu yine Batının kullandığı çağın gerektirdiği ölçüde modern sayılabilecek yol ve yöntemleri ile ama kendi içinde Türk ulusçuluğunda aranarak çözüme ve başarıya ulaşma hedeflenmektedir.

Verilen topyekün mücadele sonrası ortaya çıkan Türk Devrimi ile yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin yasal olarak belirlenmiş sınırları dahilinde yaşayan halk Türk ulusuna, devlet de bir ulus-devlete dönüştürülmüştür. Bu konu, Atatürk'ün "Ne Mutlu Türküm Diyene" sözünde, çok açık ve çok net bir şekilde ifade edilmiştir. Aynı şekilde, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmayı hedefleyen düşünce ve bu düşüncelerin şekillendirdiği ideoloji de, Türk Ulusçuluğu olarak kabul edilmiştir.

Böylelikle, gerçekleştirilen Türk Devrimi ile çağdaş uygarlık yolunda ilerlemek ve bu yolda gidenlerin oluşturduğu topluluk içinde özgün ulusal kimlik bilinci ve varlığı ile yer almak daha kolay ve mümkün olabilecektir.

İletişim ile ulusal kimlik arasındaki ilişkileri incelemeye geçmeden önce, iletişimin konuyu çerçeveleyecek bir tanımlamasını yapacak olursak; iletişim insan toplumunun kültürel yaşam düzeyine ulaşmasını sağlayan araçtır. İletişimin daha geniş çapta ve daha büyük mekana yayılarak yapılması olarak ifade edilen kitle iletişiminin ise, toplumların kültürel sistemleri ve bu sistemler içinde yer alan bireylerin birbirleriyle ilişkilerinin yeniden üretilmesinde, ayrıca bu sistemler ve sistem içindeki ilişkiler hakkında bireylerin bilgilendirilmesinde belirleyici bir rolü bulunmaktadır.

İletişim, işlevsel gücü ve yansımaları dikkate alındığında toplumsal yaşamın her anında etkili olan bir görünümde bulunmaktadır. Böylesine önemli bir kavram; bireyler ve gruplar/toplumlar arasındaki diyalogu sağlamaktadır. Dolayısıyla bireylerin olduğu kadar, toplumların hayatında da iletişim ayrıcalıklı ve önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Bu önemli kavramın eklenildiği alanlar, yansımaları, etkileri ve söylemleriyle ilgili olarak birçok alanda araştırma yapılmıştır. Bu araştırmaların da gösterdiği gibi, kitle iletişim araçları hiç şüphe yok ki, kitleleri etkileyen bir gücün sahibidir. Çok zaman yasama, yürütme ve yargının ardından kitle iletişim araçlarının 4.güç olarak nitelendirilmesinin ardında yatan gerçek de bu gücün varlığından kaynaklanmaktadır.

İletişimin daha geniş çapta ve geniş bir coğrafyaya yayılarak yapılması olarak ifade edilen kitle iletişimi, yeni siyasal yapılanmaların gerektirdiği unsurları etkilemektedir. Bu etkinin boyutu, süresi ve derinliği ise yapısal farklarından dolayı farklı etkilenimlere sebep olmaktadır. Fransız İhtilali sonrası siyasal alana giren ulusal kimlik, ulusçuluk, ulus-devlet ve ulusal kültür kavramları da, kitle iletişim araçları ile yapılan kitle iletişimiyle etkilenip değişim sürecine girmektedir. Bu değişim, dengelerin yeniden şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Aynı ulusal coğrafyayı paylaşan bireyler arası birliktelik kadar önemli olan bir diğer olgu da, toplumsal iletişimidir. Çünkü, ulusal kimliğin birleştirici özelliği yanında kültürel bir işlevi de bulunmaktadır. Artık günümüzde iletişim olgusu, kitleleri manipüle etme bağlamında kimlik oluşturma ve/veya kimlik oluşumuna zemin hazırlama anlamında etkili bir güce sahiptir. Öyle ki, kitle iletişim araçları sunduğu tüm iletilerde kitlelere bir takım davranış ve düşünce tarzlarını gösterip bunları uygulama

anlamında kullanıma sokarak, bu süreçteki önemli sayılan yerini/konumunu korumaktadır.

Kitle iletişim araçları yaptıkları kitle iletişimi ile teknoloji destekli olarak, küresel entegrasyonun sağlanmasına yardımcı olurlarken, diğer yandan da ulusal bütünlüğün sağlandığı/sağlanmaya çalışıldığı devletler üzerinde yıkıcı/aşındırıcı bir etkiye sahip bulunmaktadır. Ama bir diğer yandan da, dünya üzerinde geniş coğrafyalara yayın yapan bu önemli kitle iletişim araçlarını kendi meşruiyetlerini kazanmak için kullanan belirli akımlar/gruplar/oluşumlar (etnik hareketler-eşcinseller-milliyetçi yaklaşımlar-AIDS'le savaşanlar-hayvan hakları savunucuları-Greenpeace, vb.) bulunmaktadır. Bu konumda kitle iletişim araçları çok önemli bir noktada durmaktadır. Zira, söz konusu araçlarla aktarılan ileti çoğunlukla 'değişim'e vurgu yapmaktadır. Toplumsal dinamiklerin her katmanında meydana gelen değişikliklerin sebepleri olarak iç ve dış etmenler sayılmaktadır. Bu etmenlerden küreselleşme ve bu kavramın gereklerini tüm dünyaya pompalayan bir zihniyeti taşıyan kitle iletişim araçları da, dış etkileyen konumunda bulunmaktadır. Verilen mesaj ve yapılan yayınlarla birey, sahip olduğu kültür ve kimlik ile ilgili olarak kitle iletişim araçlarının sarsıcı bir etkisine maruz kalmaktadır. Ulusal kültür ve toplumsal yaşam küreselleşme ile çözülme sürecine girmiştir. İletişimin merkezi konumundaki ülkeden yayılan iletişim ve ileti transferi ile merkez ülkenin kitlesel ölçekteki kültürü çevre ülkelere girerek, ulus-devleti ve ulusal kimliği zedeleyici/aşındırıcı ölçüde önemli olabilmektedir.

Çalışmamızın konusu, kitle iletişim araçlarının ulusal kimlik üzerindeki etkisini incelemeye yönelik olarak seçilmiştir. Aynı kavramsal zeminde farklı anlamlara gönderme yapan ulus, ulusçuluk, ulus-devlet ve ulusal kimlik olgularını birbirlerinden ayrıksı bir biçimde incelemenin zorluğu söz konusu olduğundan, bu zorluğu birbirleri arasında anlam birliği kurmaya çalışarak aşmakta fayda bulunmaktadır. Kitle iletişim araçlarının durmaksızın güç kazandığı bu dönemde, her alanda olduğu gibi ulusal kimlik üzerinde de etkisi olacağı gerçeğinden hareketle bu etkiyi incelemekte yarar bulunmaktadır. Zira, artık modern kitle iletişim araçları sayesinde ulusal sınırların ve coğrafi şartların engel teşkil etmediğine tanık olmaktayız. Böylesi bir süreç, hiç şüphe yok ki, ulusal kültür ve ulusal kimlikler üzerinde de etkili olmaktadır/olacaktır.

Kitle iletişim araçlarının etkilerini ve etkilerinin boyutlarının ne derece genişlettiklerini göstermeleri açısından bu konu dikkat çekmektedir. Önceleri yalnızca tekil olarak bireyler üzerinde çeşitli tutum ve davranışların değişmesine neden olan iletiler, şimdilerde çoğul anlamda gruplar/toplumlar ve hatta devletler üzerinde etkili olabilmektedirler. Bu konunun sebep ve sonuçlarıyla ortaya konulması çalışmamız açısından önem taşımaktadır.

Kitle iletişimi ve ulusal kimlik kavramları geniş bir konu dağılımı ve ayrıntılı açıklamaları gerektirdiğinden tezimize getirmiş olduğumuz sınırlama, çalışmamızın konusu, önemi ve amacı doğrultusunda yalnızca Türkiye ekseninde ele alınacaktır. Türkiye’de, Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasına ve bugüne değin yaşanan sosyal, siyasal ve kültürel hayattaki değişmeler, kitle iletişim araçlarının ülke içindeki seyri paralelinde ele alınacaktır.

Çalışmamız ile kitle iletişim araçlarının hemen her alanda var olan gücünün ve etkisinin ulusal kimlik üzerinde de varolduğunu ortaya koymaya çalışacağız. Bu sebeple ülkemize giriş sırasına göre, kitle iletişim araçlarını gazete, radyo, sinema ve televizyon bağlamında ele alarak incelemekte fayda bulunmaktadır. Söz konusu araçları da, gelmiş oldukları coğrafyanın sosyal, siyasal ve kültürel birikimi içinde vermeyi düşünerek, inceleme alanına dahil etmekte fayda görülmektedir.

Dolayısıyla kitle iletişim araçları ve ulusal kimlik arasındaki ilişkilerin oluşturduğu alanın hem bu kimliğin oluşturulması, hem de değişimi koşulları çerçevesinde incelenmesi dikkate değer bir inceleme alanı olarak ortaya çıkarmaktadır.

Bu tür bir çabayı gerçekleştirmeyi amaçlayan tezin birinci bölümü içinde, temel kavramlar olarak ulus ve ulusal kimlik kavramları incelenecektir. Ulus olma, uluslaşma ve ulusal kimlik sahibi olma gayreti dünya coğrafyasında kendine yer edinmeye çalışan ve edinmiş olan her ülkenin temel sorunlarından birisini oluşturmaktadır. 19.yy’a miras kalan dört ana kimlikten (ırk, din, sınıf, ulus) birisi ulusal kimlik incelemesi, 1789 Fransız İhtilali’nden günümüze uzanan bir bakış açısı içinde ele alınmaktadır. Birinci bölümün son kısmını ulus-devlet ve ulusal kimlik kavramlarının tezin diğer bölümlerine temel oluşturacak bir biçimde irdelenmesi oluşturmaktadır.

Kitle iletişim araçlarının ulusal kimlik üzerindeki etkisinin incelendiği ikinci bölüm içinde, öncelikle kitle iletişiminin tanımlanması ve kitle iletişim araçlarının

toplum üzerinde etkisi bağlamında kitle iletişiminin kültürel yapının ve kültürel kimliklerin oluşumundaki rolü ve sahip olduğu ideolojik doğa yer almaktadır. Bu kısma bağlantılı bir biçimde kitle iletişim araçlarının ulusal kimliğin oluşmasındaki rolünün tarihsel bir perspektif içinde verilmesinden sonra, ulusal kültürün üzerindeki değiştirme, dönüştürme gücüne kapsamlı bir bakış bulunmaktadır.

Ulus-devlet ve ulusal kimlikler üzerinde en büyük etkiye sahip gelişme olarak küreselleşme olgusunun ve küresel iletişim bağlamında ulusal kimliklerin değişimi konusunun incelendiği son bölüm içinde ise, iletişim teknolojisindeki gelişmelerin en büyük etkiyi sağladığı küreselleşmenin ulusal kimlik üzerindeki etkileri tartışılmaktadır. Bölüm içinde küreselleşmenin devletin tanımındaki değişim zorlamaları, sivil toplumun oluşturulmasındaki ve gelişmesindeki etki ve katkıları ile demokrasi kavramının sınırlarının genişletilmesi konusundaki düşüncelerin irdelenmesi gerçekleştirilmektedir. Bu gelişmelerle bağlantılı bir biçimde küreselleşmenin yaratmış olduğu postmodern kültürel coğrafyalar; ulusal kültürü tehdit eden bir biçimde kurmuş olduğu kültürel egemenlik; ve yerel kültür-evrensel kültür çatışması bağamları içinde ulusal kimlik üzerinde yaratmış olduğu etkiler incelenmektedir.

BÖLÜM 1

ULUS VE ULUSAL KÜLTÜR

I- ULUS KAVRAMININ TANIMLANMASI

Ulus, ulusallık ve ulusçuluk ile aynı kökten türetilmiş kavramları birbirlerinden ayrı tutarak, bağımsız bir şekilde açıklamak güç olacağından hepsini birbiriyle örtüntülü ve ilişkili tutarak incelemekte yarar bulunmaktadır. Bu bölüm içinde genel olarak bakıldığında, 18.yy'ın yarısından itibaren ortaya çıkmış ve o tarihten bugüne (21.yy'a) değin dünyanın siyasi ve politik atmosferinde değişiklikler meydana getirip çalkantılara sebep olmuş siyasi bir akım ve düşünce sistemi olarak tanımlanan 'ulus' kavramı öncelikle sosyolojik ve siyasal açıdan ve vurgulama yapılarak tarihsel gelişimi içinde ele alınacaktır.

A- SOSYOLOJİK AÇIDAN ULUS

Ulus kavramının batı dillerindeki özgün karşılığı İngilizce "nation" olarak geçmektedir. Sözcüğün kökeni Latince bir fiil olan, "doğmak" anlamına gelen "nasci"den türetilen, "aynı yerde doğmuş bir insan topluluğu"¹ anlamına gelen "natio" dur. "Nation" teriminin siyasi içerikli bir anlam kazanması ise 1789 Fransız İhtilali ile gerçekleşmiştir. Dolayısıyla ulus (nation) kavramının siyasi anlamının tarihsel anlamına nazaran daha genç bir kavram olduğunu söylemek mümkündür. Yabancı dillerde kullanılan "nation" sözcüğünün Türkçe'deki karşılığı olarak ise hem "ulus" hem de "millet" sözcükleri karşımıza çıkmaktadır.

Yaygın bir anlayışa göre ulus ya da millet, tarihsel ve felsefi bir kavram iken, halk ise daha sınırlı bir zaman kesitini kapsayan, özellikle içinde yaşanılan günü işaret eden sosyolojik bir kavram olarak görülmektedir. Örneğin "Türk Ulusu" ya da "Türk Milleti" denildiği zaman, tarihten gelen ve geleceğe uzanan bir kavram açıklanmaktadır. Oysa ki "Türk Halkı" denildiğinde, günümüzde T.C. toprakları üzerinde yaşayan Türkiye

¹ Rustow Dankwart'dan aktaran: Ali Engin, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s.17

Cumhuriyeti vatandaşları somut bir şekilde bu kavramın kapsamı içine alınmış olmaktadır.² Toktamış Ateş'in de ifade ettiği gibi ulus, eklemlediği kavramı geçmişle ilişkilendirirken, halk ise içerisinde yaşanan zamana yakın bir sürece eklemleme yapmaktadır.

Gerçekte her toplumun tarihsel bir gelişimi, kültür ve değerler sisteminin belirlediği bir medeniyet yaşantısı vardır. Sosyolojik veriler dikkate alındığında toplumlar; klan, aşiret, kabile ve bunların batıdaki yansıması olarak feodalite ile karşımıza çıkmaktadırlar. Doğuda ise sosyolojik olarak toplumlar; beylikler ve ayanlıkların birleşmesi sonucunda imparatorluğa yükselmişlerdir. Doğu'da kurulan imparatorluklar, batıda "millet" olgusunun sosyolojik olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kısacası, millet batı anlamında feodal tip toplumlardan sonra ticaret ve sanayiinin gelişmesi ve bunun sonucu olarak ferdin hürriyetlerini elde etmesi, kişiliğini kazanması, toplumun varlığını ve benliğini duyması sürecidir.³

Feodalite sonrası ortaya çıkmış olan millet (ulus) olgusu öyle bir tarihi süreçtir ki; ticaret ve sanayiinin gelişmesi, bireysel hürriyetlerin kazanılması, sosyal devlet anlayışının güçlenmesi, demokratikleşme adına hak ve özgürlüklerin tanınması gibi birtakım yeni ve özel sivil hakları da beraberinde getirmiştir.

Heterojen bir toplum yapısı olan Osmanlı Devleti'nde, 18.yy'ın sonlarına değin, Kur'an'daki tanımına uygun olarak Müslümanlara "ehl'el-mille", onların koruyuculuğundaki gayrimüslimlere de "ehl'el-zimme" deniyordu. 19.yy'ın başlarında idari özerkliği olan gayrimüslim cemaatler, "millet" olarak anılmaya başlandı. Etnik kökene bağlı olmayan bu millet sisteminde salt dinlere dayalı bir ayırım öngörülmedi. Sözelimi aynı dili konuşan Osmanlı Ermenileri, tek bir millet sayılmamakta "Ermeni Katolik", "Ermeni-Protestan" milletlere ayrılmaktaydı. Buna karşılık değişik etnik kökenlerden gelen Müslümanlar tek bir millet sayılıyordu. İlk önce yer ve zamana göre değişen yönetsel yöntemlerden oluşan millet sistemi 19.yy boyunca belirginleşti. Bu milletler kendi yasalarınca örgütlenirdi ve iç güvenlik konularında merkezi yönetime karşı dinsel önderleri bulunurdu. Bunlara ek olarak; her millet, merkezi yönetimin görev alanına girmeyen toplumsal ve yönetsel işlerin sorumluluğunu da üstlenirdi. Milletler kendi işlerini dışardan karışılmaksızın "Meclis-i Milli" adı verilen cemaat meclisinde yürütürlerdi. Taşradaki düzeni ise şehirlerdeki "Milletbaşı" şanını taşıyan ve ruhani

² Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, 7.basım, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s.33-34

³ Orhan Türkoğlu, *Milli Kimliğin Yükselişi*, 2.basım, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1999, s.103

liderliği üstlenen kişiler, kırsal alanlarda da gayrimüslimlerin ihtiyar heyetleri ve kendi akrabalarından seçtikleri ve “kocabası” denen muhtar temsil ederdi.⁴

Modern Türkiye'nin kurucusu olan Atatürk'ün “ulus” tanımı ise şöyledir: “a. Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan; b. Beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvafakatte samimi olan; c. Ve sahip bulunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden vücuda gelen cemiyete millet namı verilir.”⁵ Atatürk, yaptığı bu “ulus” tanımı ile; geçmişte aynı kültürel coğrafyadan gelen, şimdi birlikte bir yaşam arzusu içinde olan ve gelecekte de bu coğrafya üzerinde yaşama ve beraberindeki mirasa sahip çıkma hususunda hemfikir olan bireylerin oluşturduğu cemiyeti anlatmak istemiştir. Bu nedenledir ki, Atatürk “Ne mutlu Türk Olana” değil, “Ne Mutlu Türküm Diyene” düşüncesini ileri sürmüştür.

Ulus kavramının etimolojik açıklamasına temel oluşturan unsurların ortaya konulması ve etimolojik tanımlamanın tarihsel temellerini belirlemek üzere, uluslaşmayı doğuran ve ulusçuluğun doğmasına neden olan unsurları en iyi açıklayan modellere örnek olarak , Smith, Anderson ve Gellner'in düşünceleri doğrultusunda oluşturulan modelleri kullanabiliriz.⁶

Smith 1971 yılında yayımlanan “Theories of Nationalizm” adlı eserinde, kendi kuramının unsurlarını ortaya koyarken modern-geleneksel çatışması eksenli bir açıklama şeması çizmekte ve ulusçuluğun doğuşunu, modern devletin geliştirdiği yeni değerlere karşı oluşturulan bir tepkide görmektedir. Smith'in karmaşık olan şemasına göre, modern çağlarda ortaya çıkan bir siyasi yapı olan bilimsel devlete karşı, toplumsal katmanlar arasında üç tür tepki gelişmektedir. İçselleştiriciler olarak adlandırılabilir ilk grup, bilimsel devleti tüm değerleri ve unsurlarıyla benimserken, gelenekçiler ise bu değerleri tümünden reddederler. Reformistler denilen üçüncü grup ise içselleştiriciler ile gelenekçiler arasında bir orta yol bulmaya çalışmakta ve geçmişteki değerleri bir yandan yüceltirken, bir yandan da modern değerlerle uyumlaştırmaya çalışmaktadır. Böylesi bir çaba içinde reformistler, ait oldukları etnik grubu, geçmişteki değerleri modern toplumsal yapılanma içinde en iyi temsil eden toplum olarak sunmaktadırlar. Smith, ulusçuluğun doğuşunu ve gelişmesini reformistlerin bu çabalarında geniş ölçüde başarılı olmaları ve böylelikle toplumsal dayanışma gereksinimi tatmin edici bir

⁴ Remzi Yardımcı, *Atatürkçü Düşüncede Ulusal Kimlik Bilinci Kavramı*, İstanbul Üniversitesi A.İ.İ.T Enstitüsü, A.İ.İ.T Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1999, s.73

⁵ Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Elyazıları*, 2.basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.23-24

⁶ Ozan Erözden, *Nasyonalizm*, BDS Yayınları, İstanbul, 1996, s.10-11

biçimde karşılmalı olgusuyla açıklamaktadır. Gellner ise; ulus, ulus-devlet ve ulusçuluk olgularının ortaya çıkışını 'endüstrileşme' adını verdiği bir unsurla açıklama yoluna gitmektedir. Gellner'e göre, endüstrileşme sonucunda ortaya çıkan yeni toplumsal yapı içinde yer alan bireylerin asgari bir kültür edinmiş, temel bazı yetilere sahip bireyler olması gerekmektedir. Çünkü endüstrileşmeyle birlikte karmaşıklaşan toplumsal yapıda toplumsal geçişgenlik artmış ve bireylerin gerektiği anda, herhangi bir endüstri dalında istihdam edilebilir nitelikte bireyler haline dönüştürülmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bireylere bu asgari kültürü ve temel yetileri kazandırabilmenin yolu da, yaygın bir eğitim sistemi kurmaktan geçmektedir. Bu gereksinim sonucunda, siyasi birimler bu yaygın eğitim sistemini kurup yürütebilecek bir gelişmişlik düzeyine erişmek zorunda kalmış ve ulus-devlet boyutunda siyasi yapılanmalar ortaya çıkmıştır.

Gellner'e göre modern toplumda devlet; meşru güç kullanma tekelini elinde tutan iktidar olarak değil, meşru eğitim tekelini elinde tutan iktidar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede içinde ulusçuluk, siyasi birim olan devletle ulusun örtüşmesi gerekliliğini savunarak ulus-devletlere ideolojik destek sağlayan ve ulusları yoktan var eden bir siyasi akım olarak görülmektedir.⁷

Anderson da uluslaşma sürecini toplumsal iletişim ağlarının gelişmesine dayalı bir şemada açıklamaktadır. Anderson'a göre, uluslaşma sürecini başlatan ve ulusçuluğun doğumuna rol açan başlıca unsur, kapitalist yayıncılığın gelişimidir. Kapitalist yayıncılık, gelişmesiyle birlikte yerel dillerde okur-yazarlık oranını arttırmış ve sonuçta bu dillerin standartlaşmasını ve 'ulusal diller' haline dönüşmesini sağlamıştır. Bu da, dolaylı yönden de olsa, ulusallık kavramının öneminin daha da belirginleşmesi sürecini doğurmuştur. Ulus, yukarıda anlatılanların yanında, tüm ayrımcı eğilimlere rağmen, kolektif ve politik kimliğin endüstri toplumundaki modern formudur. Devlet bireysel kimlikleri, yurttaşlık hak ve bilincini çeşitli yol ve yöntemlerle oluştururken, aynı zamanda ulusun çeşitli sembollerini (bayrak, törenler, tarihi imgeler, geleneksel uygulamalar...vb) yaygınlaştırma yoluna gitmektedir.⁸ Sözü edilen sembollerin, bireyler tarafından kabul edilip, benimsenmesi, aidiyet duygusunun hissedildiği devlete bağlılık ve ulus-devletin meşruluğu açısından oldukça önemli bir noktada durmaktadır.

⁷ Anthony D. Smith'den aktaran: Ozan Erözden, a.g.e, s.11

⁸ Barrie Axford'dan aktaran: Nimet Öntür, "Küreselleşme, Ulus-Devlet ve Değişen Ulusal Kimliklerde Medyanın Rolü", (Yayınlanmak üzere kabul edilmiş makale) Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, İzmir, 1999, s.7

Ulusunu oluşturan ve nesnel olarak, içinde yer aldığı ulusal ve uluslar arası topluluklardan özne olarak etkilenen bireyin yerinin belirlenmesinde devlet; ekonomik, hukuksal, kamusal, bireysel alanları tanımlayarak, toplumsal olarak ulusal ve bireysel kimlikleri yeniden üretmektedir. Üretilen bu yeni kimlikleri taşıyan bireyler, toplumun öncel geleneksel özelliklerinin yanısıra, küreselleşme ile birlikte dış toplumların ve bu toplumlardaki sivil toplum örgütlerinin etkilerine de açık oldukları için, zaman zaman söz konusu tanım alanlarını aşan, bu nedenle sapma davranışlar gösterebilen bireyler olabilmektedir. Bu durum, ulus-devletin zayıflatıldığı, değişime zorlandığı alanlar olarak yeni tartışma ortamları yaratmaktadır. Dolayısıyla ulusal kimlik oluşumunda, toplumsal yapıların etkili olduğu görülmektedir.⁹ Kollektif kimliğin mekansal özgünlüğü nedeniyle bireye kazandırdığı ulusal kimlik üzerinde, Nimet Önür'ün de ifade ettiği gibi, yaşanan toplumsal yapının şekillendirici ve biçimlendirici bir etkisi söz konusu olmaktadır. Öyle ki, bireye toplumun geleneksel değerleri yanında, toplum dışındaki ötekinin gelişmeleri de sunularak, çift taraflı bir süreci oluşturmak görevini üstlenmiş bulunmaktadır.

Tüm bu söylenenlerin ve açıklananların ışığında, bir 'ulus' tanımlamasına gidecek olursak, "aynı dili konuşan, aynı kültürden beslenmiş, aynı manevi değerlere sahip, aynı dile mensup, aynı etnik kökenden gelen, aynı ülküyü paylaşan mükemmel türdeşlikteki bir insan topluluğu olarak tasarlanmaktadır."¹⁰

Jean-Marie Guehenno ise, ulusa dair yaptığı tanımlamasında, ulusun öncelikle ne olmadığı ile tanımlanacağına dikkat çekmektedir. Guehenno'ya göre ulus: "Toplumsal bir grup değildir, dinsel bir grup, ırkçı bir grup değildir. Başka bir deyişle bir ulusun yurttaşlarını birbirine bağlayan bağ, tarihsel verilerin tek biçimde birleşmesidir. Ve bu asla toplumsal, dinsel ya da ırkçı bir boyuta indirgenemez. Avrupalıların tanımladıkları biçimiyle ulusal topluluğu diğer bütün topluluklardan ayıran şey, şundan ibarettir: ulus, insanları ne oldukları temelinde değil, onların geçmişte ne olduklarına ilişkin sahip oldukları hatıranın temelinde biraraya getirir. Ulus, ortak bir tarihin mekanıdır. Ortak acıların ya da mutlulukların yaşandığı mekandır. Paylaşılan bir yazgının yeridir. Ancak bir ulus sadece soy zinciriyle tanımlanamaz; öyle olsaydı ulus sadece genişletilmiş bir

⁹ a.g.m, s.7

¹⁰ Ozan Erözden, a.g.e, s.10-11.

kavim olurdu. Avrupalıların tanımladığı biçimiyle ulus, öncelikle bir yerdir yani tıpkı Avrupa'nın eski köylerinde bir tarlanın sınırlarının iyice belirlenmesi gibi, sınırlarla belirlenmiş bir topraktır.¹¹ Guehenno'nun da ifade ettiği gibi, ulus tarihsel verilerin şekillendirdiği ortak duyguların yaşandığı bir mekandır. Ulus, bu önemi bakımından milliyetçi isteklerde sömürgeci zihniyetten ve sömürgecilerden kurtulma sürecinde itici güç görevini üstlenmiştir. Bu bağlamda ulusal kimliğin tanınması ile bağımsızlık arzusu arasında da nedensel bir bağ oluşmuştur.

Türk kültür ve uygarlığına ilişkin yaptığı çalışmalarla bilinen Ziya Gökalp'e göre ulus, imparatorlukların içinde dil ve kültürce ortak bulunan sopleların, birleşip toplumsal bilinç ve ortak ülküye sahip olmaları sonucu oluşur. Yine Gökalp'e göre ulusal bilince sahip olan ulus, bağımlılıktan kurtulur ve siyasal anlamda bağımsızlığını ilan eder. Genel olarak tarih ve anlatılanlar gösteriyor ki; ulus olma bilinci ve ruhunun girdiği her yer, ilerleme, gelişme ve bağımlılıktan (siyasal anlamda) kurtulma adına büyük bir ilerleme kaydetmektedir. Bu bilinci taşıyan, bu amacı güden ülkelerin din, hukuk, siyaset, ekonomi, felsefe, bilim, ahlak, dil ve estetik alanlarında tümünden bir yenilenme, 'kendi gibi olma-başkasına benzememe' özgünlüğü söz konusu olmaktadır. Geçmişte yaşananlara baktığımızda, ulus olma bilincine sahip olmayan devletler, diğerlerinin mandası altına ve siyasal açıdan boyunduruğuna çok rahat girmişlerdir. Kurtuluş Savaşı'nda İtilaf Devletleri Anadolu'da dalga dalga ulusal bilincin yayıldığını görünce, Anadolu odaklı yayılma politikasından vazgeçmek zorunda kalmışlardır. Öyleyse ulus olma bilinci ve ruhu, bağımsızlığın tanınması ve devamı açısından güçlü bir kalkan görevi görmektedir. Bu kalkamı taşıyan ülkeler üzerinde sömürge kurmaya çalışmak ve bu konuda planlar yapmak son derece güç olacaktır. Bu bilinci taşımak, ulus adına ülküleri olan bireylerden oluşan ülkelerin bağımsızlık adına sahip oldukları ciddi bir göstergedir.

Başka bir bakış açısıyla ulus, eşit bireylerin serbest iradelerine dayalı bir siyasal ve sosyal sözleşmeyle meydana getirdikleri topluluk kavramsal bir bütündür. Bu tanımdan hareketle, ideal olarak ulusun aynı dili konuşan, aynı dine mensup, aynı etnik kökenden gelen, aynı kültürel değerlere sahip ve aynı ortak düşmana karşı olan insanlardan

¹¹ Jean-Marie Guehenno, *Demokrasinin Sonu*, Çev: Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998, s.15-16

oluşmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Ancak böylesi ortak özelliklere sahip arı bir ulus oluşturmak bugünün etnik ve toplumsal yapısında ve sınırların ortadan kalkmaya başladığı bir dönemde (küreselleşmenin her boyutunda) imkansızdır. Ulusçuluk ise temelde siyasal birim ile ulusal birimin çakışmalarını öngören siyasal bir ilkedir. Ulusçu bir duygu ya da bu ilkenin çiğnenmesinin yarattığı kızgınlık ya da onun gerçekleşmesinden duyulan tatminden kaynaklanır. Ulusçu akım ise, bu tür bir duygudan hareketlenir. Kısacası ulusçuluk; 'etnik sınırların, siyasal sınırların ötesine taşmamasını ve özellikle bir devletin içindeki etnik sınırların iktidar sahipleriyle yönetilenleri birbirinden ayırmamasını öngören bir siyasal meşruiyet kuramıdır.

Ulusun doğuşuna ve gelişimine baktıktan sonra, bu kavramın sosyolojik bakış açısından tanımlanmasına geçebiliriz. Ulus, aynı ekolojik alan (bir kültür, bir pazar, bir egemenlik) üzerindeki kültürel, ekonomik ve siyasal sistemlerin çalışma süreçleriyle birlikte 'aşağı kültürler'in standartlaşmış, homojen ve merkezi iktidar tarafından gerçekleştirilen bir 'yüksek kültür' ile bütünleşmesi olarak ele alınır. Sadece bu koşullardadır ki, ulus objektif olarak gözlemlenebilir bir ortak kültür ile bir grup insanın bir ulus oluşturma iradesinin ortak katılımları gereğince kendilerine bazı karşılıklı haklar ve ödevler tanımlarının birlikteliği olarak sunulabilir. Bu yaklaşım Marcell Mauss'u ulusu "maddi ve manevi bakımdan bütünleşmiş, sürekli ve istikrarlı bir merkezi iktidarı olan, sınırları belirli, bilinçli olarak bir devleti ve onun yasalarına bağlı sakinlerin kültür, zihniyet ve ahlak açısından görece bir birliğe sahip olduğu bir toplum"¹² olarak tanımlamaya yöneltir. Yapılan bu tanımda da, ulus kavramı belirli bir toprak parçası üzerindeki insanların aynı yaşamsal güdülerin çakışmasından kaynaklanan maddi ve manevi birlikteliğe içten razı olma durumu sonucu oluşan bir birliktelik olarak ele alınmaktadır. Özellikle vurgulanan kültür, zihniyet ve ahlak birlikteliği ise toplumları bir araya getiren önemli kriterler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ve bu kavramlar birlikte olma isteği ve bir arada yaşama arzularını güçlendiren önemli kavramlar olarak vurgulanmaktadır.

Weber'in ünlü tanımlamasıyla devlet, toplumda meşru şiddetin tekeli elinde bulunduran aygıttır. Bu tanımlamadan hareketle, şiddetin kişisel amaçlar için bir kısım insan tarafından kullanım doğru değildir. Aksine söz konusu şiddeti kullanma yetisi, merkezi siyasal otoriteye ve onun yasal olarak hak tanıdığı organlarına tanınmıştır.

¹² Jean Leca, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Çev:Siren İdeman, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s.13

Devletin varolabilmesi ve yasal olarak varlığından söz edilebilmesi için birtakım şartlar öne sürülmüştür. Bunlar: sınırları belli bir alan ve sınırlandırılan bu alan içinde otorite ve gücün tek elde toplanması ayrıca, bu devletin diğer devletlerce de tanınmış olması gerekmektedir. Şekil şartları yerine geldiğinde devletten söz etmek daha mümkün olmaktadır. Toktamış Ateş'e göre ise devlet, sınırları belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan bir insan topluluğunun yaşamını kolaylaştırmak için oluşturduğu ve varlığı diğer devletlerce de tanınan bir aygıt (mekanizma) ve bir örgüt¹³ olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımdan hareketle, devletin yasal olarak varlığından söz edilebilmesi için belirli bir insan topluluğu, belirli bir toprak parçası, diğer devletlerce de tanınma ve son olarak da bir örgüt ve aygıt niteliğinin varlığı gerekmektedir.

Devlet, yani daha geniş anlamıyla 'meşru fiziksel şiddetin tekelleşmesinin' aile, kabile, klan ve aristokrasi vb. gibi 'verili' toplumsal iktidarlar karşısında özerk bir toplumsal gücün birikiminin siyasal süreci, zaman zaman ulusların oluşumunu sebebi hikmeti ve anahtar faktörü olarak değerlendirilir. Ulus, sürekli olarak siyasi güç ile ilişkiye giren bir dil topluluğudur.¹⁴

B- SİYASAL AÇIDAN ULUS

Ulus kavramını sosyolojik açıdan inceledikten sonra siyasal açıdan tanımlamaya geçecek olursak, Dumont'a göre siyasal açıdan ulus, hem bireyler topluluğu olarak oluşturulan bir siyasal gruptur, hem de diğer uluslara göre siyasal bir bireydir. Ulus, net bir şekilde sınırları bir toprak parçası üzerinde var olan, bir iç devlet aygıtı ve yabancı devletler tarafından tanınan ve izlenen bir topluluk¹⁵ olarak ifade edilmektedir.

Ortaçağda Batı toplumu, feodal sistem (feodalite) ile varlığını sürdürüp yönetilmekteydi. Kilise de erk sahibi kurumlardan biri konumundaydı. Kilise ve feodal beyleri arasında devam edegelen mücadelede yönetim, çoğunlukla ekonomik anlamda söz sahibi olan büyük toprak sahibi beylerin denetimindeydi. Ancak toprak sahipleri arasında baş gösteren "uyumsuzluk" merkezi ağırlığın ve yönetimin çok başlı bir hal almasına sebep oldu. Böylelikle yönetimde meydana gelen bu aksaklıklar, anarşi, şiddet

¹³ Toktamış Ateş, a.g.e, s.33

¹⁴ Jean Leca, a.g.e, s.13-14

¹⁵ a.g.e, s.14

ve kaos ortamını da beraberinde getirdi. Dönemin Ortaçağ Avrupa'sında tablo bu şekildeydi. Merkezi siyasal yapı ve bu yapının gerektirdiği erk neredeyse yok olmuş ve her alanda büyük bir çatışma dönemi başlamıştı. Kilise de geçmişte varolan gücünü gün geçtikçe kaybediyor, merkez kentlerde ise yeni bir sınıf yükseliyor, güçleniyordu. 'Burjuva' adı verilen bu yeni tüccar sınıfı güvenli ticaretin yapılabilmesi için etkili yasalar koyacak ve bunları uygulayacak en önemlisi de, merkezi yapısı sağlam bir devlete ihtiyaç duyuyordu.

Gerçekten de Batı, hem büyük mezhep kavgalarına ve reformasyonla doğan iç siyasal/sınıfsal çatışmalara son vermek, hem de kapitalizmin ticari tekelliğine bekçilik yapıp, yasalarla onu güvenceye almak amacıyla modern ulus-devlet yapılarını geliştirmişti. 17.yy'da başlayan bu süreç, 19.yy'da olgunluğa erişti.¹⁶

Siyasal ve tarihsel değişmelerin atmosferinde doğan modern ulus-devlet, birçok alanda olduğu gibi, beraberinde yeni bir politik felsefeyi de getiriyordu. İngiliz filozofu Thomas Hobbes ve Fransız filozof Jean Bodin, bu tarihsel koşulların ürünü olan çeşitli devlet felsefeleri geliştirdiler. Her iki filozof da, batının içinde bulunduğu huzursuzluk ve karmaşayı gidermenin yollarını aramaktaydı. Weber'in tanımıyla gücü meşru olarak kullanan tek organ olan devlet ile birlikte egemenlik kavramı da yönetsel ve siyasal birliktelik açısından son derece önemlidir. Bodin egemenliği, bir devlette egemenlik, yurttaşlar ve uyruklar üstündeki en yüksek, en mutlak ve en sürekli güç¹⁷ olarak tanımlar. Bu görüşle devlet, mutlak ve üstün sayılmaktadır. Hobbes, egemenliğin korkuya dayalı olması gerektiğini savunarak, 'güç'ün önemini vurgular. O, devleti 'dev' ile sembolize eder. Kitabının kapağında devi temsilen yönetim hiyerarşisinin tepesinde bir kral, bir elinde kılıç, bir elinde asa bulunur. Kılıç monarşik/totaliter devletin aslanı boyutunu, asa ise bürokrasiyi dile getirmektedir.¹⁸

Gerçekten de modern ulus-devletlerde ordu ve bürokrasi egemenliğin en önemli toplumsal taşıyıcısı konumundadırlar. Modern ulus-devlet 'bir'dir. Bu teklığın ve özgünlüğün korunabilmesi ancak 'iyi yasalar' ve 'iyi ordular' ile mümkün olmaktadır.

¹⁶ Ergün Yıldırım; "Modern Ulus-Devlet", **Bilgi ve Hikmet Dergisi**, Yaz-1993-3, İz Yayıncılık, İstanbul, s.43

¹⁷ Jean Bodin, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi-2**, aktaran-derleyen: Mete Tunçay, YY, Ankara, 1969, s.95

¹⁸ a.g.e., s.139-140

Machiavelli'ye göre burada yasa bürokrasi-memur, ordu ise askerlerden oluşmaktadır.¹⁹ Siyasi iktidarın tek elde toplanması ve böylece korunması yalnızca alışılmamış büyüklükte ve nitelikte bir askeri gücün oluşturulmasıyla mümkündür.²⁰ Tüm toplumsal alanlardan özerk, bağımsız ve onlar üzerinde etkileyici olma niteliği taşıyan bir egemenlik, modern bir olgudur ve modern devlet ile somutlaşır. Nitekim sosyolog Duverger, devleti başka hiçbir topluma tabi olmayıp diğer toplumlara egemen olan bir çeşit mükemmel toplumdur diyerek açıklama yoluna gitmiştir. Kısaca devlet, 'egemen'dir diye tanımlanmaktadır. Ulusçuluk ise, egemenliğin ulusta olması gerektiğini ve bu egemenliğin devlet ve organlarınca (yasal olarak) kullanılacağını savunan bir siyasi akımdır.

II- ULUS DEVLETİN ORTAYA ÇIKIŞI

Bir topluluk halinde ortak bir amaç ve ülkü için yaşamaya karar vermiş insanların oluşturduğu grup olarak tanımlanan 'ulus' gerçeği beraberinde ulus-devlet gerçeğini de getirmiştir. Milliyetçiliğin bulunmadığı yerde, onu icat etmek gerekmektedir. Ulus gerçeğinin önemine dikkat çeken Gellner, kendi değerlendirmelerinde vurguyu, kendiliğinden bir niteliğe sahip olan kollektif emeller (yurttaşlıkla ilgili) ve kültürden (etnik değerlendirmeler) daha çok, kamusal eğitim ve kültür endüstrisi araçlarıyla gerçekleştirilmeye çalışılan, hükümet elitlerinin önceden tasarlanmış (ve gerekli olduğu varsayılan) ulus inşası politikalarını yapmış ve buna bağlı olarak, fazla şaşırtıcı olmayan bir şekilde materyalist ve işlevselci bir yorum getirmekle eleştirilmiştir.²¹

1789 Fransız İhtilali'nin hemen sonrasında, ulus ve ulusçuluk akımıyla ulus-devlet kavramı sıkça telaffuz edilir konuma gelmiştir. İhtilal öncesi yoğun bir şekilde baş gösteren sorun, 'egemenliğin kime ait olduğu ve kime ait olması gerektiği arasında yaşanan bir paradokstu (olması gereken ve olan, ideal olan ve zorunluluk arasında yaşanan sorun). Temel kaygı, 'egemenlik' denilen o gücün, yetkisel anlamda kralın elinden alınarak –aynı dili konuşan, aynı dine mensup, aynı etnik köklerden gelen, aynı

¹⁹ Ergun Yıldırım, a.g.m., s.44

²⁰ a.g.m, s.44

²¹ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev: Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s.505

kültürel değerlere sahip ve aynı ortak düşmana karşı dış bileyen insanlardan oluşan (ideal ulus)- ulusa verilmesiydi. Bu amaç doğrultusunda yapılması gereken sınıflara bölünmüş halkı (katmanlı toplum yapısını) mümkün olan en türdeş ve en homojen hale getirmektir en azından hukuksal alanda bireylerin eşitliğini sağlamaktır. 'Sieves, bu amaç doğrultusunda, ulusun ayrıcalıksızlar sınıfının tümü olduğu görüşünü ortaya atar.'²² Kısacası bu görüş ve düşünce çerçevesinde aristokratlar, din adamları gibi ayrıcalıklara sahip kesimler, gruplar ulusun bünyesinden dışlanmakta, ulus ayrıcalığı olmayan eşit insanlardan kurulu bir bütün olarak kavranmaktadır. Nitekim '1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Evrensel Bildirisi' tüm insanların doğuştan eşit ve özgür olduklarını ilan ederek soruna kökten bir çözüm getirmiştir.

Egemenlik denilen kavramın sahipliğinin el değiştirmeye başladığının sinyalleri 1789 Fransız İhtilali ile kendini göstermeye başlamıştır. Özelde Fransa'da yaşanan bu ihtilal sonuçları, etkileri ve yansımaları itibarıyla tüm dünya ülkeleri ve halkları üzerinde etkili olmuş, dünyanın siyasi ve kültürel coğrafyasının bir değişme ve yenileşme sürecine girmesinde etkili olmuştur. Ayrıca İhtilal sonrası egemenliğin yeni sahibi ortaya çıkmıştır: Ulus.

A- FRANSIZ İHTİLALİ

Uluslaşma ve ulus-devlet olma süreçlerinin tüm dünyada hızla yayılmasına sebep olan Fransız İhtilali'ni incelemeye geçmeden önce 'ihtilal ve devrim' kavramlarını açıklamakta fayda bulunmaktadır. Zira kimi kaynaklarda aynı anlamlarda kullanıldığı yazılmakla birlikte kimilerinde ise, farklı kavramlar olarak birbirlerinin yerine kullanılmayacağı yazılmaktadır.

***Devrim (Revolution):** Kavram genel olarak, sosyal yapıdaki köklü değişimleri ifade eder. Bu değişimler toplumdaki kurumların insanlar arasındaki ilişkiler ağının öncekinden tamamıyla farklı olarak yeni esaslar üzerinde düzenlenmesini gerekli kılar. Kısacası devrim, yaşamı değiştirmeye yöneliktir. Bu çerçevede devrim, 'yaşamı değiştirmek amacıyla inşa edilmeden önce sezilip kavranan başka bir dünyaya ait bir projeyi gerçekleştirmeye yönelik kuramsal ve eylemsel bir olgudur. Devrim kavramının,

²² Ozan Erözden, a.g.e, s.18-19

ona siyasi ve ideolojik anlamlar yükleyen ve şiddet unsurunu ön plana çıkaran tanımını da şöyledir: bir toplumda yönetici sınıfın zorla yerinden atılarak, yönetime el konulması yoluyla sosyal yapıda gerçekleştirilen köklü değişimlerdir. Sosyolojik anlamda ise devrim, siyasi, ideolojik ve şiddet unsurlarının ötesinde, daha çok sosyal yapıdaki köklü değişimler üzerinde odaklanmaktadır. Bu bağlamda bir sosyolog için Fransız Devrimi, İletişim Devrimi, Hizmet Devrimi birer devrimdirler.²³ Esas unsur, sosyal yapıda meydana gelen köklü değişimlerdir. Kısacası devrim, yapılan etkili ve köklü değişimlerle özellikle yönetsel anlamda, sonra da diğer alanlarda var olanın yerine bir yenisinin gelmesidir/getirilmesidir.

***İhtilal :** Bozulma, bozukluk, düzensizlik ve karışıklık anlamlarına gelmektedir. Genellikle 'devrim' kavramıyla aynı anlama geldiği söylendiği için çok zaman birbirine karıştırılır. İhtilal gerçekte devrimin bir evresidir. Bu evre, mevcut otoriteye karşı gelmeyi, zora başvurmayı öngören bir evredir. Türk Hukuk Sözlüğü'ne göre: ihtilal bir devletin siyasi teşkilatını, kanuni şekillere hiç riayet etmeksizin değiştirmek üzere cebir ve kuvvet ile yapılan geniş makyastaki halk hareketine denmektedir. Sosyolojik anlamda ihtilal, toplum içerisindeki çatışmalardan doğan ve sosyal değişmeyi de içerisine alan bir olgudur. Birden fazla sosyal, ekonomik, hukuki, siyasal nedenler toplum içindeki çatışmanın kaynağı olabilmektedir. Meydana getirilen çatışma esasta değişime yöneliktir. Değişimin gerçekleşmesine yönelik toplumdaki gruplar ve sınıflar arasındaki mutabakatın olmaması sonucunda ihtilal başlamaktadır. İhtilal gerçekte bu zıt güçler arasındaki mücadelenin en şiddetli olan savaşa dönüşmüş halidir. İhtilalin başarısız olması durumunda, istenilen değişime yönelik faaliyetler başlar. Sosyal kurumlar değişir, örneğin: devlet teşkilatı, hukuk sistemi, ekonomik sistem... değişir.²⁴

Verilen bilgilerin ışığında ihtilal, devrimin bir evresi olması nedeniyle devrimden sonuçları itibariyle daha mikro düzeydedir. Ve İhtilalin bir sonraki evresini devrim oluşturmaktadır. Lokal olarak küçük bir alan ve belli bir konu hakkında ortaya çıkan ihtilal, sonrasında daha geniş bir mekanda gerçekleşen, sonuçları ve etkileriyle daha güçlü olan devrime yol almaktadır. Özünde değişim olan her iki kavram da, çok küçük farklarla dahi olsa, birbirlerinden ayrılmaktadırlar.

²³ Sezgin Kızılcılık-Yaşar Ertem, Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü, Atilla Kitabevi, Ankara, 1994, s.111-214

²⁴ Sezgin Kızılcılık-Yaşar Ertem, a.g.e, s.214-215

Devrim ve ihtilal kavramlarını açıkladıktan sonra, Fransız İhtilal”inin ortaya çıkışını ve gelişmesini ve etkilerini incelemeye geçebiliriz. Fransız İhtilali, kargaşa ve bunalımların özellikle on yıldır iyice belli olduğu bir dünyada patlak vermiştir. Amerika’nın bağımsızlığına kavuşması özgürlük ve halk egemenliği düşüncesinin iyice yerleşmesine sebep olmuştur. Fransa’da karmaşa ve buhranın hızlandığı bu dönemde felsefe kendine iyi bir çıkış ve gelişme alanı bulmuştu. Öyle ki Amerika’nın bağımsızlık savaşları, Avrupa’nın aydın çevrelerinde çeşitli düşünce ve emellerin oluşması ve filizlenmesine yol açmıştı. Kısacası, o dönemin siyasal atmosferinde uzun bir süredir eleştirilmekte/tartışılmakta olan mutlakiyet, bağımsızlık ve özgürlük adına tam bir ayaklanma halinde savaşa tutuşma hali söz konusuydu.

Fransız İhtilali, Amerika’da olduğu gibi, yalnız siyasi statüyle ilgili olmayacak herşeyden önce bilinçli bir kitle hareketi biçiminde ortaya çıkacaktı. Gerçekte ihtilal, eski rejime karşı yönde başlatılan evrensel boyut ve nitelikte bir mücadeledir de aynı zamanda...

Motesquieu, Voltaire ve Rousseau ihtilalin fikri hazırlığını yapan ‘adaletin 3 sözcüsü’ olarak anılmaktadırlar. Rousseau, daha ihtilal başlamadan çok önceleri, ihtilal öncesi duruma dikkat çekmektedir. Montesquieu, çalışmalarında 18.yy Fransız düşünce hayatında hakim olan eğilimi çizer. Montesquieu’nun felsefesi siyasi bir felsefedir. Voltaire ise, 18.yy’a fikirlerinden çok kişiliği ile hakim olmuştur. Voltaire’in düşüncesi, diğerlerinininki gibi bilimsel ilerleyişi yükseltmek ve sosyal insanlık şartını düzeltmek için insan ile evrenin metafizik amaç güden gözleminden başka tarafa yönelir. İnsan kaderinde çözümlenemeyen sorunların kısır döngüsü içerisinde kapanmaktan uzak olarak, başarabileceği bir göreve girişmeyi kabullenmek zorundadır. Nasıl ateş yükseğe, taş da aşağıya doğru yöneliyorsa, insan da aksiyon içinde doğmuştur, insan için hiç meşgul olmamak ile var olmamak aynı şeydir. Voltaire, tüm hayatı boyunca kendini tamamen bu göreve adanmıştır. Uzunca bir süre, kral iktidarının keyfiliğine ya da dinin hoşgörüsüzlüğüne karşı bir savaşa girişmiştir. Adaletin neredeyse maskaraya çevrildiği, insan özgürlüğünün tehdit edildiği her yerde Voltaire’nin sesi yükselmektedir. O bütün dogmalarla savaşmıştır. Rousseau’nun Fransız İhtilali’ni yapan siyasi düşünür ve kişilerle 19.yy’da ihtilali sürdürmeye çalışanlar üzerindeki etkisi de bilinmektedir.

O dönem çağdaşlarının yazıları, devletler ve onların geleceklere ile ilgili umutsuz mesajlarla doludur. Genel bir çöküntünün, büyük bir yıkıntının habercisidir tüm bunlar... Rejimin tehlikeye düşüp çökme sürecine girmesi hemen hemen her tarafta aynıdır. Savaş ve saray masraflarının sınır tanımazlığı, muhteşem güzellikteki binalar, doymak bilmeyen müsrif metres ve gözdeler vb. ihtilalin ayak sesleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fransız İhtilali'nin en önemli başarısı 'cumhuriyet'in kurulmasıdır. Kurulan cumhuriyet sonrasında kral yargılanıp mahkum edilecek ve 'monarşi' devri kapanacaktır. 18.yy'ın ikinci yarısından sonra Fransa'nın içinde bulunduğu ekonomik ve toplumsal koşullar, ülkede büyük maddi problemlerin doğmasına yol açmıştır. Halk içinde ve özellikle köylüler ödedikleri feodal yükümlülükleri nedeniyle yoksulluk çekiyorken, kral da gittikçe büyüyen bütçe açığını kapatmak için yeni çıkış yolları arıyor ve her zamanki gibi 'vergi' yoluna başvuruyordu. Halk yeni vergilerin çıkması hususunda artık onay verilip verilmeme konusunda görüşlerinin alınmasını beklemekteydi. 1789'da yapılan seçimlerde, 3.sınıfa dahil olan büyük kitle içinden seçilen temsilci grubunun meclise gönderilmesi Fransa tarihi açısından oldukça ilginç bir yenilikti. Temsilcilerin hemen hepsi burjuva sınıfına dahildi. Ve bu grup için en büyük istek, monarşinin bir anayasa ile sınırlandırılmasıydı. Diğer gruplarla da hemfikir olunması nedeniyle mutlak monarşide kralın yetkilerinin sınırlandırılması konusunda görüş birliğine varıldı. Bu gelişmeler sonrası kralın meclisi kapatması bir bakıma ihtilali ateşleyen bir kıvılcımdı. Ülkece gelinen bu noktadan sonra genel amaç: ülkede anayasalı bir monarşi kurmak, yasama gücünü kralın elinden alarak kralın egemenliğine karşı halkın egemenliğini sağlamaktır (Egemenliğin sahipliği konusunda verilen bir mücadeledir yine karşımıza çıkan). İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin mecliste onaylanmasının ardından halk egemenliğine dayalı yeni bir döneme girilmiş oldu. İnsan ve yurttaş hakları bildirgesi, burjuvazinin dünya görüşünü yansıtmaya açısından önemli siyasal belgelerden biridir. Bu bildirgenin en önemli olan yanı ise 'evrensel' oluşudur. Bildirge yalnızca Fransız ulusunu değil, bütün insanlığı kapsayan bir özgürlük anlayışını dile getirmektedir. Bu bildirgeye göre, toplumsal ve siyasal hayattaki bütün kötülüklerin nedeni, insanın doğuştan sahip olduğu ve her zaman için var olan haklarının çiğnenmesidir. Burjuva özgürlük anlayışının bir belgesi sayılan bu bildirgeye

göre kişinin temel hakları “Özgürlük-Güvenlik-Mülkiyet ve Direnme” olarak ortaya çıkmaktadır.

Bildirge kişiler arasında her türlü farklı koşullara rağmen, ayırım kabul etmemektedir. Bütün bireylerin konulmuş yasalar (anayasa) önünde eşit olma durumu söz konusudur. Bildirge egemenlik hakkını kişinin elinden (kral tekelinden) almakta (tekseslilikten çoksesliliğe geçiş-demokratikleşme sürecinin işlemeye başlaması), ancak bu hakkı halka değil onun temsilcisi olan meclise (seçilmişlere) yani burjuvaziye vermektedir. Bildirgenin hukuksal bir nitelik kazanması ise ancak çok sonraları mümkün olacaktır.

Özelde nedenleri ve sonuçları itibariyle Fransa’da ama çok değil kısa bir sürede tüm dünya ülkeleri ve halkları üzerinde etkili olan ve dünya siyasal hayatına ciddi anlamda yeni açılımlar getiren Fransız İhtilali’nin özet olarak nedenlerini ve sonuçlarını kısaca maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

Nedenleri

- 1.Burjuva sınıfının siyasal gücü ele geçirmek istemesi
- 2.Fransa’da kralların halkı baskı ve zulümle yönetmesi
- 3.Fransa’da halkın birbirlerinden farklı sosyal sınıflara ayrılmış olması
- 4.Fransa’da ekonomik durumun giderek bozulması
- 5.Fransız aydınlarının etkisi (Cumhuriyetçi J.J.Rousseau ile meşrutiyetçi Montesquieu ve Voltaire İhtilal’in fikri hazırlığını yapan üç Fransız aydını olarak düşünsel anlamda bu sürece destek vermişlerdir.

Sonuçları

1. Meşrutî Krallık ve Monarşi sona ererken, demokrasi giderek yükselir hale geldi. “Milliyetçilik” akımı ortaya çıktı. Demokrasinin güçlenmesiyle birlikte milli devletler doğmaya başladı.
2. “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi” hayata geçirildi. Anayasa kavramı dilde ve kullanımda yaygınlaşmaya başladı.
3. Laik devlet, laik toplum kavramları gündeme geldi.
4. Din hakimiyetine dayanan devlet sistemi yerini halk egemenliğine dayanan ‘dünya devleti’ kavramına bıraktı.
5. Birbirinden farklı sınıflara bölünmüş ‘sınıfsal toplum yapısı’ ortadan kalktı.

6. “Hürriyet”, “eşitlik”, “adalet”, “mülkiyet” kavramları sıklıkla telaffuz edilir oldu. Böylelikle bu kavramlar kendilerine yeni ve bakir yayılma alanları buldular.

7. Fransız İhtilali, tarihsel açıdan çağ değiştiren olay olarak kabul edilmekte, buna göre 1789 Fransız İhtilali yeniçağın sonu yakınçağın başlangıcı olarak görülmektedir.

B- ULUS DEVLETİN GELİŞİMİ

Ulus devletlerin ortaya çıkmasına kaynaklık eden Fransız İhtilalini inceledikten sonra, ulus devletin gelişimine bakmaya geçebiliriz. Bu bölüm içinde ana eksen olarak Osmanlı İmparatorluğu’nda meydana gelen ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasına kadar uzanan süreç, ulus devletlerin gelişimi perspektifinden incelenecektir.

İhtilalin meydana geldiği yıllarda Osmanlı İmparatorluğu 1787 yılında başlayan ve 1792 yılına dek sürececek olan Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşları içinde bulunmaktaydı. Avusturya ve Rusya Osmanlı İmparatorluğuna karşı tüm cephelerde başarılı bir mücadele vermekteydi. Ancak Osmanlı İmparatorluğu’nun imdadına, 1789 Fransız İhtilali yetişti (Bu noktada imparatorluğu kurtaran bir etmen olarak gibi görülse de, uzun vadede sonuçları ve yansımaları itibariyle Osmanlı İmparatorluğu Fransız İhtilalinden yine etkilenecektir). İhtilalin Fransa’da baş gösterip dalga dalga tüm dünyaya yayılması üzerine, ihtilalden birinci derecede etkilenen Avusturya Osmanlı’dan hemen barış istemek durumunda kalmıştır. Avusturya’nın çok uluslu bir devlet olması ve coğrafi olarak Fransa’ya yakın olması ihtilalden etkilenmesinde önemli olan kriterler olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu, savaş sonrası her çok uluslu devlet gibi yine kaçınılmaz olarak ihtilalle karşılaşacak ve bir çözülme sürecine girecektir.

Ancak imparatorluğu öteden beri yönetenlerin, ihtilalle halka tanınmış olan hak ve özgürlükleri (hak-adalet-eşitlik ve ayrıcalıksızlık gibi) önceden etniklik, ırk ve köken (müslüman-gayrimüslim-ermeni-yahudi...) gözetmeden halkına vermiş olması, ayrıca o dönem içinde aydın sınıfının henüz net bir şekilde belirmemiş olması ve burjuva sınıfının çoğunlukla gayrimüslimlerden oluşması, ek olarak bu sınıfı oluşturan gayrimüslimlerin de eğitimsiz olması tüm dünyada iz bırakan ihtilalin Osmanlı cephesinde pratikte ve görünüşte kısa süre zarfında çok derin izler bırakmadığı

görüşünü doğrulamaktadır. Ancak ihtilal sonraları, Osmanlı İmparatorluğu'nun değişimlere direnmesi ya da değişimleri benimseyip desteklemesi paradoksunu yaşadığı dönemlerde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamalarında fazlasıyla etkili olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ortaçağlar boyunca aksaksız sayılabilecek bir biçimde işleyen politik ve ekonomik sistemleri, 16. ve 17.yy'dan itibaren aksamaya başlayarak 18. ve 19.yy'da çökme noktasına gelmiştir. 18.yy'ın sonlarına doğru değil askeri yayılma peşinde koşmak, imparatorluğun elindeki toprakları koruyabilmesi bile bir sorun haline gelmiştir.²⁵ Yeniçağ başlarında İmparatorluğa baktığımızda karşılaşılan tablo şu şekildeydi: Fransız İhtilali'nin gerçekleştiği bu dönemde coğrafi olarak sınırlar bugünkü Romanya'nın önemli bir bölümünü içine alacak şekilde Balkanlar, Kırım, Kafkasya, Anadolu'nun tamamı, Arap Yarımadası ve Tunus da dahil olmak üzere Kuzey Afrika'yı da kapsıyordu.

Batıda modernleşmenin itici gücünü veya kaynağını oluşturan endüstriyelleşme yerine, Osmanlı toplumunda modernleşmenin kaynağını oluşturan öncelikle askeri eğitim sisteminde yapılan büyük değişikliklerle askeri ve sivil bürokraside meydana gelen değişimler olmuştur. Kamu görevlisi statüsünün doğuşu ve 'kul' yerine 'bürokrat' memur tipinin oluşmaya başlaması ile Babıali'nin bir ölçüde de olsa özerkleşmesi, evrensel hukuk ilkelerine dayalı idare ve laik yargının gelişimi ile bağımsız yargının oluşması, mülki eğitimin çağdaş hale dönüştürülmeye başlaması ve yönetilenlerin politik temsiline meşru yönetim kalıbının temel ögesini meydana getirmesi söz konusu olmuştur.²⁶

Osmanlı İmparatorluğu batı ile kültür anlamında ilişkisini hiçbir zaman kesmemiştir. Şerif Mardin'e göre imparatorluğun yükselme devrinde Osmanlılar kendi uygarlıklarını Batı'ninkinden üstün saymışlardır. Batının bir 'model' olarak izlenmesi bir sorun olarak ortaya çıkmamıştır. İmparatorluğun gerilemeye başlamasıyla niçin gerilediği sorusu önce devlet yönetiminin bozulduğu ileri sürülerek, daha sonra batının askeri üstünlüğü gösterilerek cevaplandırılmıştır. Daha 18.yy'ın başlarında Batının askeri kurumlarının ve silah gücünün imparatorluğa nasıl getirilebileceği önemli bir devlet sorunu olmuştur. Batıcılığın bu ilk devresinde, batının askeri teknolojisinin

²⁵ Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, s.XV

²⁶ a.g.e, s.XVI

savaştaki rolü ve savaşın sonucunu kısmen Tanrıya bırakma şeklindeki köklü inanç tartışılmıştır.²⁷

Dünya üzerinde Batı Avrupa tarafından birçok ülkenin sömürgeleştirilmesi ve bu sömürge ülkelerinin dışında da, kültürel hegemonyanın başladığı zaman dilimi, Fransız İhtilali'nden sonraki döneme rastlamaktadır. Bu dönem batının gücünü tüm dünyaya gösterdiği dönemdir. Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan halklar da dahil olmak üzere, dünyada Fransız İhtilali siyasal dalgalanmaların nedeni olmaktadır. Yenileşme hareketleri, batı ile ne derecede ve hangi ölçülerde ilişki kurulduğunun anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Zira III.Selim'e kadar olan yenilik hareketlerinin kaynağı, bizzat Osmanlı toplum örgütlenmesinin ilkeleri doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Oysa III.Selim ile başlayan yenileşme sürecinde bu hareketlerin kaynağı Batıdaki toplumlarla girilen ilişkiler sonucu, bu toplumun örgütlenmelerini (biçimsel anlamda) örnek almak ve bu modelleri Osmanlı'nın örgütlenmesine uygulamak şeklinde olmuştur.

Bizzat devlet eliyle çıkarılan 'Takvim-i Vekayi' gazetesinden de anlaşılan, dilde sadeleşme politikası, propagandaların halka yönelik yapılmasını sağlayabileceği için, herhangi bir fikrin halka çabuk ulaşmasını da sağlayabilecektir. Ayrıca yazılı eserlerdeki sadeleşme, okuyazar oranını da arttıracaktır. Yazılı kültürün bireyselleşmeye yaptığı olumlu katkı nedeniyle kişilerin arasındaki bağların zayıflaması hızlanacak ve bu zayıflamadan padişaha karşı beşlenen sadakat bağı da nasibini alacaktır. Batılı tarzdaki okullarda eğitim görenler, dildeki sadeleşmesinde yardımıyla edindikleri yeni ve çarpıcı fikirleri kamuya ileteceklerdir.²⁸

Genel olarak bakıldığında, III. Selim'den sonra gelen II.Mahmud dönemi yenilikleri başarılar dönemi olmaktan çok, başlangıçlar dönemidir. Bunlardan ilki, dinsel geleneğin hükmettiği eğitim alanı ile dünyasal değişmelere bırakılan yüksek eğitim alanı arasında başlayan uzaklaşmanın sonucu olan sorunlardır. Dünyasal ve ruhani olanların birbirinden ayrılışına benzer bir ayrılma başlamakla birlikte, buradaki ayrılış dünya işleri ile ruhani işler arası ayrılma biçiminden çok, hayatın değişmeye açık yanı ile geleneğe bağlı olan yanı arasındaki bir ayrılıştır. Birinci yan dünya yanı, ikinci yan ise

²⁷ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*, 5.basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.11

²⁸ Ömer Say, *Milli Devlet Kültürü*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1998, s.147

din işleri yanı olarak anlaşılmaya başlanmıştır. Diğer bir deyişle gelenek din demek, dinse gelenek demek oldu.²⁹

3 Kasım 1839'da Gülhane Parkı'nda Reşit Paşa'nın okuduğu Tanzimat Fermanı³⁰ Devlet ile vatandaş arasındaki ilişkileri yeni bir anlayışla düzene koymak bakımından atılmış iyi niyetli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Her alanda başarılı görülen Avrupa karşısında var olmaya devam etme kararlılığı ve isteği yanında, Fransız İhtilali'nin dünyaya yaymış olduğu fikirler karşısında, her türlü din, dil, ırk, fikir ve etnik kökene mensup insanları aynı çatı altında toplama, aynı bütünün fertleri olarak bir arada yaşatma isteği, Fermanı'nın yayınlanması, fikri ve pratik bazda da etkili olması sonucunu beraberinde getirmiştir. Avrupalı devlet olma yolunda atılan en etkin adım olan Tanzimat Fermanı, bu amaca uygun olarak yapının çağdaşlaşmasını sağlamak üzere Müslüman olmayan halkların ileri gelenleri önünde halk ve yönetici arasında (merkez-çevre) gerçek anlamda bir köprü kurmak üzere yayınlandı.

Ayrıca, 'yapısal çağdaşlaşma' ilk kez halkı yönetimle özdeşleştirmek ve halkın sosyal yapısında köklü değişikliklere ve yeniliklere gitmek amacını da taşımaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda kuruluşun gerilemeye dek Ümmetçilik (tüm İslamların birliği politikası) hakimdi. Tanzimat Fermanı öncesi ve sonrası dönemi kapsayan Tanzimat Döneminde ise, Osmanlıcılık (bu politika devletin parçalanma ve dağılmasını önlemek amacıyla bilinçli olarak uygulanmıştır) hakim olmuştur.

Tanzimat Dönemi meclislerinin varlığı başlı başına önemli etkiler yaratmıştır. Öyle ki, yönetilenlerin de –dolaylı da olsa- söz sahibi olabileceği gerçeği, demokratikleşme ve yapının çağdaştırılması adına çok önemli gelişmelerdir. Batının askeri ve idari yapısı Osmanlı İmparatorluğu'na monte edilmeye çalışılırken, Batının günlük kültürü de, etkin olarak imparatorluğa ve yaşantıya girmeye başlamıştı.

Tanzimat döneminde okullara daha fazla önem verildiğini, orta öğretimin yerleşmeye başladığını ve hatta kızların da bu okullara sokularak devam ettikleri bilinmektedir. Yükseköğrenim alanında ise, bir Darülfünun (üniversite) kurulması yönünde hazırlıklara bile girişilmiştir. Ancak bu dönemde en az başarı ilköğretim alanında kazanılmıştır. Bunu başlıca nedeni ise, din alanında kalan ilköğretimin bu

²⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YY, İstanbul, 1978, s.201

³⁰ Cavit Orhan Tütengil, *Yeni Osmanlılar'dan bu yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği (1867-1967)*, 2.basım, Belge Yayınları, İstanbul, 1985, s.14

alanın modernleşmesine karşı gelişinden çok, onla rekabet eder duruma gelmesi ve Tanzimat'ın bu alanda dışta kalmış yeniliklerle yetinmiş olmasıdır. Yine bu dönemde, kızlar için ev işlerini öğreten dikiş vb. sanat okulları ve kız öğretmen yetiştirecek okullar da açılmıştır.³¹ Yapılanlar çok geniş bir yayılma alanı bulamadıysa da, eğitim yolunun açılması, Tanzimat'ın bir başarısı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bilimlerin ve fenlerin ilerlemesiyle durmadan meydana gelen haberleşme (kültür iletisi), taşıt ve seyahat araçları ulusların hayatında ve alışkanlıklarında büyük değişiklikler yapmakta ve yeni ihtiyaçlar yaratmaktadır. Bu yüzden imparatorluğun her sınıf halkının, kendilerini zamanın gereklerine uydurmaları, bilim ve fenlerin her dalında ilerleme yoluna girmeleri kaçınılmaz bir zorunluluk olmaktadır.³²

Tanzimat Rejimi'nin asıl başarısızlığı, Osmanlılık ideolojisinin yansıttığı ekonomik çağdaşlaşma başarısızlığındandır. Çağdaş ekonomi gelişmeleri ulusal ekonomilerin kuruluşuyla başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu Avrupa siyasası içine girdiği dönemde, hem kendi topraklarındaki halkların uluslaşma akımlarının başlamasıyla hem de Avrupa'da gelişen ulusal ekonomilerin istilasıyla karşılaşmıştır. Bu koşullar altında Osmanlı Devleti'nin çağdaş bir devlet olmanın gerekli unsurlarından yoksun olduğu Osmanlılık ideolojisinin örtmeyeceği bir açıklıkla beliriyordu. Osmanlı Devleti egemenliğini uygulayacağı topraklarda, siyasal hükümü yürümediği için bir ekonomik kalkınma programı yürütemezdi. Toprakları üzerinde kendi egemenliğine aykırı imtiyazlar edinmiş dış devletlerin ekonomik gücü hüküm sürmekteydi. Devletin siyasal, ekonomik, kültürel dayanağı olarak bir ulus temeli yoktu.

Kıyası, tam çağdaşlaşma akımının zafer kazandığı zaman bunun uygulayıcısı olan devletin gerçek bir toplum temelinden en çok yoksunlaştığı dönem oldu. Böylelikle Osmanlılık, toprak, ulus birimi ve sınıf gelişmesi gibi ulusal ekonomi kalkınmasında şart olan unsurlardan yoksun bir egemenlik olduğundan Avrupa devletlerinin desteği olmadan ayakta duramayacak bir gölge egemenlik oldu.³³

Üniversitenin temelinin atılması, kızların eğitime devam etmesi ve onlara yönelik branş eğitimlerinin açılması ve Batıdan anlayan aydın bir sınıfın ortaya çıkması hep bu dönemde karşımıza çıkmaktadır. 19.yy.'ın ortalarına doğru, Osmanlı toplumunda birey

³¹ Niyazi Berkes, a.g.e, s.226

³² a.g.e, s.234

³³ a.g.e., s.244

cemaatten ayrı olarak (kulluk dışında) kendi başına bir 'değer' olarak algılanmaya başlanmıştır. Kısacası, asıl anlamında birey yeni doğmuştur. Bireyin her yeni doğan canlı gibi hizmet talep etmesi beklentisi, gereksinim, alışkanlık ve tutum geliştirmesi son derece olağandır. Bunu meydana getirip teşvik eden fırsat yapısı da, Tanzimat'la birlikte gerçekleştirilmiştir. Birey artık bir değer olarak belirginleşerek politik sürece yön verip hız kazandıracak önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanzimat'ın Osmanlı politik sistemine olan en büyük katkılarından birisi politik katılmanın temellerini oluşturabilecek olan öğeleri Osmanlı politik kültürüne dahil etmesi ve bu yolla politik fırsat yapısını köklü bir değişime uğratmasıdır.

Yasalar önünde eşitlik, dini fark gözetmeksizin herkese memur olabilme hakkı, din yetkililerinin sivil otoritesinin kaldırılması, ordunun hem Müslüman, hem de öteki dinlere bağlı olanlara açılması, vergi reformu ve rüşvetle mücadele, Fermanın getirdiği yenilikler arasındadır. Osmanlı devletinde 1856 yılından sonra, bunun etkisiyle Batının liberal düşünceleri dolaşmaya başladı, gazeteler kuruldu, edebiyatta Fars stili bırakıldı ve Montesquieu ve Rousseau gibi düşünürlerin kitapları Türkçe'ye çevrildi.³⁴ Bu yenilikler, ulus-devletin önemli bir faktörü olan dil birliği için önemli atılımlardır.

İlk anayasanın* Osmanlı devletince kabulünün hem içeriden hem de dışarıdan gelen isteklerle ilgisi bulunmaktadır. Öte yandan III.Selim'den itibaren başlayıp giderek hızlanan yenilikler kapsamında merkezileşmenin hep padişahın otoritesi etrafında yapılmış olmasıdır. Bu 'merkezileşme eğilimleri' çıkması arzulanan anayasanın sınırlarına katkıda bulunmaktadır.

19. yüzyılda görülen kurumlaşmalar, modern anlamda merkezileşme ve Osmanlı devlet bütünlüğünü sağlamaya yönelik millet düşüncesinin hızlı bir şekilde değerlendirmeye tabi tutulması, anayasanın oluşumunda etkili olmaktadır. Ayrıca Tanzimat'la birlikte dile getirilen, herkesin can, mal ve namus garantisinin kanunla belirlenmiş olması bir anlamda anayasayı oluşturmaya yönelik bir adım olmaktadır. Zira "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi"nin ilk maddesi de anlam itibariyle Tanzimat'ın bütün tebaaya verdiği garanti ile aynı noktada buluşmaktadır. Gerçekten Osmanlı

³⁴ Oral Sander, *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)*, 8.basım, İmge Kitabevi, İstanbul, 2000, s.278

* Osmanlı İmparatorluğu tarihinden bugüne kullanılan Anayasalarımız: 1876-Kanun-i Esasi/ 1921 Teşkilat-ı Esasi/ 1924/ 1961 ve 1982 Anayasası.

tarihinde ilk defa 1876 Anayasası ile devletin resmi dilinin ‘Türkçe’ olduğu kabul edilmiştir.³⁵

1876 Anayasası bazı ilkleri getirmesi nedeniyle önemlidir. Osmanlı halkı ilk kez yönetime katılma hakkını elde etti ve yine sadece erkekler (kadınlar hariç), seçme seçilme hakkına kavuştular. Siyasal alanda anayasal bir düzen kurulmaya çalışıldı.

1876 Anayasası devletin siyasal yapısında sürekli bir değişiklik getirmedir. Padişahın yetkilerine gerçekte bir sınırlama konamamış, yürütme yetkisi yine onda toplanmış, yasama yetkisi de, padişahın denetimi altına alınmıştı. Ayrıca padişaha istediği zaman parlamentoyu feshetme yetkisi de tanındı. Üstelik 1. Meşrutiyet, halkın baskısı sonucu ilan edilmek zorunda kalınan bir hareket değildi. Türk siyasal hayatındaki önemi mutlakiyete indirilmek istenen ilk darbe olması ve daha sonraki anayasal gelişmelerin başlangıcını oluşturmasındandır.³⁶ Osmanlı İmparatorluğunun siyasi tarihinde bir ilk olan, bu ilk meşrutiyet denemesi kısa ömürlü oldu.³⁷

Türkiye için 20.yy, 23 Temmuz 1908’de, Sultan Abdülhamid’in otuz yıl önce rafa kaldırdığı 1876 Anayasası’nın yeniden yürürlüğe girmesiyle başladı.³⁸ 2. Meşrutiyet’in hakim siyasal kuruluşu İttihat ve Terakki Partisi’nin düşüncesinde, Batının “güçlülük” ile bir tutulması devam etmiştir. Öte yandan, Ziya Gökalp gibi, Batının toplumsal özelliklerini araştıran, bu özelliklerden hangi oranda yararlanabileceğini arayan tutuma sahip kişiler de bulunmaktaydı. Osmanlıların Batıyı bir ‘seçme’ yaparak algıladıkları bazı yönlerini vurgulayıp bazılarını geri plana ittikleri söylenebilir.³⁹

2. Abdülhamid’in giderek artan baskıcı yönetimine karşı, 1876 Kanun-i Esasi’nin (İlk Anayasa) yeniden yürürlüğe konarak Meşrutiyetin ilan edilmesi yolunda savaş veren, temelde burjuva demokrat karakterli hareketlerin tümüne verilen genel ad olarak karşımıza çıkmaktadır. Jön Türklerin, sözcük olarak karşılığı ‘Genç Türkler’dir. Genç Osmanlılar Cemiyeti’nin düşünsel olarak temelinden beslenen aydınların tümü Jön Türkler içinde toplanmışlardır.

³⁵ Yusuf Sarnay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.65*

³⁶ Oral Sander, a.g.e., s.283-284

³⁷ Mehmet Karakaş, *Türk Ulusçuluğunun İnşası, Vadi Yayınları, Ankara, 2000, s.121*

³⁸ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu, 2.basım, Çev: Yavuz Alagan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1994, s.51*

³⁹ Şerif Mardin, a.g.e., s.17

ulus-devlet ulusu, halkı ve ortak kimlik olarak topluluk olma anlayışını otonomi ile birleştirdiği düşünülen politik birlik biçimiydi.”⁴¹ Bundan sonraki kısım içinde, bu politik birlik biçiminin yeni kurulmakta olan Türkiye Cumhuriyeti üzerindeki etki boyutundaki seyrini incelenecektir.

Siyasi dalgalanmaların dünya üzerinde yeni coğrafyalar oluşturmaya başladığı bir dönemde, model seçilen Batıdaki gelişmelerin çok uzağında kalınması, reformcu padişahlarca uygulanmaya çalışılan reformların halkın çoğunluğunca kabul edilmemesi ve yıllarca Anadolu topraklarında yaşayan azınlıkların, Avrupa’dan yayılan bağımsızlık rüzgarlarına kapılarak yönetimden hak ve toprak talepleri Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce siyasal zemini oluşturan olaylardı. Son dönem yenilik yanlısı reformcu padişahlar, yukarıdan aşağı bir seyir izleyen yenilikler altında çok zaman, kendilerini ezilmiş gibi hissetmekteydiler. Bu da, yeniliklerin halkça benimsenmesi, uygulanması ve zincirleme olarak toplumda bir değişiklik dalgası meydana getirmesi

⁴⁰ Orhan Türkoğan, *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, YY, İstanbul, 1997, s.333.

⁴¹Michael Sandel, “Ulus-devletten sonra demokrasiyi yeniden icat etmek”, *New Perspectives Quarterly*, Cilt:1, Sayı:4, İstanbul, 1993, s.6

sürecini yavaşlatıyordu. Halkın içinden, halkın nabzını tutabilen ve halk için mücadele verebilecek bir liderin varlığı gerekmektedir.

Bağımsız bir ulus olamadan, yok olmak üzere olan bir halkın kendini zor kurtardığı bir zamanda geleneklerden kopmaya, bir çok müesseselerinde ameliyat yapmaya cesaret edişin ilk örneğini bu işe önderlik eden Mustafa Kemal vermiştir.⁴² Sömürge olmayan ve geleneksel altyapısıyla siyasi yapısının şekillendirildiği devletin ulus olma özelliği yoktu, uluslaşma ise çok geç başlamıştı. Geç de olsa uyanan ulusal bilincin, gerçekçi bir yansıması olan Ulusal Kurtuluş savaşı ile yok olma ve sömürge olma tehlikesi atlatılacak ve yeni bir ulus-devlet kurulacaktı. Bülent Tanör'ün de ifade ettiği gibi, 1920'lerdeki ulusal devlet modeline sıçratan asıl dürtü, kendiliğinden bir uluslaşma birikiminden çok, istisnai bir olayda aranmalıydı: Ulusal Kurtuluş Savaşı. O yıllarda ulusal devletin bu kadar ani ve biraz da beklenmedik bir şekilde kuruluşunun gerisindeki itici güç, kurtuluş dinamosu olmalıydı.⁴³ İşte bu kurtuluş amacının itici gücü sonucu, Batı güdümüne girmiş ulusal değerler ve geleneksel kurumlar yeniden yapısal bir görünüme bürünerek yeni ulusal devletin önemli kurumlarını oluşturacaklardı.

Savaşın ulus-devlete götürücü etkileri ideolojik, siyasi ve kurumsal olarak incelenebilmektedir.⁴⁴ İdeolojik planda, savaşın antiemperyalist karakteri, ulusçu bilinçlenmeyi ve ulusçuluk akımını körüklemiştir. Siyasal alanda, yine savaşın antiemperyalist niteliği feodal-işbirlikçi unsurları siyasette geriletirken, ulusal sınıfların yurtsever unsurlarının yıldızını parlatmış, bunları siyasi iktidar katına çıkarmıştır. Kurumsal düzlemde savaş, meclisli ve anayasal bir devlet düzeni içinde yürütülmüştür ve bu devlet daha o zamandan ulusal niteliktedir. Farklı gibi görünen nedenler aslında savaşın ulus-devlete geçişini gösteren önemli referanslardır. Öyle ki, egemenliğin kaybı ve sömürge olma tehlikesini gündeme taşıyan savaşta, böylesi ulusal kaygıların varlığı ve endişesi bağımsız ve egemen bir devletin taşıdığı ulusallıkla doğuşunu simgelemektedir.

⁴² Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler-2*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1997, s.150

⁴³ Bülent Tanör, *Kuruluş (Türkiye:1920 sonraları)*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1997, s.74-74

⁴⁴ a.g.e, s.75

Atatürkçü ideoloji, ulusal bağımsızlık savaşının ilk gününden başlayarak ulus bilincine, ulusçuluğa, ulusal birliğe, ulus oluşturmaya her eylemde, her davranışta ve her uygulamada büyük ağırlık vermiş, bu öğeyi dışa karşı ve içeride sürekli vurgulamış ve güçlendirmeye çalışmıştır.⁴⁵ Yeni yapılanmakta olan ulus-devlete, onu oluşturan öğelerin bulunduğu düşüncelerden sürekli vurgu yapılması toplumsal anlamda aidiyet duygusunun ve ulusal çıkarların önemli olduğu bilincinin kazandırılması açısından son derece önemlidir. Zira tam bağımsızlık hedefi ve bu doğrultuda amaçlanan program, ulusal-devletin temelini oluşturmaktaydı. Fikirselsel olarak dönemin koşullarında çok önemli bir birleştirici/toplayıcı misyona sahip bulunan Atatürkçü ideoloji, ulusal kurtuluş savaşının hazırlık, örgütlenme aşamasının ilk gününden başlayarak, halka, ulusa ulusun istencine dayanmayı, alınan her kararı, her girişimi, her siyasa ve eylemi ulus adına, halkın temsilcilerinin oylarıyla oluşturmayı ve uygulamayı öngörmüş, kişi egemenliği yerine ulus egemenliğini benimseyerek yasal olmaya özen göstermiştir.⁴⁶

1920'lerden başlayarak süregelen ulusal-devlet tasarımı, savaş öncesi ve sonrasının getirdiği sonuçların gerektirdiği durumların ifadesi olarak şekillenerek, hız kazanmış ve içeriğinde gerekli değişimleri yapmıştır. Çokuluslu ve ümmet ideolojisine sahip bir anlayışın biçimlendirdiği siyasal zemin, saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı ve yerleştirilmek istenen demokrasi anlayışıyla ciddi bir yara alarak, kurulmak istenen ulus-devlet için tehlike arz eden ulus öncesi ve ulusüstü güçler yok edilmiş oluyorlardı. 1920 sonrasında da yönetimde egemenliğin el değiştirmesi sürecin gerektirdiği kaçınılmaz değişimler olarak karşımıza çıkmaktaydı.

Dil, ulusallığı ve ulusu belirleyen ve ulusal devlet için önemli sayılan öğelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk ulusunu oluşturan etkenler arasında dil birliğinin önemine dikkat çeken Atatürk, Türkçe'yi nasıl değerlendirdiğini şöyle belirtmektedir: "Türk ulusunun dili Türkçe'dir. Türk dili dünyada en güzel, en zengin ve en kolay olabilecek bir dildir. Onun için her Türk, dilini çok sever ve onu yükseltmek için çalışır. Bir de Türk dili, Türk ulusu için kutsal bir hazinedir. Çünkü Türk ulusunun geçirdiği bunca tehlikeli durumlarda, ahlakının, geleneklerinin, anılarının, çıkarlarının özetele, bugün kendi ulusallığını yapan herşeyin dili aracılığıyla korunduğunu görüyoruz. Türk

⁴⁵ Suna Kili, *Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Yenigün Haber Ajansı ve Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1998, s.32

⁴⁶ a.g.e., s.32

dili, Türk ulusunun kalbidir, belleğidir.⁴⁷ Geçmişle bugün ve bugünle gelecek arasında bir köprü görevi gören dil, ulusu diğerlerinden ayıran özgünleştirici bir özelliğe de sahip bulunmaktadır. Kültürün taşıyıcısı durumundaki dil ulusal bağların kurulup güçlenmesinde çok önemli etkiye sahip bulunmaktadır. Atatürk, yapmış olduğu ulusçuluk tanımlarında dili ulusallığın en belirgin özelliklerinden biri olarak değerlendirmektedir. Atatürk'e göre: "Türk demek, dil demektir. Ulusallığın çok belirgin özelliklerinden birisi de dildir. Türk ulusundanım diyen insanlar, herşeyden önce ve ne olursa olsun Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan, Türk ekinine, topluluğuna bağlılığını öne sürerse buna inanmak doğru olmaz."⁴⁸

Ulus-devletin gelişmesi ve güçlenmesi için etkisini ve gücünü kaybetmiş, çağın gerisinde kalmış kurum ve yapılanmalardan uzaklaşarak bu bilincin ve sahiplenmenin söz konusu olduğu bir yapılanmaya doğru bir gidiş durumu söz konusu olmuştur. Atatürk önderliğinde girilen ulusal mücadele süreci, her yönde -kendi değerlerimizi de unutmadan- ilerleme kendi öz değerlerimizle gelişme mantığı üzerine kurgulanmıştı. Bu amaçtan yola çıkarak, ulusal olmaya giden yolda önemli bir noktada duran Kurtuluş Savaşı sonrası elde edilen bağımsızlıkla toplumun her katmanında yeni yapılanmalarla kökten değişikliklere gidilmiştir. Ulusal bilincin kazandırılması ve ulusal kimliğin öneminin vurgulanması açısından kültürel birer misyon sahibi olan kurumlar olarak önce Halkevleri sonra da, Köy Enstitüleri kurulmuştur. Kurulan bu yeni kültürel yapılanmalarla Türklük bilinci, geleneksel değerler ve coğrafyanın sunduğu imkanlar çağcıl bir biçimde tüm yurda aktarılmaya çalışılmıştır.

Türk Devrimi ile meydana getirilen Türkiye Cumhuriyeti'nin en temel özelliği, 'egemenlik' konusundaki yetki değişimidir. Bu değişiklikle kişi egemenliğinden (padişah otoritesinden) ulus egemenliğine (seçilenlerin idaresi, dolaylı katılım) geçilmiş, kısacası devlet, bir ulus-devlete dönüşmüştür. Bu dönüşümün sürekli ve kalıcı olabilmesi için, egemenliği kullanacak olan halkın ulus çatısı altında yaşadığının bilincine ya da genel olarak, ulus olma bilincine sahip olmayı gerektirmektedir. Tebaa olmaktan çıkıp, yeni kurulan bu devletin vatandaşı olma ayrıcalığı, bireylerin yaşantılarıyla birlikte fikir ve yaşayışlarında da ulusal olmayı zorunlu kılmaktaydı.

⁴⁷ Şerafettin Turan, *Atatürk ve Ulusal Dil*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 1998, s.18

⁴⁸ Mustafa Baydar'dan aktaran: Şerafettin Turan, a.g.e., s.19

Böylelikle dışarıda gelişen, ilerleyen ‘öteki’ toplumları yakalamak, Atatürk’ün sözlerinde ifadesini bulan, ‘muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak’ mümkün olabilecektir. Ulus-devletin sürekliliği için, tüm bunlar eğitimle gerçekleşecektir. ‘Eğitmen’ denilen kişilerin iyi eğitim alması demek, onların yetiştireceği sonraki nice kuşaklara da, aynı eğitimi verebilmesi demektir. Bu konuyu Mustafa Kemal Atatürk, şöyle değerlendirmektedir: “Hedefe yalnız çocukları yetiştirmekle ulaşamayız! Çocuklar geleceğindir. Çocuklar, geleceği yapacak adamlardır. Fakat, geleceği yapacak olan bu çocukları yetiştirecek olan analar, babalar, kardeşler hepsi şimdiden aydınlatılmalıdır ki, yetiştirecekleri çocukları bu millete ve memlekete hizmet edebilecek, yararlı olabilecek şekilde yetiştirsinsinler. Hiç olmazsa yetiştirmenin lüzumuna inansınlar! Okullardan başka gazeteler, küçük dergiler köylere kadar yayınlanıp, dağıtılmalıdır. Bizim köylümüz ne gazete, ne dergi vs. okumaz. Bilenler bilmeyenleri toplayıp, okutmayı, onlara okumayı anlatmayı bir vazife bilmelidir”⁴⁹. Yukarıda söylenenler de gösteriyor ki, tüm kurumlarla topyekün bir şahlanma ile ama özellikle eğitim kurumlarıyla yeniden yapılanma sürecine girilmiştir. Atatürk’ün de ifade ettiği gibi, Cumhuriyet’in ilk yıllarında eğitime büyük önem verilmekteydi. Yalnızca örgün eğitimle genç kuşakların eğitilmesi değil, devrimlerin halka mal edilmesi ve ulusal kimlik bilincinin yaratılması açısından, geniş halk kitlelerinin eğitimine de önem verilmiştir.

Halkevlerinin kuruluş kaynağını, 19.yy’ın sonlarına doğru, halk eğitimi için İskandinav ülkelerinde “Halk Kültür Evleri” biçiminde kurulmuş olan kurumlar oluşturmaktaydı.⁵⁰ 1932’de 14 Halkevi olarak açılan Halkevleri, Tek Parti Dönemi’nin en somut ürünlerinden biriydi. Halkevleri, ilk başlarda düşünüldüğü gibi, yalnızca bir gençlik örgütü değil, bütün halkı bünyesi altına almaya çalışan ve parti ideolojisinin benimsetilmesinin aracı olan bir örgütü. Diğer bir deyişle, Halkevleri, Kemalist İdeoloji şeklinde de adlandırılan yeni cumhuriyetin ideolojisi ve buna dayalı olan partinin ilkelerini yaymak ve bu ideolojinin ürünü olan devrimlerin halka anlatılabilmesi ve

⁴⁹ -----Atatürkçülük (1.Kitap), Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1984, s.304-305

⁵⁰ Ali Arayıcı, Kemalist Dönem Türkiye’sinde Eğitim Politikaları ve Köy Enstitüleri, Ceylan Yayınları, İstanbul, 1999, s.134

benimsetilmesini amaçlamaktaydı.⁵¹ Halkevlerinin en temel işlevi, devrimi halka dolaysız ve yalansız doğru bir şekilde anlatmak ve halkı devrimin içine katmaktır. Bu amaçla halkevleri Kemalizm'i ve partinin ilkelerini halka yaymak ve devrimleri benimsetmek amaçlarından dolayı kurulmuştu. Diğer bir deyişle, ülkeyi kalkındırmakla görevlendirilen partinin (anayasaya geçerek resmi ideoloji şeklini alan) ilkelerini benimsetmek için halkevleri kurulmuştur.⁵² Halkı Kemalist ideoloji etrafında toplamaya çalışırken, sınıfsız bir toplum yaratmak da temel amaçlardandı. Bu sebeple de, halkevlerinde kaynaşmayı ve bütünleşmeyi sağlamaya yönelik mezhep, soy, sınıf farkları gözetilmeden toplum bir bütün halinde ele alınır.

Kaynaşmış bir kütle haline getirilmek istenen toplumun panayırılar, festivaller, geziler, müzikli ve danslı aile toplantıları ile canlandırılmasına ve hareketlendirilmesine çalışılır. Balolar, kadın ve erkeğin birlikte katıldığı ilk toplantılar olarak, sosyal yaşantıda önemli bir değişim olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca halkevleri, nişan ve nikah törenleri için de kullanılmaktadır.⁵³ Halkevleri bu anlamda, modern bir ulus-devletin bireylerini buluşturan önemli bir merkez konumunda bulunmaktadır. 1960 yılında 2.kez örgütlenmesine izin verilen halkevleri, 12 Eylül'de dernek yasasıyla tekrar kapatıldı. 1987 yılında 3. kez kurulduğunda ararda açılan Türk Dil Kurumu (2 Temmuz 1932) ve Türk Tarih Kurumu (12 Nisan 1931) ile birlikte devrimin üçüzleri olarak tanımlanmışlardır. Halkevlerinin kapatılması, bu iki kurumun araştırma ve derleme kanallarının tıkanmasına neden olmuştur. 1971 yılında, halkevlerinin kuruluş yıldönümü nedeniyle yayımladığı mesajda İsmet İnönü, halkevlerinin kapatılmasını önleyememesini hayatının en büyük başarısızlığı olarak tanımlamaktadır.⁵⁴

Türk ulusu, nüfusunun büyük bir çoğunluğunu köylülerin oluşturduğu bir tarım ülkesiydi. Nüfusun yaklaşık %80'i köylerde yaşıyor ve ulusal gelirin büyük bir bölümü, tarım ülkesi olunması, köylülerin büyük oranda olması sebebiyle topraktan sağlanmaktaydı. Geçen zamana karşılık, üretim araçları son derece ilkel ve bilgisizlik de ekilen topraklarda ciddi verim kaybına sebep olmaktaydı. Savaşlar atlatıp yoktan bir cumhuriyeti vareden ve ulus-devlet olmaya çalışan yeni vatandaş konumundaki birey,

⁵¹ Remzi Yardımcı, a.g.e., s.219

⁵² Neşe Gurallar Yeşilkaya, *Halkevleri, İdeoloji ve Mimarlık*, İletişim yayınları, İstanbul, 1999, s.63

⁵³ a.g.e., s.75

⁵⁴ Kemal Kaplan, "Halkevleri, Atatürk ve Halkevleri", *Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1974, s.131

çağı yakalayamama sonucu özelde kendine, genelde ise yaşadığı topluma ve dünyaya yabancılaşmaktaydı. Artık omuzlara binen ağır hayat yükü yazık ki onlarca yazgı olarak algılanmaktaydı.

Ulus-devlet olarak, kazanılan başarıların sürüp gitmesi ve yeniden güçlü dünya devletlerinin sömürgeci politikalarına düşmemek ve ekonomik açıdan da, darboğaza girip söz konusu ülkelerin güdümünde yönetilmemek için her alanda topyekün bir çağdaşlaşma atılımına girilmeliydi. Bu çağdaşlaşmanın da mihenk noktasında eğitim karşımıza çıkmaktadır. Atatürk'e göre, uygulanacak eğitim politikasıyla yeni kuşaklara aktarılacak eğitim laik/çağdaş ve ulusal olmalıydı. Belirlenen bu hedeflere ulaşmak için, ardarda 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Eğitim Birliği Yasası) kabul edildi, 1925 yılında Tekke, zaviye ve türbeler kapatıldı. Belki de en önemlisi, 1928 yılında Yeni Türk Alfabesi kabul edildi.

Yeni Türk Alfabesi'nin kabulü ve uygulanmasına ilişkin kanunun yayınlanmasından bir hafta sonra, dönemin Başbakanı İsmet (İnönü) Paşa'nın TBMM'de yaptığı ve hükümete güvenoyu istemeyi amaçlayan konuşmasında bu konuya hükümetin yaklaşımını şöyle açıklıyordu: "Türk harflerinin, bütün vatandaşlara kapılarının önünde ve işlerin başında öğretilmesi için, daha bu yıl içinde Millet Mektepleri Teşkilatını yapacağız. Bu teşkilat, şehir ve köy bütün yurdu kaplayacak, vatandaşların işlerinin maişetlerinin en müsait devirlerinde ve yanlarında ya iki aylık, ya 4 aylık kurslar açılacak, şehirde ve köyde mektepler, muayyen içtima muallerine gelmeye vakitleri müsait olmayan vatandaşlar için seyyar muallim teşkilatı yapılacak; devletin en küçüğünden en büyüğüne kadar bütün memurları millet mektepleri teşkilatının ihtiyacına göre çalışacaklardır. Reiscumhurumuz hazretleri, Millet Mektepleri Teşkilatının Umumi Reisliğini ve başmuallimliği kabul buyurmuşlardır."⁵⁵ Dönemin Başbakanı İsmet İnönü'de, yeni yapılanmakta olan devletin anahtarını eğitimde ve özellikle eğitim seviyesinin yükseltilmesinde görerek, bu alana yapılan yatırımlara dair beklentilerini dile getirmiştir. Atatürk ise, 9 Ağustos 1928'de İstanbul Sarayburnu Parkı'ndaki davette yaptığı konuşmada, konuya ilişkin şunlar söylüyordu: "Çok işler yapılmıştır, amma bugün yapmaya mecbur olduğumuz son değil lakin çok lüzumlu bir

⁵⁵ -----İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, Cilt I (1920-1938), TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1992, s.291

iş daha vardır: yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanseverlik ve milletseverlik vazifesi biliniz...En nihayet bir sene, iki sene içinde bütün Türk heyeti içtimaiyesi yeni harfleri öğreneceklerdir. Milletimiz yazısı ile, kafası ile bütün aleml medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir.”⁵⁶ Atatürk’de genç-yaşlı, kadın-erkek ve meslek ayırımı yapılmadan, herkesin eşitlikçi bir bakış açısıyla eğitim seferberliğine dahil edilmesi isteğine vurgu yapmıştır.

Eğitim alanındaki bu köklü reformların ardından, Kemalist ideolojiyi benimsetmek ve CHP’nin halkla olan ilişkisinde köprü vazifesi görmesi maksadıyla Halkevleri kuruldu. Sonraki süreçte 17 Nisan 1940’da kurulan Köy Enstitüleri de, devrimin kırsal alana yayılmasını sağlamak için düşünülmüş önemli bir projedir. Dünyanın, ülkenin ve ekonominin getirdikleri gözönüne alındığında, bağımsızlık savaşından gelen güce sarılıp eşzamanlı olarak II. Dünya Savaşı’nın sağladığı ortama rağmen Köy Enstitüleri’ni açmak hiç de kolay olmamıştır. Mehmet Başaran’a göre Köy Enstitüleri, köy çocuklarının, ustaöğretici halk adamlarının, yöneticilerin toprağımızın, insanımızın sorunlarını çözmek için giriştikleri inceleye araştıra gelişen bir eğitim imecesiydi: yiğit teknisyenler yoğuran bir imece... Bataklığı kurutmak, yaralının yarasını sarmak, gebeye çocuğunu doğurtmak, pulluğun nasıl kullanılacağını veya tamir edileceğini öğretmek, bozuk köprüyü onarmak, ıslah edilmiş tohumu tarlaya saçmak, fidan dikerek onu büyütme ve step köylüsünün dal diye adlandırdığı ağacı hakikaten ağaç haline getirmek nazariyeci ulema taslaklarının işi değil, kahraman teknisyenler ordusunun başaracağı işlerdir.⁵⁷ Böylesi zor bir zamanda, devlet için önemli bir misyonu üstlenen Köy Enstitüleri ile ilgili olarak, Sabahattin Eyuboğlu ise şu yorumu yapmaktadır: “Köy Enstitüleri, İstiklal Savaşı’nın getirdiği yeni bir Türkiye görüşüne dayanmaktadır herşeyden önce...Bu yeni Türkiye, topraklarını kesin olarak sınırlamış, İstanbul’daki sarayını kökünden yıkmış, imtiyazsız, sınıfsız olmasını dilediği bir halk devleti kurmuş, eski devletin bağlı kaldığı Doğu kültürünü de bırakıp gelişen Batı kültürüne yönelmişti. Atatürk’ün gerçekleştirdiği devrimlerin dayandığı inanç, büyük çoğunluğu köylü olan Türkiye halkının kendini yönetecek bağımsız bir devlet kurabileceği inancındaydı... Halka dayanan, halka güvenen bir yeni devletin yapacağı ilk iş, halkın yaşadığı her

⁵⁶ -----Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, TY, s.274

⁵⁷ Mehmet Başaran, Devrimci Eğitim (Köy Enstitüleri), Papirüs Yaymevi, İstanbul, 1999, s.11

yerde ve en çok köylerde bir tek sözcüsünü bulundurmamak, barındırmak, desteklemektir. Köy Enstitüleri, bu sözcüyü memleket ölçüsünde yetiştirmek için kuruldu.⁵⁸ Halk egemenliğini dayalı yeni bir ulus-devlet olan Türkiye'nin temel eğitimi, ne pahasına olursa olsun bir an önce hazırlanmalı ve en kıza zamanda da uygulanmalıydı. Bu durum, başka kurumlar ve kişilerce de desteklenmesi gereken bir zorunluluktan adeta...Bu destek de, önyargılarından sıyrılmış, objektif ve rasyonel bir biçimde olmalıydı. Bireyin eğitim konusundaki istemleri, devlete karşı hem bir 'hak', hem de 'sorumluluk' tu. Devlet de, eğitimi her yurttaşa götürmenin yollarını aramaktaydı.

Dünyada hiçbir yeniliğin, hiçbir yere çok rahat yerleşip kabul görmediği, hatta her türlü kötüleme ve yıpratmayla karşılaştığı bilinmektedir. Dünya, II. büyük savaş ile dalga dalga tanışırken, halk egemenliğine dayalı bir ulus-devlet olan yeni Türkiye Cumhuriyeti ise, içeride giderek büyüyen bir savaşla geriliği yenme ve çağı yakalama ile mücadele etmekteydi. Devlet, bireyine (vatandaşına) eğilmiş, vasıflı olmasına çalışmaktaydı. Ekmekle bilginin eş tutulduğu zamanlarda yeni rejim cumhuriyet, köylüleri 'efendi' saymış ama yapısal anlamda olayın gidişatını ve dokusunu değiştirememiştir.

III- ULUS VE ULUSAL KÜLTÜR

A- KÜLTÜR

Toplumsal bir varlık olan insanın temel özelliği, sınırlarını belirlediği sosyal çevrede yaşamsal faaliyetlerini sürdürmesi en önemlisi de, 'sosyal' bir kimlikle toplum içinde yaşamasıdır. Böylesi bir ortamda yapılan, yaşanan, üretilen, geçmişten alınan ve geleceğe taşınan izlere 'kültür' denmektedir. Bazı kaynaklarda, kültürün insanın yaşadığı çevrenin entelektüel yanı olduğu da savunulmaktadır. Ancak kültür, öylesine derinlikli bir kavramdır ki; zamana, mekana ve topluma göre yazılan yüzlerce tanımı karşımıza çıkmaktadır. Kültür soyut olması ve çok çeşitli kavramları (altkültür - popüler kültür - modern, geleneksel kültür - kültür emperyalizmi...) içinde taşınması sebebiyle net bir tanımlama yapmamızı güçleştirmektedir.

⁵⁸ Sabahattin Eyuboğlu, Köy Enstitüleri Üzerine, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş,

Kültür, özü itibariyle genel olarak herhangi bir sınırlandırmaya ve sınıflandırmaya karşı dirençli bir kavramdır. Kültür kavramının işlevsel kullanımı olan çok anlamlılığı onun kapsadığı olgunun çok sayıda olmasından ileri gelmektedir. Kültür; birey ve toplumun maddi ve manevi varlığını oluşturan öğelerin tümü. Dil, inanç, gelenek, düşünce, yasalar, kurumlar, teknik araç-gereçler, sanat eserleri vb. sistemlerin bütünüdür. Kültür, çok yönlü olması sebebiyle çeşitli yazarlar, düşünürler ve akademisyenlerce farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Bireysel açıdan kültür günlük dilde yaşamsal öneme haiz olan gerekli bilgileri edinerek beğeni, değerlendirme ve eleştiri yeteneklerini geliştirmiş olma durumunu dile getirir. Aynı zamanda, belli bir konu üzerinde kazanılmış derin ve düzenli bilgiyi ifade etmek için de kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu kültürü: tarihi, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin⁵⁹ olarak açıklamaktadır.

Kökeni itibariyle incelediğimizde kültür, latince 'cultura' kavramından gelmektedir. İlk zamanlarda 'kültür' kavramı bir şeyi ekip yetiştirme veya bakma sürecine verilen genel ad olarak kullanıldı. Örneğin: ekinin ekilip yetiştirilmesi veya hayvanların bakımı, beslenmesi, yetiştirilmesi gibi...⁶⁰

Dilbilimcilerin birçoğu, sözcükbilimsel olarak kültür sözcüğünün latince de daha çok 'toprak kültürü' (agriculture) anlamında kullanılan 'edere-cultura' (kültür, özen, bakım) sözcüğünden geldiğini ileri sürmektedir. Klasik latince 'cultura' sözcüğü kesin olarak bu anlamda kullanılmıştır.⁶¹

Ortaçağda bu tanım, insan beyninin geliştirilmesi anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Kavram önce Fransızca ve İngilizce'de sonra da Almanca da görülmüştür. Kavram bazen uygarlık⁶² ile eşanlamda, bazen de karşılaştırılmalı olarak ayrı bir

İstanbul, 1999, s.75-76

⁵⁹ -----Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, 9. Basım, 2.cilt, Ankara, 1998, s.1436

⁶⁰ Korkmaz Alemdar-İrfan Erdoğan, Popüler Kültür ve İletişim, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1994, s.167

⁶¹ Vadim Mejuyev, Kültür ve Tarih, 2.basım, Çev: Suat H. Yokova, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s.30

⁶² Bütünlükle farklılık arasındaki çelişki aydınların canını sıkıyordu; uygarlık yerine kültür sözcüğü kullanılmaya başlandı. Onlara göre kültür, toplumun bütünleşme gücünü simgeliyordu; oysa uygarlık, farklılığın bir tür onaylanması demektir. Uygarlık (Civilisation) sözcüğü, hukuktaki kullanımı dışında günlük yaşama ilk kez 18.yy'ın sonlarında uygulanmaya başlamıştır. Bu sözcüğün Fransızca ve

anlamda kullanılmıştır. Uygarlık, latince ‘civilis’ kavramından gelmektedir. Civilis, vatandaşın veya vatandaşa ait anlamına gelmektedir. Bu kavram, İngilizce ve Fransızca’da 18.yy’ın sonlarına doğru barbarlık ve ilkelikten kalkıp incelmeye, yontulmaya, düzene doğru, ileriye doğru olan insanın kalkınması olarak kullanılmıştır. Kültür, bu dönem içerisinde genel olarak yaratıcılığın ifade edildiği artistik-sanatsal ve ruhsal ürünler için kullanılmıştır.⁶³

Erol Mutlu, kültürü “İnsan topluluklarına kimliklerini veren ve onları birbirlerinden ayırdeden özelliklerin tümü”⁶⁴ olarak tanımlamakta ve kültür bütün bir toplumun yaşam biçimini oluşturur, bu hal ve hareket kodlarını, giyim kuşamı, dili, davranış normlarını ve inanç sistemlerini içerir demektedir.

Bir grup insanın bir başka gruba, o grubun gereksinim duyduğu geleneksel bilgilere erişmek ve yeni bilgiler edinmek ayrıca bu bilgileri ortak bir temelle bütünleştirmek olanağı sağlamasına yol açan süreçlerin tümü olarak tanımlanan kültürün Latince kökenli olduğu ve ‘herşeyden önce özel bir alanın değerlendirilmesi için gösterilen özen ve bu alanın gerektirdiği uygulama’ anlamına geldiği vurgulanmaktadır. Örneğin Çiçero, felsefeyi ‘cultura animi’ olarak algılıyordu. Rönesans’a kadar ‘kültür’ kullanımı, bugünkü anlamına yaklaştığı zaman bile hiçbir zaman tek başına kullanılmamıştır. 17.yy’da hukuk filozofu Samuel Von Pufendorf, kültür sözcüğünü tek başına, onu doğanın karşıtı olarak ve belli bir toplumsal bağlam içinde ortaya çıkan tüm insan yapıtlarını belirtmek için kullanıldı. Böylelikle Pufendorf, terime çağdaş anlamında taşıdığı gözlem ve eylem boyutlarını kazandırmış oldu. 18.yy’da Kant’ta da bu görüşle karşılaşmıştır. Kant kültürü, insanın kendi mantıklı doğasından ötürü özgürce gerçekleştirebileceği ereklerin tümü olarak tanımlamıştır. Nietzsche’de kültürden söz ederken, akli kendine mal etmek için, insanın kendi üzerindeki çabasını düşünmektedir.

İngilizce’deki daha eski kullanımları saraydaki ‘sivil’ mahkemeleri ifade etmek üzere kullanılırdı. Kibarlık, nezaket anlamına gelen İngilizce’deki Civility sözcüğünün yaygın kullanımı, Erasmus’un 1530’da yazdığı De civilitate morum puerilium adlı çocuk eğitimi el kitabından kaynaklanmaktadır. Erasmus’un, ‘Dik otur!’, ‘Yemek yerken ağzını açma!’ gibi bugüne dek bilinen, çocuklara yönelik diğer baskıların da kaynağı olan kitabı, başlangıç cümlelerinde, çocuklara verilen adabı muaseret eğitimiyle Erasmus’tan iki yüzyıl sonraki yetişkin kuşağının benimsediği bambaşka bir uygarlık ideali arasındaki uçurumu gösterir. Uygar davranış, ayrıntılı ve katı saray adabına vb. kurallara duyulan tepkiydi. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Richard Sennett, *Gözün Vicdanı*, Çev: Süha Sertabiboğlu-Can Kurultay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s.99-100

⁶³ Korkmaz Alemdar-İrfan Erdoğan, a.g.e., s.167

⁶⁴ Erol Mutlu, *İletişim Sözlüğü*, Ark Yayınları, Ankara, 1994, s.143

Anthony D. King'e göre ise kültür, "ister maddi, isterse simgesel biçimiyle olsun, insanların sahip oldukları varsayılan bir öz niteliktir."⁶⁵ Emre Kongar, kültürü "Doğanın ya da Tanrının yarattıklarına ek olarak insanoğlunun yarattıklarının tümüdür" diye tanımlayarak her türlü araç, gereç, makine, giyim-kuşam, inançlar, değerler, tutumlar bu kültürü oluşturan öğeler olarak kabul etmektedir. Tekerlekten füzeye, putperestlikten tektanrıçılığa kadar bütün maddi ve manevi gelişme aşamaları aslında insanoğlunun kültürel birikimini simgelemektedir.⁶⁶ Kültürel birikim insan-doğa ve insan-insan çelişkilerini çözmeye yöneliktir. Gerek maddi, gerekse manevi kültürün ortaya çıkış nedeni bu olmaktadır. Kültür, insan-doğa ve insan-insan çelişkilerini çözdüğü oranda anlam kazanmaktadır. Olumlu değişme, bu çelişkilerin çözümüne yönelik olan değişmedir. Kongar, ancak bu tür gelişmeye 'değişme' diyebiliriz⁶⁷ demektedir. Kongar'ın söylemleri doğrultusunda, toplumda gelişmeye yol açabilecek kültürel birikimin büyük ölçüde maddi ve manevi kültür arasında kurulan denge ve uyuma bağlı olduğu gerçeği görülmektedir.

Batı felsefesi için kültür, 18.yy'dan bu yana doğanın karşıtı bir kavram olarak nitelendirilmektedir. Bu felsefeye göre insan, doğaya daha iyi bir şekilde egemen olmak için geliştirdiği bu araçlarla doğanın gücünü kırmakta ve doğaya karşı geliştirdiği gücünü sergilemektedir. 19.yy'da ortaya çıkan evrimcilik anlayışı, insanın barbarlıktan artık kurtulduğu bu dönemi adlandırmak için kültür ve uygarlık kavramlarını eşanlamlı olarak kullanmıştır. E.B. Taylor kültürü, bilgileri, dinsel inançları, sanatı, ahlakı, hukuku, gelenekleri ve insanın bir toplumun bireyi olarak edindiği bütün öbür yetenekleri ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütün⁶⁸ olarak tanımlamıştır. J.P. Sartre'a göre, 'kültür ne bir şeyi, ne de bir kimseyi kurtarır. Kültür Sartre'a hiçbir şeyi haklı çıkarmaz ama insanın bir ürünüdür. İnsana onda yansır ve kendini onda tanır. İnsana imgesini sunan tek eleştirel yandır kültür. Ahmet Hamdi Tanpınar, bir fikir ve yazın adamı olarak Türk kültürünün tarihselliği konusunda öne sürdüğü tezlere dayanarak medeniyeti herşeyden evvel derin bir maziden gelen bir kültür yığılması, bir

⁶⁵ Anthony D. King, *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, Çev: G. Seçkin, Ü. H. Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s.17

⁶⁶ Emre Kongar, *Kültür Üzerine*, 4.basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994, s.38

⁶⁷ Emre Kongar, a.g.e, s.40

⁶⁸ -----, *Dictionnaire Larousse*, 4.cilt, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993-1994, s.1488

kültür toplanması⁶⁹ olarak yazımlamaktadır. Kültüre daha dar medeniyete ise daha geniş bir perspektiften bakarak iki kavram arasında ince de olsa bir ayırım yapan Tanpınar, kültüre geçmişten gelerek şimdilerde toplanan ve bugünün yaşantısında önemli rol oynayan bir kavram olarak bakmaktadır. Toplumun bir üyesi olarak bireylerin, yaşam süreleri boyunca eğitimle öğrendiklerinin tümü ya da doğanın yarattıklarına karşılık insanoğlunun yarattıklarının tümü olarak da açıklanan kültür kavramı ulusçuluğun inşası, gelişmesi ve devamında en önemli kriterlerden biri konumundadır.

Öyle ki kültür, etkin bir süreci temsil eden düşünce değildir, fakat düşünce kültürden ve özellikle herkesin belleğinde mevcut bilgi öğelerinin bir tür bileşiminden doğmakta ve beslenmektedir. Bu görüş aynı zamanda Albert Schweitzer'in şu tanımıyla da örtüşmektedir: Kültür, bireyin kendini gerçekleştirmesine ve bizzat gelişmenin gelişimine katkıda buldukları ölçüde, tüm alanlarda ve her bakımdan insan ve insanlığın ortaya koyduğu ilerlemelerin bütünüdür.⁷⁰ Kısacası kültür, zihin yaşamına kıyasla düşüncenin temel materyali, bir kazanım, bir içerik, bir varlık olarak görünmektedir. Düşüncenin materyali olarak kültür 'olanı' düşünce ise 'bundan yapılanı' temsil eder. Düşünce kültürün geleceğidir.⁷¹ Moles'in kavramları tanımlayışında kültür, merkezde durmakta ve düşünce ise, bu merkeze fikirsel anlamda katkılar yapmaktadır. Bu ikili ilişkide öz olarak duran kültür düşüncenin desteği ve geliştirmesi oranında da, kendine bir gelecek sağlayacak ve geliştirecektir. Kısacası Moles'in de ifade ettiği üzere kültür ve zihnin bir ürünü olan düşünce arasında paralel giden bir ilişki söz konusudur.

Toplum yaşamında kültürel süreçler ekonomik ve siyasal süreçler kadar önemlidir. Her üç süreç de sosyal hayatın birbirinden ayrılamaz parçaları gibidir. Kültürel süreç genellikle zihne, düşünceye ait olarak tanımlanmaktadır. Bu kavramın içinde yatan daha çok 'yaşanmış' ve 'yaşanan' dır. Bu yaşanmışlık ve yaşanan kavramları, kültürün bilinçli olarak seçim yapabilen, yaşadıklarının farkında olup bunları ileriki günlere (geleceğe) taşıyan insanlar tarafından inşa edildiği ve geçmişteki insanların 'yaşanan'

⁶⁹ Hilmi Yavuz, *Kültür Üzerine*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987, s.49

⁷⁰ Abraham A. Moles, *Kültürün Toplumsal Dinamiği*, Çev: Nuri Bilgin, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:21, İzmir, 1983, s.17

⁷¹ a.g.e., s.17

zamanlarından miras kalan ‘yaşanmışlıkla’ şekillendirilen bir süreç olduğunu anlatmaktadır.

Daha açık, net ve açıklayıcı bir tanım vermenin zorluğu bu kavramın uygarlık kavramıyla olan anlam yakınlığından kaynaklanmaktadır. Gerçekten de kültür, çok genel bir ifadeyle insan türünün yaşam biçimini, kısaca yaşamını diğer canlı yaşamlarından temelde ayıran unsur olarak –o zaman çeşitli uygarlıkları da kapsar- ya da tarihsel açıdan bakarak bir uygarlığı meydana getiren çeşitli kültürlerden birisi olarak anlaşılabilir. Kültür, canlılar içinde yalnızca insana özgü olduğu dolayısıyla evrensel, toplumsal ve tarihsel bir kavramdır. Kültür toplumsal bir eğitim aracı, bir başka deyişle insanın toplum içinde yaşayabilecek bir varlık olarak eğitilmesi de demektir aynı zamanda. ‘Aydınlanma Çağı’⁷² insanları ve düşünürleri bireyin tamamen kendi çıkarlarını gözeterek de, uygar ve insan kültürünün en yüce değerlerini taşıyan bir varlık olabileceğine içtenlikle inanmışlardır. Onlar, özgürlük ve eşitlik, akılcı örgütlenme ve toplumsal yaşam dengesi ilkeleriyle tam uyum sağlayabilecek bir kişisel çıkar ilkesi yaratmaya çalışmışlar ve kültürü bu ilkeleri birbirleriyle bağdaştıracak bir unsur olarak algılamışlardır. Aydınlanma Çağı insanına göre 18.yy bireyi, akıl ve özerk düşünceye sahip kişilik idealini sürdürebilecek bir varlıktır.⁷³

Kültürün kazanılması ve dağıtılması hususu da önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültür, kısmen eğitim yoluyla, çoğunlukla da bireyin içine doğup yaşadığı ‘sosyal çevre’ de bulunmasıyla kazanılmaktadır. Farklı mekanlardan farklı zamanlarda alınan kültüre ait veriler bireyin sosyalleşmesi, herşeyden evvel, yaşamış olduğu çevreye ait olma bilincine ulaşması açısından son derece önemlidir. Konca Yumlu’ya

⁷² Aydınlanma Çağı: 18.yy, dünya kültür tarihine Klasik Aydınlanma Çağı olarak geçmiştir. Bu çağ, burjuva devriminin hazırlık dönemini oluşturmasına karşın, ideolojik ve teorik içeriği bir sonraki dönemde oluşan burjuva bilincinin manevi ufkundan çok daha ileri düzeydedir. Aydınlanma Çağı düşünürleri, doğrudan doğruya Rönesans (14. Ve 16.yy)’dan kaynaklanan hümanist geleneğe olan bağlarını hala yoğun bir biçimde hissettirmektedir. Klasik mirasa karşı ilgileri açısından Rönesans hümanistleri, insana yönelen ve insandan onun özgün, manevi ve yaratıcı potansiyelinden, öznel gücünden yola çıkan, tümüyle yeni ‘laik’, ‘insancıl’ bir kültürün temellerini atmışlardır. Aydınlanma Çağı düşünürleri, 18.yy bireyinde bir başka deyimle burjuva bireyinde ideal insanı görmekte ve varolan uygarlığa mutlak feodal topluma karşı saldırılarını bu insan adına yapmaktadır. Onlar yine bu bireyde ‘insan türüne’ uygun düşen bir toplumsal eşitlik düzeninin temelini bulmaya çalışmaktadır. Daha fazla ayrıntı için bkz. Vadim Mejuyev, *Kültür ve Tarih*, 2.basım, Çev: Suat H. Yokova, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Ankara, 1998, s.31-43

⁷³ Vadim Mejuyev, a.g.e., s.45

göre iletişim en genel anlamıyla kültürün insan topluluklarına dağıtım sürecidir.⁷⁴ İşte bireyin çevresi ve toplumla arasındaki temel bağı oluşturan kültür alışverişi, kitle iletişim araçları vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Gelişen ve ilerleyen teknoloji çağında toplumu oluşturan bireylerin değer-tutum-inanç-düşünce ve yargıları kitle iletişim araçlarınca (televizyon, sinema, gazete, radyo...) iletilmektedir. Dolayısıyla kültürün temel taşıyıcısı konumunda kitle iletişim araçları bulunmaktadır. Bireye ulaşan ve bireyin topladığı kültür öğeleri, eğitimdeki süreç kadar mesajlarla da rahatlıkla alıcıya iletilebilmektedir. Ancak kültür, 'heterojen' bir yapıya sahip olduğundan herkese eşit şekilde dağıtılamaz. 'Kültür bunun yerine kültürü inşa eden grupların, sınıfların ve kişilerin yaşam yollarının, genel güç ilişkilerinin sonuçları olarak anlaşılabilir. Kültür, nadiren güçlerin, özellikle yaratıcı güçlerin sonucu olarak ele alınır.'⁷⁵

Kültür kavramı, iktisadi üretim ve dağıtım sistemini, akrabalık ilişkilerini ve kurumlaşmış aile örgütlenmesi sistemini, siyasal ve dinsel örgütlenmeyi, günlük yaşama dair kuralları, hukuk sistemini, ahlakı, günlük hayat alışkanlıklarını, değerler ve fikirler sistemini, sanat, felsefe, dil, jestler, hisler bütünü ve hatta bilim üretimi ile iletişimi bile kapsar. Tanım oldukça geniş kapsamlıdır. Kültür kapsamlıdır ve kapsayıcıdır ama çok kısa tanımlanması ya da tek bir cümlede özetlenmesi de mümkün olmayacak kadar da farklı birçok değişkeni içermektedir. Nietzsche'nin de ifade ettiği gibi kültür, bir ulusun bütün yaşama biçimlerinde birlikli bir üslup kazanmasıdır. Ortak mekanlarda kendimiz dışındaki öteki bireylerle paylaşılan yaşamın, çeşitli durumlarda bize yol göstermesi, ışık tutmasıdır kültür, paylaştıkça yinelenen ve gelecek nesillere aktarılan, yaşam sürdüğü ve insanoğlu varolduğu müddetçe onlarla aynı düzlemde yaşayacaktır.

B- ULUSAL KÜLTÜR

Ziya Gökalp, 20.yy'da Türkiye'nin yetiştirdiği önemli sistematik düşünürlerden biri olarak kabul edilmektedir. Birbirinden farklı birçok etnik oluşumu bünyesinde barındıran Osmanlı İmparatorluğundan bir ulus-devlet olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne geçiş sürecinde hakim olan bunalımlı, sancılı değişim dönemlerinde 'içinde

⁷⁴ Konca Yumlu, *Kitle İletişim Kuram ve Araştırmaları*, Nam Basım Ltd., İzmir, 1994, s.11

⁷⁵ Korkmaz Alemdar-İrfan Erdoğan, a.g.e., s.171

bulunulan, yaşanılan dönemi' yazmıştır. Siyasal alanda belirsizliklerin, ekonomik alanda iflasın ve hızla değişen dünya eksenine paralel giden bir kültür yakalama ve yaşam belirleme adına arayışların harmanlandığı bir ortamda, Türkiye'nin bağımsız bir ulus-devlet olarak doğuşunu, yeni kimliğini ve bu kimliği ile dünya sahnesine çıkmasını, Türk-İslam ve Batı kriterleriyle anlatma yoluna gitmiştir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte Ziya Gökalp de Türk Milliyetçiliğinin önemli ve hızlı savunucularından biri olmuştur. Osmanlılık ve İslami ümmetçilik kavramlarının artık çok güçlü olmadığı bir ortamda yaşanan gelişme ve gelinen noktaların bir bakıma zorladığı bu kavramı kabullenmiş ve yayılma amacı gütmeyen, ırkçı olmayan, eşitlikçi ve kaybedilen toprakları geri alma amacı taşımayan (irredantist olmayan) bir Türkçülüğü savunmuştur.

Ziya Gökalp, 'İçtimai Mefkuresi'ni tek bir cümle ile şöyle özetlemiştir: "Türk Milletindenim, İslam Ümmetindenim, Garp Medeniyetindeyim".⁷⁶ Gökalp'in bu sözleri kimilerinin tümüyle uzlaşmaz sayabilecekleri ulusal-dinsel ve batılı düşünsel söylemleri tek bir potada eritiyordu. Gökalp'in İslamiyetten aldıkları da ortodoks öğretiler değil, tasavvuftan kaynaklanan siyasal değil, ahlaksal yönelimli ve yine toplumsal dayanışmayı güçlendirici öğelerdi. Gökalp'in toplum modelinde Türkçülük kültürel normu, İslam da ahlaksal normu oluşturuyordu.⁷⁷ Ziya Gökalp felsefesinde ağırlıklı bir yer teşkil eden kültür ve medeniyet ayrılığı/ikilemi, Gökalp'in 'medeniyet' adlı şiirinde açık bir şekilde kendini göstermektedir:

"Medeniyet, beynelmilel yazılacak bir kitab;

Her faslımı bir milletin harsı teşkil edecek."⁷⁸

Gökalp'e göre; kültürle uygarlık, bir ulusla bir başka ulusun, ya da milliyetçilik, din ve uluslar arası topluluk arasında içkin bir çelişki yoktur. Bunlar birbirlerinden ayırdedilmeleri gerekmele birlikte, ulusal yaşamdaki işlev, konum ve düzeyleri karıştırılmadıkça savunulmaya değer idealler olarak burada bulunabilirler.⁷⁹ Benzer konuları ele aldığı "Hars ve Medeniyetin Münasebetleri" adlı makalesinde Gökalp, bu iki toplumsal grup ve normun niteliklerini karşılaştırmaktadır. Kültür yararcı değildir

⁷⁶ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, 5.basım, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1997, s.51

⁷⁷ Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, 3.basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s.56

⁷⁸ Taha Parla, a.g.e., s.61

⁷⁹ Ziya Gökalp'den aktaran: Taha Parla, a.g.e., s.61

(Hasbi), özverilidir (bimenfaat), kamucudur (umumcu) ve idealisttir (mefkurevi). Buna karşılıksa uygarlık yararcıdır (intifai), bencildir (hodgam), bireycidir (fertçi) ve özçıkarcıdır (menfaatperest). Kültür ve uygarlığın bu karşıt özelliklerinden genellemeler çıkaran Gökalp'e göre, diğer uluslarla temas halinde olup kendi kültürünü korumayarak uygarlığa bağlı kalan bir ulus için çöküş kaçınılmazdır. Tersine, uygarlıkta geri kalmış ama kültürce üstün uluslar, uygarlıkta ileri ama kültürde geri ulusları altedebilirler.⁸⁰

Ziya Gökalp, o dönemde çağdaş dünyadaki yaygın eğilimi de yansıtıyordu. Uygarlık evrensel, kültür ise ona nazaran daha yerel, yönetsel ve etnik veya en azından 'milli' sayılırdı. Günümüzde de bu farkı sürdüren anlayışlar bulunmaktadır. Yukarıda anlatılanların da ışığında Gökalp, kültür-medeniyet ayırımına gitmiş ancak, kültür odaklı bir düşünce sistemi geliştirerek onu medeniyet karşısında daha önemli bir kavram olarak düşünmüştür. Kültüre yalnız bir ulusun (örneğin İngiliz kültürü) din-ahlak-hukuk-estetik-dil-iktisat vb. yaşayışların uyumlu bir toplamı olarak bakarken, uygarlığı ise aynı gelişmişlik düzeyinde bulunan birçok ulusun toplumsal yaşayışlarının ortak bir toplamı olarak kabul etmektedir (Batı Uygarlığı).

Ziya Gökalp, ulusal felsefeden ilk kez, 'Küçük Mecmua' da yayımlanan bir makalesinde 'milli edebiyat', 'milli musiki' vb.nin yanısıra bir de milli felsefenin sözü konusu olabileceğini söylemiştir. Gökalp'i bir ulusal felsefe üzerinde durmaya götüren temel düşünce ise şuydu: "Uygarlık, uluslar arasındaki biçim birliğidir, ulusal kültür ise, bu biçim birliğindeki içerik ayrılığıdır. Örneğin, ulusal kültürün bir ögesi olan müzik, tekniğini (biçimini) uygarlıktan, içeriğini ise kendi halkının motiflerinden alarak ulusallaştırıyorsa bir felsefe de yöntem ve sorunlarını uygarlıktan, anlam ve içeriğini de doğduğu ülkeden alarak ulusallaşır."⁸¹

Türkçülüğün Esasları kitabında Gökalp, tarih genel bir kural olarak gösteriyor ki, her nereye ulusçuluk ruhu girdiyse orada büyük bir ilerleme ve gelişme alanı doğdu; siyaset, din, ahlak, hukuk, estetik, bilim, felsefe, ekonomi ve dille ilgili yaşayışların tümüne gençlik, içtenlik ve tazelik geldi, ulusal bilinç nerede oluşmuşsa artık orası sömürge olmak tehlikesinden kurtulmuştur diyerek, ulus zihniyetini kavrayıp bu zihniyete ve gereklerine sahip bireylerin oluşturduğu toplumların daha sağlam, daha

⁸⁰ Taha Parla, a.g.e., s.66

⁸¹ Hilmi Yavuz, a.g.e., s.18

emin ilerlediğini belirtmiş ve ulus olmanın başta sömürge olma gibi tehlikelerden ülkeyi koruduğunu açıklamıştır.

Gökalp'in ortaya attığı ulusal felsefe tezine bazı karşı çıkışlar da olmuştur. Örneğin Hilmi Ziya Ülken, biçimle içeriği birbirinden soyutlamanın olanaksızlığını öne sürer ve bu yüzden de, uygarlıkla kültürün birbirinden ayıramayacağını bildirir. Ülken bu konudaki düşüncelerini "Millet ve Tarih Şuuru" adlı yazısında yineler: Medeniyet tarz-ı hayat demektir. Hayatın kaffe-i tecelliyatını, maddi ve manevi bütün şuuru o mehfum içine ithal etmelidir." Bu tarife göre, medeniyeti hars (kültür) dan ayırmak doğru değildir. Garp medeniyeti dediğimizde hiçbir zaman onun yalnız tekniği ve ilmi anlaşılmamaktadır. Musiki, edebiyat, resim, mimari ve felsefe bu medeniyetin birer unsurlarıdır. Bethoven Almanların olduğu gibi bütün garbın, Descartes Fransızların olduğu kadar dünyanınıdır da aynı zamanda...

Böylesine ince nüansların bulunduğu bu iki kavrama dair Ziya Gökalp, pek çok tanımlama yapıp açıklamıştır. Gökalp'in "Türk Harsı" diye nitelediği: geleneksel imajlar, tasarımlar ve mitoslarla birbirini karşılıklı etkileyerek değişik bir yapı oluşturmuştur. Niyazi Berkes'in de belirttiği gibi, bu terimlerin Osmanlıca Türkçe'sindeki tarihsel evrimine bakılırsa meşrutiyet dönemine kadar 'milli' kavramı 'dini' anlamında kullanılmış; bu iki kavram yani 'ulusal' ile 'dinsel' neredeyse eş anlamlı sayılmıştır.⁸²

Atatürk, Ziya Gökalp'in tersine kültür ve uygarlık ayırımına karşı çıkmış ve bu ayırımı yapan Gökalp'i eleştirmişti. Sezgisi ve sağduyusu ile çağının önünde yer alan lider şöyle diyordu: "Medeniyeti harstan (uygarlığı kültürden) ayırmak güçtür, gereksizdir. Bu nedenle harstan ne anladığımı söyleyeyim: Hars bir toplumun a. devlet hayatında b. fikir hayatında yani bilim ve güzel sanatlarda c. iktisadi hayatta, yani tarımda, ticarete, zanaatta, kara-deniz-hava ulaşımında yapabileceği işlerin bileşkesidir. Bir milletin medeniyeti dendiği zaman, hars adı altında saydığım üç tür faaliyetin bileşkesinden başka bir şey olamayacağını sanırım."⁸³ Atatürk'ün yaptığı yorumda kültür ve uygarlık çok ayrı ve farklıymış gibi ele alınmamış aksine aynı düzlemde birbirlerine paralel giden kavramlar olarak yorumlanmıştır. Atatürk, Türk Ulusu'na armağan ettiği 'çağdaş uygarlık düzeyine' (muasır medeniyetler seviyesine) ulaşma

⁸² Niyazi Berkes'den aktaran: Hilmi Yavuz, a.g.e., s.11

⁸³ Bozkurt Güvenç, *Kültürün abc'si*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s.98

lksyle, yaygın bir kültür-uygarlık ayırımı dile getirmiş oluyordu. Şöyle ki, Türk Ulusu'nun harsıyla medeniyeti belki aynı varlık kavramlarıdır ama Türk Ulusu'nun medeniyeti Batı lkelerinin medeniyetinden çok gerilerde kalmıştır. Varlığı koruyup yaşatabilmek için o düzeye çıkmak, o çizginin standardını yakalamak zorunlu olmaktadır. Bu görüşte, "medeniyet, tek ve evrensel; kültür ise milli ve yereldir."⁸⁴

Ulusun geleceği, güvencesi ve mutluluğu için yerellikten kurtulup evrensele katılmak, geçmişi değil bugünü yaşamak, geçmişe değil geleceğe yönelmek gerekmektedir. Bugünün kültür adamları Afrika kültürlerinden derledikleri Şu görüşü benimserler: 'Kültür, geçmişten geleceğe bir sürekliliktir.' Süreçler öylesine etkili ve önemlidir ki, bugünü anlamak ve geleceğe yönelebilmek için geçmişi bilmek, anlamak, ders çıkarmak gerekli ve zorunlu idi. Tam bu noktada kültürlerin atıŐması gündeme gelmektedir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'dan miras kalan (zn yitirmiş-yozlaŐmış) kültürü mihenk taşı yaparak mı aędaŐ bir kültüre sahip olacaktı? Bu konuda Atatürk, kültürlerinin çeŐitlilięini ve farklılığını yadsımadan, bütün medeniyetlerin tekliğini savunmuştur. Bütün toplumlar ve kültürler o tek medeniyetten bir Şeyler almakta ve ona katkıda bulunmaktadırlar. Başka bir deyişle, kültürsüz bir toplum olmadığı gibi, medeniyet de hiçbir toplum veya kültürün tekelinde değildir. Toplumun sağlığı, güvencesi ve geleceği için medeniyet çizgisine yakın ve o sürecin içinde olmak gerekmektedir. 'çünkü medeniyet öyle bir ruha sahiptir ki. Kendisini görmeyip ihmal veya inkar edenleri siler geçer. Uygar olmak, ulusal benliği veya kimliği bir yana bırakıp başkalarına benzemek değildir.'⁸⁵

nceki bölümlerde detaylı olarak ulus ve kültür kavramlarını açıklamaya çalıŐtık. Yaptığımız açıklamalar da gösteriyor ki, ulus ve kültür kavramları öyle çok kolay, net ve kısaca açıklanacak kavramlar değiller. Ancak anlamları içerisindeki özü yakalayabilirsek, ulus kültürü ve ulusal kültür kavramlarını açıklamamız ve anlamamız daha da kolaylaŐacaktır.

Bugün hayatın hemen her alanında bir küreselleşmenin yaŐandıęına tanık olmaktayız. BaŐdndrc bir Şekilde gelişen ve ilerleyen teknoloji ve bilim bugün yorgun ve yaşlı dünyamızı iletiŐimbilimci Marshall McLuhan'ın benzetmesiyle 'küresel

⁸⁴ a.g.e., s.99

⁸⁵ a.g.e., s.99

bir köy'e (The Global Village) dönüştürdü. Küreselleşme olgusu kültürde de, fikirlerde de, yaşayışta da bir tekliğe doğru yol almaktadır. Şöyle ki, iletişim araçlarının özellikle de birbirlerinden habersiz bir şekilde yaşayıp giden dünyaları ve toplumları, bireyleri birbirleriyle temas haline sokan teknolojinin mümkün kıldığı şaşılacak derecede de hızlı (mesajın açıklığı ve anlaşılabilirliği) alışveriş olanaklarıyla kültür 'ortak mülk' gibi sahiplenilmektedir.

Ulus tanımlarken söylediğimiz gibi, 'mükemmel türdeşlikteki' insan topluluğu (aynı dil, aynı din, aynı etnik köken, aynı düşmana karşı olma/durma...) bulmak pek olası değildir. Çünkü yaşamın her alanının artık küresel bazda harmanlandığı günümüzde, bugün arı, homojen bir ulus bulmak zordur. Ancak belli bazı ortak noktalarda anlaşılabilen halk topluluklarını göz önüne alırsak, onların aralarındaki bağı koparmadan tutan, sonraki nesilleri de bu halka içine alan her türlü yaşayış, giyim-kuşam, fikir, düşüncü, dil, inanç sistemi, töreler ve gelenekler 'ulus kültürü'nü oluştururlar. Paylaşılan ortak değerler etrafında bireyler birlikte yaşamının ve varolan bir gruba, bir topluluğa, bir ulusa ait olmanın sevincini yaşarlar. Çünkü kültür kavramı tek kişilik bireysel ve tek boyutlu derinliksiz bir kavram değildir. Dolayısıyla kültürden bahsedilebilmesi için bu 'kültür'ün insan topluluğu tarafından paylaşılması gerekmektedir. Bu paylaşım görevini yerine getiren de hiç kuşkusuz, kitle iletişim araçlarıdır.

Ulus kültürü ya da ulusal kültür, o ulusu oluşturan bireylerin geçmiş zamanlardan bugüne değin yaşadıklarının gelecek kuşaklara da aktarılması vasıtasıyla oluşmaktadır. Müzik evrensel bir kavramdır. Sesleri müziğe dönüştürmek için kullanılan 'nota' adı verilen araçlar, sadece 7 tanedir. Böylesine kısıtlı gibi gözükene verinin olduğu bir alanda Amerikan ulusunun kültüründe önemli bir yer teşkil eden Jazz müziği ortaya çıkmıştır. Yine aynı alanda çok farklı olarak, Anadolu insanının kavgasını, mücadelesini, düşlerini, acılarını ve ölümü anlatan halk türküleri de (ağıt-uzun hava...) Türk ulusal kültürünü oluşturan öğelerden biridir. Müzik gibi küçük bir alanda verdiğimiz bu örnekleri bir çok alanda çoğaltmamız mümkündür. Kültür başlığı altında yer alan ancak, öteki uluslardan farklı kılıp ayrıştırıcı özelliğe sahip olan altkültürler, ulusal kültürleri oluşturur. Böylelikle ulusal kültür, ulusu benzerlerinden ve benzerlerinin kültürlerinden ayıran 'özgüleştirci' bir özelliğe sahiptir.

IV- ULUS-DEVLET VE ULUSAL KİMLİK

Modernleşmenin doğal birer yansıması ve sonucu olarak yaklaşık iki yüzyıldır, dünya siyasi literatüründe kendilerine yer edinen ulus, ulusçuluk ve ulus-devlet kavramları, tarihsel süreç içinde geçmişten bugüne, etkileri geniş coğrafyalar üzerinde hissedilen, farklı kutupları gündeme taşıyarak yeni dengelerin kurulmasını sağlayan, güçleri yadsınamayacak kavramsal kurgulardır. Her kavram, kendi meşruluğunu kabul ettirmek ve özellikle siyasi alanda varlığını ispat etmek için yardımcı kavramlara ihtiyaç duymaktadır. Modernleşme sonucu oluşmaları ötesinde söz konusu kavramlar, tarihsel temelleri de bulunması dolayısıyla aynı zamanda da tarihsel olgulardır.

A- GÜNÜMÜZDE ULUS DEVLET

Ulus-devlet kavramını iyi anlayabilmek için farklı noktalardan ele alınan değişik görüşlerin ışığında ulus kavramını bir kez daha incelemekte fayda bulunmaktadır. Alain Touraine ulusu, modernliğin siyasal biçimi olarak tanımlamaktadır. Çünkü ona göre ulus; gelenekleri, görenekleri ve ayrıcalıkların yerine bütünleşmiş, aklın ilkelerinden esinlenen yasa tarafından yapılanmış bir uzamı koyar.⁸⁶ Touraine, ulus kavramına siyasal bir anlam yükleyerek ulusu, rasyonel ilke ve yasaların şekillendirdiği bir çerçeve içinde açıklamaktadır.

Benedict Anderson'da, siyasal boyutu elden bırakmadan antropolojik görüş destekli ulus ile ilgili şu yorumu yapmaktadır: "Ulus, hayal edilmiş siyasi bir topluluktur. Hayal edilmiştir çünkü, en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, çoğu hakkında hiçbir şey hissetmeyecektir. Ama yine de, her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam eder."⁸⁷ Anderson da, siyasal zeminde incelediği ulusu, dahil olanların birbirlerini tanımaması nedeniyle hayali, birlikte olmak istemeleri ve bu birlikteliği yaşatma istekleri nedeniyle de cemaatsel bir benzetme ile kurgulamıştır.

Weber, ulusun politik yanını öne çıkararak, devletle ilişkili olarak şu şekilde tanımlamaktadır: "Mutlak belirsizlik taşıyan ulus teriminin ardında herhangi bir nesnel öge varsa o da, siyaset alanına ilişkindir... Ulus, kendini bağımsız bir devlet biçiminde

⁸⁶ Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, Çev:Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994, s.155

⁸⁷ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, 2.basım, Çev:İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 1995, s.20

ifade edebilen bir duygu birliğidir, o halde ulus normal olarak kendi devletini yaratma eğilimi de taşıyan bir topluluktur.⁸⁸ Bu açıklamada da ulus, yine siyasal önemi unutulmadan, bağımsız bir irade ile kendini meşrulaştırmayı amaçlayan topluluk olarak tanımlanmıştır.

Ulus, bazı bilim adamları/yazarların görüşlerini aktardığımız gibi bakış açısı, dayanak noktası ve ideolojik gözlemleriyle farklı noktalara işaret etmektedir. Mehmet Karakaş'ın da ifade ettiği gibi, modern karakteriyle ulus, belirgin bir takım özelliklere sahiptir. Bu özelliklerin karşılığında ulus, ortak bir biyolojik kökeni, tarihsel belleği, hatıraları, sınırları belirlenmiş bir toprak parçasını, kitlesel kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri, ortak bir dili, bazen ortak bir inancı paylaşan, tarihin belirli dönemlerinde ve dünyanın belirli bölgeleriyle sınırlanan ortak bir cemaat duygusu taşıyan yurttaşlar topluluğu olarak ifade edilmektedir.⁸⁹

Belirtilen özellikler de gösteriyor ki, ulus-devlet kavramı geçmişten çok ayrıksı bir biçimde incelenmemektedir. Kurumsallaşmış siyasi bir iktidar biçimi olan ulus-devlet kavramı, kendini meşru kılmasını sağlayacak bir topluluğa (kuramsal da olabilir) ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyacı karşılayan topluluksa, türdeş insanların oluşturduğu ulus kavramı olmaktadır. Ozan Erözden'in de ifade ettiği gibi, ulus-devlet kavramı, erkini ulus adına kullandığını iddia eden ve yarattığı zorlamayı, bu gerekçeyle haklı gösteren bir iktidar türünün hem kavramsal, hem de aygıtsal görünümüdür. Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, ulus-devlet kavramını onu meşrulaştıran güç 'ulus' dan ayrı bir şekilde düşünmek pek mümkün gözükmemektedir. Ancak her zaman bu iki kavramın birbiriyle aynı paralelde giderek, örtüşmesi mümkün olmayabilmektedir. Ulusun, geçmişten getirdiği (hazır bir şekilde model almadan sahiplendiği ya da benimsetildiği) ortak yaşam tarzlarının yansıması olan gelenek, görenek, simge, ritüel ve kültür değerleri bulunmaktadır. Ancak ulus-devlet, türdeş kılmak istediği bireyler için ulusal bazda tekçil bir bakış açısıyla bu değerleri yeniden üretmek amacını taşımaktadır. Ulus kavramının içini dolduran bireyler, ortaklaşa yaşanan bir geçmişe bakarak, geleceğe dair siyasal ya da ekonomik bazı bütünleştirici fikirlere sahip olabilmektedirler. (uluslar arası ilişkiler ve dostluk bazında) Aynı durum, ulus-devlet için sanıldığı kadar kolay

⁸⁸ Max Weber'den aktaran: Mehmet Karakaş, *Türk Ulusçuluğunun İnşası*, Vadi Yayınları, İstanbul, 2000, s.21

⁸⁹ Mehmet Karakaş, a.g.e., s.22

değildir. Zira, farklı coğrafya ve kökenden gelen bireylerin tarihsel açıdan aynı ortak geçmişte buluşmaları hemen hemen imkansız gibi görünmektedir. Bir ulusa bağlı insanlarda manevi anlamda aidiyet duygusunu taşıdıkları yurt kavramı varken, ulus-devlet içinde bulunduğu koşullar neticesinde (savaş-barış-ihtilal-devrim-kargaşa-isyan...) kimi zaman uluslar arası düzeyde yapılan müzakereler (anlaşmalar-birleşmeler-işbirliği sözleşmeleri...) sonucu netleşen coğrafya üzerinde varlıklarını sürdürürler. Ulus içindeki insanlarda yaşamsal alanın seçilmesi konusunda bireyin geçmişle örtüşen bir aktifliği söz konusu iken, ulus-devleti oluşturan bireyler, bu mekanın seçilmesi hususunda çok zaman ulusüstü politik güçler ve siyasiler söz sahibi olduğundan pasif bir konumda durmaktadırlar.

İtilaf Devletlerine karşı verilen mücadele esnasında Atatürk ve kurmaylarınca başlatılan Ulusal Kurtuluş Savaşı, bir anlamda bağımsızlığın yeniden kazanılması ve hak edilen coğrafya üzerinde de türdeş özelliklere sahip insanların oluşturduğu bir yaşam alanı oluşturulması amacına bürünmüştü. Misak-i Milli ile belirlenen ulusal sınırlar, sonra yeni ulusal/ulus-devletin kuruluşu için mekansal bir zemin hazırlamıştır.

Ulus ve ulus-devlet konusunda yapılan araştırmaların çoğunda, söz konusu kavramlar hep Fransız İhtilali ile ilişkilendirilmişlerdir. Gerçekten de ihtilal öncesi yaşanan siyasi ve fikri çatışmalar ve sonrası siyasal literatüre kazandırılan yeniliklerin dünya siyasi konjonktüründe meydana getirdiği yansımalar nedeniyle ihtilal ve kavramlar arasında nedensel bir birliktelik oluşmuştur. İhtilal öncesi dönemde yapılan toplumsal sınıfları oluşturan kişilerin katıldığı toplantılarda da açıkça ortaya çıktığı üzere, burjuvazi giderek yönetici sınıf olma isteğini belirtmiştir. Ulus da, bu amacın, isteğin aracısı olarak vücut bulmuştur. Ulus ve vatan kavramları da, çok yerde örtüşük kavramlar şeklinde ifade edilmektedir. Guiomar, vatan eşitlikçi bir düzende, ulus hiyerarşik bir düzende yer alır diyerek, iki kavram arasındaki ilişkiyi farklılık ölçüsünde açıklama yoluna giderek şöyle devam etmektedir: “ulus vatandan beslenir, ama ondan çok farklı bir şeydir. Kavramsal bir seferberlik gerektirir çünkü, krallığın boş bıraktığı alanı işgal eder. Bunun sonucunda ulus, vatanla süreklilik içinde olduğu her seferinde yıkıcı gücünü gösterecektir, vatandan koptuğu her seferde de burjuvazinin eseri

olacaktır.⁹⁰ Yves Santamaria'nın da belirttiği gibi, modern ulus, uluslar arası düzen tarafından tanınan ve ortak bir geçmişin birleştirdiği basit bir insan kalabalığı olmanın çok ötesinde, bir kader topluluğudur. Ve bu topluluk kendisini oluşturan bireyler tarafından sözleşmeye bağlanan bir siyasal varlık olarak yaşamını sürdürme iradesiyle donanmıştır.⁹¹

Fransız Devrimi ile yayılan tarihsel sosyolojik bir kategori olarak ulus-devlet, ulusçuluğun en önemli araçlarından birini de simgelemektedir: egemenliğin cisimleşmesi. 18.yy Fransa'sında devrimci politikalar sayesinde egemenlik, yurttaşlar topluluğunu temsilen devlette toplanmış; devlet, yurttaştan kendi egemenlikleri adına tüm sadakatlerin üstünde bir sadakat talep etmeye başlamıştır. Böylece iktidar yapısında bir merkezileşme, kültürde standartlaşma, hukukta eşitleşme ve ekonomide bütünleşme yaratmaya girişerek söz konusu sadakatin meşruluk alanı da çerçevelenmeye çalışılmıştır.⁹² Daha somut bir ifade ile devlet, merkezileşerek toplum üzerindeki etkileme gücünü arttırmış, hukuksal alanda eşitlik ve ekonomik yapıda bütünleşmeyi amaçlayarak toplumu oluşturan bireye sosyal ve siyasal boyutlar yüklemiştir.

Anthony Giddens, ulusal devletin ortaya çıkışını ve yayılmasını kapitalist dünya ekonomisinin varlığına bağlamaktadır. Giddens'a göre tüm kapitalist devletlerin istisnasız ulus-devlet formuna sahip oluşu, kapitalizm ile ulus-devlet birlikteliğinin tesadüf olmadığını göstermektedir.⁹³ Önceki çalışmalarımıza ek olarak ulus, ulus-devlet kavramlarını incelerken Fransız İhtilali yanında kapitalizm ideolojisinin yansımaları, kapitalist dünya düzeni ve kapitalist fikirlerine de, yer vermekte yarar bulunmaktadır. Çünkü Fransız İhtilali ile siyasal konjonktüre dahil olan kavramlar, kapitalizm ve yansımaları ile de ekonomik ve ideolojik konjonktüre dahil olmaktadır.

Ulusun oluşumunda merkezi devlet, temel bir rol üstlenmiştir. Ulus-devlet, Batı Avrupa'da uzun bir süreç sonunda oluşmuş ve bu gelişme Batı Hristiyanlığının bölünmesi, feodalitenin zayıflaması ve kraliyet iktidarı tarafından aşılması, şehirlerin

⁹⁰ Jean- Yves Guiomar, "Fransız Devrimi ve Ulusun Ortaya Çıkışı", **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Hazırlayan:Jean Leca, Çev: Siren İdeman, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s.147-148

⁹¹ Yves Santamaria. "Ulus-Devlet: Bir Modelin Tarihi", a.g.e., s.24

⁹² S.Rokkan'dan aktaran: Ali Yaşar Sarıbay, "Küreselleşme-Postmodern Uluslaşma ve İslam", **Global ve Yerel Eksende Türkiye**, Der:E.Fuat Keyman-Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Basım Yayım Dağıtım Tic. Ltd. Şti. İstanbul, 2000, s.213

⁹³ Anthony Giddens'dan aktaran: Ali Yaşar Sarıbay, a.g.m., s.213

ve burjuvazinin gelişmesinde köklerini bulmuştur. Ulusların oluşumundaki en son aşama, ulusun kendini yaratan devlete bağımlılığını keserek, bu devletin kendine bağımlılığını istemesi aşamasıdır. Böylece ortaya çıkan ulusal bilinç, kendini oluşturan devlete karşı çıkmıştır.⁹⁴ Osmanlı devletinin yapısında, İslam dininin gerek toplumsal, gerekse bireysel yaşamı etkisi altına aldığı şeriatın birey ve toplum arasındaki ilişkileri büyük ölçüde biçimlendirdiği ancak İslam dininde kurumsal bir yapı yani Avrupa'da görüldüğü gibi, bir ruhban sınıfının ve bir yaptırım uygulayacak herhangi bir gücün bulunmamasının bu etkinin sınırlarını daralttığı söylenebilir.⁹⁵ Böylelikle, varolan dini yapının yalnızca manevi dünyaya dair görevler yaptığı din dışı konularda çok etkili(Avrupa gibi) olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğunda varolan çok uluslu yapıdan dolayı, Türk Milliyetçiliği çok geç gelişmiştir. Toplumsal yapı içinde(inanan çoğunluk) ve yönetimde İslam'ın gözle görülür bir çoğunluğu bulunmasına rağmen, nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan azınlıklar (Ermeniler, Yahudiler...) ve gayrimüslimler de aynı coğrafyada uzun yıllardır yaşamaktaydı. Devletin bekasının ve toprak bütünlüğünün bozulmaması için, özellikle Türk kavramı vurgulanmamaya, etnik farklılıklara dikkat çekilmemeye çalışılmıştır. Dünyada siyasal dengeleri değiştiren uzun soluklu ve önemli olaylar sonucu imparatorluk içinde o güne dek varlıklarını ve yaşamlarını sürdüren azınlıklar bağımsızlık istekleri sebebiyle ayaklanmışlardır. İşte tam bu noktada, Türk milliyetçiliği kendine genişleme ve yayılma için uygun bir zaman ve zemine kavuşmuş oldu.

Diğer yandan Avrupa'da toplumsal-ekonomik gelişmeler sonucu önce ulus olgusunun doğduğu, sonra da o ulusa uygun bir ulusal devletin yaratılması açısından milliyetçilik ideolojisi bir işlev gördüğü, geri kalmış ülkelerin çoğunda ve Türkiye'de ise bunun tersi olduğu, önce geleneksel kurumların yıkıntıları üzerinde yeni bir devlet kurulduğu, sonra da bu devletin ilk hedef olarak ulus yaratmaya çalıştığı görülmektedir.⁹⁶

16.yy'da başlayan bir süreç olan kapitalizm, siyasal kurumsallaşmasını pekiştirmeye yöneldiğinde yani 18.yy'da aynı yüzyılın olgusu olan ulus-devlet iktidarının meşruluk temeli yaparak, ulus-devlet formunun icadına yol açmıştır. Bu alanda ulus-devlet,

⁹⁴ Serdar Kaypakoğlu, *Kimlik Sorunları ve İletişim*, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s.11

⁹⁵ a.g.e., s.41

⁹⁶ Ahmet Taner Kışlalı'dan aktaran: a.g.e., s.47-48

belirlenmiş sınırlar dahilinde yönetim tekeline sahip; bu yönetimi hukuk yaptırımına tabi kılan, iç ve dış şiddet araçlarını doğrudan kontrol eden bir kurumsal hakimiyet yapısı haline gelmiştir.⁹⁷

Tarihi süreçten bu güne dek uzanarak ulus-devlet kavramının sürekliliğini gündeme taşımış kavram günümüzde kabaca üçe ayrılmaktadır⁹⁸

- 1- Avrupa ve Avrupa yakın çevresi merkezli ulus-devletler
- 2- Amerika kıtasında gözlenen yerli halkın soykırımıyla ortadan kaldırılması ve yerine tümüyle göçmen bir nüfusun getirilmesiyle oluşturulan ulus-devletler
- 3- 20.yy'ın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan sömürgecilikten sıyrılma hareketleri sonucu oluşan ulus-devletler

Günümüzde üç kategoriye ayrılarak incelenen ulus-devletlerin siyasal yapılanmaları ve mekan tuttıkları coğrafyalar, kendilerine özgü sebeplerden kaynaklanmaktadır. Öyle ki, daha önceki bölümlerde açıkladığımız ve Remzi Yardımcı'nın da ifade ettiği gibi, ulus-devlet ilk olarak Avrupa'da feodal nitelikteki siyasi düzenden, merkezi devlet yapısına bağlı yeni bir siyasi geçişte kurgulanmıştır. Bu kurgu, daha sonraki aşamalardan, keşifler ve sömürgeleştirme hareketleri sonucunda Avrupalılar tarafından, dünyanın diğer köşelerine ihraç edilmiştir. Bu nedenle de, bu ilk oluşum, daha sonra fiziki-coğrafi ve insani bir takım faktörlerden dolayı, ortaya çıkan diğer oluşumların kökeninde bulunmaktadır.

O dönemden bugüne, iki yüz yıllık süre zarfında korumuş olduğu meşruluğu ile birlikte farklı coğrafyalar üzerinde yayılmış olan ulus-devlet, şimdilerde boyutları inkar edilemeyecek bir krizle karşı karşıya kalmıştır. Bir bütünlük içinde ele aldığımızda ulus-devletin krizine sebep olan dışsal bir etkenden söz edilmektedir. Bu etken, hiç kuşku yok ki küreselleşmedir. Küreselleşmenin doğuşu ve yayılmasıyla birlikte ortaya çıkan uyum problemlerinin ulus-devletin yapısal düzenini etkilemesi, bu krizi meydana getiren sebeplerden biridir.

Ali Yaşar Sarıbay, küreselleşmenin ulus-devlette olumsuz etkisi konusunda şöyle bir yorum yapmaktadır: “küreselleşme olgusu ulus-devlet bütünlüğünü parçalamakta; hem ulus-devletin dayandığı siyasal topluluğun sosyolojik mahremiyetini, hem de bu topluluğun meşru kıldığı egemenliği siyasi iktidara dönüştürmektedir. Eğer bu,

⁹⁷ Anthony Giddens'dan aktaran: Ali Yaşar Sarıbay, a.g.m., s. 214

⁹⁸ Ozan Erözden'den aktaran: Remzi Yardımcı, a.g.e., s.88

ulusçuluğun nihai amacını geçersiz kılma ise, o zaman küreselleşmenin ulusçuluğu marjinalleştirilmesi de söz konusudur. Bu sebeple birlikte, küreselleşme ile beraber yerelliğin yükselmesi şeklinde sunulan olgu esasında küreselleşmeye karşı ulusçuluğun marjinalleşmek istememesinden doğan dirençtir. 'Bu anlamda günümüzde 'ulusçuluk'tan değil 'ulusçular'dan söz edilmektedir. Bu çerçevede önem kazanan önemli bir olgu, ulusçuluğun hem batıda hem doğuda dinsel bir söylemle karşımıza çıkmış olmasıdır.'⁹⁹

Günümüzde ulus-devlet olgusunu incelediğimiz bu bölümde küreselleşmenin her alanda meydana getirdiği yeni bakış açıları ve fikirlerinden dolayı, devletin zemini olan siyasal topluluk ulus ve ulus-devlet çözülme sürecine girmiş bulunmaktadır. Bu süreç, ulusu postmodern bir kılıfa sokarak, devletin kendini meşrulaştıracağı yeni bir ulus alternatifi araması sorununu gündeme getirmiştir. Böylesi önemli bir noktada ulusu özgün ve farklılaştırıcı özelliğine karşın çoğaltıcı ve tekçil söyleme sahip küreselleşmenin karşısına, meşrulaştırıcı güç olarak çoğunlukla dinsel temele dayalı cemaatler, etnik gruplar... vb. ile çıkmaktadır.

B- ULUSAL KİMLİK

Modernleşme sonucu ortaya çıkan kimlik ve özellikle de ulusal kimlik, bir toplumda ve o toplumu oluşturan bireylerde uluslaşma ve ulus devlet olma aşamasında oluşan bir durumdur. Geleneksel toplumlarda bireyin ya da yer aldığı grubun kim ve ne olduğu toplumsal katmanlar içindeki yeni, hep kurumsallaştırılmış gelenek ve törelerle belirlenirdi. Kimlik, bir kavram sorunsalı olarak 20.yy.'da belirginleşmiştir. Günümüzde kullanılan biçimiyle ulus-kimlik düşüncesinin Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Doğum belgesi, yurttaşlık için verilen bir bilet gibidir. Bu belge olmayınca, herhangi bir kişi resmen yaşıyor sayılmaz. Böylece bu kişi bir ülkenin sağladığı olanaklardan ve korumadan hukuken yararlanamaz. Nüfusa kayıt aynı zamanda etkin çalışan bir hükümetin ülkede yaşayan yurttaşları saymasına, okulları, sağlık merkezlerini ve diğer hizmetleri planlamasına yarayan başlıca araçtır. Ne var ki birçok

⁹⁹ Ali Yaşar Sarıbay, a.g.m., s. 214-215.

ülke doğumların kaydedildiği etkin bir sisteme sahip değildir.¹⁰⁰ Tüm soyut kavramlaştırmalardan uzak bir şekilde yukarıda somut bir şekilde ifadesini bulan 'kimlik' olgusunu farklı açılardan, daha ayrıntılı olarak açıklamakta fayda bulunmaktadır.

Kimlik; Ben kimim?, Biz kimiz? sorularına verilen yanıtlardır. Kimlik, kişinin psikolojik ve toplumsal açıdan kendisinin ve ait olduğu grup ve veya toplumun ne olduğu ya da olmadığı üzerine yapılan açıklayıcı cevaplarda saklıdır. Kişi kimlik edindiği vakit, 'aidiyet' duygusuna da sahip olur ve üyesi olduğu toplumsal ilişkiler ağında nerede olduğuna dair 'konumlayıcı' ve kim olduğunu dair 'bilgilendirici' tanıtmaya muhatap olur. Kimlik konusunda benzer tanımlamayı yapan Bozkurt Güvenç'in Kimsiniz? Kimlerdensiniz? sorusuyla yaptığı kimlik tanımı, Edibe Sözen tarafından eleştirilmiştir. Çünkü Sözen'e göre, geleneksel yapıda tanımlanan birey, günümüzde çok kimlikli bireyden oldukça farklıdır ve böyle bir soru günümüzün çok kimlikli bireyinin kimlik tanımlaması için oldukça yetersiz kalmaktadır. Güvenç, sorulara verilen yanıtların kimliğimizi, yanıtların çelişmesi, çatışması ise kimlik sorunumuzdur demektedir. Güvenç'in de ifade ettiği üzere 'ulus varlığı çeşitlilik içinde birlik; birlik içinde çeşitlilik bilincine dayanmaktadır. Sağlanan bu kültürel çeşitlilikse laik Cumhuriyetin gücü, geleceğince güvencesi olmaktadır.'¹⁰¹ Baumeister'ın da belirttiği gibi 'kimlik arayışı' bir bütün olarak bireyin toplumla uygun bağının ne olduğu sorusunu da içerir. Bu arayış, bireysel düzlemde aidiyet duygusun karşılanması ihtiyacını giderir. Ayrıntılı sosyolojik açıklamaların ötesinde kimlik, ilk çağrıştırdığı anlam birliği içerisinde şu şekilde ifade edilmektedir:

Kimlik, kişinin yahut bir sosyal grubun çeşitli mensubiyetlerini açıklayan, onun tanınmasını sağlayan ve dış gözlemlerle kavranabilen özellikleridir. Kimliği özneyi en yakın diğerlerinden ayıran farklılıklar olarak da ifade edebiliriz. Siyasi, dini, ailevi, mesleki, sosyal mensubiyetlerini belirten kimlik aynı zamanda feridin sosyal rol ve statülerini de yansıtır. Kimlik olgusu, bu bağlantılarıyla ilgili olarak nüfus kağıdı, ehliyet, soyadı, bir düşünce yahut duyuş biçimi, bir tavır yahut tutum, ibadet, eğlence,

¹⁰⁰ Unity Dow, "Doğum Kaydı: İlk Hak", Ulusların Gelişmesi Raporu, UNICEF Türkiye Temsilciliği, Ankara, 1998, s.5

¹⁰¹ Bozkurt Güvenç, "Kimlik Sorunumuz", Türk Aydın ve Kimlik Sorunu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, s.15-17

mizah ve bütünüyle bir yaşama biçimi olarak görülebilir.¹⁰² Kişiyi dahil olduğu toplumsal çevre içinde benzerlerinden ayırıp, özgünleştiren bir özelliği bulunan kimlik kavramı, bireyin tanınması yanında, aynı zamanda onun dini, ailevi, mesleki ve etnik aidiyetliklerini de ortaya koymaktadır.

Yukarıdaki açıklamaların ışığında kimlik, kültür olgusunun hayatın tüm alanlarına az ya da çok yansıyan belirticileridir. Kimlik, kişisel özellikler ile tutum ve davranış biçimlerini harmanlanması sonucu meydana gelen bir kavramdır. Kimlik söz konusu edildiği toplumlarda alt bileşenlerine ayrılarak farklılaşabilmektedir. Bunlar etnik kimlik, cinsel kimlik, dinsel kimlik vb. şeklinde isimlendirmelerle karşımıza çıkmaktadır. Buna göre günümüzün modern insanı birden fazla kimlik sahibi durumdadır. İletişim mekanları ve iletişim kurulan kişilerin artması, bireyin toplumdaki sosyal konumu ve bu konumu gereğince yaptıkları, birincil ilişkilerindeki akrabalık bağları kısacası mekan ve zaman farklılıkları, kişileri birden çok 'kimliklenme' olayına itmektedir. Yaşanılan zamanın da bir gerekliliği olan bu olay, bireyleri girdikleri çevrelere tanıtip onları sosyal bir varlık olarak görüp rahatlatan önemli bir husustur.

Kimlik duygusu, çocukluk döneminde kişinin aile ve çevresindeki insanlardan bazı değer ve tutumları kendine transfer edip içselleştirmesi ve o kişilerle kendini 'özdeşleştirmesi' sonucu oluşur. Bu süreç ne kadar sağlam olursa, kişi de kimliğinin bilincinde ve o sorumluluğu taşıyacak şekilde bir fert olarak toplumdaki kimlikli (çok zaman burada kişilikli kavramı kullanılabilir ancak kimlik kavramının daha birçok şeyi kuşattığını düşündüğüm için tercih ettim) bireyler arasındaki yerini alır. Bu duyguları çocukluktan itibaren sağlıklı gelişmemiş kimseler, aidiyet duygusundan yoksun olarak, toplumsal benliğinin önemini kavrayamayacak dolayısıyla da, kimlik karmaşasının içinde 'ben kimim?' sorusuyla sürekli muhatap olur duruma gelecektir. Kimlik karmaşası; toplumun, çevrenin kişiye verdiği ve ondan beklediği rolünü gerçekleştirme/gerçekleştirememesi durumu bu karmaşa sürecini başlatan etmenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişinin yetiştiği çevre, kitle iletişim araçları ve biyolojik yapı(kalıtsal olarak genlerle getirilen) kimliğin gelişip belirginleşmesinde son derece etkili olan etmenlerdir. Kalıtsal olan boyutu saymazsak, kişinin sosyalleşmesinde de

¹⁰² Nevzat Köseoğlu, "Kültür, Kimlik Üzerine", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı:33, Ankara, Cedit A.Ş.Yay. 1995, s.43

önemli olan çevre ve kitle iletişim araçları, kimliğin seyrinde daha etkili bir konumda bulunmaktadır. Çünkü doğumla getirilen özellikler, çevreyi oluşturan insanlar ve iletişim araçları ile iletilen mesajlara eklenir. Var olan ve kültürel geçmişin orijiniinde bulunan gelenek ve görenekler de, bireyi kimliklendirme sürecinde etkin olmaktadır. Hazır bir şekilde bulunan bu kültürel değerlerin toplumun şekillendirilmesinde (dolayısıyla da bireylerin) söz sahibi olduğu bir toplumda, o toplumda yaşayan kişi için toplumun aynasını taşıyan çizgide kimliklenmek sanıldığı kadar zor olmayacaktır. Ve kişi toplumdaki çok sapmayarak, hem ‘toplumsallaşacak’ hem de ‘kimliklenecek’tir. Toplumun çoğunluğunu oluşturan ‘halk’ ile ‘aydın’ arasında da bu konuda bir ayırım söz konusu olmaktadır. Halk kapalı bir toplumun kalıplaşmış ve hazır olarak sunulan kültürüyle harmanlanmış kimliğine sıkı sıkıya sarılırken, aydınlar ise kendilerini yaşadıkları toplumda farklı bir şekilde konumlandıklarını ve belli konularda sorumluluk hissetmeleri nedeniyle yabancı kültür ve kimliklere (araştırmak, incelemek anlamında) daha yatkındırlar. Geniş halk kitleleri gibi keskin çizgileri yoktur. Değişmelere daha esnek ve gerçekçi bakabilmektedirler. Ancak bu esneklik ve yatkınlık özkültüre duyulan güvensizlik ve aşağılama şeklinde vücut bulursa bu, kişileri yabancılaşma ya da yabancı hayranlığına iterek kimliksiz bir duruma düşürebilir. Toplumsal değişmelerin halka iletilmesinde edebiyat aracılığıyla tartışılan konular, beğeniler, idealler vb. köprü görevi görürler. Edebiyatımızda sıkça işlenen aydın-halk çekişmesi, Rezaizade Mahmut Ekrem’in Araba Sevdası adlı romanındaki ‘Bihruz Bey’ tiplemesiyle kendini gösterir.

Edibe Sözen, kimliğin insanın sosyal belirtecilerinden oluştuğunu (din/millet/aile/sosyal sınıf/meslek/egitim) ve her bir kimliğe göre farklı davranışların sergilendiğini bu haliyle de kimliğin kişiliğin gelişmesine katkıda bulunarak gerçek “ben” in ortadan kalktığını vurgulamaktadır. Yine Sözen’e göre, kimlikler sabit ve değişmez değil, sürekli değişim içinde olan kavramsal oluşumlardır.¹⁰³ Edibe Sözen, kimlik kavramına dair yaptığı açıklamalar ışığında, kavramın ‘dinamik’ olma özelliğine vurgu yapmaktadır. Nuri Bilgin’e göre ise, insanın kendini, kendi gözünde ve diğerlerinin aynasında nasıl gördüğünü ifade eden kimlik, kendini sosyal bir çevrede

¹⁰³ Edibe Sözen, “Kimlik Kavramının Yeniden Tanımlanması”, Türkiye Günlüğü Dergisi, Sayı:33, Cedit A.Ş Yay., Ankara, 1995, s.111

'tanımlama' ve 'konumlamayı' içerir.¹⁰⁴ Nuri Bilgin'in de ifade ettiği gibi kimlik, aidiyet kazanmada ve ait olma bilincinin yerleşmesinde önemli bir kavramdır. Bu düalist yaklaşımın ötesinde Kemal Karpat'ın görüşüne göre kimlik, kişinin içinde yaşadığı çeşitli gruplarla olan ilişkilerini ve bu gruplara olan ödev, hak ve bağlılık derecelerini tayin etmektedir. Bu hak ve bağlılıklar, kişinin ve toplulukların varlıklarını savunmalarını ve gelişmelerini sağladığı için herşeyden evvel kişiler arasında beraberlik ve bilhassa dayanışma yaratmak amacını güderler.¹⁰⁵ Karpat, çok yönlü ve işlevsel olan kimlik kavramının bireyler arasında dayanışma duygusunu ve 'biz' bilincini yarattığını vurgulamaktadır. Yine Karpat'ın da ifade ettiği gibi, kimlikleri temel (ana) kimlikler ve sonradan kazanılmış sosyo-politik kimlikler olarak iki ayrı dalda inceleme olanağı mümkündür. Bu ayırım uyarınca, temel kimlikleri; aile, aşiret, soy ve din orijinli kimlikler olarak sayabiliriz. Sonradan kazanılmış olanlar ise millet, sosyal sınıf, kral, hükümdar ya da imparator tebaası veya vatandaşlık, ümmet vb. birçok sosyo-politik görünümlü kimliklerdir.¹⁰⁶ Sözen'in de ifade ettiği üzere, tüm kimlikler, sürekli bir dinamizm ile değişmektedirler. Sonradan kazanılanlar, çok hızlı bir şekilde değişebilmekte ancak asıl kimliklerse çok yavaş bir seyir izlemektedir (toplu din değiştirme, azınlık olma durumları ve emperyalist devletlerin sömürgesi olma durumu...)

Kimlik, ancak bunalımda olduğu zaman sabit, tutarlı ve dengeli olduğu varsayılan birşeyin yerini kuşku ve belirsizlik süreci aldığı zaman, sorun haline gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında, kimlik üzerine konuşma hevesi çağdaş politikaların postmodern açmazının bir belirtisidir. Kimlik, uzlaşma sonrası politikaların ana motifidir, çünkü bireysel ve toplu öznelerin bağlılık ve yükümlülüklerini tanımlamış olan sol, sağ ve merkezin savaş sonrası terminolojisi paramparça edilmiştir.¹⁰⁷ Post-modern dönemin söylemlerinde önemli bir yere sahip bulunan kimlik kavramı, kargaşa sonrası ortaya

¹⁰⁴ Nuri Bilgin, "Kimlik Sorununda Evrenselcilik-Farklılık Gerilimini Aşmak, Türkiye Günlüğü Dergisi, Sayı:33, Cedit A.Ş Yay., Ankara, 1995, s.33-63

¹⁰⁵ Kemal Karpat, "Kimlik Sorununun Türkiye'de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi", Türk Aydın ve Kimlik Sorunu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, s.23

¹⁰⁶ a.g.m., s.23

¹⁰⁷ Kobena Mercer, "Çangıla Hoşgeldiniz: Postmodern Politikada Kimlik ve Çeşitlilik", Kimlik, Çev: İrem Sağlamer, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1998, s.49-58

çıkan uzlaşma sonrası politikaların önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Batının kültürel coğrafyasında kimlik anlayışı, farklılıkları gündeme taşımıştır.

Edibe Sözen'in de ifade ettiği gibi, kültürel açıdan bakıldığında bugün Batıda kimlik, marjinalite üzerinedir: eşcinseller, feministler, Afrikalı-Amerikalılar, cemaatler, göçmen gruplar...vs. Bu tür marjinalite özgürlük veya hak istemekten ziyade, kültürel olarak tanınma arzusu içerisindedirler. Mesela eşcinseller evliliklerinin meşruiyet kazanmasını, feministler kadın tecrübesine göre yeni bir söylem düzeninin inşasını, cemaatler kendi kültürel ortamlarına sahip çıkılmasını istemektedirler.¹⁰⁸ Kültürel kimlik, bu bağlamda özdeşleşme ile kendini ifade etmektedir. Kişinin kendini belirli bir yere ait hissetme düşüncesi ise doğrudan 'güven' ile ilişkilidir. Özdeşleşme ve güven duygusunun en fazla görüldüğü kimlik ise 'milli kimlik'tir. Milli kimlikle kastedilen zayıf dahi olsa, belirli anlamda bir siyasi topluluğun varlığıdır. "Siyasi topluluk, topluluğun bütün fertleri için en azından belli ortak kurumların, hak ve görevlere dair tek bir yasanın varlığını ima eder. Yine topluluk mensuplarının kendilerini özdeşleyecekleri, aidiyet hissi duyacakları belli bir toplumsal mekan, az çok hatları kesin ve sınırlanmış bir toprak parçasını da akla getirmektedir."¹⁰⁹ Milli kimliğin en belirgin işlevi millete özgü birtakım değerleri tanımlaması ve halkın yerleşmiş gelenek ve adetlerini yansıtması ve ortak muhatap olunan yasal hakların ve kurumların meşrulaştırıcısı olmasıdır. Toplumsal anlamda düzen ve dayanışmanın temel taşı konumundadır milli kimlik. Milli kimlik ayrıca bireylerin "yurttaşlık" hususunda toplumsallaştırılması işlevini de yürütürler. Yürütülen bu toplumsallaştırma gayreti içinse, yine milleti oluşturan kültürel öğelere başvurulmaktadır.

Müşterek değer, sembol ve geleneklerden bir repertuar oluşturmak suretiyle bireylerle sınıflar arasında toplumsal bir bağ kurmak için de, yine millete müracaat edilir. Bayrak, para, marş, üniforma, anıt ve kutlama gibi sembollerle topluluk fertlerine ortak mirasları, kültürel yakınlıkları hatırlatılır, ortak kimlik ve aidiyet duyguları güçlendirilir. Millet engelleri aşmaya, meşakkatleri göğüslemeye muktedir iman teknesi bir grup haline gelir.¹¹⁰ Milli kimliğin bu çok yüzlü işlevsel gücü, güçlü ideoloji ve

¹⁰⁸ Edibe Sözen, *Demir Kafesten Plastiğe Kimliklerimiz*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.14

¹⁰⁹ Anthony D.Smith, *Milli Kimlik*, 2.basım, Çev: Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s.24

¹¹⁰ a.g.e., s.35

hareketlerle diyaloga girerek çok boyutlu bir görünüm kazanmaktadır. Bunun haricinde kollektif kimlik, kimliğin bir insan topluluğunun kollektif kimliği olarak kavramsallaştırılmasıdır. Bu kimlik, diğer alt ve üst kimliklerden farklı olarak belirli bir alanda bulunan etnik topluluk ya da bir takım grupların kendilerini benzerlerinden farklılıklarıyla (belki de üstünlükleriyle) ortaya koyma arzusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilgin ise, kollektif kimliğin geçmişe dönmek olan yüzünden söz ederek, geçmiş ve kimlik arasındaki varolan ilişkiyi şu şekilde yorumlamaktadır:

“Kollektif kimlikte geçmişe dönmek bir yan vardır; çünkü kollektif kimlik, bir takım semboller, anılar, sanat eserleri, töreler, alışkanlıklar, değerler, inançlar ve bilgilerle yüklü bir gelenekten, geçmişin mirasından kısacası kollektif bellekten hareketle inşa edilir. İnsan toplulukları kendilerini ortak geçmişte tanır ve bu geçmişi belleğine işler, ritüel törenlerle anar ve yorumlar.”¹¹¹ Tarihsel süreç içinde kuşaktan kuşağa aktarılan bu ortak değerlerin paylaşımı, kollektif kimliği anlamlı kılan anlam değişimleriyle kitle iletişim araçları, yazarlar, bilginler, araştırmacılar, sanatçılar ve entellektüellerin de yardımıyla bu kimliği paylaşan ve bu ortak değerlerde uzlaşan geniş kitlelere yayılır. Çağlar Keyder’e göre ‘kimlik’ sorununu daha net anlayabilmek için modernleşme serüvenini incelemek gerekmektedir. “Osmanlı döneminin son yüzyılında kendi dinamikleri ile seyreden, köklerini iktisadi değişim ve toplumsal yaşamın dönüşümünde bulan ve de devlet tarafından kurumlaştırılan bir modernleşme başlamıştı.”¹¹² Devlet destekli olarak başlatılan bu modernleşme hareketiyle tüm kurumlarda bir yeniden yapılanma amaçlanmaktaydı.

Osmanlı son dönemlerinde batıyla bağımlılık ölçüsünde kapitalist ilişkilere girmişti. Ekonomik ilişkilerin getirisi sadece maddi alanla sınırlı kalmıyordu. Kültürel ve sosyal hayata ilişkin ciddi girdilerin olduğu dönemde Osmanlı için “kimlik” konusu yavaş da olsa, kendini bir sorun olarak göstermeye başladı. Sorun Osmanlı kimliği ile modern anlamda kimliğin aynı kulvarda gitmeyişi idi. Osmanlı kimliği Anadolu topraklarında yaşayan farklı kültürlere ait kişiler, gruplar nedeniyle heterojen bir niteliğe sahipti oysa modern kimliklerin gereği uyarınca homojenize olmuş kitlelerin standartizasyonu gerekmektedir. Osmanlı’da kimlik, dinsel farklılıkların şekillendirmesiyle oluşmaktaydı. Ancak bu kriter modern anlamda pek bir geçerlilik ifade etmiyordu.

¹¹¹ Nuri Bilgin, *Kollektif Kimlik*, 2.basım, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.60

¹¹² Çağlar Keyder, “Kimlik Bunalımı, Aydınlar ve Devlet”, *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, s.151

Osmanlı dönemindeki 'kimlik' bir devlet kimliği idi ve yukarıdan aşağıya dayatmaya dayanan bir uygulama alanına sahip bulunmaktaydı. Osmanlı'da Tanzimat Dönemi, kimlik alanında ciddi arayışların yaşandığı bir dönemdir. Tanzimatçılar, siyasal alandaki yenilikleri diğer tüm alanlara yayarak sorunu çözme yoluna gitmişlerdir. Toplumsal değişmelere bağlı olarak toplumun aynası konumundaki edebiyat aracılığıyla tartışılan konular bu dönemde özellikle 'batılılaşma' konusunda ağırlık kazanmaktaydı (doğu-batı / merkez-taşra / alaturka-alafranga / gelenekselcilik-modernlik gibi). Ancak hep tartışılacağı konular farklı dönem ve zamanlarda farklı şekil ve isimlerle karşımıza çıkacaktır (Milli mücadele döneminde ağırlıklı olarak konuşulan tema ulusallık ve ulusal kimlik olacaktır). Genç Osmanlılar döneminde ise, bekaa sorununa da çözüm getirecek şu görüşler ifade edilmekteydi: "Genç Osmanlı'nın heyecanlı kalemleri, Tanzimatçıların paternalist yaklaşımına karşı popülist bir reddiye geliştirdiler. Özellikle Namık Kemal ve Ali Suavi'de izlenebileceği üzere, İslami bağı bir kültürel yapıstırıcı olarak öne sürdüler. Çünkü İslamiyet, saflaştırabildiği ve kurumsal-yapısal donanımı sağlayabildiği ölçüde hem tarihsel, kültürel çevreleri farklılaşmış ama temel referans kaynağı aynı olan müslüman toplulukların birleştiği bir "süper topluluk" kurabilecek, hem de Tanzimatçıların başat kaygısı olan 'bekaa' sorununu halledecekti. Başka bir ifade ile halk ruhunun birleştirici iksiri devlet ve tebaa arasında yüzyıllardır yaşanan bir kopukluğu tasviye edecekti."¹¹³ Farklı zamanlarda farklı konuların gündeme getirilerek toplumsal birliğe vesile olmasının amaçlandığı Osmanlı İmparatorluğu'nda İslamiyet, çok zaman ana referans kaynağı olarak başvurulacak en önemli kriter olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı'dan sonra yeni devletin filizlenmeye başladığı dönemle birlikte ulusal devlete geçiş sürecinin sonunda "ulusal kimlik" doğmuştur. Bu süreçte tek otorite kabul edilen hükümdarın yerini "yurttaşlık ve halka dayanan egemenlik" kavramları almıştır. Deutsch'ın da ifade ettiği gibi ulusal ekonominin oluşumu, siyasi bütünleşmeleri, bölgesel gelişmeleri, iletişim ağının büyümesine yol açmış, iktisadi hareket nüfus gruplarını birbirine bağlayarak aidiyet bilincini oluşturmuştur. Böylelikle eskinin kan ve aşiret bağlarının yerini artık halk almıştır. Böylece, ortak davranışlar, tutum ve tavırlar ortak çıkar anlayışında birleşmişlerdir. Bu süreçte, kültür seviyesinde kitlesel artış, okur yazar sayısında gözle görülür bir çoğalma, tarımsal üretimden işbölümüne dayalı

¹¹³ Süleyman Seyfi Öğün, "Uçucu Kimliklerimiz", Türkiye Günlüğü Dergisi, Sayı:33, Cedit A.Ş. Yayıncılık, Ankara, 1995, s.53-54

emeğin zayii olmadığı bir üretim mekanizmasına geçiş başlamıştır. Ulusallık adına yapılan çalışmalar halka duyurmak ve halkın bu kavramı sindirmesine yardımcı olması açısından Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu kurulmuş bu konudaki faaliyetlerine başlamıştır. Ulus-devlet oluşumunda öteden beri devletin içinde bulunan birbirinden farklı etnik geçmişe sahip azınlıklar merkezi devlet sınırları içinde tanımlanarak devletin otoritesi -özellikle ulus-devletin ilk yıllarında- sarsılmadan güçlü tutulma politikası güdülmüştür. Planlı ve bilinçli çalışmalarla kimlik üzerindeki çelişkiler, asgari düzeye indirgenmeye çalışılmaktadır. Zaten 'kimlik' olgusu da, değişen tarihsel ve toplumsal düzlemde zaman ve mekana göre farklı tartışmalara konu olmuş ve hala da olmaktadır. Özetle Şerif Mardin'in çok yerinde tespitiyle Türkiye'de kimlik siyaseti, toplum adına resmi ideolojiyi tesis etme ile alakalı olmuştur.

Ulusçuluk ideolojisinin bireyler üzerine oturtulmuş kimlik olgusu kendine çıkış mekanı olarak, gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkelerin referans olarak aldıkları Batı dünyasını seçmiştir. Bireye topluma adapte olmasında aidiyet duygusu veren kimlik, toplumun da, kendilerini aynı mekana ve siyasi coğrafyaya ait olmaktan mutlu hisseden bireylerden oluşan sağlıklı bir yapıya bürünmesine yol açmaktadır. Böylesi bir süreci doğuran ulusal kimlik anlayışı, iki yönlü faydacı bir zihniyeti doğurmaktadır.

İnsan doğası gereği bilmek ister. Sosyal bir varlık olan birey, nerede ve kim olduğuna dair soruları netleştirmek ve bulunan cevaba yönelik olarak fikirsel ve yaşamsal dürtülerini kurgulamak ister. İşte bu aşamada kimlik (ulusal kimlik) kavramı devreye girerek, bireye belirli bir gruba ait olma bilincini kazandırır. Psikolojik anlamda rahatlayan birey ait olduğu mekan/toplum ve grup topluluğa uyum sağlama çabalarına girer. Bu da, toplumsallaşma sürecinin başladığını göstermektedir. Bu anlatımı günümüze uyarlayıp kavramsallaştırmak istersek, arayış sonucu bulunan siyasi topluluk ulusu; bu ulusa ait olmanın somut bir göstergesi olarak da ulusal kimliğe gönderme yapmaktadır. Kısaca özetleyecek olursak: yaşadığı toplumun küçük de olsa bir ferdi olan her bireyin, bir ben (kendicilik) ve bir de biz ideali bulunmaktadır. Birey, aradığı biz idealini ulusallaşmakta bulmaktadır. Bir kollektif kimlik biçimi olarak ulusallık, bu nedenle bunu tercih eden bireyin adeta ayrılmaz bir parçasıdır.

Ulusal kimliğin tarihsel seyrine baktığımızda, geç yerleşen bir kimlik bilincine tanık olmaktayız. Bunun altında da Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu toplumsal yapıya sahip olması yatmaktadır. Toprak bütünlüğünün bozulmaması ve yönetimin devamı için etnik farklılıkları dile getiren söylemlerden uzak, farklılıklara dikkat çeken

uygulamalara yer vermeyen bir politika izlenmiştir. Nitekim bağımsızlık savaşımına en son giren Osmanlı kimliğinden (İmparatorluğun tebaası olmaktan, hak ve özgürlükle donatılmış tam bir birey olma yolunda verilen mücadele), en son sıyrılan Türkler olmuştur. Özer Ozankaya'nın da ifade ettiği gibi, aynı geçmişi paylaşmak ortak bir geleceğe duygu ve ülkü birliği içinde hazırlanmak gibi bir bilinç geliştirmek ve bu bilinçle de Anadolu'yu yurt sanan ulusal bir örgütlenme gerçekleştirmek olanağını da bulamamıştı. Mustafa Kemal'in de bu konuda haklı olarak altını çizdiği gibi: "İtiraf etmek zorundayız ki, biz henüz şimdiye değin gerçek, bilimsel ve olumlu anlamıyla bir ulusal dönem yaşamadık. Onun için de ulusal tarihe sahip olamadık... Hanımlar, beyler itiraf edelim ki, (Kurtuluş Savaşı'na) gelinceye değin, cemaat durumunda yaşıyorduk. Bizi istedikleri gibi yönetiyorlardı. Dünya bizi, yönetenlere göre tanıyordu. O tarihten beri, tam anlamıyla ulus olarak yaşıyoruz."¹¹⁴

Gecikmiş bir ulusal bilinç, gerçekten de Anadolu ve Rumeli'deki toprak bütünlüğünü tehdit eden bir konuma gelince, Atatürk tarafından başlatılan Ulusal Kurtuluş Savaşı eşliğinde uyanıp şahlandı. Ozankaya'nın da ifade ettiği gibi, bu emperyalist saldırısına bin yıldan beri bu topraklarda birlikte yaşadığı Ermenilerin ve Rumların da katıldığını görmek, Türk ulusal bilincini (dolaylı yünden ulusal kimliğin) uyarıcı bir başka önemli etken oldu. Türk'ün ulusal kimlik kazanma potansı olan Kurtuluş Savaşı, Mustafa Kemal'in önderliğinde demokratik, insancıl ve barışçı bir ulus ve yurt anlayışını ortaya çıkarmıştır.¹¹⁵

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus anlayışı çoğul bilim, sanat ve teknoloji düzeyine erişme üzerine kurgulanmıştır. Folklorik düzeyde kalan şekilsel özelliklerle yerelliği, bölgeselliğin korunamayacağı, yeniliklerle desteklenmiş, harmanlanarak oluşturulan bir karışımın, ulus olmanın yenilikçi kanadını vurgulamaktadır. Hayvancılık ve tarıma dayalı geri kalmışlık düzeyini aşarak sanayi ve bilgi toplumu olabilmek, coğrafyanın sunduğu zenginlikler ve işgücü potansiyeli ile çağdaş kültür düzeyine erişebilmek folklorik tarzdaki ulus anlayışından tüm toplumu kucaklayan ve çok yönlü, işlevsel bir mantıkla örgütlenmiş birliktelikler ile daha mümkün hale gelmektedir.

¹¹⁴ Özer Ozankaya, *Cumhuriyet Çınarı*, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Atatürk Dizisi 141, Ankara, 1994, s.119

¹¹⁵ a.g.e 119-120

Ulus olmanın gereklerini sıralarken aynı amaca odaklanmış kolektif bir bilincin önemine dikkat çeken Atatürk, “Bir ulus oluştuktan sonra bireylerin devlet yaşamında ve düşünce yaşamında ortaklaşa çalışmalarıyla ortaya çıkan ulusal kültürde, hiç kuşkusuz ulusun her bireyinin çalışma payı, katkısı, hakkı vardır”¹¹⁶demektedir. Mustafa Kemal’in önderliğinde Ulusal Kurtuluş Savaşı sonucu oluşturulan Türk Ulusu Birliği ve bilinci, ulusal egemenlik ve insan hakları düşüncesi ile çok uluslu yapılanmayı meydana getiren yerel farklılıkların üstesinden gelmeyi amaçlayan, dolayısıyla çağcıl toplumların bilim, kültür ve sanat seviyelerine ulaşmayı hedeflemiş ulus anlayışını gerektirmektedir.

¹¹⁶ a.g.e, s.126

BÖLÜM 2

KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ ULUSAL KİMLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

I- KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI VE TOPLUMSAL ETKİ

Kitle iletişim araçları ve toplumsal etki arasında bir ilişkinin olduğu gerçeğine rağmen 'etkiler' konusu iletişim araçlarına ilişkin yapılan araştırmalarda en az konsensüsün sağlandığı alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü etkiler tam ve net olarak tespit edilememekte böylelikle bir birlikteliğe varılamamaktadır. İletişim araçlarının "etkileme" süreci yalnızca bireysel düzeyde değil, çoğulcu anlamda grup ve toplumsal düzeyde de söz konusu olabilmektedir. Çünkü yaşamın her yeri ve her anında herhangi bir kitle iletişim aracına rastlamak olasıdır. Bu kolay ulaşılabilirlik ya da edinilebilirlik hiç şüphesiz etkilenmeyi de beraberinde getirecektir. Etkinin düzeyi minimal seviyede dahi olsa, etkileme olgusu tartışmasız bir gerçektir. Bu gerçeklik doğrultusunda, ilerleyen sayfalar içinde kitle iletişim araçlarının ulus devlet ve ulusal kimlik üzerindeki etkisinin incelenmesi gerçekleştirilecektir.

A- KİTLE İLETİŞİMİN TANIMLANMASI

İletişim yaygın ve yoğun kullanımıyla herkesin dilinde, kitle iletişim araçları da bugünün toplumlarında bireylerin hayatında, iyiden iyiye ayrılmaz bir parça olmuştur. Kitle iletişimi ile toplumsal yaşam arasındaki ilişkileri tartışabilmek ve iletişimle alakalı kavramları daha net anlayabilmemiz için öncelikle 'iletişim' kavramını açıklamakta yarar vardır.

İletişim ya da iletişim (batı dillerindeki karşılığı ile communication), herkesin az çok bildiği ancak doyurucu açıklama yapamadığı, farklı anlamlar çağrıştıran bir kavram olduğundan, net bir tanımlama yapılamayıp, açıklamaya gidilememekte, bu yüzden de çok sıklıkla kavram karmaşası ortaya çıkmaktadır. En genel anlamıyla iletişim: mektup ve telefon gibi geleneksel, bilgisayar ve uydu aracılığıyla dijital yayın

yapan televizyon kanalları gibi günümüz modern teknolojisine sahip benzeri haberleşme ve haberleşme türlerini çağrıştırmaktadır. İletişim kavramı, öyle yoğunlukla ve öyle farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır ki, doğal olarak tanımlama yaparken sınırları geniş tutmamız gerekmektedir. Bilinen anlamları yanında yeni kullanım alanları ve farklı bakış açılarını da vermenin söz konusu kavramı net bir şekilde anlamamız ve sonraki bölümlerde iletişim ile farklı konu ve kavramlar arasındaki ilişkiyi rahat bir şekilde anlatmamız, açıklamamız açısından faydalı olacağı kanaatindeyim.

İletişim, iki kişinin yüzyüze konuşmasıdır, sevgiliye yazılan bir mektup, okuyucularıyla buluşmaya hazır bir kitaptır, yüz ifademizdir, her gün basılan gazetedir, televizyondur, saç şeklimizdir, komşumuza günaydın dememizdir, şiirin edebi eleştirisidir, uzaktaki bir akraba ile yaptığımız telefon görüşmesiyle uzakları yakın etmemizdir, açılan bir sergi, radyodan yapılan kan anonsudur iletişim... Bu listeyi uzatıp örnekleri çoğaltmak mümkündür.

İletişim Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü'nde, duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması, bildirişim, haberleşme, iletişim; Telefon, telgraf, televizyon ve radyo gibi araçlardan yararlanılarak yürütülen bilgi alışverişi, bildirişim, haberleşme¹¹⁷ olarak tanımlanmaktadır. Böylesine çok anlamlılığı bulunan iletişim kavramının doğaldır ki tanımlaması oldukça güçtür. Genelde iletişim tanımlarında kastedilen, enformasyon (bilgi) iletişidir (Bilginin, bireyden bireye, bireyden kitleye, araçtan kitleye sürekli bir dolanımı söz konusudur). Çift yönlü bir süreçte sahip bulunan iletişim, aynı zamanda amaçlı bir süreçtir de, kişiler arası olabileceği gibi kitleler arası da olabilir. Simgesel kodlamalarla bağlantılı olarak anlam ve bilginin aktarımı şeklinde açıklanan iletişim, bir zihnin bir başka zihinde, kendi yaşadığı deneyime benzer bir deneyimin canlanmasını sağlayabilmesi biçiminde tanımlanmaktadır. Basın Sözlüğü'nde ise iletişim: birbirlerine ortamlarındaki nesnelere, olaylar, olgularla ilgili değişimleri haber veren, bunlara ilişkin bilgilerini birbirlerine aktaran, aynı olgular, nesnelere, sorunlar karşısında benzer yaşam deneyimlerinden kaynaklanan, benzer duygular taşıyıp bunları birbirine açıklayan insanların oluşturduğu

¹¹⁷-----TDK Türkçe Sözlük, 1.cilt, 9.basım, Ankara, 1998, s.1067-1068

topluluk ya da toplum yaşamı içinde gerçekleştirilen tutum, yargı, düşünce, duygu, bildirişimdir.¹¹⁸

Yaşamak, sosyal bir varlık olan bireyin başlı başına iletişim etkinliklerini içeren bir olaydır. Dünyaya geldiğimiz andan itibaren çevreyle ölene dek sürecek, sürekli bir iletişim ve etkileşim içine gireriz. Bilerek ya da bilmeden çevreden, diğer insanlardan etkilenmeye başlarız bazen de etkileriz onları bilinçli ya da çok zaman bilinçsizce... Bu çift taraflı (etkileme ve etkilenme; öğrenme ve öğretme) aktif-pasif alışveriş ömür boyu sürüp gider. Kişileri birbiriyle buluşturup kaynaştıran, anlaştırp konuşuran hep 'iletişim' olgusudur. Kişiliğimizi ortaya koyarken, bir konu üzerindeki düşüncelerimizi açıklarken ve taraf olma ya da olmama durumlarında hep iletişimi kullanırız. İletişim, bireyi adeta başka bireylerden oluşan kalabalık topluma girerken koruma, tanıma, benimsetme, sevdirmeye ya da sevdirmeme, dışlama görevi görür. İnsanı diğer canlılardan ayıran önemli bir unsur 'düşünebilme yetisi' dir. İşte bireye tanınan bu farklılık, iletişim vasıtasıyla şekillenip ifade eder kendini... Aynı yetiye sahip canlılar arasında bir anlaşma, uyuşma köprüsü kurar adeta.

İnsanlık tarihiyle başlayan "iletişim" olgusu konuşma, yazma, sesli ve görüntülü iletişim araçları ve son olarak ta bilgisayarlarla ve uydu yayıncılığı ile (sayısal yayın yapan yüksek tanımlamalı televizyonlar) etkinliğinin doruk noktasına ulaşmışlardır. Bugün, teknolojinin sağladığı imkanlar doğrultusunda en ücra köşelerde bulunan kişilere dahi, uydular aracılığıyla yeni hizmetler sunulmaktadır. Yakın bir zamana kadar 'iletişim' yerine, 'haberleşme' kullanılmaktaydı. Şimdilerde ise "iletişim" gerek kullanımda gerekse anlatımda iyiden iyiye dilimize girip yerleşmiştir. Öyle ki, artık 'iletişim' olgusu hiçkimsenin kayıtsız kalamayacağı bir etkinlikle hayatımızın vazgeçilmez bir parçası oldu adeta...

İletişim bir süreçtir. Yani en az iki kişi gerekir (bireysel anlamda ele aldığımız zaman iki kişi gerekir diyoruz iletişim eyleminin gerçekleşebilmesi için-kişinin kendisine bir şeyi hatırlatması, anımsatmasını saymazsak-) İşte bu çok yönlü süreci açıklamaya çalışan tanımlar, tanımlı yapanların görüş ve yaklaşımlarına göre farklılaşmaktadır. Ancak bu farklılıklar içinde dahi, benzer saptamaları bulmak

¹¹⁸-----Basın Sözlüğü, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1998, s.68

mümkündür. Bunlar iletişim sürecini meydana getiren öğelerdir. Gönderici, Mesaj, Kanal ve Alıcı dan oluşan modele göre bir fikrin, duygunun, tutumun, birinden bir diğerine nasıl aktarıldığı ortaya konmaktadır. Buna göre, iletişim sürecinin başlaması gönderici (verici) ile mümkündür. Zira kaynak konumunda olan ve karşıya iletilecek, anlatılacak, duyurulacak iletisi olan da, göndericidir. Kaynak, gönderen ya da verici bir çok kaynakta iletişimci (communicator) olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kaynak bazen tek kişi olabileceği gibi bazen de bir televizyon istasyonu, bir ajans, bir film, bir gazete de olabilir. Kaynak gazete, televizyon olduğunda kurumsal bir yapı söz konusudur. Kaynak ya da iletişimci konumundaki kişi; bir olay, veri ya da iletiyi kodlayarak belirli bir araç ya da kanal aracılığıyla karşı taraftaki alıcıya ulaştıran kişidir. İletişim süreci içinde kaynaktan karşıdaki hedefe gönderilen bildirimde ‘ileti’ (mesaj) denmektedir. İleti, bireysel olarak, iki kişi arasında yapılan iletişimde sözlere dayalı olarak yapılır ancak, kaynağın televizyon, gazete, ajans olduğu durumlarda ileti hedefe görsel, işitsel ve yazılı olarak ulaşır. İletişim sürecinin bir diğer ögesi de “kanal” dır. Kanal iletiyi taşıyan ve bu iletiyi, karşıdaki hedef kitleye ulaştıran araçtır. Kanalin verilen iletiyi en iyi şekilde kayıpsız ve gürültüsüz (iletişim sürecini engelleyen, durduran, kesintiye uğratan herşey) olarak hedefe ulaştırması hedeflenir. Yüzyüze iletişimde, sözlerin havalandığı atmosfer, telefon görüşmelerinde telefon kabloları, televizyon yayınlarında uydudan gelen yansıtıcı sinyaller ve havadaki gelgitler bu iletileri taşıyan kanal görevini görürler. Kanallar fiziksel olabileceği gibi (sesimiz-bedenimiz), teknik (telefon kabloları-çanak antenler-internet için telefon bağlantısı) ya da toplumsal da olabilirler (kurumsallaşmış kimlikleri sebebiyle belediyeler, hastaneler, gazeteler ve televizyon kuruluşları). İletişim sürecinde kaynağın karşısında bulunan ve iletilen mesajın ulaşması amaçlanan öge “alıcı” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte seslenilmek istenen kişi ya da toplumsal kesimlere ‘hedef kitle’ denmektedir. Kaynak tarafından gönderilen iletinin, net olarak hedef kitleye anlaşılması için, iletinin hedef kitlenin anlayacağı dil ve kültür seviyesinde tam ve anlaşılır olması gerekmektedir. İletinin başarıyla yerine ulaşması (feedback sonucu varılan kanı) iletişim sürecini başarılı kılar. Süreç içindeki bu devinim, hep yenilenerek iletişim olgusunu gerçekleştirirler. Asıl itibariyle bu süreç, dört temel öğeyle birlikte sürekli bir devinim içinde gözükse de, özellikle bireysel anlamdaki iletişim süreci, birbirinden farklı birçok aşamanın varlığıyla oldukça

karmaşıktır. İster bireyler arasında oluşan bir süreç, isterse bireyler aracılığıyla toplumsal düzlemde devam edegelen bir süreç olarak kabul edilen 'iletişim', disiplinlerarası bir alandır. Wilbur Schramm'ın da ifade ettiği gibi, insan topluluğu ve davranışları ile ilgili her dalın iletişimle ilgilenmesi zorunludur.¹¹⁹ Diğer bir deyişle; tarih, psikoloji, dilbilim, antropoloji, siyaset bilimi, toplumbilimi ve yönetim gibi bilim dallarıyla içiçe konumdadır. İletişimi tüm bu alanlardan farklı bir yere koyup soyutlayarak anlamaya çalışmaktansa, ortak yönleri ile birlikte diğer bilim dallarıyla ilişkili olarak düşünüp anlamaya çalışmak daha faydalı olacaktır.

Nüfusun kitlesel olarak artması, sanayinin gelişmesi, toplumsal düzlemde yaşanan yaygın kentleşme ve sanayileşme olgusu, teknolojiadaki hızlı değişme ve gelişmeler bireysel anlamda yüzyüze yapılan iletişimi yetersiz konuma getirdi. Hal böyle olunca, kitle iletişimi ve bu sürecin getirdikleri tartışılmaya başlandı.

Kitle iletişimi ile kişilerarası (geleneksel-yüzyüze) yapılan iletişim arasındaki temel ayırım, süreci oluşturan dinamiklerin kollektif ya da bireysel olmasından kaynaklanmaktadır. Buna göre kitle iletişimi, enformasyon, bilgi, değer ve tutumların geniş bir kitleye teknik aygıtlarla iletilmesi sürecidir. Yüzyüze yapılan iletişimin aksine, kitle iletişiminde örgütlenmiş ve yapılanmış bir süreç bulunmaktadır. Bu süreçte mesajı hedef kitleye gönderen iletişimciler (kaynak) bir kurum çatısı altında yer almaktadırlar ve bu kurumda çalışmanın gerekleri uyarınca da örgütlenmişlerdir. Bugün teknolojinin de yardımıyla kitle iletişimindeki süreçte, iletişimci konumunda bulunan kitle iletişim araçları, sınır tanımaz ve her geçen gün kendini yenileyen ve geliştiren bir sektörün doğmasına neden olmuştur. Kitle iletişim araçları denildiğinde kabaca görsel alanda televizyon, işitsel alanda radyo, yazılı alanda ise gazete ve dergileri sayabiliriz. Günümüzde farklı ihtiyaçlara cevap veren ve birbirinden farklı niteliklere sahip kitle iletişim araçları bulunmaktadır. Ancak izlerkitle (hedef kitle) öyle farklı yapıda ve heterojen özelliklere sahiptir ki, bu alandaki ihtiyaçların tatmini tam olarak mümkün olamamaktadır.

Her ülkenin geçmişinden getirdiği kültürel yapıyla (gelenek-görenek) şekillendirdiği toplumsal, siyasal ve ekonomik yapısı söz konusudur. Bu birliktelik, aynı zamanda o ülkenin kitle iletişim sisteminde izlenecek politikanın temel belirleyicisi konumundadır.

¹¹⁹ Wilbur Schramm'dan aktaran: Aysel Usluata, İletişim, İletişim Yayınları, İstanbul, TY, s.5

Zira kitle iletişimini yaşanan toplumsal yapının gereklerinden çok farklı bir şekilde düşünmek yanlış olacaktır. Öyleyse kitle iletişimi, varolan yapılarla mantıksal anlamda paralel, hizmetsel anlamda önde gitmek durumundadır.

Kitle iletişim araçlarıyla iletilen kültüre “kitle kültürü” denmektedir. Bu kültür içine, kitlece üretilip dağıtımı yapılan ürün ya da mallar girmektedir. Radyo ve televizyon programları, sinema, reklamlar ve dergileri bu anlamda üretilen ve izler kitleye dağıtılan ürünler olarak örnek verebiliriz. Korkmaz Alemdar ve İrfan Erdoğan kitle kültürü konusuna şöyle bir yorum getirmektedirler: “egemen çevreler, tutucu okullar kitle kültürünü bu çerçeve içinde bu ürünlerde (plak, sinema, haber, dergi, çizgi roman, video kasetler, radyo ve televizyon programları, dizi filmler) görmüşlerdir ve bu ürünlerin beraberinde getirdikleri iletilerin siyasal fonksiyonlarını tanımaktan kaçınmışlardır. Böylece, kitle kültürü, kapitalist üretim biçiminin “bayağılaştırılmış”(=halk düzeyine indirilmiş) üstyapısı olmuştur. Bu kültür uyumlu ve eşi olmayan bir bütünlük oluşturur. Bir bakıma kitle kültürü, egemenlik ideolojisinin tabana indirilmiş, popülerleştirilmiş özellikle tüketime doğrudan bağlı olan bir çeşiddir.¹²⁰ Erdoğan ve Alemdar’a göre kitle kültürü kavramı, kapitalist üretimin bir yansıması ve egemenlik ideolojisinin tüketim odaklı olarak tabana indirilmiş hali olarak açıklanmaktadır.

Kitle iletişimde içerik, ‘birey’ baz alınarak yapılmaz. Aksine amaç, iletilerin ‘anlık’ olma özelliğine karşı hızlı bir şekilde iletilmesidir. Çünkü iletiler güncel olanı yakalayamadığı ya da vermekte geciktiği zaman, izler kitleyi etkileyememe/yakalayamama sorunuyla karşılaşacaktır. Bu da amaçlı bir süreci amaçsız ve başarısız hale sokacaktır. Yine yüz yüze iletişimde de olduğu gibi iletişimci, kitle iletişim araçlarının tüketicisi konumundaki bireylerin oluşturduğu izlerkitleyi tanımalı, ürünlerinde kimlere seslendiği konusunda çok genel de olsa, bir şablon oluşturmalıdır. Zira farklı fikir, düşünce ve duygu sistemine sahip bireylerin tümüne ulaşmak hayalden öteye gitmez. Böyle bir düşünce de, izlerkitleyi bu süreçte “pasif” konuma sokacağından, hatalı olacaktır.

Kitle iletişimi, geleneksel iletişimden iletilerin içeriği, izlerkitlenin heterojen yapısı, iletişimcinin başarısı ya da başarısızlığı nedenlerinden dolayı ayrılıp farklılaşan oldukça

¹²⁰ Korkmaz Alemdar-İrfan Erdoğan, *Popüler Kültür ve İletişim*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1994, s.151-152

karmaşık bir yapıya sahiptir. Kitle iletişimi, kitle iletişim araçlarıyla birbirinden habersiz ve bilgisiz geniş bir kitleye yapılan ileti gönderisidir. Teknolojik gelişme ve ilerlemeler, kitle iletişiminin seyrini değiştirmektedir. Artık iletiyi dünyanın dört bir yanına daha eksiksiz (tam) ve daha duraksamadan (gürültüsüz), daha hızlı ulaştırmak mümkün olabilmektedir. Uydudan yapılan yayınlarla bilgiye ulaşmak eskiye nazaran daha kolay ve zahmetsiz olmaktadır. Küresel anlamda dünyada tüm olup bitenlere ilgisiz kalmamak, teknoloji destekli küresel kitle iletişim ağı ile mümkün olabilmektedir. Konca Yumlu, küresel iletişim ağı ile tüm olanlardan haberdar olma sürecini örneklerle şu şekilde açıklamaktadır: “Yüzyılımızda geçirilen iki Dünya Savaşı, radyo ve televizyon gibi iki önemli kitle iletişim aracının gelişimini de belirlemektedir. I.Dünya Savaşından sonra radyonun, II.Dünya Savaşından sonra ise televizyonun yaygınlık kazandığı görülmüştür. Çağımızın en belirgin niteliğini, kitle iletişim araçları ile kurulan geniş iletişim ağı oluşturmaktadır.”¹²¹ Tüm dünya ülkelerini etkileyen iki büyük dünya savaşı sonrası, bugünün en önemli işlevlere sahip iki kitle iletişim aracı yaygınlık kazanmıştır. Çağa damgasını vuran olaylar ve çağın niteliği büyük ölçüde iletişim araçları destekli olarak gerçekleşmektedir.

B- KİTLE İLETİŞİMİ, KÜLTÜR VE KİMLİK

Kitle iletişimi; örgütlenmiş, kurumsal kimliği bulunan yapıca kitlelere sunulan bilginin, kurulan diyalogun adıdır. Bu tür iletişim; iletişimin kamusalılığı, aradaki ilişkinin dengede duramayışı, kaynak ve alıcı arasındaki ilişkinin kişisel olmaktan uzak kurumsal yapılanma ve düzenlemelerle şekil bulması sebebiyle farklı bir özelliğe sahiptir. Janowitz kitle iletişimi konusunda şunları söylemektedir: “Kitle iletişimi uzmanlaşmış grupların geniş, heterojen ve farklılaşmış izleyicilere sembolik içerik yaymak üzere teknolojik aygıtları (basın, radyo, film vs.) hizmete soktuğu kurum ve tekniklerden meydana gelir.”¹²² Janowitz, kavrama ilişkin yaptığı açıklamada verici konumuna uzmanlaşmış grupları koymuş, alıcıları ise oldukça geniş, toparlanması zor, farklı beğenilere sahip heterojen bir kitle olarak görmüştür. Aradaki ilişkinin

¹²¹ Konca Yumlu, *Kitle İletişim Kuram ve Araştırmaları*, Nam Basım Ltd, İzmir, 1994, s.21-22

¹²² Denis McQuail, Sven Widahl, *Kitle İletişim Modelleri*, Çev:Konca Yumlu, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s.16

yürütülmesi için de, teknolojik aygıtlardan destek alınmaktadır. Tanımdan da rahatlıkla anlaşılabilceği üzere, kitle iletişimi sahip olduğu farklılıkları itibariyle oldukça karmaşık bir süreçtir. Bu süreçte kaynağın örgütlenmiş yapısına karşılık, karşıda hedef kitle olarak birey ya da birbirlerinden habersiz kişi ya da grupların oluşturduğu bir kalabalık söz konusudur. Gönderilen iletiler, karmaşık bir yapıya da sahip olsalar, çoğunlukla kitlesel olarak üretimi yapıldığından sonsuza dek tekrarlanmaları söz konusu olabilmektedir. İletiler kayıt edilerek saklanma ve arşivlenme gibi özelliklere de sahiptirler.

Hayatın ilkesi değişmedir. Kültür de dinamik bir öge olarak sürekli kendini yenileyerek canlılığını korumaktadır. “Kültür toplumsal, öğrenilen ve öğretilen, tarihi sürekliliği olan ama aynı zamanda değişen; teknoloji gibi elle tutulur, gözle görülür maddi öğeler kadar değerler, inançlar gibi manevi öğelerden oluşan bir olgudur ve bu olgu bir kuşaktan diğerine değişen koşullar, gereksinimler ve idealler doğrultusunda yenilenerek aktarılır.”¹²³ Kültür gibi bir kavram, çok genel hatlarıyla maddi ve manevi öğelerin oluşturduğu bir olgu olarak anlatılmaktadır. Berelson ve Steiner ise değişmeyi, her ne kadar hayatta herşey değişmekte ise de, bu terim (toplumsal değişme) yalnızca toplumun yapısındaki temel ve geniş değişimleri belirtir: ailenin örgütlenişindeki, hayat kazanma yollarındaki, dinsel davranışlarındaki, insanlar tarafından benimsenen değerlerdeki ve kullanılan teknolojideki değişimler¹²⁴ şeklinde ifade etmektedir. Bu açıklamalara göre hayatın temel ilkesi olan değişmede, toplumsal değişme ile kastedilen, yalnızca toplumun yapısında meydana gelen değişimleri belirlemektedir.

Yansız bir süreç olarak ifade edilen değişme; inceleme, araştırma yapan gözlemcinin bakış açısına göre de, farklı şekillerde adlandırılabilir. Kimisi olumlu bir tavırla değişimleri ilerleme ve gelişme olarak görebileceği gibi kimisi de, tam tersi bir tavırla gerileme, çökme ve duraklama nedenlerinden biri olarak kabul edebilir. Asıl itibariyle yansız olan değişme farklı toplum ve kurumlarda meydana gelişi, sonuçları ve etkileri gözönüne alındığında farklılıklar gösterebilir. Ekonomik ve siyasi kalkınma hamlesini başarıyla tamamlamış bir ülke için ciddi anlamda çok büyük değişimler

¹²³ Aysun Yüksel, “Sosyal/Kültürel Değişmede ve Yeniliklerin Benimsenmesinde Kitle İletişim Araçlarının Etkisi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 12.sayı, Ankara, 1996, s.1498

¹²⁴ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1979, s.57

(kökten) ilerleme ya da gerileme diye kesin olarak adlandırılırken, gelişmekte olan üçüncü sınıf batı dışı ülkelerde ise ufak da olsa bazı değişimler çok çabuk göze çarpmakta ve kendine hemen bir isim aramaktadır.

İşte içinde yaşamış olduğumuz çağ içinde bireyin taşıdığı günlük yaşama ait tutum, tavır ve davranışların şekillendirilip, benimsenmesi ya da tersi durumlara ait süreçleri oluşturan kitle iletişimin öğelerinden kitle iletişim araçlarıdır. Böylesi bir etkiye sahip bulunan kitle iletişim araçları ve kültür arasında elbette bir ilişkinin varlığı kaçınılmaz bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Kültür önceki bölümlerde de tarifini yaptığımız üzere, en genel ifadesiyle, insanoğlunun yarattığı maddi ve manevi değerlerin tümüdür. İnsanın yarattığı herşey olarak ta, kısaca tanımlayabileceğimiz kültür toplumsal yapı ile ilişkilidir. Kültür, önceleri yaşayarak, görerek, anlatarak geleneksel yollarla ve yazısız (yazı bulunmadan önceki dönemde) olarak yeni kuşaklara iletilirken, şimdilerde kimilerine göre 'kültürün temel taşıyıcısı' konumundaki kitle iletişim araçlarıncı yapılmaktadır. Yazının bulunması ve matbaanın icadı sonucu dünya üzerinde okur-yazar sayısı artmış, önceleri ulaşılması zor olan 'bilgi', sonraları kolaylıkla ulaşılır bir hal almıştır ve tüm bunlara ek olarak belli bir sınıfın tekelinde bulunan 'bilgi' artık geniş halk kitlelerinin sahip olduğu en büyük zenginlik halini almıştır. Toplumların 'kültür' adına sahip oldukları bölgesel ya da evrensel zenginlikleri yazı ve sonrası teknik gelişmeler vasıtasıyla geleceğe ve sonraki nesillere aktarma fırsatı ortaya çıkmıştır. Bu aktarım ortak tavır, düşünce ve tutumların oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Zira toplumsal bir varlık olan insan, yalnız kalmayı istemeyeceği için yaşadığı ve kendisinin de bir üyesi olduğu topluma uyum sağlamak durumunda hisseder çok zaman kendini... Bu aşamada devreye kitle iletişim araçları girmektedir. Eskinin yazı ve matbaasının yerini şimdilerde, tüm teknik donanımıyla kitle iletişim araçları almış durumdadır. Bu çağa damgasını vuran yeni teknolojik gelişmeler, belli bir sınıfa ait olan bilginin kitleleşmesi ve popülerleşmesi sürecini başlatmıştır. Böylelikle bilginin yatay aktarımı(herkesin herşeyden anında haberdar olması) söz konusu olmuştur. Tüm bunların yanında, bilginin yöneten egemen sınıftan öte, yönetilen kesime ulaşması sonucu yönetilen sınıf 'aktif' birey kimliğine girmiş oluyordu, bilginin toplumsallaşması ve demokratik ortamlarda söz sahibi olması süreci de başlamış oluyordu. Toplumsal yapı/sistem, aralarında karşılıklı ve anlamlı bağlar bulunan

öğelerden oluşmuş bir bütündür. Bu öğeler, alt yapı ve üst yapı olarak karşımıza çıkarlar. Aile, sanat, hukuk, din vb. gibi kurumlar üst yapıyı; teknoloji, üretim, ekonomi vb. kurumlar da alt yapıyı oluştururlar. Karmaşık olan bu yapı, o yapının içinde yaşayanlara toplumsal ilişkiler ve toplumun sahip olduğu değerler aracılığıyla iletilir. İşte bu iletim, yine kitle iletişim araçlarıyla gerçekleşir. Dolayısıyla, yaşamda yeri olan hemen herşey, kitle iletişim araçları tarafından bireye iletilmektedir. DeFleur'un kitle iletişim araçlarının etkisi konusundaki kültürel normlar kuramına göre: kitle iletişim araçları sadece bireyler üzerinde doğrudan etkide bulunmaz aynı zamanda kültürü, bilgi birikimini, bir toplumun norm ve değer yargılarını da etkiler, izleyicilerin kendi davranış biçimlerini belirlerken kullanabilecekleri bir diz imaj, düşünce ve değerlendirmeler sunar.¹²⁵ Burada söz konusu araçların, yalnızca insan odaklı bir değişime sebep olmayarak kültürden bilgiye toplumun her katmanında ve her özelliğinde etkili olduğu gerçeği vurgulanmaktadır.

Kitle iletişim araçları hem öğretici, hem de öğrenici konumunda bulunmaktadır. Toplumun sahip olduğu, Taylor'un mitoloji, dil ve şenlikleri de kapsamına dahil ettiği kültüre erişme, öncelikle öğrenme, sonra da öğretme süreçlerini gerektirmektedir. Böylelikle kitle iletişim araçları, tek başına öğretme sıfatıyla farklı kurumları ikame edemez. Her ne kadar bugün, iletişim araçları (üç büyük güçten sonra) dördüncü bir güç olarak kabul edilse de, temel yapının bazı durumlarda eksiklerini giderme, tamamlanmasına yardımcı olma görevlerini yerine getirir (eşgüdümlü çalışma). Elbette kitle iletişim araçlarının etkisinin sınır ve boyutları toplumların sahip oldukları bireylerin eğitim ve kültür seviyesiyle de yakından ilişkilidir. Zira batı dışı gelişmekte olan üçüncü sınıf ülkeler, tek referans mercii olarak bu araçlara başvurlarsa etkinin boyutları tahmin edilenden daha fazla olacaktır. Bu etkisel boşluğu kendi lehine çevirmek isteyen araçlar, asıl işlevlerinden çok kolay bir şekilde saparlar. Bu da olumsuz yargıların oluşmasına, etki konusunda kötümser fikir ve düşüncelerin gelişmesine zemin hazırlar. Kültür söz konusu olduğunda tüm insanların paylaştığı öğeleri vurgulamak sorumluluğu kitle iletişim araçlarına aittir. Böyle bir sorumluluğun sahibi olan bu araçlar; festivaller, panayırılar, olimpiyatlar, konserler ve farklı konularda yapılmış uzun/kısa soluklu organizasyonlarla 'kültürel etkinlik' adı altında ciddi bir

¹²⁵ Denis McQuail-Sven Windahl, a.g.e., s.115

kültür alışverişini mümkün kılmaktadır. Bu işleviyle kitle iletişim araçları birbirinden habersiz (belki de ilgisiz) yaşayıp giden dünya insanını arada kurulan kitle iletişimi vasıtasıyla kültürel çeşitlilik ve kültürel dokunun zenginliği konularında birleştirici bir etkiye sahiptir. Bu etkiyle bölgesel ve yerel toplulukların sahip oldukları kültüre daha ciddi bir şekilde sahiplenmeleri sonucunda, toplumsal aidiyet duygusunun gelişmesi mümkün olmaktadır. Kültürel kimlik ve kişilik, bu noktada toplumların türdeş bireyleri arasındaki birliklerini koruma ve bu birliği güvence altına alma duygusunu gerekli görmektedir. Ortak payda konumundaki kültürün, bu birleştirici olan yapıcı etkisi bu etkiyi kitlelere ulaştırıp yayan kitle iletişim araçlarını egemen yönetici sınıflar gözünde farklı bir konuma getirmiştir. Wolfenstein ve Leites'in 1950 yılında yayınladıkları araştırmalarında, ortak kültüre sahip insanların hayalleri de ortaktır. Bu ortak kültür ve ortak hayaller, popüler mitlerin, öykülerin, oyunların ve filmlerin de kaynaklarıdır¹²⁶ demektedir. Ortak yaşamışlıkların kitle iletişim araçlarının içeriğinde yer alan ürünlere kaynak teşkil ettiği gerçeği bulunmaktadır.

Kitle iletişim araçları, seslendikleri kitleyle kurdukları kitle iletişimi vasıtasıyla genellikle seslendikleri insan gruplarını temsil ederler ve bu temsil işlevi 'kültür' hakkında da birşeylerin söylenmesini gerekli kılar. Çünkü toplumu oluşturan her insan grubu belirli bir kültür ya da alt kültüre dahildir. Dolayısıyla bireyin organik bir şekilde bağlandığı kültürel normlar, kültürel alışkanlıklar ve yaşam stilleri bu araçların başlıca referans kaynakları durumundadır. Farklı anlamlar çağrıştıran iletilerle bireylere seslenmek yerine hazır bir şekilde her bireyde mevcut olan kültürel altyapıya yönelik ileti göndermek, süreci daha etkili, anlamlı ve geçerli kılacaktır. Kitle iletişim araçlarının, kişilerin hayatlarına yeni girdiği, özellikle küçük toplumsal birimlerde, kişilerin yerleşik sosyal dokularına nüfuz ederek, bu dokularda 'etkili' ve 'iz bırakan' değişmelere sebep olduğu bilinmektedir. İşte bu etkisine dayanılarak, kitle iletişim araçları çok zaman güçlü ve kontrol edilemez bir güç olarak görülmüştür. Nuri Bilgin, kültürün yapılan birçok sınıflandırmasına ek olarak bir sosyal grubun ortak belleğinin temsil ettiği kültüre 'kazanılmış kültür' demektedir. Müzeler, yazılar ve kitapların tümünü belirli bir çağın durağan tanıkları olarak niteler. Yaşayan kültürü ise tam tersine, sürekli gelişim halinde olan belirsiz, kesinleşmemiş bir oluşum olarak görür. Kültür,

¹²⁶ Martha Wolfenstein-Nathan Leites'den aktaran: Faruk Kalkan, a.g.e., s.14

insanoğlunun geçmişten emanet aldığı ve geleceğe miras bırakacağı düşünce araçlarının tümüdür. Kitle iletişim araçları, olayların bütününden hareketle kitlelerin kollektif bilinçaltındaki etki mekanizmasını çalıştırarak; hissettirme, koşullandırma ve benzeri hislerin oluşumunu sağlayarak bir mesaj iletisi şeklinde teknik yöntem ve yayın teknolojileriyle kitlelere ulaşmaktadır. Moles'in açıklamalarıyla şekillenen kültür kavramı ise şunlara dikkat çekmektedir: kültür, insanın sosyal yaşamı boyunca yarattığı yapay ortamın entelektüel yanıdır. Kültür terimi, belirli bir kişinin zihninde (bireysel kültür) veya bir sosyal grubu oluşturan kişilerin zihninde (bir toplumun kültürü) bulunan entelektüel öğeler bütünüdür. Bireysel kültür, bireyin dış dünyadan aldığı mesajları üzerine yansıttığı bilgiler ekranıdır. Kültür, düşüncenin malzemesidir.¹²⁷ Kültür, ister mikro ölçekte bireysel isterse makro ölçekte toplumsal olsun, düşünce odaklı bir kavramdır. E.B. Tylor'da kültürü, insanın bir toplumsal birey olarak edindiği bilgi, inanç, sanat, hukuk, gelenek ve diğer yetenek ve adetlerinin hepsinin oluşturduğu bir bütün¹²⁸ olarak nitelendirmektedir.

Kitle iletişim araçları, geleneksel olan kazanılmış kültürün yanısıra yeni kültürel biçimlerin yaratılmasına da katkıda bulunur. Bu yeni kültürleme etkisi sürecince, hazırda bulunan kültürlerden etkilenilir, referans kabul edilir ya da tepki de bulunularak alternatif oluşturma gayretine girerler. Kimi zaman küçük çaplı etkilerle kimi zamansa büyük amaçlar doğrultusunda topyekün bir yenilik, yeni kültür arayışına girilir. Kitle iletişim araçlarının doğasında var olan yeni birşeyler aktarma (bilgilendirme-öğretme etkisel anlamda) ve ortak paylaşımları ileterek yaşatma (yansıtma) bu noktada bir çok şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu farklı işlevlerinin yanında işlevsel anlamda bu araçları değişik şekilde inceleyen görüşlerde bulunmaktadır. Bu görüşlerden birine göre, "iletişim sistemlerinin birinci işlevi ileti aktarmak değil, farklı söylemlerin mücadeleye girişebilecekleri bir alan oluşturmaktır. Burada bir söylemden diğerine, bir düzeyden ötekine dönüşümler gerçekleşir. Söylemler, kültürel nesnelere temelinde yatan

¹²⁷ Abraham A.Moles, *Kültürün Toplumsal Dinamiği*, Çev:Nuri Bilgin, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları no:21, İzmir, 1983, s.270

¹²⁸ E.B. Tylor'dan aktaran: John Tomlinson, *Kültürel Emperyalizm*, Çev: Emrehan Zeybekoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s.17

yorumlama süreci nedeniyle gerilimler ve çelişkiler içerir.”¹²⁹ Yönetim şekli ve biçimiyle ilgili olarak farklı söylemlerin mücadeleye girmesi de oldukça önemli bir konudur. İletişim, sınırlanamayan konuları ve alt başlıkları sebebiyle çok geniş bir alana yayılmış dolayısıyla da sosyal bilimlerin her türüyle az da olsa mutlaka bir ilişkisi bulunmaktadır. Aradaki bu ilişkiler iletişim olgusunun ne denli güçlü, geniş ve etkili bir mekanizmaya sahip olduğunun kanıtıdır da aynı zamanda. Kitle iletişim araçları yukarıda da genişçe ifade ettiğimiz üzere varolan hazır kültürü baz alarak, onun çevresinde farklılıklar inşa etmeye çalışır. Özne kabul edilen bu hazır, geleneksel kültür çeşitli yönlerden yeniden yaratılarak, değiştirilerek ve genişletilerek şekillendirilir. Bu süreçlerle kitle iletişim araçları, gerçek kültürün hem pekiştirilmesi ve yansıtılması hem de yeniden yapılandırılması konularıyla gündeme gelmekte ve önemini korumaktadır.

İletişim, kültür ve kimlik arasındaki ilişkinin mahiyeti nedir? Hakim olan görüş çerçevesinde, bu ilişkinin mahiyeti gelişmekte olan yeni iletişim teknolojilerinin kültür ve kültürel kimlik üzerindeki etkisi açısından değerlendirilmektedir. Medyanın günümüzde kitleleri etkilemek adına gücü hepimizce malum yalnız bu güç kanıtlanamaz bir nitelik taşımaktadır. İletişimin sahip olduğu gelişmiş teknolojiler, güç transferi yaparak aktif ve etkileyici bir konumda bulunmaktadır. Bu konum kimliklerin de etkilenip değişmesi sürecini başlatan önemli bir etmendir. Ulusal kimliklerin korunması hususunda zorla kültürlmeye (kültürel emperyalizm) karşı ciddi bir direnme gerekmektedir. Bu gereksinim için öncelikle mevcut yapısal kültürel kurumların sağlam bir şekilde görevlerini ifşa etmeleri zorunluluğu bulunmaktadır. Açmazları, çıkmazları bulunan bu gibi kültürel kurumlar, alınan iletileri hep ilerleme mantığında görece, gelişmelere vize umuduyla bu iletilere sınıksız sarılacaklardır. Kitlesele üretim yapan iletişim araçları, teknik gelişmelerin sağladığı avantajla birçok dünya kültüründe-ulusal kültürler- aşınmaya, sapmaya ve dejenerasyona sebep olacaktır. Richard Peet’in yazılarında görülen en büyük korku da olumlu ulusal kimliklerin küresel kimliksizliğe dönüşmesidir.

¹²⁹ Knut Lundby-Helge Ronning, “Media-Culture-Communication”, Çev:Nilgün Gürkan, “Medya-Kültür-İletişim: Medya kültürü aracılığıyla modernliğin yorumlanması”, **Medya-Kültür-Siyaset**, Der:Süleyman İrvan, Ark Yayınları, Ankara, 1997,s.17

II. KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ ULUSAL KİMLİĞİN OLUŞUMU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Kitle iletişim araçlarının önceki bölümlerde de, üzerinde sıkça durduğumuz üzere; yaşamdan kültüre, tutumdan davranışa, biçimden içeriğe oldukça geniş bir alan üzerinde farklı boyutlarda etkisi mevcuttur. Ama özellikle siyasal yapılanmaların yeni oluşum ve gelişim sürecinde kitle iletişim araçları belirleyici bir rol üstlenmektedirler. Bu rol, söz konusu araçları elinde bulunduran egemen sınıfın yeni yapılanmayı desteklemesi ve karşı olması durumlarına göre farklılıklar gösterebilir. Dolayısıyla ulusal kimlik ve ulusallık konularında da, kitle iletişim araçları karşı konulmaz bir etkiye sahip konuma gelmektedir. Seslendiği çoğunluk olan kamuoyu yaratma ve kamuoyu oluşturma gibi etkin görevler, basın başta olmak üzere diğer kitle iletişim araçlarını da, demokrasilerin dayandığı kuvvetlerden 'önemli' biri haline getirmiştir. Kitle iletişim araçları ve seslendiği çoğunluk olan kamuoyu arasında düşünülenin aksine çift taraflı bir iletişim ve etkileşim söz konusudur. Bu ikili ilişki sonrası temsiliyet bağları, iletişim öğeleri, etkileme süreci ve aidiyet bilincinde farklılaşmalar, gelişmeler olmaktadır.

Basın, çağdaş toplumların kitle haberleşmesinde başvurdukları en büyük, belki de en önemli haberleşme aracıdır. Basın geçmişten bugüne bir sanayi ve işletme görünümünde gelerek ve belirli iktisadi kurallara göre işleyen büyük kurumlar olmuştur.

Ulusallık kavramının yerleşmesi ve ulusal kimlik duygusunun benimsenmesi aidiyet gerçeğinin farkına varılarak 'biz' bilincinin yerleşmesi konularında kitle iletişim araçlarının tarihsel süreç seyrinde bu konu üzerine takındıkları tavırla doğrudan ilişkilidir. Ulusal kimliği değiştirme ve oluşturma üzerine etkileri bulunan kitle iletişim araçlarını tarihsel gelişme içinde kitle iletişim araçlarının ulusal kimliğin oluşturulmasındaki rolü ve günümüzde ulusal kimliğin oluşmasındaki rolü olarak, iki ayrı alt bölümde inceleyeceğiz.

A- TARİHSEL GELİŞME İÇİNDE KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ ULUSAL KİMLİĞİN OLUŞTURULMASINDAKİ ROLÜ

Aynı ulusa mensup olma ortak paydasında toplanan bireyler, birlik anlayışı içinde hareket ederek, kimliklerine sahip çıkma gayreti içine girerler. Bu gayret, yenilenecek ve artan bir seyir izleyerek grup üyelerini motive etmektedir. Zira bir kavram olarak ulus, hem üyeleri arasında bulunan benzerliğe dikkat çekip, hem de üyeleri dışında kalanların (ötekilerin) farklılığını vurgulamakta ve bu belirleme doğrultusunda sınırlarını çizen bir anlayışa sahip bulunmaktadır.

Kitle iletişiminin vericisi durumundaki kitle iletişim araçları, toplumsal- kültürel sistemlerin ve bu sistemlerin üyesi durumundaki bireylerin aralarındaki ilişkilerin yeniden üretilmesinde ve sistem içindeki bireylerin bilgilendirilmesi konusunda belirgin bir role sahiptirler. Böylesi işlevlerinin yanında kitle iletişim araçları, aynı zamanda ulus-devletin ve ulusal kimliklerin oluşturulmasında da etkilidir. Tarihsel süreç içinde ulusal kimlik ve oluşturulması bu perspektiften incelendiğinde kitle iletişim araçlarının önemi daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. İzleyen sayfalar içinde kitle iletişim araçlarının ulus kimliğinin oluşturulmasındaki etkisi temel kitle iletişim araçlarının tarihsel gelişimi içinde ve ülkemizdeki tarihsel gelişim baz alınarak yapılacaktır.

1- BASIN VE ULUSAL KİMLİK

Kitle iletişim araçları ve ulus kimliği arasındaki bu ilişki çerçevesinde düşünecek olursak, Anadolu topraklarında yaşayan insanlar batıyla kıyaslandığında, ulusal kimliğinin oluşturulmasında etkili bir rol üstelenen kitle iletişim araçlarıyla ‘oldukça geç’ sayılabilecek bir zamanda tanışmışlardır.

Ülkemizde ilk Türkçe Gazetenin yayınlandığı yıl olan 1831¹³⁰, kültürel alanda temsil görevi gören Fransa’dan 200 yıl sonraya denk düşmektedir. Dolaylı yünden basına giden yol olan matbaanın bulunması (baskı tekniğinin bulunması/basımevi

¹³⁰ İlk Türkçe gazete İstanbul’da 1831 yılında II.Mahmud’un buyruğuyla ve resmi nitelikli olarak yayım hayatına girmiş olan “Takvim-i Vekayi” dir. Ayrıca bu ilk gazetenin Fransızca, Ermenice, Rumca, Farsça, Arapça nüshaları da vardı. Alpay Kabacalı, “Tercüman-ı Ahval”in Öncülüğü”, **Popüler Tarih Dergisi**, İstanbul, Ocak 2001, s.26

kurulması) ise yine geç kalınmışlığın bir belgesi gibidir. 1440 yılında Gutenberg'in ilk matbaayı bulup bunu insanlık alemine sunmasının ardından, İbrahim Müteferrika bu işlevsel aracı Anadolu topraklarına yaklaşık olarak ancak 300 yıl sonra (1727) getirebilmiştir. Ali Suavi Efendi, Paris'te yayınladığı 'Ulüm' gazetesinde bu konuda şunları söylemektedir: "Osmanlı ulemasının kalemiyle hiçbir millet kalemi müsabaka edemezdi. Fakat tabii makinesi gecikti. Ecdadımız bu mesuliyetten kurtulamaz. Telafisi kabil olmayan mazi budur."¹³¹ Kültürel atılım için, geç kalınmışlığın ciddi bir göstergesi olan bu sözlerle dolaylı yönden de olsa, iletişimi doğuran, meydana getiren araçların önemi vurgulanmaktadır.

Kültürel atılıma yapılacak hamlenin böylesine geç kalındığı Anadolu topraklarında, yaşamlarını sürdüren azınlıkların kurmuş oldukları basımevleri de, Türklerin kurmuş olduklarından çok önceye dayanmaktadır. Yahudiler 1492'de, Ermeniler 1567'de, Rumlar da 1627 yılında basımevlerini kurup işletmeye başlamışlardı.¹³² Anadolu topraklarında ve Osmanlı Bünyesinde ilk yerli matbaa 1727 yılında İbrahim Müteferrika'nın gayretleriyle çalışmaya başlamıştır. Matbaa ve basımevi birbirine bağlı olarak çıkardıkları yayınlarla (kitap-dergi-gazete) fikri alanda gelişmenin önünü açtıkları gibi, ulusal bilincin 'biz' duygusunun (toplumsal aidiyet) geniş halk kitlelerine yayılmasında da etkili olmuşlardır. Ulusun, ulus olma bilincini taşıyan, aktaran bu araçlarla tanışması geç olsa da, yayılma ve gelişme hızı son derece hızlı olmuştur. Zamanın koşulları ve fikri yapısı göz önüne alındığında, bu gelişmelerin toplumun zihni yapısında yapacağı yenilikleri istemeyen kişiler, her türlü baskı, karşı koyma ve engellemelerle bu süreci geciktirmeye ve zorlaştırmaya çalışmış olsalar da bunda başarılı olamamışlardır. 'Tüm bunlardan önce daha 1720'lerde Çelebi Mehmet, Türklere faydalı olabilecek şeyleri arayıp bulmak ve getirmek amacıyla Avrupa'ya gönderilmişti. Ama bu seyahatin başlıca neticesi, matbaanın Lale Devri'nde memlekete sokuluşu oldu.'¹³³

Osmanlı İmparatorluğu egemen bir devlet olarak, 600 yıldan fazla bir zaman süreci içinde varlığını sürdürmüştür. Önceleri Anadolu topraklarının batısında küçük bir beylik

¹³¹ N. H. Atay, "Ali Suavi Kendine Göre", YY, İstanbul, 1 Mart 1945, s.10-31

¹³² Cavit Orhan Tütengil, Yeni Osmanlılardan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği, 2. Basım Belge Yayınları, İstanbul, 1985, s.VI

¹³³ Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, Afa Yayınları: 348, İstanbul, 1996, s.31

olarak hakimiyetini sürdürürken sıkı bir şekilde birbirine örülmüş özellikle askeri teşkilatlanmanın verdiği bütünleşme ile kısa zamanda büyüyerek 3 kıtada sözü geçer güçlü, kudretli ve bu gücünden korkulan bir imparatorluk haline gelmiştir. İmparatorluğun gücü, sınırları ve coğrafyası 17. yy.da varolan siyasi ve askeri üstünlüğü yavaş yavaş azalmaya başladı ve imparatorluk hızla duraklama ve gerileme sürecine girdi. Bu dönem padişahları da ilk reformları, batının bu konulardaki üstünlüklerini katıksız kabul ettikleri askeri ve yönetim alanlarında yapmışlardır. Çok kısıtlı bir alanda yapılmış gibi görünen reformlar, zincirleme tepkilerle toplumun hemen her alanında değişmeyi zorunlu hale getirmiştir. Yine dönemin karmaşasından kaynaklanan ve yönetime yönelik iç ve dış tehlikeler de mevcuttu. İçeride, yönetimin benimsediği 'millet sistemi' imparatorluk içinde yaşayan farklı azınlıkların hemen hepsine kimliklerini özgürce kullanma serbestisi tanımaktaydı. Bu da arı olarak tek bir millet olma bütünleşmesini engellemiş oluyordu. Böylesi bir hoşgörü ortamında bile, bazı azınlıklar batılı fikirlerin etkisine girerek, kendi bağımsızlıkları için mücadele etmeye başladılar. Bu mücadele imparatorluğun içten çözülmesi sürecinde etkili olmuştur. Tüm bunlara ek olarak, yeni açılan okullara giderek batılı fikirlerle tanışan yeni bir oluşum aydın sınıfı da, fikirsiz anlamda yanlış bulduklarıyla mücadeleye başlamışlardı. Dışta ise, özellikle 17.yy.da Batının Osmanlı'ya karşı üstünlüğü her alanda ortaya çıkıp belirginleşmiş, bu da sıkıntıların önemli bir bölümünü teşkil eder duruma gelmişti. Sonrasında, Osmanlı reformların kaynağı ve ilerlemenin tek model kabul edildiği Batıya yöneldi. 1839 tarihli Tanzimat Fermanı, tüm vatandaşlarına eşit haklar tanıyan önemli bir belge niteliğindedir. Aynı dönem içinde eski medreselerin yerini yeni modern okulların alması süreci, eğitimde de zorunlu bir değişimi gündeme getirmiştir. Askeri okullar da yine Batıdan Fransız modeline göre kurulmuş okullardı. "Böylece gerek memleket yeni sokulmuş olan matbaa da basılan din harici konulardaki kitaplar, gerekse askeri okullar Batı ile temas sağlayarak Batıya dair bilgilerin yayılmasına yardım ettiler. Bernard Lewis'in işaret ettiği gibi, din farklarının önemini küçülten Fransız Devrimi ve bu devrimin laik görüşleri batılı fikirlerin kabulüne daha müsait bir hava yarattı."¹³⁴ Fransız Devrimi'nin bireyci bakış açısını öne çıkaran düşüncü ve laiklikle ilgili fikirleri, Türk aydınları arasında çok çabuk kabul gördü. Devrimin getirdiği düşünsel,

¹³⁴ Kemal H. Karpat, a.g.e., s.32

fikirselsel alt yapı müphem ve karışık anlaşılmasıyla beraber, söz konusu fikirler, aydınların düşünce tarzında ulaşmak istedikleri nihai hedefler arasındaki yerini aldı. İmparatorluk içinde devam edegelen Batılılaşma çabalarının görsel yansımasını ve güvenilir kaynağını, toplumda değişme, değişimin getirdiği çatışmaları çok net bir biçimde Türk Edebiyatı'nda görmek mümkün olmaktadır. Özellikle batılılaşma, modernleşme gibi kavramların yoğun telaffuz edildiği bu dönemde edebiyat, çoğunlukla bir eğlence kaynağı olmaktan çıkarak, topluma ilişkin sosyal ve kültürel değişimin en etkili aynası konumuna gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen her alanda geçirmeye çalıştığı (atlatmaya-kurtulmaya) çöküş döneminde, kurtuluş olarak –tüm 3.dünya ülkelerinde olduğu gibi- Batının ve Batının hemen tüm kurumlarının örnek alınması ve iktidarın keyfi uygulamaları yerine anayasal düzene geçilmesi hedeflenmekteydi. Zira bu süreç, Tanzimat Fermanı ve II.Mahmud'un yenilik çabalarıyla amacına ulaşmaya çalıştı. Modernleşme kurumlarının temel referans noktasını teşkil eden Batı Avrupa modeli, üçüncü dünya ülkelere yabancı durmaktaydı. Dünya ekonomik sisteminin, ülkeleri ve sistemleri birbirlerine yaklaştıracı, onları hemen her bakımdan aynı seviyede ve tekbiçimli (ya da biçimsiz) kılıcı etkisi, bu toplumları görünüşte bir ulus-devlet çerçevesi içine sokmuş ancak toplumsal dinamiklerin farklılığı bu biçimsel kaygının içine girmeye mecbur ülkelerde tam bir kimlik bunalımını doğurmuştur. Çok zaman bu ülkelerin sınırları etnik, dilsel ve dinsel vb. sınırlarının gerisinde kalmış ya da benimsenen kimlik, tüm kurumlarıyla bir türlü oturtulamamıştır. Bunun en önemli sebebi, birçok şeyin dünya konjonktüründe sisteme egemen olan güçler tarafından belirleniyor olmasıdır. “Özellikle Orta Doğu'da, ulus kimliği kavramı, varolan mozaik yapı ile tam bir çelişme ve çekişme içinde olduğundan bugünkü sorun alanları da, geçmişten gelen çözümsüzlüklerini sürdürmektedir.”¹³⁵ Farklı kimliklerin aynı ulus içinde bulunması mecburiyeti, süreci olumsuz etkileyen etmenlerden biri durumundadır. Çünkü Orta Doğu'da da farklı etnik kimliklerin aynı devlet yapısı içinde bulunmasından dolayı, sorunlar geçmişten bugüne dek taşınmıştır.

II.Mahmud'un yapacağı ıslahatı gerek halka, gerek diğer milletlere karşı anlatmak için, gazete mevzunu ele alması, matbuatın doğumuna yol açan büyük bir

¹³⁵ Suavi Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993, s.80

muvaffakiyetti.¹³⁶ Böyle bir amaçla başlayan basın tarihi, önceleri böylesi bir amaca hizmet eden kurum oluşturulmadığından halkın haber alma kaynakları hep yabancı kaynaklıydı. II.Mahmud dönemi yayınlarda yer alan yazılarla vatandaşların gözleri açılmak istenmişti. “Bir yandan memleketin idaresinin sadece padişah fermanlarından kurtarılıp, kanunlar yapılarak daha objektif ölçülere bağlanırken, öte yandan bu gazete ve dergilerde yapılan yayınlarla halka hak ve hukuk kavramları öğretilmek istenmişti.”¹³⁷ Özellikle bu dönemde gazetelerin (yazılı matbuatın) eğitime işlevi ön plana çıkmaktadır.

Yine aynı dönem içinde siyasi alanda öngörülen modernleşme sanılanın aksine siyasilere değil, gazete yazarları, şairlerle (kalem gücüyle) gerçekleştirilmek istenmiştir. Bu da güven duygusunun bir yansıması olarak idarecilerden öte, kalem gücüne sahip olanların tercih edildiğini göstermektedir.

Gazete, toplumda her yeni kurumda olduğu gibi, bazı itirazlarla karşılaşmıştır. Zira, söz konusu olan değişim, çok zaman ülkenin yönetsel yapısına dek uzanmaktaydı. Bu da farklı grupların duydukları endişe ile şekillenerek “baskıcı” bir anlayışın doğmasına sebep olmuştur. Bu sebepten ötürü, çıkan gazetelerden bazısı sadece gazete şeklinde şekil şartını yerine getirirken, bazıları da asırlardır değişmeyen ya da değiştirilemeyen kurum ve anlayışların değiştirilmesi konusunda ciddi bir mücadele içine girmişlerdir.

Türk basın tarihinde Tanzimat Dönemi ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bu dönemin en önemli sonucu, kültür hayatına batı medeniyetinin ana fikirlerinin girmesi sürecinin başlamış olmasıydı. Bu dönemde ilk defa Türkçe gazete çıkarılmaya başlanmıştır (1.Kasım.1831: Takvim-i Vekayi, Basın Tarihinin başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir). “Takvim-i Vekayi, batıda başlayan basın hareketlerinin aksine otorite elinde doğdu, bu biraz da, batıyı taklit özentisinden doğan ilk gazete fermanlar, fetvalar, iradeler mecmuası idi.”¹³⁸ Gazetenin getireceği tüm baskı, yenileşme çabaları ve halkı etkileme özelliklerine rağmen, devlet eliyle çıkarılması, yöneticilerin de özde kendilerine dokunmayacak ve yetkileri sarsılmayacak değişim isteğini arzu ettikleri ve

¹³⁶ -----Basın 4. Kuvvet, Türk Gazeteciler Federasyonu Yayınları, No:1, Ankara, 1968, s.42

¹³⁷ Hülya Baykal, Türk Basın Tarihi, Afa Matbaacılık, İstanbul, 1990, s.19

s.45

¹³⁸ -----Basın 4. Kuvvet, Türk Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, No: 1, Ankara, 1968, s.45

referans seçtikleri batıya daha fazla ilgisiz kalamadıklarının bir göstergesidir. Batıda 17.yy'ın başlarında belirli bir gelişme sürecinin sonunda ortaya çıkan gazetecilik, 1831 yılında yayınlanmaya başlayan Takvim-i Vekayi, Türkiye topraklarında çıkan 'ilk Türkçe gazete' olması özelliği ile de, son derece önemlidir. Bu gazete devlet tarafından yapılandırılan ve yapılmak istenilenleri halka doğru anlatmak için çıkarılmıştır. Ayrıca "halkı ilgilendiren çeşitli haberlere yer verecekti. Bu haliyle gazetenin, hakikatin aynası olması amaçlanmıştır."¹³⁹ Böylesi bir amacı güden Osmanlı yönetimi, kısa sürede gazetenin kamuoyu oluşturmadaki gücünü görmüşler ve bunun devamlılığını sağlama gayreti içine girmişlerdir. Nitekim, bu iş için hiçbir fedakarlıktan kaçınmayarak, "ayrı bir matbaa ve idare kurulmuş ve devlet nihayet kendi resmi gazetesinin ülkede konuşulan diğer dillerde de yayınlanmasını sağlayarak, Türkçe konuşamayan diğer tebaasına da ulaşmayı amaçlamıştır."¹⁴⁰ Buradaki amaç devlet içindeki tüm etnik farklılıklarına rağmen devletin tüm bireylerine seslenme, onları sahiplenme duygusuna dikkat çekerek, çoğulcu bir söyleme vurgu yapmaktır. Tanzimat Dönemi üzerinde incelikli olarak durulması gereken bir dönemdir. Çünkü bu dönemle birlikte, yeni bir yapının ve geleneğin temelleri atılmıştır. Aydınlar, devleti kurtarma amacıyla politikayla ilgilenmişlerdir.

Türkçe haricindeki dillerde de yayınlanmış olması, devletin yaptıklarının ya da ileride yapacaklarının, hatta düşüncelerinin sebepleriyle birlikte devletin içinde var olan, konuşulan lisanlarla aktarılması sürecini gerekli kılmıştır. Ve bu amaçtan ötürü Takvim-i Vekayi, Türkçe haricinde Fransızca, Arapça, Farsça, Rumca ve Ermenice olarak ta yayınlanmıştır. Bu farklı dillere seslenme, belki de çeşitli uluslardan oluşan, çokuluslu Osmanlı İmparatorluğu için bir zorunluluktur. Çünkü, yüzyıllarca süren hakimiyeti boyunca Osmanlı'da tam bir dil birliği sağlanamamıştı. Bu yüzden, farklı dilleri konuşan tebaaya ulaşabilmek için onların dilinde de gazeteyi çıkarmak en akılcı yol olarak bulunmuştu.

Takvim-i Vekayi, içerik açısından gayri resmi ve resmi olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı. Resmi kısım, devletin iç işlerinden, gayri resmi olan kısmı ise, duyulan havadisler ile ticarete ilişkin havadislerdi. "Gazetenin Umuru Dahiliye başlığı altında şu

¹³⁹ Nesimi Yazıcı, *Takvim-i Vekayi*, Gazi Üniversitesi Yayınları No:32, Ankara, 1983, s.18

¹⁴⁰ Nesimi Yazıcı, a.g.e., s.20

haberler yer almaktaydı: Sultan II.Mahmud'un Çanakkale Seyahati, Tavla'da çıkan yangın, Nişan merasimi, baruthaneye ait bir havadis, Arnavutluk İsyanı, bir tayin, askeri bir haber, Bağdat Valisi Davut Paşa'nın tevkifi idi. Dünyada olup biten garibelere ait malumat ta veriliyordu. 1831'de İstanbul'da kolera vakaları görüldüğü yazıldı. Halkın bu hastalıktan korunmaları için Doktor Behçet Efendi'nin risalesinden parçalar neşredildi."¹⁴¹ İşlenen haber başlıkları da göstermektedir ki, Sultanın seyahatinden yangın haberine, tayin haberinden isyan haberine, tevkif haberinden nişan merasimi haberine oldukça geniş bir perspektifte farklı konulardan haberler yer almaktadır. Fikir gazeteciliği ya da belirli alanlarda uzmanlaşma mantığından bu dönem ve bu gazete için bahsetmek mümkün değildir.

Takvim-i Vekayi, halk için ilk ve tek resmi kaynaktır. Ancak yönetimin sahipliğinde çıktığı için, yukarıdan aşağıya dayatmacı bir yayıncılık söz konusu olmaktadır. Takvim-i Vekayi, ilk Türkçe Gazete olarak yayın hayatı içinde resmi tebliğler yanında iç ve dış olaylara dair havadislere de yer vermekteydi. "Takvim-i Vekayi, padişahın yakın ilgisini görmüş, padişah ayrıntılara varıncaya kadar gazete ile meşgul olmuş, yayınlar ile Osmanlı İmparatorluğu'nun görüşlerinin tam olarak aksettirilmesini istemişti."¹⁴² İmparatorluğun böylesi önemli bir aşamasında yönetime güveni kalmayan halk ile yönetim arasında gerçekçi bir köprü görevini üstlenen gazete, bu dönem içinde imparatorluğun görüşlerini halkla anlatmak gibi önemli bir görevi sahiplenmiştir. Ancak sonraları içerik olarak tekdüze bir yayın dönemi başlamaktadır. Bunda, Takvim-i Vekayi'ye alternatif olarak çıkan ve 1840'da yayınlanmaya başlayan Ceride-i Havadis ve 1860'da yayınlanan Tercüman-ı Ahval'in etkisi bulunmaktadır. Takvim-i Vekayi, 1831'den 1840'a kadar İlk Türkçe Gazete olarak yayınına devam etmiştir. Gazetede içerik açısından resmi, gayri resmi haberler yanında fıkra ve yabancı dillerden yapılan çeviriler de bulunmaktaydı. "TBMM'nin resmi gazetesi olarak yayınına başlayan Resmi Gazete, Takvim-i Vekayi'nin devamından başka bir şey değildir. 2 Ocak 1928 tarihinde ise Resmi Ceride'nin adı, Resmi Gazete olmuştur."¹⁴³

Böylelikle resmi bir yayın organı çizgisinde olan Takvim-i Vekayi, iletinin içeriğinde önemli bir değişiklik olmadan, yalnızca isim değişikliği ile bugün de Resmi

¹⁴¹ Enver Behnan Şapolyo, *Türk Gazeteciliği Tarihi*, Y.Y, B.Y, T.Y, s. 104-105

¹⁴² Hülya Baykal, a.g.e., s.50

¹⁴³ a.g.e., s.52-53

Gazete adıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin resmi yayın organı olarak yayınlanmaya devam etmektedir.

Devlet destekli bir yayıncılıkla devletin sözcülüğünü yapan ve ulusal gelişme anlamında pek bir gücü olamayan Takvim-i Vekayi'nin ardından, özel sermaye ve çabayla devletten farklı kişilerce çıkarılan ilk gazete olması yönünden 'Ceride-i Havadis' basın tarihinde oldukça önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Ceride-i Havadis, Türkçe yayınlanan ikinci ancak, özel girişim destekli kurulan İlk Türkçe gazetedir. Yarı resmi bir yayıncılık anlayışına sahiptir. 1840 yılında Çörçil adlı bir İngiliz tarafından çıkarılmaya başlanan gazete, bir yabancının sahipliğinde çıkmış olsa bile, devlet aleyhine bir yazının bulunmaması oldukça dikkat çekicidir. Yazı dilinin gelişimi ve sadeleştirilmesinde etkili bir yayıncılık anlayışına sahip gazete içindeki bazı yazılar ise şunlardı: "Avrupa vukuatı, Amerika ve Çin'de meydana gelen garip olaylara aitti. Okuyucular o zamanın İstanbul aydını, devlet memurları ve valilerdi."¹⁴⁴ Seslendiği okur kitlesi baz alındığında, gazetenin farklı bir çizgisi ve diğer gazetelerden özgün bir yanı olduğunu söylemek mümkündür.

Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadis'in ardından sonraki özel Türk Gazetesi olan Tercüman-ı Ahval, Agah Efendi tarafından çıkarılmıştır. Nuri İnuğur, Tercüman-ı Ahval ile ilgili şunları söylemektedir: "Tanzimat Döneminde Tercüman-ı Ahval'in yayınlanması, hem gazetecilik, hem edebiyat, hem de kültür tarihi bakımından bir dönüm noktası oluşturmuştur. Takvim-i Vekayi devletin yönetiminde çıkan resmi, Ceride-i Havadis ise devletten yardım gören yarı resmi gazeteler olduğu için, birçok yazar ve düşünür, Türk Gazeteciliği'ni Tercüman-ı Ahval ile başlatmak istemişlerdir."¹⁴⁵ Gazetenin finans kaynağı ve yöneticileri o gazeteler ile ilgili fikir edinme konusunda ciddi ölçütler olarak karşımıza çıkmaktadır. Resmi ve yarı resmi iki gazetenin ardından Tercüman-ı Ahval, hiçbir yere bağlı olmaksızın ulusun sesi olarak çıktığı basın dünyasında, önemli ve özgün bir yere sahip olmuştur.

O zamana dek Türk gazeteleri içindeki ilk siyasi makale ve tefrika bu gazetede yayınlanarak, büyük bir yeniliğin ilk müjdelerini vermeye başladı. Tercüman-ı Ahval, Enver Behnan Şapolyo'nun da ifade ettiği gibi, 'fikir gazeteciliği' yapıyordu. Siyasal,

¹⁴⁴ Enver Behnan Şapolyo, a.g.e., s.107-108

¹⁴⁵ M.Nuri İnuğur, *Basın-Yayın Tarihi*, 3.basım, Der Yayınları, İstanbul, 1993, s.184

ekonomik ve fikirsal anlamda bağlandığı herhangi bir kurum ya da kişi olmaması, Tercüman-ı Ahval'i diğerlerinden özel ve farklı kılan bir içeriğe sahip olma ayrıcalığı kazandırmıştır. Gazete ne bir yabancı ne de devletin resmi organı olarak değil, Türk ulusunun ileri görüşünün bir yansıması olarak gündeme gelmiştir. Agah Efendi kuruculuğunda, Şinasi destekli kurulan gazete yabancı yazılardan tercüme ve ansiklopedik konulara değinmiştir. İlk başyazar olarak görülen Şinasi, güçlü kalemıyla yazdığı yazılarıyla okuyucu kitleler üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Agah Efendi ise, dönemin karışık siyasi atmosferini olağanca çıplaklığıyla halka duyurmak için kendi sermayesiyle bu gazeteyi yayınlamaya başlamıştır. Agah Efendi, gazeteyi kurduktan sonra, '1865 yılında Yeni Osmanlılar Cemiyetine girerek, bu sayede vatanseverliğini de göstermiş oldu.'¹⁴⁶ Tercüman-ı Ahval önceki gazetelerin aksine düzeyli, öğreten ve bilgilendiren haberler vererek bilgilendirme ve eğitime işlevini yerine getirirken siyasi alana dair yapılan yorum yazıları ve makalelerle de, fikri alanda özgürlüğün önemine dikkat çekerek bu alanda bir ilk olma özelliğine erişmiş bulunmaktadır.

Tercüman-ı Ahval gazetesi ile gazeteciliğe ve gazeteye yazmaya iyice alışan Şinasi, kendi gayret ve girişimleriyle 1862 yılında Tasvir-i Efkar gazetesini yayınlamaya başlamıştır. Tasvir-i Efkar da, Tercüman-ı Ahval gibi düşünsel anlamda yazılar ağırlıkta olduğundan, fikir gazetesi olarak kabul edilmektedir. Edebi anlamda ilk tartışmalar bu gazetede sayfalara taşınmıştır. Yazılarında hürriyet yayma düşüncesi hakim olduğundan bu gazete, basın tarihinde oldukça önemlidir. Aydınlar arasında yoğun bir şekilde takip edilen gazetenin, dil sadeliği konusuna verdiği önem de, kayda değer bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. "Milliyet, Meşrutiyet gibi, o dönem kullanılmasında sakınca bulunan kelimeler, gazetede cesaretle kullanılmıştır. Şinasi, dönemin en etkili ve cesur kalemlerinden biridir. Nitekim gazetenin ilk sayısındaki giriş bölümünde gazetenin amacının haber ulaştırmak, halka kendi yararlarını düşünmeyi, kendi sorunları üzerinde durmayı, düşünmeyi öğretmek olduğu özellikle belirtilmiş bulunmaktadır."¹⁴⁷ Gazetenin ilk sayısında yazılanlar göz önüne alınacak olursa, bu gazetenin kendinden önce çıkan resmi ve yarı resmi gazetelerin aksine, halka karşı sorumluluk duygusuyla hareket ettiği görülmektedir. Halka kendi sorunları üzerine yorum yapmayı ve düşünmeyi öğretme

¹⁴⁶ Hülya Baykal, a.g.e., s.59

¹⁴⁷ M.Nuri İnuğur, a.g.e., s.193

gayreti, halkın yanında yer alma düşüncesini; bir başka deyişle taraf olma düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Böylelikle gazetenin halkın yanında ve halktan yana olduğu belirtilmiş olmaktadır. Bu düşüncelerin gazete sayfalarına dökülerek –hem de ilk sayıda- ifade edilmesi de, düşüncelerinde samimi olduklarını ve bu düşüncelerini okuyucu ile paylaşmaları da düşündükleri ve amaçladıklarında ciddi olduklarının gerçekçi bir göstergesidir.

Şinasi'ye göre, gazete halkı bilgilendiren, geliştirip eğlendiren bir fikir organıdır ve halkın yetişmesi için de, bilim ve eğitim sorunlarını ele alacaktır. "Halk ancak, gazete aracılığıyla kendini ilgilendiren konularda düşüncelerini belirtebilir. Bunun için de gazete, her kültürlü ulus için gereklidir."¹⁴⁸ Halkın yetişmesi için önemli bir konuma oturtulan gazete, halkın düşüncelerini iletmiş ve halkın birçok konuda bilgilendiği oranda başarıya ulaşacaktır.

Ülkenin hemen her alanda ciddi problem ve sıkıntılarla karşı karşıya olduğu bu sancılı dönemde, imparatorluğun hantal yapısı ve sistemin kolay değişmeyeceği endişesi, Şinasi önderliğinde bir grup arkadaşının yazıları ve çıkardıkları gazeteyle yerini az da olsa umuda bırakmaktaydı. Tebaa olmaktan çıkarak kişisel hak ve özgürlüklerle donatılarak tam bir 'birey' olma isteği ve fikri hep bu zamanlardan itibaren arzulanmaktaydı. Ancak böylesi 'erken' istek ve arzular, kimi zaman maddi, kimi zamansa iktidar baskısıyla hep ertelenmek durumunda kalmaktadır. Ancak yine de ulusal bilinç kazanmanın (özellikle dilde) ilk adımları yine aynı dönemde atılmaktadır. Şinasi, toplumu oluşturan bireylerin ülkesi için doğru bildiklerini yazıp, söylemelerini onlara verilmiş bir 'hak' olarak görmekte ve halk için halka yönelik çıkan gazetenin, halkın anlayacağı dilden olması konusunda ısrar etmektedir. Yine kamuoyunun önemini yazılarında sık sık dile getiren Şinasi, "devleti, milletin temsilcisi sıfatıyla işleri yöneten ve milletin refahı adına çalışan bir müessese olarak"¹⁴⁹ nitelemiştir. Buna benzer biçimde yapılan nitelermeler halk için yönetime karşı durma durumunu ortaya çıkarmaktadır. Şinasi, Türk ulusuna ve onun çocuklarına kendi öz diliyle düşünme ve yazma olanakları sağlamış, halkla aydın arasında köprüler kurmuştur. Şinasi için çok zaman, doğu ile batı arasında köprüler kurdu da denmektedir. Oysa gerçekte Şinasi, halkla aydın arasında köprü kurulmadan doğu ile batı arasında bir bağlantı kurmanın

¹⁴⁸ M.Nuri İnuğur, a.g.e., s.193

¹⁴⁹ a.g.e., s.195

olanaksız olduğuna inanıyordu.¹⁵⁰ Avrupa’da eğitim görüp gelen aydın kesimle halk arasında baş gösteren uyum güçlüğü, mikro anlamda öncelikle halledilmesi gereken bir sorun olarak beklemekteydi. Zira kendi içinde tutarlı ve manalı bir bütünlüğü olmayan toplumun kendi dışında cereyan eden sorunlara kalıcı ve esaslı bir çözüm getirmesi beklenemezdi. Öyleyse Şinasi’nin de ifade ettiği gibi, halk ile aydın arasında bir köprü kurmak en doğrusuydu. Dolayısıyla Şinasi her ne kadar tam olarak isimlendirilmese de, halk-aydın paralelinde genel olarak toplumsal bir bütünleşmeden söz etmekteydi. Hedeflenen gelişmeye ulaşmak için, içte katıksız bir birliğin oluşması zorunluluğu bulunmaktaydı. Bu kenetlenme sonrası batı ile daha rahat, daha kolay işbirliği sağlanacaktı.

Tanzimat dönemi, modernleşmede batıyı referans olarak gören aydınların, batı ile bağlantı kurup ilişkide oldukları dönemdir. Bu dönem basınında göze çarpan bir eksiklik, uzmanlık gerektiren konularda yazı yazabilecek kadronun bulunmayışındır (özellikle siyasal alanda). Ulusal kültürün bir parçası, aidiyet duygusuna gönderme yapan dil ve edebiyatta bulunan sorunlar gündeme getirilerek, çözüm arayışına gidilmiştir. Dilde sadeleşme adına yapılan çalışmalar, yazılarda yavaş yavaş kendini bulmaya ve hissettirmeye başlamıştır. Dönemin aydınları, ülkenin boğucu siyasi atmosferi ve kısıtlanan özgürlükler kapsamında kendilerini halka karşı sorumlu hissetmeleri ve çoğunlukla yönetimin karşısında yer almayı da göze alarak, gazete çıkarma yoluyla halka görüşlerini aktarma telaşı içerisine girmişlerdir. Gazeteler de topluma giren her “yeni” gibi, çoğunlukça, İslama aykırı ve gavur icadı olarak isimlendirilmiş ve eleştirilmiştir. Bunca olumsuzluğa rağmen, gazete Osmanlı İmparatorluğu’nda bu dönem içinde taşıdığı kaygılar ve sorunlar içerisinde gelişmeye başlamıştır. Cahit Tanyol, Tanzimat dönemini farklı bir şekilde yorumlayarak şunları söylemektedir: “Ekonomik bakımdan sömürgeleşme, kültür bakımından yabancılaşma, fakat Şinasi’nin açtığı çığır bakımından ise aydınlanma ve çağdaşlaşma hareketinin başlangıcıdır.”¹⁵¹ Tanzimat dönemi burada yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen Şinasi’nin yaptıkları bakımında Aydınlanma Hareketinin başlangıcı olarak gösterilmektedir. Zira devlet azınlıkların ayaklanması dış borçlar, kültür bakımından kendi kültürüne yabancılaşma gibi tehlikelerle boğuşmaktaydı.

¹⁵⁰ M.Nuri İnuğur, a.g.e., s.198

¹⁵¹ Cahit Tanyol, Milliyet Gazetesi, 1971

Devlet artık 19.yy'da yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirinden bağımsız işlediği bir düzende bulunmaktaydı. Ve ancak böylelikle insanlarına daha özgürlükçü bir hayat standardı sağlamış olmaktadır. Bu vasıflara sahip olmayan devlet, modern sayılmıyordu. Amaç, devleti o hep bulunduğu insanların üstündeki konumundan alarak, onlar için hizmet eder hale getirmek olmalıydı. Orhan Koloğlu'na göre basının işlevi şu şekilde açıklanmaktadır: "Yasamanın meclis, yürütmenin hükümet, yargının adliye gibi araçları olduğu gibi, bireyin ve bireyin oluşturduğu kitlelerin de isteklerini yansıtacak bir araca gereksinimleri vardır. İşte basın, bu rolü üstlenmiş ve bu sebepten 4. kuvvet diye nitelenmiştir."¹⁵² Toplumu oluşturan bireylerin dileklerini ve isteklerini duyurmak ve ilgili yerlere iletmek gibi önemli görevleri üstlenen basın, yasama, yürütme ve yargının ardından gelen önemli ve etkili bir araç olduğu için dördüncü güç olarak yorumlanmaktadır. İlk iki gazetede, yönetim harici sesler, fikirler görülmemiş, maddi anlamda yönetimin güdümünde çıkan gazeteler, fikirsel anlamda da, yönetimi tekrarlamak gayreti içine düşmüşlerdir.(fermanlar, fetvalar, nişanlar...) Koloğlu ilk iki gazete için şu yorumu yapmaktadır: "İlk iki gazetenin yazarları hep devlet memuruydular. Kısacası geçimleri devletten aldıkları maaşa bağlıydı. Bu sebeple yönetimin çıkarları dışında fikir üretmeleri mümkün değildi. Aslında bu yayınlar, hep yüksek yönetici kadrolar için çıkarılıyordu ki, amaç onların yeni düzenlemeleri öğrenmelerini sağlamaktı. Bireyi devlet karşısında destekleyecek ve istemlerini yansıtacak bir mekanizma yerine, devleti güçlendirmeye yönelik bir yapıdaydılar. Böylelikle, 4.kuvvet olma niteliğinden uzak bir yapıya sahiptirler."¹⁵³ Koloğlu'nun da ifade ettiği gibi, seslendiği halkı savunmaktan yoksun ilk iki gazete devlet yanlısı mantığı ile yayımlandıklarından dördüncü güç olmanın gereklerinden uzak bir yapıda bulunmaktaydı.

Bu dönemde gerek yönetimin özgürlükleri kısıtlaması, gerekse aydınların batı hayranlığı her alanda değişme, gelişme isteğini ve arayışları gündeme taşımıştır. Batıda aydın, ideolojik ve siyasi otoriteye karşı gelerek var olmasına karşın, Osmanlı'da kimi zaman otoritenin yanında yer alarak, kendisi de bir otorite kaynağı olmayı tercih etmiştir. Tanzimat aydını her ne kadar batıda bulunup, orayı görmüş ve statü sahibi olmuş olsa da, batının zihniyetini yeterince kavrayamamışlardır. Bu belirsiz ortamın

¹⁵² Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın, İletişim Yayınları, 2.basım, İstanbul, 1994, s.15-16*

¹⁵³ a.g.e., s.15-16

türünleri de aynı şekilde bir belirsizlik izlenimi taşımaktadır. Ne tam anlamıyla batılı olma ne de özgünlüğümüze karıştırmadan kendimiz gibi kalabilme tam anlamıyla becerilememiştir. Mehmet Ali Kılıçbay aydını, devleti kurtarma isteğinden dolayı fonksiyonel, söyleminin dinsel kaynaklı olmasından dolayı da misyoner olarak tanımlanmaktadır.

I.Meşrutiyet dönemi basınının önemli özelliği, basının halk ve yönetim çevresindeki etkisinin artması olarak karşımıza çıkmaktadır. Anayasanın varlığı, yayınların sürekliliği açısından bir rahatlık sunmaktaydı. 1877'de yayınlanan Sıkıyönetim kararnamesinin verdiği güçle padişah, gerekli gördüğü takdirde, gazeteleri kapatma yetkisini eline almış oluyordu. Böylelikle, az da olsa sağlanmaya başlanan özgürlük ortamı, bu kararla yerini yeniden korkuya, istibdata, düşüncelerin bastırılmasına bırakıyordu.

II.Meşrutiyet öncesi dönem, devletin kendini ayakta tutacak temel dayanak noktalarına ilişkin arayışlarını arttırdığı bir dönemdir. Devletin sürekliliği açısından zorunlu görünen “Osmanlı ve İslam Birliği” ortak amaçlarının yanında “Türkçülük” düşüncesi de aynı dönemde kendini göstermeye başlayacaktır. II.Meşrutiyet döneminde, İslamcılık en yoğun yaşanan siyasal ve ideolojik akımdı. Bir diğer önemli akım ise, Osmanlıcılık idi. Fikir ve yayınlarda Osmanlıcılık esas ilke olarak benimsenir ve uygulanırdı. Batıcılık, bir diğer önemli son dönem akımlarından biriydi. “Batıcılık, imparatorluğu içinde bulunduğu çöküntüden kurtarmak ve çağdaşı olan batılı devletler düzeyine çıkartmak için, Batının teknolojik, sosyo-kültürel ve siyasal kurumlarının benimsenmesi gereğini savunan bir düşünce akımıdır.”¹⁵⁴ Son dönemin önemli akımlarından birisi olan Batıcılık, her alanda tek model olarak batının seçildiği bir anlayışı ifade etmektedir. Düşünce alanında Batılılaşma Ateş'e göre ilk kez, 'Yeni Osmanlılar Hareketi' ile ortaya çıkmıştır. “Namık Kemal, Ziya Paşa gibi yenilik taraftarları bir yandan ulusçuluk vb. kavramları imparatorluk içinde ilk kez ortaya atarken; bir yandan da padişah istemese bile, onun yetkilerini sınırlayacak bir biçimde Batının siyasal kurumlarının İmparatorluk içinde uygulanması düşüncesini savunmaya

¹⁵⁴ Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, 7.basım, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s.69-70

başladılar.”¹⁵⁵ Bu anlamdaki girişimler toplumun her alanında, ama özellikle yönetim alanında arzulanan bir değişimin somut göstergelerini oluşturmaktadır.

Türkçülük akımı ise, diğer akımlara nazaran en sonra geleni olmasına rağmen, yeni Türkiye'nin kurulması süreci ve Cumhuriyet'in örgütlenmesi aşamalarında etkili olmuştur. Bu fikir öncelikle Jön Türkler tarafından savruk ve bilinçsizce ortaya atılmış daha sonra II.Meşrutiyet döneminde ise, toparlanma sürecine girmiş bulunmaktadır.

İstibdat rejiminden sıkılıp, bu istibdatın yaratıcısı Abdülhamit'e karşı örgütlenerek yurtdışına kaçan Jön Türkler, böylelikle Batı dünyasını çok daha yakından görme ve tanıma fırsatı buldular. Ve edindikleri fikirleri, belirli bir süre sonra halkla paylaşma, onlara iletme ihtiyacı hissettiler. Amaçları, 1876 yılında çıkarılan Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe koydurmaktı. Buldukları yerlerde çıkardıkları gazete ve dergiler ile buralara yazdıkları yazılarla istibdat rejimine karşı duydukları öfkeyi dile getirdiler. Bu haykırışta basın, hakların kazanılması ve yönetime duyulan tepkinin ses getirmesi için kullanılan aracı gibiydi ancak, sonuçlar dikkate alındığında basının önemli bir misyonu yüklendiği anlaşılacaktır. Yabancı ve imtiyazlı postalarla yurda sokulan yayınlar, tüm engellemeler ve baskılara rağmen halkla buluşuyordu. Jön Türkler, yayınladıkları yazı ve eserlerle fikir ve siyaset alanında bir çığır açarak bu alanlara, yeni bir yön vermiş oldular.

1908'de II.Meşrutiyet'in ilanının ardından, gazeteler sansürsüz çıkmaya başlamış, basın alanında sınırsız bir özgürlüğün yaşandığı bu dönemde, halk gazetelere aşırı ilgili davranmıştır. Tirajlar yükselmiş ancak, baskı ve bunalım ortamından geçilen özgürlük ortamı tam bir kaosa dönüşmüştür. Yönetimde meydana gelen her gelişme gibi, halkın bu ilgili tavrında da 'basın' yine suçlu olarak görülmüştür. Kontrolsüz gelen ve şaşırtan bu özgürlük ortamının hemen ardından çıkan 31 Mart Ayaklanması, basını tekrar alışık olduğu baskı, yasaklamalar ve sansürle karşı karşıya getirdi.

Mütarekeler ve Kurtuluş Savaşı yıllarında da basın halka gerçekleri yansıtma ihtiyacını yüklenmişti. Ancak, yaşanan sancılı dönem basını da etkiliyordu. Ergün Aybars, bu konuda şunları söylemektedir:“Mustafa Kemal Paşa'nın belirttiği gibi bu mütareke, Osmanlı İmparatorluğu'nun kayıtsız şartsız teslim olması idi. Ordunun terhis, silah ve cephanenin teslimi, stratejik önemi olan noktaların düşmana bırakılması

¹⁵⁵ a.g.e., s.70

ve karışıklık çıkan bir yörenin düşmanın taktirine göre işgalinin kabulüydü.”¹⁵⁶ Bu dönem içinde yönetimden denetime her konuda işgal güçleri söz sahibiydi. Basın susturulmakta, basımevleri kapatılmakta, gazeteciler tutuklanarak sürülmekteydi. Dönemin sonunda, zaferlerle yeniden kazanılan bağımsızlık gibi, basın da hürriyetini yeniden kazanmıştır.

Atatürk, basını ve basının gücünü bilen biriydi. “Sivas Kongresi’nden sonra 14 Eylül 1919’da, ‘İrade-i Milliye’ adlı bir gazete çıkarttı. Bağımsızlık savaşını milletin iradesine dayanarak yapmak istediğini daha bu ilk hareketiyle anlatmak istiyor gibiydi. Bu görevi ancak basın yapabiliirdi. O devirde de, Mustafa Kemal’in ulusa sesini duyurabileceği tek araç gazeteydi. Ankara’dan geldikten sonra ‘Anadolu’nun Sesi’ni çıkarttı. Mustafa Kemal askeri ordudan önce, basın ordusu kurmak istiyordu. Bu işten anlayan ne kadar yazar, teknisyen varsa hepsini arattı, getirtti ve ulusu uyandıracak, heyecanlandıracak olan propaganda silahını meydana getirdi. Zamanın getirdiği tüm imkansızlıklar ve mali sıkıntılara rağmen gittikçe güçlenen Anadolu Basını büyük fedakarlıklarla yayınlanarak, halkı Mustafa Kemal’in yanında toplanmaya çağırıyorlardı.”¹⁵⁷ Basının önemini ve gücünü, daha o zorlu savaş yıllarında farketmiş olan Atatürk, gelecek nesillere de örnek olması açısından basını düşünceleriyle tavsiye etmiştir. Halkı bilinçlendirmek ve ulusa sesini duyurmak için, elinde bulunan bu tek ve belki de en önemli silahı çok iyi bir şekilde kullanarak, ulus olmanın, birlikte olmanın ve bu birlikteliğin bağımsızlığa giden yolda çok önemli bir unsur olduğunun altını çizmiştir.

Aynı şekilde Türk ulusal kimliğinin oluşması ve oluşturulmasında da yayıncılık önemli bir konumda bulunmaktaydı. “Türk ulusal kimliğinin oluşmasında ve oluşturulmasında da yayıncılık önemli bir rol oynamış, ilk özgürlükçü ve bağımsızlık yanlısı düşünceler gazeteciler ve yayıncılar arasında kök salmıştır. Batılılaşma hareketleri sonucunda Osmanlı’da, Batıdaki ulusçu fikirleri benimseyen bir aydın kesim oluşmuş ve bu aydınlar, fikirlerini halka anlatmak için yayın yolunu kullanmışlardır.”¹⁵⁸ Akça’nın da ifade ettiği gibi, hürriyet taraftarı Osmanlı aydınlarının yeni fikirlerini

¹⁵⁶ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1987, s.109

¹⁵⁷ Hülya Baykal, a.g.e., s.96-97

¹⁵⁸ Emel Baştürk Akça, “Türk Ulusal Kimliğinin Oluşumunda Yayıncılığın Yeri”, *İletişim Dergisi*, Güz 2000/7, Ankara, s.139

halka duyurmak üzere basına yükledikleri tarihi misyon, Cumhuriyet döneminde de benimsenmiştir. Önceki bölümlerde söylediğimiz gibi, Atatürk çeşitli gazetelerin çıkarılmasına bizzat öncülük ederek, ulusal kurtuluş hareketinin halka yayılması ve Kemalist devrimlerin halka benimsetilmesinde yayıncılığa başvurulmuştur.

Fichte, Alman Ulusuna Seslenişler (1808) adlı eserinde ulusu, “dilleri dış etkilere maruz bulunan ve birlikte yaşayan insanlar olarak tanımlar. Her dil, özel bir düşünme biçimini ifade eder ve bu özel biçimde söylenen şeyler, başka dillerde aynı anlama gelmez. Dil de, devlet ve kilise gibi ortak yaşamın bir görüntüsüdür. Von Humboldt’a göre, ulusları ayırdeden fenomen dildir. Ayrıca uluslar da dile ‘ulusal bir form’ verirler. Uluslar karakterlerini dilleriyle belli ederler.”¹⁵⁹

Tüm söylenenlerin ifade etmiş olduğu gibi, dil bir ulus için çok önemli bir misyona sahiptir. Çünkü ulusu oluşturan insanların birbirlerini ifade ediş tarzları ile bu birlikteliğin sonlanmadan devam etmesi dil ile mümkün olabilmektedir. Ezel Kural Shaw’da, dilin bir ulusu diğerlerinden ayırt eden önemli öğelerden biri olduğu varsayımına¹⁶⁰ katılmaktadır. Ulusal kimlik ve dil arasındaki kuvvetli bağların olduğu görüşü, Hobsbawn, Anderson ve Aydın tarafından da benimsenip dile getirilmiştir. ‘Dilsel Birlik ile anlatılmak istenen, ulusal sınırlar içinde tek bir dilin konuşulması zorunluluğu değil, bütün yurttaşların okuyup yazabildiği ortak bir dilin bulunması gerekliliğidir. Bu anlamda dil, ulusal kimliğin önemli unsurlarından biri haline gelir.’¹⁶¹ Dilin de çok önemli bir parçasını oluşturduğu uluslaşma sürecini, İlkey Sunar ise kültürel açıdan şu şekilde yorumlamaktadır: “Uluslaşma sürecini, Osmanlı’dan devralınan çok-kültürlü toplum yerine tek-kültürlü bir ulus-devlet yaratma çabası olarak özetleyebiliriz.”¹⁶² Osmanlı sahip olduğu topraklarda yaşayanların farklı etnik kökenlerden olması nedeniyle çok dilli ve çok kültürlü bir yapıya sahip bulunmaktaydı. Uluslaşma süreci kültürel alanda ortak bir payda bulma gayretini de taşımaktaydı. Yayıncılık önce halk arasında kullanılan çeşitli diller arasında bir birlik yaratılmasına, yani ulusal sınırlar içerisinde herkesin okuyup yazabileceği ortak bir dil oluşturulmasına

¹⁵⁹ Bedia Akarsu, *Wilhelm Von Humboldt’ da Dil-Kültür Bağlantısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s.50

¹⁶⁰ Ezel Kural Shaw, “Türk Dil Devriminin Ulusal Kimlik Açısından Geniş Konumu”, *Bilanço (1923-1998)*, Tübitak Yayınları, İstanbul, 1999, s.267

¹⁶¹ Emel Baştürk Akça, a.g.m., s.123

¹⁶² İlkey Sunar, “Ulusal Kültür ve Kimlik”, *Bilanço (1923-1998)*, Tübitak Yayınları, İstanbul, 1999, s.165

katkıda bulunmuştur. Matbaanın kurulduğu ilk yıllarda, en fazla basılan eserler, ‘din kitapları’ idi. Daha sonra edebi ve bilimsel eserlerin de basımı başladı.¹⁶³ Yönetim alanında bulunan, egemenliği ellerinde tutan otorite sahipleri de, çoğu zaman eğitim seviyesi düşük olan halkı, en çok inandığı ve güvendiği din konusunda yakalama amacı içinde olmuştur. Aynı düşüncenin bu alandaki bir yansıması da, ilk basılan kitapların dini içerikli olması olarak kendini göstermektedir. Anderson’un da ifade ettiği gibi, kitap yayıncılığı kapitalizmin bütün o durmak bilmeyen pazar arayışını yaşadı. Kapitalizm, birbirleriyle ilişkili halk dillerinin derlenmesine, dilbilim ve sözdiziminin dayattığı sınırlar içinde matbaa yoluyla çoğaltılabilen ve piyasa aracılığıyla yaygınlaştırılmaya elverişli yayın dilleri yaratılmasına önemli katkılarda bulundu.¹⁶⁴ Bu anlamda yaşanan matbaa kapitalizmi sayesinde yayına elverişli dillerin yaratılması ve halk dillerinin derlenmesi konularında önemli mesafeler katedilmiş oldu.

Türk ulusçuluk hareketinin başlaması, Osmanlı’da Batılılaşma hareketlerinin başladığı döneme dek uzanmaktadır. Bu süreçteki en önemli yenilik, batıda okumuş ve tekrar Anadolu’ya dönerek, toplumsal düzlemde birçok yeniliğin habercisi olan kesimin ve Bernard Lewis’in de ifade ettiği gibi, yüksek bürokratların ve ulemanın oligarşisine karşı başkaldırması¹⁶⁵ olarak, göze çarpmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nda Batı’da eğitim görüp, dil bilen ve o zamanki yönetimin ve siyasal yapının hiç alışık olmadığı zihniyeti sahip nitelikli bir ‘elit’ kesim ortaya çıkmıştır. Deutsch’un da ifade ettiği gibi, dilsel birlik öncelikle seçkinleri birleştirmiştir ayrıca ulusal ideolojiyi ve ulusal birlik söylemlerini oluşturan da bu kesimdir.¹⁶⁶ Dile bu anlamda ilk sahip çıkan ve biraraya gelen seçkinler ulusal ideoloji ve söylemler konusunda da ilk oluşumları sağlayan kesimdir. Atatürk tarafından yapılan inkılaplar kapsamında Latin Harflerinin kabul edilerek, eski dillerin terkedilmesi ulusal bütünlüğe ulaşmak adına atılan çok önemli bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulusal bağımsızlığı kazanmadan evvel, dil de, toplumun bir yansıması olarak ümmet diline bağlı olarak yaşamaktaydı. Ancak, ulusal özerkliğin kazanılması ve yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasının ardından belirlenen sınırlar içerisinde, kimlik tanımlamasının odağı din-ümmetçi anlayış olmaktan çıkarak, Türk dili oldu. Latin Harflerinin kabulü, Türk Dil Kurumunun

¹⁶³ Emel Baştürk Akça, a.g.m., s.124

¹⁶⁴ a.g.m., s.124

¹⁶⁵ B.Lewis’den aktaran a.g.m., s.127

¹⁶⁶ Deutsch’dan aktaran a.g.m., s.131

kurulması 'dil'in bir ulus için, hele ki yeni kurulmakta olan bir ulus için ne derece önemli olduğunu kanıtlamaktadır. Böylelikle 'dilde birlik' sağlamaya yönelik atılımlarla, Cumhuriyet insanını bütünleştirme, birleştirme ve dolaylı olarak ta olsa eğitim seviyesinin yükseltilmesi hedeflenmiş oldu.

Tüm anlattıklarımızın çerçevesinde, Türk ulusal kimliğinin oluşturulmasında basın (yayıncılığın) yerini, önemini özetleyecek olursak, ulusal kimliğin ulusa benimsetilip, biz bilinciyle aidiyet duygusunun kazandırılmasında ve ulusal bir söylemin oluşumunda kitlesel yayıncılık oldukça önemli bir noktada bulunmaktadır. Yayıncılık, öncelikle ulusal sınırlar içinde yaşayan bireylerin anlayabileceği ortak bir dilin oluşumuna ve bu dilin kullanımda yaygınlaşmasına katkıda bulunmaktadır. Basın, ulus ile ulus olma bilincinin arasında, önemli bir işleve sahip araç konumundadır. Anderson'un da ifade ettiği gibi, kitlesel yayıncılık, çeşitli lehçeleri alıp standartlaştırmış ve piyasa aracılığıyla bunları yaygınlaştırmıştır. Kitlesel yayıncılık bir ulusal topluluğun üyeleri arasında 'hayali bağlar' oluşturan mekanizmalardır.

2- RADYO VE ULUSAL KİMLİK

Atatürk'ün söylediği gibi, ülkeler çeşitlidir fakat uygarlık birdir. Ve bir ulusun ilerlemesi için de, bu tek uygarlığa ortak olması gerekmektedir.¹⁶⁷ Belirlenen hedef, ortak olunması gerekli uygarlık ve ilerlemek için karşımıza yön olarak hep Batı ya da Avrupa çıkmaktadır. Çünkü çağımızda 'uygarlık' kavramını Batı taşımaktadır. Çağdaşlaşma isteği de, Batılılaşmayı zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk ise tümünden bütün kurumlarla teslim olmak anlamında değil, onun düzeyine ulaşmak anlamında algılanmalıdır. Tarihsel olarak geçmişe baktığımızda, Osmanlı'nın Batıcılık anlayışı ve doğal bir sonucu olarak kimlik konusunda düştüğü kimi yanılgılar karşısında Atatürk'ün, Batılılaşma anlayışı ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma konusunda belirlediği hedef ve çizdiği yönün rasyonellik (akılcılık) ve bilimsellik ışığında betimlenmesi, önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. Genel anlamda, insanlığın ortaçağın karanlıklarından uzaklaşmasını sağlayan Rönesans, Aydınlanma Felsefesi ve en önemlisi Fransız Devrimi'nin özünde, insan haklarının daha net ve daha rahat

¹⁶⁷ -----Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt:III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.90-91

savunulabilmesi amacıyla demokrasiye duyulan özlemin olduğu kültür bulunmaktadır. İşte bu kültür yine 'Batı Kültürü'dür. Meydana geldiği ufak bir bölgeden, dalga dalga tüm kıtaya, tüm dünyaya yayılan bir kültür...

Atatürk'ün başlattığı Türk Devrimiyle çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma ve bu süreç içerisinde uluslaşma ve ulus kültürü yaratma çabalara da bulunmaktadır. Bunların yanında, 'ulusal kimlik' olgusunun, benimsetilmesi de tasarlanmaktadır. Esas olarak Türk Devrimi'nin özü: ulusal kimliğini edinmiş, yurttaş olma bilinciyle yaşayan, onurlu bir birey yaratma ve bunların toplu halde birlikte yaşayacakları bir toplumun yaratılması çabasıdır. Bu nedenle, ulus olma bilincinin kazanılması/kazandırılması ve ulusal kimlik duygusunun benimsetilmesi adına insanın yapısına uygun akılcı ve bilimsel bir yol izlenmiştir. Bu düşüncelerin ışığında, kitleleri eğitmek, bilgilendirmek, eğlendirmek ve kamuoyu oluşturmak gibi 4 temel misyona sahip iletişim araçlarının ülkeye girişleri ve toplumsal etkileri konusunu açıklamaya çalışacağız.

Elektromanyetik dalgalar yardımıyla ses unsurunun iletilmesi işlevine sahip olan kitle iletişim aracı radyonun geçmişi, çok eskilere dayanmamaktadır. İlk yayınların yakın zamanda olmasına karşılık, 'bu konuda yapılan çalışmaların çok eskiden, 1860'lı yıllarda başladığını belirtmek gerekir.'¹⁶⁸ Radyonun bir kitle iletişim aracı olarak sürekli kullanılması ve kamuya yönelik yayınlar yapması, Aysel Aziz'in de ifade ettiği gibi, 1920'lerden sonra olmuştur. Sürekli ilk radyo vericisi, 2 Kasım 1920'de ABD'de çalışmaya başlamıştır. Yayınları ise, 500 ile 2000 arasında değişen dinleyici izlemiştir. Ve yayınlarını akşam saatlerinde yapan bu ilk radyo istasyonu, 2 yıldan fazla bir süre haber, müzik ve spora yer veren programlar yayınlamıştır.¹⁶⁹ Radyonun ilk çıktığı yer olan Amerika'da kısa sürede yayın yapan istasyonların niceliksel olarak artışı, yine aynı süreçte tecimsel amaçla yayın yapmak isteyenlerin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Salt Amerika ile sabit kalmayan bu yeni teknoloji ve yayılımı dalga dalga diğer tüm dünya ülkelerini sarmıştır. George A.Codding bu tarihsel süreci şu şekilde açıklamaktadır: "Diğer ülkelerde de düzenli yayınlar gecikmemiş; 1922 yılında İngiltere'de, Fransa'da, Sovyetler Birliği'nde, 1923 yılında ise, Almanya'da radyo yayınları başlamış sonra sırasıyla 1927 yılına kadar Arjantin, Avustralya, İtalya,

¹⁶⁸ Aysel Aziz, *Elektronik Yayıncılıkta Temel Bilgiler*, 4.basım, Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, No.5, Ankara, 1996, s.13

¹⁶⁹ Aysel Aziz, a.g.e., s.15

Japonya, Norveç, Yeni Zelanda, Hollanda, İsveç, İsviçre, Çekoslovakya, Güney Afrika Birliği gibi ülkelerde radyo yayınları başlamıştır.”¹⁷⁰ İlk düzenli yayınların öncelikle Avrupa merkezli olması, Osmanlı'nın son dönemlerinde tüm kurumlarıyla batıyı model alması sürecinin medeniyet anlamında gerçekçi bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

O dönemin en iyi buluşlarından biri olarak görülen radyonun keşfi ve kullanımının yaygınlaşması ile birlikte bireylerin haber alma, bilgilenme, eğlenme gibi ihtiyaçları rahat ve kolay bir şekilde karşılanır hale gelmiştir. Tek bir radyo alıcısına sahip olarak, tüm bu hizmetlere ulaşan bireyler, kitlesel anlamda bu yeni iletişim aracını hemen benimsemişlerdi. Yayınların içeriği ise, önde örnek modelin olmayışı ve ‘ilk’ olmanın verdiği olumsuzlukla çok zaman deneme-yanılma yöntemiyle oluşturulmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında ilk yıllarda, radyo yayınlarının içeriğinde ‘tür’ olarak çok fazla çeşide rastlamak mümkün olmamaktadır. Ancak sonraları, kamusal yayın yapan devlet denetimindeki radyoların alternatifi olarak ortaya çıkan tecimsel istasyonların içerik ve biçime ilişkin değişikliklere yol açtıkları görülmektedir.

Ülkemizde bu süreci incelemek istediğimizde şunlara tanık oluruz, 20 Mart 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr gazetesinde radyoculukla ilgili şöyle bir haber yer almaktadır: “Şehrimizde Telsiz Telefon tecrübeleri... Darülmuallimin muallimlerimizden, Rüştü Bey (Uzel) bir aydan beri İstanbul halkına dahi, Avrupa ve Amerika’da birdenbire fevkalade teemmün eden telsiz telefon hakkında bir fikir verebilmek için tecrübeler yapmaktadır. Dün Darülmuallimin Konferans Salonu’ndan bir nutuk, ney ile çalınan bir zeybek şarkısı terennümanı, Darülfunu’dan vazıh bir surette dinlenebilmiştir. Maamafih konser namesi arasında limanımızdaki sefaînin telsiz telgraf muhaberatı dahi karışmaktaydı...”¹⁷¹

Ulusal bağımsızlığa giden yol olan Kurtuluş Savaşı sırasında iletişim alanındaki eksiklikler ihtiyaçları daha da arttırmaktaydı. Zira, böylesine önemli bir süreçte bu koca boşluk önce telsiz telgrafla* doldurulmak istenmişti. “Önce Ankara ve İstanbul’da birer

¹⁷⁰ George A.Codding, 'den aktaran: Aysel Aziz, a.g.e., s.15

¹⁷¹ -----TRT Düünden Bugüne Radyo-Televizyon (1927-1990), Ajanstürk Matbaası, Ankara, 1990, s.9

* Yeni fikirlerin yayılmasında etkili olan bir başka gelişme de, telgrafın Osmanlı'ya gelmesi idi. Diğer pek çok yenilik gibi, telgrafta öncelikle askeri amaçlar için getirilmişti. Telgraf merkezi idarenin devamı ve gücü açısından çok önemli bir araçtı. Ancak telgraf kısa zamanda kendini ülkeye getiren yönetimin

telsiz telgraf istasyonu kurulması amaçlanmıştı ve bir şartname hazırlanarak istasyonların yapımı ihaleye çıkarılmıştı. Başvuran şirketlerden Alman Siemens ve Fransız T.S.F şirketleriyle yapılan pazarlık sonucu, telsiz telgraf kurma işi, Fransız T.S.F şirketine verildi.”¹⁷² Kurtuluş Savaşında önemi açık bir şekilde ortaya çıkan haberleşme olgusu, savaşın gerektirdiği durumlardan, halkı haberdar etmek gibi tarihi ve önemli bir görevi üstlenmişti. Bağımsızlığa giden yolda haberleşme, kitleleri birbirlerinden ve mücadelenin seyrinden haberdar ediyordu.

Böylesi bir kuruluşun ardından, özel yasal bir düzenleme olmaksızın yayın yapmaya başlayan radyo istasyonunun yayın saatleri sınırlıydı. “Yayınlar genellikle akşam saatlerinde yapılıyordu ve bu on yıllık süre içinde İstanbul Radyosu’nun yaklaşık yayın süresi 4.5 saat, Ankara Radyosu’nun ise, 3 saatti.”¹⁷³ O dönemde radyoda yapılan programların içeriğine yönelik yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak “söz programları, yazılı basında ‘konuşma’, ‘konferans’ ve ‘günün konuşması’ adı altında geçmektedir.”¹⁷⁴ Radyonun kurulduktan sonra yayın yapmaya geçtiği ilk zamanlarda, sözel ağırlıkta programların müzik ağırlıkta programlara nazaran daha az olması ve sonuç olarak eğlence unsurunun ön plana çıkması nedeniyle, “toplumsal yararçı” bakış açısına sahip kesimce eleştirilmişti. “Müzik yayınlarının önemli bir yer tuttuğu bu yıllarda, İstanbul Radyosu’nda Telsiz Telefon Stüdyo Alaturka Musiki Heyeti fasıl müziğini, Telsiz Telefon Stüdyo Orkestrası ise, Batı müziğini gerçekleştirmekten sorumluydu.”¹⁷⁵ Ankara Radyosu’nda ise, ‘Riyaseticumhur Müzik Takımı’ndan yararlanılmaktaydı. Radyonun günlük yayın akışı içerisinde senfonik müzik, caz müziği, fasıl müziği ve ajans haberleri yer almaktaydı. Bu akış göz önüne alındığında, müziğin ezici baskısı dikkat çekmektedir. Aynı şekilde yayınlanan müzik türleri içinde

aleyhinde de kullanılmaya başlandı. Araç öncelikle, savaşla ilgili haberlerin yalnızca merkezi idareye değil, aynı zamanda İstanbul’daki gazete merkezlerine de ulaştırılmasını sağladı. Bu dönem aynı zamanda Osmanlı’da basın toplumsal ve siyasal yaşamdaki öneminin arttığı bir dönem oldu.(...) Telgrafın saray yönetiminin aleyhine işleminin bir başka nedeni ise, telgraf merkezlerindeki eğitilmiş insanlar aracılığıyla muhalif hareket içinde bir haberleşme ağının kurulmuş olmasıydı. Bunlar zamanla buldukları telgraf merkezinde Genç Türkler’in birer ajanı haline dönüştüler. Bernard Lewis’den aktaran: Emel Baştürk Akça, a.g.m., s.128

¹⁷² Uygur Kocabaşoğlu, *Şirket Telsizinden Devlet Televizyonuna (1927-1964)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:442, Ankara, 1980, s.11

¹⁷³ Uygur Kocabaşoğlu, a.g.e., s.57

¹⁷⁴ Özden Çankaya, *Dünden Bugüne Radyo-Televizyon*, Beta Basım-Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1997, s.4

¹⁷⁵ Özden Çankaya, a.g.e., s.4

batı tarzı müzikler öne çıkmaktadır. Bu uygulama, 1930'lu yılların ikinci yarısında uygulanmaya başlanan Türk Müziği Yayınlama Yasağı öncesinde yaşanmıştır. Ancak söz konusu yasak 1936 yılında kaldırılarak önce halk müziği sonra da, diğer Türk müziği türleri yayınlanmaya başlamıştır. Yayıncılığın başladığı 1927 yılından 1936 yılına dek geçen zamanda biçim ve içerik olarak her türlü etkiye açık olan radyo, özellikle bu dönemde, model olarak batıyı benimsemektedir. Kullanılan müziklerin de, batı tarzı olması, bunun gerçekçi bir göstergesi olmaktadır.

Aynı dönemde (1935-1936) yılları arasında, Ankara Radyosu kültür ve sanat programları açısından oldukça zengin bir durumda bulunmaktadır. “Edebiyat Saati, Şiir Saati, Türk Dili Araştırma Kurumu Saati” adlı programlar bunların başlıcalarıydı.”¹⁷⁶ Programlar, adlarından da anlaşılacağı üzere, Türk kültürünün yaygınlaştırılması amacına hizmet eder konumda bulunmaktaydı. “Köye ve köylüye yönelik ilk program Ziraat Vekaleti Saati adıyla 1935 yılında yayınlanmıştı. Çiftçilere yönelik; Meteoroloji Saati, Arıcılık Saati gibi programlarda vardı. İstanbul Radyosu’nda ise köylü dinleyici grubuna yönelik programlar yoktur. Kültür ve sanata ilişkin programlar tiyatro içeriklidir ve Şehir Tiyatroları’ndan naklen yayınlanmaktadır.”¹⁷⁷ Kitle iletişim araçlarının temel işlevlerinden bilgilendirme ve eğitme işlevleri kültürel ve sanatsal programlar sınıflaması altında dinleyiciye sunulmaktaydı. Mesleklere göre yapılan özel programlarla da bu işlev küçük de olsa, bir hedef kitleye ulaştırılmaya çalışılmaktaydı. “Ankara Radyosu’nda Batı sanat müziği, İstanbul Radyosu’nda ise Batı eğlence müziği daha fazla yer alıyordu. Aynı dönem içinde Milli Eğitim Bakanlığı ve Devlet Konservatuvarı radyo yönetimi ile işbirliği yaparak, halk müziği çalışmalarını gerçekleştirerek, halk ezgilerini derlemiştir.”¹⁷⁸ Müzik tür ve seçimlerinde yapılan bu değişikliklerle de ulusal kültür ve bu kültürü yaymak hedeflenmiştir. Aynı dönemde düzensiz bir şekilde yabancı dil programları yer almaktaydı. Yine aynı yıllarda dinleyicilere yurttaşlık bilgisi veren programlara da yer verilmekteydi. İlk kez 1940 yılında, ulusal kimlik ve aynı ulusun ferdi olma bilincinin pekiştirilmesine yönelik bir dizi programlar yayınlandığı görülmektedir. “Milli Kahramanlık Menkıbeleri, Yurt Bilgisi ve Sevgisi” adlı programların, özellikle dönemin koşulları ve yaklaşan savaş ihtimali göz önüne alınarak, toplumun moral değerlerini yüksek tutmaya yönelik

¹⁷⁶ Uygur Kocabaşoğlu’ndan aktaran: Özden Çankaya, a.g.e., s.5

¹⁷⁷ a.g.e., s.5

¹⁷⁸ a.g.e., s.6

hazırladığı düşünülmektedir. 1936 sonrası dönemde çocuk yayınları gündeme gelmiştir. Ve genel olarak söz programları için gerekli yazar kadrosu oluşturulamadığı için, bu tür programlar dışarıdan kişilere ya da hükümete yakın kişi ve kuruluşlara yaptırılmaktaydı.

Dönemin yöneticileri de, kültür alanında radyoya oldukça geniş görevler yüklemişlerdir. Sözgeleş, Ankara Radyosu ile Ankara Devlet Konservatuarı'nın birlikte çalışarak, nitelikli sanat eserlerini geniş halk kitlelerine iletmeleri amaçlanmıştır. Burhan Belge, Radyo Dergisi'ndeki başyazısında bu konuya ilişkin şunları söylemektedir: "İnsanlığın günlük yaşamı, bu savaştan sonra, birçok özellikler ve güzelliklerle bezenecektir. Bunların daha şimdiden en güçlüsü, bütün bir ulusun, hatta tüm insanlığın radyo kutusu başında eski agoralarda yahut forumlarda buluşur gibi buluşmasıdır. Buna göre, iyi çalışan ve halkın hem sevgi hem de, güvenini kazanmış bulunan bir Türk Devlet Radyosu, ne daha çok ne de daha az, yalnızca Türk ulusunun kendi agora ve formunda yüksek düzeyde bir kültür yaşamına kavuşması demektir."¹⁷⁹ Yapılan açıklamalarda gösteriyor ki, savaş sonrası radyo, bozulan psikolojilerin tamiri için düşünülen en iyi ilaç konumunda bulunmaktadır.

Geçen zaman sonrası yayınların biçim ve içerik açısından daha doyurucu olduğu görülmektedir. Zira radyoculuğun gittikçe kurumsallaşmaya başladığı bu dönemde yapılan programlar için 'hedef kitle' kriteri göz önüne alınmaya başlanmıştır. Ve çalışanlara, çiftçilere, çocuklara vb. yönelik 'özel' programlar yayın hayatına sokulmuştur. Bu dönemde Özden Çankaya'ya göre: "Hükümetin sesi olma durumundaki radyo, elitist bir yaklaşımla yukarıdan aşağıya verdiği iletilerle toplumdaki yönetime sadık olmalarını; daha çok çalışmalarını ve tutumlu olmalarını istemişlerdir. Tarımsal üretimi artırma ve Tasarruf haftalarında yapılan konuşmalarda bu düşünceler açık olarak yansımaktadır."¹⁸⁰ İlk çıkan gazete gibi, devletin resmi organı olarak bir takım sıkıntıları da beraberinde getirmektedir. Bunlar ait olduğu kurum ya da merciinin savunusunu yapması, yönetime sadık olunmasının gerekliliği gibi konularda kendini fazlasıyla göstermekteydi.

Ancak, hedef kitle göz önüne alınarak yapılan yayıncılığa rağmen, dinleyici/katılımcı olarak toplumun hedeflenen çoğunluğu yakalanamamıştır.

¹⁷⁹ Burhan Belge, "Devlet Radyosu'nun Milli Kültür Hayatındaki Rolü", *Radyo*, Cilt:2, sayı:18, Ankara, TY, s.1

¹⁸⁰ Özden Çankaya, a.g.e., s.10

Ülkemizde 1927 yılında yayınlarını kitlelere duyurma şansını yakalayan radyo, uzun yıllar devlet denetim ve tekelinde işlevini sürdürme gayreti içinde olmuştur. 1927'den 1936 yılına kadar olan süreç zarfında radyo, yeni bir kitle iletişim aracı olması dışında yayınların özellikle müzik (batı müziği) ağırlıklı olması dolayısıyla beklenen ölçüde ses getirememiştir. Ancak yine de sessiz ama derinden bir yükselişin ilk sinyallerini vermektedir. Bu dönemde radyo yayınları akşam saatlerinde ve sınırlı olarak yapılmaktaydı. Yeterli teknik eleman ve programcının olmaması programların hedeflenen dinleyiciye ulaşmasını engellemekteydi. Bu dönemde radyo, kendine temel referans noktası olarak Batıyı seçmişti.

1936 sonrası dönemde önceki yıllarda uygulanan Türk müziği yayınlama yasağı kaldırıldı. Yine aynı dönem içinde, 1940'lı yıllarda yaklaşan savaş nedeniyle de ulusal konularda yapılan konulu programlarla tüm ulus, aynı çatı altında toplanmaya çalışılmıştır. Bu yıllarda ulus olma ve ulusal bilinci kazanma konusunda yayınlar yapılmış ve savaşa giren ülkeler 'öteki' olarak konumlandırılmışlardır. II.Dünya Savaşı, radyonun uluslar için ne kadar önemli olduğunu gösteren tarihi bir kanıt niteliği taşımaktadır. Zira savaşa dahil olan ülkeler, bu iletişim aracını bu yıllarda hep "propaganda" aracı olarak görüp kullanmışlardır. Hitler'in başkanlığındaki Almanya'da o dönemde radyo, savaşa girecekler ve cepheye savaşanlara 'Almanların ne kadar üstün bir ırk olduğu konusunda' mesajlar vermekteydi. Bu da ulusal bilinç ve aidiyet duygusuyla ulusal kimlik oluşturmada ve bu kimliği taşımada oldukça etkili bir yöntemdi. Radyolar savaş ile ilgili haberler yayınlıyor ve kendi devletlerinin güttüğü politikaların propagandasını yapıyorlardı. Savaşın sürdüğü o günlerde, Ankara Radyosu'nda yapılan programlar, ülkenin tarafsız bir politika izlediğini söylüyordu. Bu savaş yıllarında devlet, radyonun ne kadar önemli ve etkili bir araç olduğunu kavrayarak, bu aracın kendi istekleri ve yararları doğrultusunda kullanabilecekleri bir araç olduğu konusunda birleşmişlerdir. Burhan Belge bu konuda şöyle demektedir: "Bir takım haberlerin bir araya gelmesinden ortaya çıkacak bir hüküm ve bu hükmü, bir insanın kafasına 'karışım' olarak yerleştirecek olan telkin, radyo ile daha kolay yapılabilir. Çünkü; bu telkin kulaktan girecek ve kolaylıkla dinleyenin kanaatine ve

düşüncesine yerleşecektir.”¹⁸¹ İşitsel bir kitle iletişim aracı olan radyonun önemi, etkisi ve gücü Burhan Belge'nin bu sözleriyle iyice netleşmektedir.

Devlet, savaş sırasında etkili bir propaganda aracı bulmanın sevinciyle bu sihirli aracın üzerine titremeye başlamıştır. Söylemden hakimiyete uzanan geniş bir çerçevede radyo, önemini uzun bir zaman diliminde koruyacak süreci başlatmış oldu. Radyonun etkileri ve etkileme gücü konusunda Vedat Nedim Tör ise şöyle demektedir: “Hiç şüphesiz ki, radyo, zamanımızın en güçlü, en verimli bir yayın aracıdır. Aynı yerden aynı zamanda, sınıriçi ve sınırdışı milyonlara hitap edebilmek düşünülürse korkunç bir kuvvettir... ‘Radyo söyledi’ sözü, ‘kitapta yeri var’ deyimi kadar önem kazandı. Radyonun göklerden gelen görünmez ve mistik sesinin öyle büyümlü bir tesiri var ki, bunun yığın psikolojisi bakımından değeri ölçülemeyecek kadar büyüktür.”¹⁸² Diğer kitle iletişim araçlarının henüz bilinmediği bu dönemde radyonun oldukça etkili bir araç olduğu konusunda hemen herkes hemfikirdir. Radyonun böylesine önemli ve güvenilir bir kaynak olmasında da, okuma-yazma gerektirmemesi ve sadece kulaktan alınması etkili olmaktadır. Savaş ortamında birçok insanın tanıdığı radyo; etkisi ve önemi yadsınamaz bir konuma gelmiştir.

1945 sonrası dönem, Türkiye’de siyaset alanında önemli değışmelerin yaşandığı bir dönemdir. Çok partili döneme geçişin yaşandığı demokratikleşmenin bu ilk yıllarında siyasi partiler radyolardan yararlanarak isimlerini duyurmak ve güçlerini arttırmak gayreti içerisine girmişlerdir. Bu dönemde de, yine önceki dönemlerde olduğu gibi, müzik ağırlıklı yayıncılık sürdürülmüş ve kültürel programlar kapsamında bir yenilik olarak ‘radyo oyunları’ yayınlanmaya başlamıştır. Aynı dönem içinde laik-manevi yayınlar olarak sınıflandırılan “Türk Kahramanlığı” ve “Kahramanlar Geçiyor” gibi programlar uzun yıllar yayınlanmıştır. “DP Hükümeti, 1950 Temmuz’undan başlayarak, radyoda Kur’an okunmasını kararlaştırmıştır. 18 Ağustos 1950 tarihinden sonra her Cuma sabahı Ankara Radyosu’nda Kur’an yayını başlamıştır. ‘Dini ve Ahlaki Hasebeler’ adlı programa da akşam kuşağında yer verilmiştir. 1950 yılının ikinci yarısında radyoda mevlit yayınları başlamıştır. Radyoda yapılan dinsel yayınların, özellikle 1958 yılından sonra dinin siyasete alet edilmesi biçiminde yorumlara yol açtığı

¹⁸¹ Burhan Belge, “Radyo ve Gazete”, *Radyo*, Cilt:1, sayı:4, YY, Ankara, 1942, s.1

¹⁸² Vedat Nedim Tör, “Radyonun Büyüsü”, *Radyo*, Cilt:1, sayı:4, YY, Ankara, 1942, s.15

görüşü ileri sürülmüştür. 1960 yılı Ramazan ayında da radyoda, sahur programı hazırlanmıştır.”¹⁸³ Dini programların yayınlanıp-yayınlanmaması konusunda önemli gelgitlerin yaşandığı bu dönemde, siyasal alandaki sallantı ve belirsizlikler süreci muğlak hale getirmektedir.

Bu dönemde ABD'nin az gelişmiş ülkelere karşı izlediği politika gereği yaptığı ekonomik desteği kapsayan 'Marshall Yardımları', radyo vasıtasıyla halka iletilmiştir. Bu anlamda radyo, siyasal alanda yöneten ile yönetilen arasında bir elçi görevi görmektedir. Ayrıca devletin resmi ağzı olarak verdiği haberlerde de devlet yanlısı söylemi ile dikkat çekmekteydi. Benzer bir şekilde yine aynı dönem içinde Türkiye'nin bir NATO üyesi olmasından sonra yayınlanan programın söylemi devletçi bir nitelik taşımaktadır. Ve bu gururu (ulusal başarıyı ve uluslar arası ülkeler nezdinde kabul görme duygusunu) aynı ulusa mensup herkesin yaşaması gerektiğinin (ulusal aidiyet bilinci) altı çizilmiştir. Konuyla ilgili olarak hazırlanan programda şunlar anlatılmaktadır: “Sayın dinleyiciler, anavatandan binlerce kilometre uzakta şerefle çarpışarak sözüne daima sadık kaldığını ispat etmiş bulunan memleketimizin NATO'ya girmiş olması, bizim emniyetimiz için bir teminat olduğu kadar, Kuzey Atlantik Anlaşması için de, şüphesiz büyük bir maddi ve manevi kuvvet kaynağıdır.”¹⁸⁴ Bu tarz bir söylem ve seçilen kitle iletişim aracı ile ulus olma bilincinin gereklerinden biri olan 'biz' duygusu vurgulanmış ve ülkenin kazandığı başarı, halk da unutulmayarak, onlara da mal edilmiş ve ulusal bir bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır.

Aynı yıllarda Marshall Yardımları ve NATO ile ilgili yapılan programlar yanında, radyo kültürel anlamda da, diğer uluslar ile ilişkilerin gelişmesi ve ilerlemesi anlamında katkıda bulunmuştur. Örneğin, “1955 yılı başına değin, Türkiye'de görevli Amerikalıların ABD'deki yakınlarına Noel mesajları göndermelerine Ankara Radyosu öncülük etmiştir.”¹⁸⁵ Güçlü bir ülke olan Amerika ile böylesi bir alanda yapılan ortaklık ile uluslar arası platformda kabul görme, yer edinme düşüncesi bulunmaktaydı. Haber kaynaklarından ilk belki de en önemlisinin Anadolu Ajansı* olması, devletin kendi

¹⁸³ Uygur Kocabaşoğlu, 'ndan aktaran: Özden Çankaya, a.g.e., s.296-330

¹⁸⁴ -----TRT Düünden Bugüne (1927-1990), Ajanstürk Matbaası, Ankara, 1990,.s.19

¹⁸⁵ Kocabaşoğlu, a.g.e., s.356-357

* Türkiye'nin en eski ve en önemli haber ajansı olan Anadolu Ajansı (AA), Milli Mücadeleyi anlatmak için kurulmuştur. Kazanılan zorlu mücadeleyi belgelemek ve sonraki kuşaklara aktarmak suretiyle ulusal kimliğin şekillenmesine öncülük etmiştir. Yunus Nadi ve Halide Edip'in öncü girişimleriyle 6 Nisan 1919

denetimindeki bir kurum üzerinde de, etkili ve söz sahibi olması sorununu ve yanlılığını gündeme getirmekteydi. Dolayısıyla ulusal söylem, daha en başta haberler hazırlanırken-hatta haberlerin kaynağında- kullanılıyordu.

1 Ekim 1958 günü 19.00 haber bülteninde ‘Vatan Cephesi’ kurulduğu söylendi. Ülkenin iyiliğini, esenliğe çıkmasını isteyenlerin bu cepheye katıldıkları, akşam haber bültenlerinde okunmaya başlandı. Daha sonra bu adlar öğle haberlerinde de okunarak radyo, hükümetin propaganda ve muhalefete karşı, savunma aracı durumuna getirildi. Özellikle Vatan Cephesi uygulaması aydınların ve basının yoğun eleştirilerine hedef oldu.¹⁸⁶ Bu olay, radyonun gücü ve ulaştığı kitlenin büyüklüğü açısından son derece önemlidir. Radyonun iktidarda bulunan yönetim tarafından meşruiyet arama çabası olarak kullanılması, radyoyu muhalefet açısından görünmez ama etkili bir rakip ve rejim sorunu haline getirmiştir. Üst yönetimin her alandaki politikası radyoda ifade ediliyordu. “Kamuoyunu ilgilendiren Kıbrıs Konusu ile ilgili ‘Kıbrıs Saati’ adlı yayın, günleri, saatleri beli olmayan bir program gerektikçe yayınlanıyordu.”¹⁸⁷

Ulusun dış politikada diğer uluslarla olan ilişkileri de radyo aracılığıyla halka duyurulmaktaydı. Böylelikle henüz yeni yapılanmakta olan bir ulusun eğitim seviyesi düşük olan halkına yapılan programlarla kimin dost kimin düşman olduğu açıklanarak bu anlamda ulusal bir fikir aşısı yapılıyordu. Bilinçlenme, hükümet güdümünde dahi olsa gerçekleşiyordu.

27 Mayıs İhtilali, devletin siyasi yapısında meydana getirdiği değişiklikler kadar, radyo yayıncılığı alanında da, yeni gelişmeleri doğurmuştur. Ordunun yönetime müdahalesi, çağdaşlaşma yolundaki ülkenin siyasal hayatında ciddi bir duraklama oluşturmuş ve sivil yönetim ağır bir yara almıştır. İhtilalin gerçekleşme nedenlerinden birinin de radyo ile ilgili olduğu söylenmektedir. Cengiz Taşer, bu konuda şöyle demektedir: “27 Mayıs olayına radyo açısından baktığımızda, Türk toplumunun askeri bir darbe ile karşılaşmasına neden olan siyasi gelişmelerden birinin de, DP iktidarının, özellikle 1955’den başlayarak radyoyu tek taraflı bir propaganda aracı olarak

yılında ateş altında haber yolculuğuna başlayan Anadolu Ajansı’nın kuruluşu halka, M.Kemal Atatürk’ün tarihi genelgesiyle duyurulmuştur. (Kaynak: 6 Nisan 2001 tarihli Radikal Gazetesi)

¹⁸⁶ Özden Çankaya, a.g.e., s.15

¹⁸⁷ Jülide Gülizar, *Haberler Bitti Şimdi Oyun Havaları*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1994, s.49

kullanması gösterilmektedir.”¹⁸⁸ Böylesi bir düşünce, radyonun siyasal alanda da çok etkili bir konumda olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

İhtilalin gerçekleştiricisi ordunun eline geçen radyo, bu sefer sivil yönetimin sesini halka duyurmak yerine, ihtilali geniş halk kitlelerine duyurmak için ‘aracı’ olarak seçilmiştir. Böylelikle radyo siyasal ve yönetsel anlamda erki elinde bulunduranların ilk belki de en güçlü propaganda aracı haline gelmiş oldu.

Radyonun o dönemde çok etkin bir kitle iletişim aracı olarak kabul edilmesi nedeniyle, ihtilal sonrasında bu aracın kullanılması da ayrıntılı olarak düzenlendi. Yazılı basın ve radyo gibi kitle iletişim araçlarını düzenleyen anayasa hükümleri ve daha sonra çıkarılan seçim kanunundaki düzenlemeler, belli bir dönemde bu araçları kötü kullanmaya karşı güvenlik hükümleri özelliğini taşımaktadır.¹⁸⁹ Bu alanda yapılan yasal düzenlemeler, söz konusu aracın kötüye kullanılmasını önlemek amacıyla yapılmıştır.

1961 Anayasası’nın 121.maddesi uyarınca radyo ve tv istasyonlarının idaresi, özerk kamu tüzel kişiliği halinde kanunla düzenleneceği, yayınların tarafsızlık esasına göre yapılacağı ve radyo-tv idarelerinin kültür ve eğitime yardımcı görevinin gerektirdiği yetkilere sahip kılınacağı kabul edilmektedir. Sonraki yıllarda hazırlanan programların dil, biçim, anlatım, tarz ve sunuş olarak daha iyi olduğu bilinmektedir. Bu dönemdeki kültür, sanat programları içerisinde “Bizim Sanatçımız, Gökçeyazın, Ozanlarla 10 dakika, Halk Şiiri” gibi ulusal (halk) kültürümüze yönelik hazırlananlar ve “Arı Dile Doğru” gibi ulusal kimlik oluşturmada en önemli öğelerden biri olan, dil üzerine hazırlanmış olanlar dikkat çekmektedir.¹⁹⁰

Ulusal kimlik oluşturmada manevi bütünleştiriciler (din) de önemli bir etkidir. Bu amaçla aynı dine mensup olmanın güzelliğini verme ve bu bilinci kazandırmak için programlar yapılmıştır. Yine aidiyet duygusunun gelişmesine yönelik yapılan bu tür programlar, vatandaş olmaktan çıkan bireyleri, manevi boşluktan manevi tatmine götürmektedir ayrıca aynı zamanda din (inanç) ortak paydası altında, önemli bir bileşen olarak, bireyleri biraraya getirme gayretini taşımaktadır.

¹⁸⁸ Cengiz Taşer, *Radyonun Organizasyonu ve Özerkliği*, TRT Basılı Yayınlar Müdürlüğü 5, Ankara, 1969, s.86

¹⁸⁹ a.g.e., s.87

¹⁹⁰ Özden Çankaya, a.g.e., s.18-19

Silahlı Kuvvetler Saati, bu dönemin tek laik manevi yayınıdır. Radyo Yayınları Danışma Kurulu kararına göre: Kur'an yalnızca Cuma sabahları okunuyor, din-ahlak konuşmaları da Cuma akşamları yayınlanıyordu. 27 Mayıs askeri darbesinin yapıldığı günü izleyen ilk Cuma sabahı, Ankara Radyosu'nun olağan Kur'an yayınına yer vermediğini gören Devlet Başkanı Cemal Gürsel, ilgililere telefon ederek, bu yayının yapılmasını istemiştir.¹⁹¹ Değişen zaman, yönetim ve yönetenler dini içerikli yayınların seyrini kimi zaman duraksatmış, kimi zaman da devam ettirmişlerdir.

Bu açıklamalar ışığında ulusal kimliğin oluşturulmasında ve aidiyet duygusunun kazandırılmasında önemli ve birleştirici bir kriter olarak görülen din olgusu, bu yönde yapılan programlarla vurgulanmıştır. Kabul edilen 1961 Anayasası Mümtaz Soysal'a göre: "Haklar ve özgürlükler yönünden ülkeye yeni bir anlayış ve değerler sistemi getirmiştir. Yeni anayasa; iktidarı sınırlayabilmek için vatandaşların haklarını ve özgürlüklerini ayrıntılı olarak sıralamakla kalmamış, organik düzenleme yoluyla iktidarı bölmek, parçalamak ve dengelendirmek amacı gütmüştür."¹⁹²

1961 Anayasasının sağladığı demokratik ortam, toplumun tüm kurumlarında yayılmaya başlamıştır. Bu anayasa uyarınca kendisinden beklenen görevi yerine getirebilmesi amacıyla radyo-tv kurumlarına özerklik tanınmıştır. Tanınan bu özerklik gereğince, düşüncelerin ve fikirlerin serbestçe dolaşımı sağlanmış olup, devletten bir etkide bulunmaması konusunda, hak talep etme şansı doğmuş bulunmaktaydı. Aynı anayasa ile yeniden düzenlenen 359 sayılı TRT Kanunu, programların anayasada belirtilen temel ilkelere aykırı yayın yapılamayacağı, Cumhuriyet'in niteliklerinden vazgeçilemeyeceği ve bu nitelikleri benimsetici yayınlara yer verileceği, toplumun çağdaş uygarlık seviyesine ulaşması adına, Atatürkçü fikir yapısında ilerlemesi gerektiği düşüncelerine yer verilmiştir. Düşünce özgürlüğü konusu da, Atatürkçü çizgi dışına çıkmamak kaydıyla sınırlandırılmıştı.

1970'lere doğru radyo, içerik açısından merkeze bağımlı yapısını sürdürmüş ve biçim olarak ta yaşanan eleman sıkıntısı nedeniyle farklı programlar hazırlayamamıştır. Yine de bu dönem içinde kültür ve sanat içerikli olarak ulusal kültürün pekiştirilip yaygınlaştırılmasına yönelik: "Türk Sanatı- Türk Romanında Köy-

¹⁹¹ a.g.e., s.20

¹⁹² Mümtaz Soysal, *Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1979, s.72*

Tanzimat'tan Günümüze Türk Şiiri” gibi ulusal ölçekte önemli olan programların yanı sıra “Hayata Bakış- Uyanan Afrika- Nobel ve Yazarları- Değişen Dünyamız ve İnsanlığın Kilometre Taşları” gibi dünya kültür gündemini yakalamaya yönelik eğitici programlar da yer almaktaydı. Bu dönemde hazırlanan eğitim programları içindeki “Günaydın- Ocakbaşı- Tarla Dönüşü- Köy Odası” ise daha çok kırsal kesime yönelik olarak hazırlanan programları oluşturmaktadır.¹⁹³

Genel olarak bakıldığında radyo istasyonlarının kurulup yayınların başlamasından itibaren bu işitsel iletişim aracına ulusal kimliğin inşasında önemli görevler yüklenmiştir. Özellikle II.Dünya Savaşı'nda daha da göze çarpan etkisi ve önemi, bu aracın iktidar olma erkini taşıyanlarca yönetim anlamında propaganda amaçlı kullanılmasına da yol açmıştır. Kitleleri etkileme gücü açık bir şekilde ortaya çıkan radyo, yeni kurulmakta olan Cumhuriyet'in tüm ilkeleri ve kurumları ile toplumun ve toplumsal yaşamın içine dahil olmasına yardımcı olmuştur. Bu süreçte yapılan programlarla yeni kurulan Cumhuriyet içinde ‘vatandaş’ olmaktan çıkıp ferdi, özgür kararlar verebilen, sahip olduğu maddi-manevi zenginliğe yeterince sahip çıkabilen ve gerektiğinde bunları uluslar arası platformda savunmasını bilen, öz değerlerine saygılı ve ülkesini seven ‘birey’ olmaya doğru bir yönelim vardır. Birey özelinde genel olarak, toplumun ilerlemesi, gelişmesi ve ulus olmanın getirilerinin ve sorumluluklarının benimsenmesi yatmaktadır. Manevi yayınlarla hatırlatılan din ortak duygusu da, bireyleri ulusal aidiyete dahil etmektedir. Biz bilincinin pekiştirildiği/verildiği yayınlarla bireyler, ortak geçmişe sahip olmanın verdiği rahatlık ve özgüvenle düşlenen geleceğe ilerlemede daha rahat “ortak tavır” almak kolaylığına erişmektedirler. Kırsal kesim çalışanlara, gençlere ve çocuklara yönelik hazırlanan özel programlarla ise, kitle iletişim araçlarının ‘eğitsel işlevi’ ön plana çıkarılmıştır. Devlet tekelinde yapılan yayınlar, radyoyu çok zaman devletin resmi yayın organı, hükümetin sesi olarak göstermiş olsa bile, yeni kurulmuş devletin kurumsal ve işlevsel tüm ihtiyaçları tek elden radyo ile (basına ek olarak) giderilmeye çalışılmıştır. Sonraki dönemde kırılan TRT tekeli ve özel radyoların çoğalması yoğun tartışmaları da gündeme taşımıştır. Devlet söyleminden uzak ve farklı kulvarlarda yayın yapan özel radyolar, TRT'ye alternatif olarak çıkmışlar ve yayıncılık alanında biçim ve içerikte yenilikleri uygulama

¹⁹³ Aktaran: Çankaya, a.g.e., s.29

alanına sokmuşlardır. Serbest sermaye elindeki özel radyolar, TRT'yi de kalıplaşmış denilen belirli konularda değişmeye zorlamışlardır. Ancak, özel radyoların yeni kuruluşlar olması ve daha çok eğlence amaçlı bir yayın çizgisinde yer alması ayrıca, tecimsel arzı kabul etmesi, TRT kurumunu ve yayınlarını çok farklı bir yere koymaktadır. Halk ve yöneten sınıf arasında köprü vazifesi gören radyoda, çok uzun zamanda yapılamayacak gibi görünen işler, aracın fonksiyonel işlevinden dolayı kısa sürede tamamlanmıştır.

3- SİNEMA VE ULUSAL KİMLİK

Lumiere Kardeşlerin tüm dünyaya armağan ettikleri etkili, geniş söylemli ve güçlü bir kitle iletişim aracı. “Bireysel uygarlığın başlangıcından bu yana, kitle için sanat yapma yolunda atılan ilk adım”¹⁹⁴ olarak da anlatılan sinema, görsel etkisi ve anlatı yapısıyla kitlelere rahatlıkla ulaşabilmektedir. Başlangıçta sinema, Oğuz Makal’ın da ifade ettiği gibi, bir halk tiyatrosu olarak görülmekteydi. Geçen zaman sonunda sinemanın etkili gücünün farkına varıp, bu gücü kullanmak isteyenlerse, bu iletişim aracına daha çok “ekonomik” açıdan bakanlardı. Büyük bir hızla gelişerek tüm dünyada ulusal nitelikteki fikirlerin yayılıp farklı akımların doğmasına da sebep olan süreçte, geniş kitleleri etkilemek ve izleyici olarak çekebilmek maksadıyla durmaksızın filmlerin çekildiği, öykülerin-romanların beyazperdeye “yeniden” aktarıldığı pasif olarak geniş katılımlı kitle iletişimi yapılmaktadır. Nilgün Abisel’e göre sinema ülkemizde belirli noktalarda ihmal edilmiş kurumlardan biridir.

“Bir ülkenin toplumsal yaşamı içinde yer alan kurumlar, o ülkenin tarihsel gelişim sürecinde ele alındığında, buna koşut olarak kurumların tarihi bilindiğinde bugüne ilişkin yorumların ve geleceğe yönelik önerilerin sağlıklı biçimde yapılması olasıdır. Ülkemizde bu yönü ihmal edilmiş kurumlardan birisi de sinemadır. Aslında sinemaya ilişkin doğru değerlendirmeler ülkemizde çok uzun zamandan beri yapılagelmektedir. Ancak, ne olduğu bilinen bu çok yönlü kurumun işleyişini, diğer kurumlarla ve tüm toplumsal yapıyla etkileşimini ve gelişimini anlamak ya da tümünü bir bütünsellik içinde açıklamak pek de kolay bir girişim değildir.”¹⁹⁵ Etkin ve önemli bir kitle iletişim

¹⁹⁴ Oğuz Makal, *Sinemada Yedinci Adam*, 2.basım, Ege Yayıncılık, İzmir, 1994, s.9

¹⁹⁵ Nilgün Abisel, *Türk Sineması Üzerine Yazılar*, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s.9-10

aracı olması ötesinde, sinemayı bağlandığı yan dallar, örtüştüğü konular ve paralelindeki disiplinlerle birlikte incelemenin güçlüğü bulunmaktadır.

Söylenenlerin ışığında sosyolojiden sanat tarihine, psikolojiden felsefeye, hatta ekonomiye kadar farklı birçok bilim dalının inceleme alanı içinde bulunan sinema, gereken önemi ve değeri yazık ki ülkemizde, özellikle sinemanın ilk yıllarında yeterince bulamamıştır. Bu yüzden, elde o yıllara ait yazılı, görsel malzemeler bulunmamaktadır. Sinemanın ülkeye ilk gelişinden bugüne inceleyeceğimiz bu tarihsel süreçte, anlatılanlara paralel olarak ulusal kimlik ve oluşturulmasında sinemanın rolü ve etkisi üzerine de değinilecektir.

Sinemanın, Türkiye’de serüveni, teokratik bir yapıda oluşan ve sosyo-kültürel yaşamın şer-i ve örfi hukuk normları çerçevesinde sürdüğü Osmanlı İmparatorluğu’nda Yıldız Sarayı’na yapılan ilk gösteri ile başlar (1896). Sinemanın halk ile buluşması ise, bu tarihten yaklaşık bir yıl sonra devrin birahane ve kıraathanelerinde düzenlenen ilk sinema gösterileri aracılığıyla gerçekleşmiştir.¹⁹⁶ Sinema, her ülkede Giovanni Scognamillo’nun da ifade ettiği gibi, kendine merkez olarak, bir büyük kenti ya da o ülkenin başkentini seçerdi. Ve yaşamını, o kente bağlayarak geliyordu.¹⁹⁷ Türkiye’de ise sinema kendine mekan ve merkez olarak İstanbul’u, özelde ise tarihsel dokusu, özellikleri ve geçmişi ile Beyoğlu’nu (Pera)¹⁹⁸ seçmiştir. Önce yönetimle sarayda, sonra da halkla Pera’da oldukça ilginç ve eğlenceli bir şekilde tanışan sinema, toplumun kültürel dayanaklarından birisi sayılan dinsel anlayışın bir yansıması olarak halka empoze edilen düşüncelerden dolayı, kimi çevrelerce günah olarak kabul edilmiştir. Ancak, her türlü gelişmeye ve yeniliğe açık kesimse sinemayı –ne olduğunu tam anlayamasa da- hemen kabul etmiştir. Sinemayı kabul edenlerin kısa sürede artması, bu aracın diğer kentlerde farklı mekanlarda vatandaşlara ulaştırılması gerekliliğini doğurmuştur. “Osmanlı’da birahane, kıraathane ve konaklarda düzenlenen ilk gösterimlerle halka tanıtılan sinema, kısa bir süre içinde halk tarafından sevilmiş, hatta Ramazan gecelerinde Karagöz ve Meddah’a eşlik eder duruma gelmişti. Halk tarafından büyük ilgi gören bu yeni icadın gösterilerine talebin artması, İmparatorluğun İstanbul ve

¹⁹⁶ Ali Özuyar, *Sinemanın Osmanlıca Serüveni*, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999, s.32

¹⁹⁷ Giovanni Scognamillo, *Cadde-i Kebir’de Sinema*, Metis Yayınları, İstanbul, 1991, s.9

¹⁹⁸ Scognamillo, a.g.e., s.9

İzmir gibi büyük kentlerde peşpeşe yeni sinema salonları açılmasını sağlamıştır.”¹⁹⁹ İlk zamanlarda belirli yerlerde yapılan film gösterileri, halkın beğenileri ve talepleri doğrultusunda yayılma alanı olarak kendine, yeni ve değişik mekanlar bulmuştur.

Saraya girmesiyle birlikte, sosyal yaşamda bir renkliliğin oluşmasına sebep olan sinema, gelişiyse yeni bir kültürün doğmasına da neden olmuştur. Osmanlı toplumunun (Türk kültürünün) vazgeçilmez eğlencelerinden olan, Karagöz-Hacivat ve Meddah gösterisi ile tiyatronun yanında kısa sürede kendine bir yer edinen sinema, uzun bir zaman kendine özgü bir yer bulamamıştır. İlk zamanlarda birahane ve kıraathane gibi erkeklere has mekanlarda yapılan gösterimlerle yalnız erkekler sinemayı izleyebiliyordu, oysa kadınlar böylesi bir yenilikten yararlanamamaktaydılar. Mekansal problemlerin çözümü sonrasında, toplumun her kesiminden bireylerin sinemaya gitmesi daha da kolaylaşmıştır.

Pasif izleyici (tüketici) olmak kimliğinden aktif üretici olarak film yapımı sürecine geçiş, I.Dünya Savaşının başlangıç yılına rastlamaktadır. 14 Kasım 1914’te Fuat Uzkınay, Osmanlı-Rus savaşında Rusların geldikleri son noktanın somut bir göstergesini belirtmek üzere diktikleri abidenin –Rusya ile I.Dünya Savaşında karşı saflarda yer alındığı için- yıkımını görüntülemiştir. Ve bu tarihi belge, “İlk Türk Filmi”²⁰⁰ olarak gösterilmektedir.

Sinemanın aktif olarak 1914 yılında başlayan serüveni, 1922 yılına kadar geçen o dönem, Türkiye’de sinemanın ilk yılları olarak adlandırılmaktadır. Henüz ne olduğu büyük bir çoğunlukça çok net olarak bilinmeyen ve anlaşılmayan bu sürede sinema, geleneksel Türk Tiyatrosu’nun en önemli unsurlarından Karagöz-Hacivat gölge oyunu ve Meddah arasındaki yerini almış ve toplumun büyük bir beğenisini kazanmıştır. İlk yıllar olarak isimlendirilen bu yıllarda, yönetimin isteği ile kurulan ‘Merkez Ordu Sinema Dairesi’ çekilecek filmlerin niteliğini belirlemekte ve belirli bir çerçevede film yapma geleneğini oluşturmaktaydı. Bu süreçten sonraki dönem her ne kadar

¹⁹⁹ Ali Özuyar, a.g.e., s.35

²⁰⁰ Sonradan ilk olma konusuyla ilgili olarak, filmin şimdiye kadar görülmediği, format ve süresinin bilinmediğine dair bir belirsizlik yaşanmıştır. Ancak okuduğum hemen tüm kaynaklarda öznel olarak katılmasalar da, yazar ve sinemacıların çoğu, ilk film olarak Fuat Uzkınay’ın 1914 tarihli “Ayestafanos’daki Rus Abidesinin Yıkılışı” filmini yazmaktadırlar. Ayrıca yeni belgeler bulununcaya kadar, bu film İlk Türk Filmi olarak kabul edilecektir, denmektedir.

‘Tiyatrocular Dönemi’ olarak adlandırılırsa da, sinemada ‘tek isim’ olgusunun doğmasına sebep olan Muhsin Ertuğrul ismi, döneme damgasını vurmuştur.

Alim Şerif Onaran’ın da söylediği gibi, tiyatrocular dönemi olarak çoğul bir şekilde ifade edilse de, bu dönemde oyuncular dışında yönetmen olarak tek bir tiyatrocu, Muhsin Ertuğrul egemendir.²⁰¹ 1922-1939 yılları arasında 17 yıllık bir sürede, tek isim olarak görev yapan Ertuğrul, sinema tarihimiz açısından oldukça düşündürülen bir noktada durmaktadır. Ertuğrul’un tiyatroya olan aşırı tutkusu, onu sinemacılığa karşı üvey evlat muamelesi yapmaya sevk etmiştir. Nijat Özön’ün ifadesiyle Ertuğrul Sineması şu şekilde ortaya çıkmıştır: “Ertuğrul, Türkiye’de film çevirmeye başladığı vakit(1922), Türk Sinemacılığının 8 yıllık film yapımıcılığı geçmişi vardı. Ve bu geçmiş zaten tam bir tiyatrocular üstünlüğünün ağır yükünü taşımaktaydı: Yönetmenleri tiyatrodan, oyuncularını sahnedan, senaryoları oyun repartuvarından gelmekteydi. Bu kaynaklara dayanılarak, üstelik o zamanki tiyatronun bütün ilkelliği alıcının önüne taşınmıştı. Ertuğrul, işte böyle bir mirası devraldı. 1939’a kadar tek başına bu geleneği sürdürdü.”²⁰²

Henüz tam anlamıyla oturmamış ve şekillenmemiş bir sektörün ilk sinemacılıktan öteye aşkla bağlanmış bulunduğu tiyatronun etkilerini fazlasıyla yansıtan Ertuğrul, beyazperdenin önemini yeterince anlayamamış, etkisini gerektiğince fark edememiştir. Özön bu konuda şunları söylemektedir: “yanlış bir uyarılama (adaptasyon) anlayışı, kötü bir aktarmacılık, kopyacılık, ağdalı melodram, sulu güldürü, ipe sapa gelmez konular, göze batan sahtelikte makyaj, dokundukça sallanan iğreti dekorlar, kasıtlı, özentili, yapmacık bir oyun, sinemanın ilk yıllarından kalma yüz ifadeleri, acayip diksiyonlu, kitabî konuşmalar..., kısacası ‘Darülbedayi/Şehir Tiyatrosu’nun bütün hastalıkları, alıcının kusurları zaten büsbütün büyülten, affetmeyen merceğine hiç çekinmeden sunuldu.”²⁰³ Tiyatroya fazlasıyla alışık olduğu için tiyatroyu çektiği filmlere taşımaya çalışmış, bu tavrın uzun süre devam etmesi dolayısıyla bu anlamdaki gelişmelerin önünü keser duruma gelmiştir.

²⁰¹ Alim Şerif Onaran, *Türk Sineması, I.cilt*, Kitle Yayınları, Ankara, 1994, s.21

²⁰² Nijat Özön, *Karagözden Sinemaya Türk Sineması ve Sorunları*, 1.cilt, Kitle Yayınları, Ankara, 1995, s.237-238

²⁰³ a.g.e., s.238

Bu dönemde çevrilen az sayıdaki filmlerde yapılan uygulamalarla batı etkisinin ağırlığı göze çarpmaktadır. “Himmet Ağa’nın İzdivacı” bir Moliere uyarlaması; Pençe Fransız toplumsal-ruhbilimsel tiyatrosunun ağır izlerini taşıyor; Binnaz geniş bir yorumla göre Victor Hugo’dan esinlenmiştir; Bican ise bir uyarlama sahne oyunundan çıkmadır.”²⁰⁴

Oldukça önemli olan bu ilk yıllarda, milli kültür ve ulusallık anlayışından ziyade batı etkisine son derece yanaşık bir sinemacılık anlayışı görülmektedir. Böylesi bir etkilenmenin ilk yıllarda tümünden teslim olma anlamında baş göstermesi ise oldukça düşündürücüdür.

Reşat Nuri (Güntekin), bu hazır eserlerden kolayca faydalanmasını iyi bulmaz; ona göre, yabancı memleketlerden getireceğimiz kalıplara ruh hayatımızın bütün özelliklerini dökebileceğimizi zannetmek, edebiyattan anlamayanların, tiyatroyu sadece eğlence sayanların işidir; adaptasyonlardan milli edebiyat için bir yarar beklemek mümkün değildir; bununla beraber, milli eserler şimdilik ne iç yapıları, ne de sayıları bakımından tiyatroyu besleyecek yeterlikte olmadıkları için adaptasyonlara milli sanatımız gelişinceye kadar katlanmamız gerekecektir.²⁰⁵ Böylesine sancılı geçen sinemanın bu ilk yıllarında özgün ve ulusal eserlerden çok, batı destekli eserler filme çekilmiştir.

Ertuğrul, tek isim olduğu yıllarda çevirdiği filmlerden büyük bir çoğunluğunu yabancı kaynaklardan aldıkları ve uyarladıkları oluşturmaktadır. Batı’ya ve onun kurumlarına karşı kayıtsız kalamaması ve anlayışları olduğu gibi uygulama isteği, Ertuğrul’un en çok eleştirildiği noktalardan birini oluşturmaktadır. Ertuğrul, yabancı uyarlamalardan sonra Nijat Özön’ün ifadesiyle ilk köy filmi “Aysel Bataklı Damın Kızı” ile sinemaseverlerin karşısına çıkmıştır. Farklı yorumlara sebep olan bu farklı türde yapılan film denemesi de, Ertuğrul’u genel anlamda eleştirilerin hedefi olmaktan kurtaramamıştır. Seyide Parsa’nın da ifade ettiği gibi, Ertuğrul, Türkiye’de ilk kez sinemadaki her türü; melodram, vodvil, operet, polisiye, güldürü ve milli konuları işlemiştir. Onun en önemli 3 filminden birisi olan Ateşten Gömlek (1923)’de konu Halide Edip Adıvar’ın aynı adlı romanından alınmıştı. Kurtuluş Savaşımızı konu alan

²⁰⁴ Giovanni Sconamillo, *Türk Sinema Tarihi, Birinci Cilt (1896-1959)*, 2.basım, Metis Yayınları, İstanbul, 1990, s.37

²⁰⁵ Niyazi Akı’dan aktaran: Scognamillo, *Türk Sinema Tarihi*, a.g.e., s.37

milli konulu bu ilk filmde, yabancıların oynamasını istemeyerek ilk kez Türk kadınlarına rol verdi. Ve kadınların artık her alana girmesinin toplumsal gelişme adına önemli bir kriter haline geldiği Cumhuriyet'in ilan edildiği bu yılda, Bedia Muvahhit ve Neyyire Neyir(Ertuğrul), ilk Türk kadın sinema oyuncuları olarak sinema tarihine geçtiler.²⁰⁶ Bu da Ertuğrul Sineması'nı özgün duruma getiren önemli bir ayrıntıdır.

Ertuğrul sonrası dönem, tiyatrocular ve sinemacılar arası bir geçiş dönemi olarak adlandırılmaktadır. Sonraki yıllarda 1947' de, geniş olanaklar ve ordunun da yardımıyla "İstiklal Madalyası" (filmin yönetmeni Muhsin Ertuğrul'un yanında yetişen Ferdi Tayfur'dur) adlı kahramanlık filmi çekilmiştir. Filmin yapımcısı İpek Film, filmin tanıtımı için şunları söylemektedir: "İşte göğsünüz kabararak, gururla iftiharla seyredeceğiniz büyük Türk filmi... bütün azamet ve ihtişamı ile canlanan bir tarih... harikulade zengin sahnelerle dolu içli ve nefis bir mevzu... Herkesi ağlatacak, herkesi sevindirecek, heyecandan heyecana, güzellikten güzelliğe götürecek Türk kahramanlığını gösteren ilk büyük yerli film"²⁰⁷ Hamasi nutuklar ve geçerli bir ulusal söylemden yoksun ifadelerle bireylerin sinemaya gitmesi ve sektörün ayakta durması hedeflenmiştir.

Sinemacılar döneminde ise; Atıf Yılmaz Batıbeki, Osman F.Seden, Metin Erksan, Ömer Lütfi Akad, Memduh Ün ve Halit Refiğ ön plana çıkan yönetmenlerdir. Çok partili dönem sonrası yönetimde yaşanan demokrasinin sanata bir yansıması olarak, farklı tür, konu ve içerikte estetik kaygıların da düşünölmeye başladığı filmler çevrilmeye başlanmıştır. Bu farklılık ta, Türk Sineması'nı öteden beri üzerinde taşıdığı durağanlıktan kurtarmaya başlamıştır. Özellikle Akad, kullandığı sinema dili, bakışı ve çerçevelemedeki ustalığı ile gerçek bir sinema adamı olarak tanınmaktadır. İlk dönem filmlerinde daha çok kent sorunlarına eğilse de, Akad, sonraki dönemde köy gerçeğini yalın, gerçekçi ve düşündürücü bir dille sinemaya aktarmıştır. Gelin-Düğün-Diyet "köy üçlemesi", 1970 sonrası yaşanan toplumsal değişimi, köy-kent ikili mekanı üzerinde yoğunlaştırarak vermeye çalışmıştır. Akad, kadının kimlik arayışı, toplumda bilinçli birey olma arzusu ve değişen aile kavramı üzerine de gerçekçi bir anlatım tarzı benimsemiştir. Agah Özgüç'e göre Akad: "Türk sinemasının tarihsel gelişimi içinde ilk ustalardan biri olarak anılacaktır. Akad'ın sineması durağandır. Buna karşılık ele aldığı

²⁰⁶ Seyide Parsa, *Basılmamış Sinema Tarihi Notları*, s.32

²⁰⁷ Scognamillo, *Türk Sinema Tarihi*, a.g.e., s.78

öyküde çerçevelediği resimlerin iç dinamiğın bu durağan anlatıma bir hareket kattığı inkar edilemez”²⁰⁸

İlerleyen zaman sonrası ulusal kimliğe dönmek üzere arayışların arttığı, gelenekselci yönetmenlerin ön plana çıktığı görülmektedir. “1860’ların ikinci yarısında Metin Erksan ve Halit Refiğ gibi yazar ve yönetmen olan iki sinemacı ‘Ulusal Sinema’ akımını/kuramını ortaya atarak içerik ve biçim bakımından geleneksel kaynaklara dönülmesini savunmuşlardır.”²⁰⁹ Batı hayranlığına ve sanatta gittikçe artan Batı görünümüne duyulan tepkiyi yansıtan bu akım, Refiğ, Erksan ve Sağıroğlu tarafından çeşitli mekanlarda savunulmaya başlamıştır. Osmanlı’nın son dönemlerinde yapılan yeniliklerde de görüleceği gibi, Batıya karşı siyasal anlamda başlayan bağımlılık, sinemada yeni bir akımın doğmasına yol açmıştır. İktisadi ve ahlaki anlamda imparatorluğu kendi benliğinden uzaklaştırma noktasına getiren bağımlılığı yapının modernleşmesi ile durdurma amacı yoğunlaşmıştır.

Yapıyı modern anlamda gerçekleştirmenin yolu ise yeniden Osmanlı’nın eski yaşam tarzının –tüm kurumlarıyla birlikte- benimsenmesi olmamalıdır. Bunun tek formülü ulusallaşmaktır. “Kendi benliğimiz, inançlarımıza ve o mükemmel siyasetimize sahip çıkmak, tarihimizi sulusepken bir duygusallıkla değil, gerçekçi bir gözle değerlendirmek; bunun için de Batıya karşı durmak...Onu kendi özelliklerimize doğru aşmak...”²¹⁰ olarak ifade edilen ulusal sinema akımı kendi değerlerimize yeniden dönmenin ve buna sahip çıkmanın önemini vurgulamaktadır.

Hep Batılı gibi düşündüğünü farkedenden Halit Refiğ, Ulusal Sinemanın kurulmasında fikirsel ön hazırlığı şöyle anlatmaktadır: “Film çevirmeye başladıktan sonra, kendi kültürümüzle hitap ettiğimiz kitlenin kültür ve fikri arasında büyük bir uçurum olduğunu gördük. Halk ile aydın arasındaki köprünün neden yıkıldığını ve nasıl kurulması gerektiğini araştırdık.”²¹¹ Refiğ’ in, lokal ölçekte sinema- halk arasında yaşandığını ifade ettiği uçurum, aslında o dönemde birçok alanda yaşanmaktaydı.

Matbaanın gelmesiyle başlayan ve Harf Devrimi ile son noktaya ulaşan Batılılaşma hareketleri içinde Türk Sineması’nın fonksiyonu ne olacak? sorusuna yanıt arayan

²⁰⁸ Agah Özgüç, *100 Filmde Türk Sineması*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1993, s.20

²⁰⁹ -----100.Yılında Bir Sinema Klasığı, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi

Yayınları, İstanbul, 1995, s.13

²¹⁰ Mesut Uçakan, *Türk Sinemasında İdeoloji, Düşünce Yayınları*, No:2, İstanbul, 1977, s.45

²¹¹ Milli Sinema Kitabı’ndan aktaran: Uçakan, a.g.e., s.46

Ulusal Sinemacılar, sinemanın ulusal kimliğin oluşumundaki etkisine dikkat çekmişlerdir. Ulusal parçalanmanın hızlanmaması için derlenip, toparlanmakta fayda vardır artık... Halka açılarak orada bulunan engeli aşmayı düşünen Ulusal Sinemacılar, Batılılaşmayı reddederek ve ulusallaşarak sinemanın işlevselliğini daha da arttırmayı düşünmektedirler. Duygu Sağıroğlu, bu konuya ilişkin şunları söylemektedir: “Bugün Türkiye sadece ekonomik alanda bir emperyalizmin değil, aynı zamanda büyük bir kültür emperyalizminin de içindedir. Yabancı edebiyatın, yabancı sinemanın ve bütün yabancı sanatların baskısı altında Türk sanatçıları ezilmiştir. Bu durum sadece Türk toplumunu etkilemeyip, Türk sanatçısı ve aydınını da Tanzimat’tan bu yana içine düştüğü yanlış yollara itmekte, kendi toplumundan, kendi kaynaklarından, kendi kültüründen büsbütün uzaklaştırmaktadır. Evrensel değer düzeyine ulaşabilmesi için Türk Sineması, ulusal temeller üzerine oturmak ve bu temeller üstünde gelişmek zorundadır.”²¹² Aynı konuyla ilgili olarak, Halit Refiğ ise şöyle demektedir: “Batı toplumu, üretim kaynaklarını kanalize etmiş, sermaye birikimi olmuş, sınıflar teşekkül etmiş, burjuva denetimini tamamlamış, uzun toplumsal mücadelelerden sonra üretim münasebetleri üzerinde sınıflar arasındaki pazarlıktan belli bir hürriyet ve demokrasi anlayışına varmış bir toplumdur. Buna karşılık, Türk toplumu ise, talan ekonomisinden üretim ekonomisine geçememiş, sermaye birikimi olmamış, sınıfları teşekkül etmemiş bir toplumdur. Şimdi bu burjuva toplumunun değer yargılarını, burjuvası olmayan bir topluma nasıl tatbik edeceğiz?”²¹³ Sinemanın toplumsal yaşamın diğer katmanlarından soyutlanamayacağı ve gözardı edilemeyeceği gerçeği Sağıroğlu ve Refiğ’in düşüncelerinde ifade edilmekte ve karşı çıkılan kültürde Batılılaşma, sebepleriyle açıklanmaktadır.

Ulusal Sinema akımını savunan sinemacılara göre çözüm yolu, Türkiye’nin güçlü evrensellik akımları karşısında ulusallık kalkanını ve yöneticilerin ulusallık bilincini kullanmalarıdır. Refiğ’in de ifade ettiği gibi Türk Devletinin dışta, kendi tarihsel görevini yüklenip, Balkan ve Ortadoğu ülkelerini, Doğu ve Batı blokları arasında bir denge unsuru olmak üzere biraraya toplamak; içte de, bütün milli üretim güçlerinde artış ve milli gelirden yükseliş temin edebilmek gayreti, bu anlayışın çözüm yolunu oluşturmaktadır.

²¹² Duygu Sağıroğlu’ndan aktaran: Uçakan, a.g.e., s.49

²¹³ Halit Refiğ’den aktaran: Uçakan, a.g.e., s.49

70'li yılların sonlarına doğru Türk Sineması'nda filmler, toplumun dinamik yapısından kaynaklanan değişimleri ele alarak geleneksel yaşam örüntülerindeki çözümleri gündeme getirmeye çalışmışlardır. Feodal yapının yerini kapitalist düzene terketmesi doğal olarak fikirleri, yaşantıları ve alışkanlıkları da etkilemiştir. "Endişe-Kara Çarşafı Gelin-Sürü ve Hazal" bu yıllarda yapılan önemli filmlerdir. Toprak reformu, sanayileşme, vatandaşlıktan birey olmaya geçiş, adetler, aşiret ilişkileri, egemenlik ve siyasal erk gibi sosyal konular, toplumsal değişimin de bir yansıması olarak sinemamıza girmişlerdir. 80 sonrasında ise, ağırlıklı olarak kadın kimliğini sorgulayan filmler çevrilmiştir. Üstten dayatmacı, geleneksel değerlerin gücü, toplumsal düzlemde de olduğu gibi, kadın üzerinde de oldukça belirleyici olmuştur ve değişim hazır bulunan şablon üzerinden yapılmaktadır. Kadın cinselliği, ekonomik özgürlüğü edinme isteği, ahlaklı bir kimlikle toplumda yer elde etme arzusu, eş , komşu, öğretmen, abla, işçi, ev kadını, teyze, şarkıcı vb. kimliklerle beyazperdeye farklı olarak dönen kadın, bilinçli ve kararlı olarak, kadın söylemiyle topluma dahil olmak istemektedir. Erkek ise artık , modernize olmuş bir gücün sahibidir. Kadınının çalışmasına eskisi kadar olumsuz bakmamaktadır zira, hayat tüm güzelliğine rağmen zordur. Bu yükü paylaşmak için de, evin ikincil (atıl) işgücü durumundaki kadın, ekonomik bağımsızlık nedeniyle çalışmak zorunda kalarak, çalışma serbestisini kazanmış olur. Son dönem çevrilen filmlerden kimi popülist akımlara hizmet ederken, Yaban (Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun aynı adlı romanından), Kuruluş (Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu), Kurtuluş ve Cumhuriyet gibi filmler de, ulusal kimliğe ve ulusal bütünlüğe vurgu yapan önemli yapımlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

4- TELEVİZYON VE ULUSAL KİMLİK

Televizyon, radyonun ardından kitlelerin hayatına giren etkili ve önemli bir kitle iletişim aracıdır. Bugünkü çağdaş toplumların en yaygın ve en etkili 'kültür üretme makinası' olarak görülen televizyon, yaşadığımız çağ içinde de, hala etken bir güce sahip bulunmaktadır. "Televizyon, Latince kökenli bir sözcük olup, 'uzağı görme' anlamına gelir, McLuhan'ın da ifade ettiği gibi, "insanın görme duyusunun ulaştığı en

ileri aşamadır.”²¹⁴ Görsellik avantajı televizyonu, diğer kitle iletişim araçlarından daha etkili bir konuma getirmiştir.

Televizyon, insanoğlunun hayat tarzlarının, kültürünün ve sosyal alışkanlıklarının gelişiminde büyük bir devrime yol açmıştır. Ancak bu devrim; egemen ideolojilerin yıkılması, siyasi yönelimler ve alternatif erklerin mücadelesi olarak gerçekleşmemiş, ama hissettirmeden her eve, her aileye ve bireye iyiden iyiye nüfuz eden sosyolojik kökenli teknolojik ve ekonomik devrim olarak karşımıza çıkmıştır.

Ateşin bulunması, tekerleğin icadı, Gutenberg’in matbaayı bulması ve en son da televizyonun hayatın içine ciddi anlamda girişi, insanların hayatı ve düşünceleri üzerinde uzun soluklu ve derin etkilere yol açmıştır. Böylelikle dünya üzerindeki tüm insanlığın gerçekliği algılama tarzı tümenden değişmiş oldu. İlk ortaya çıktığı dönemde, eğlence aracı gibi görünmesine rağmen televizyonun zaman ve mekan tanımayan yapısı, sosyal, kültürel ve zihni çevremiz üzerindeki etkileri ve özelde bireyde, genelde ise toplumlar ve dünya ülkeleri üzerindeki yansımaları dikkate alındığında, eğlence aracı olması ötesinde ciddi bir çok işlevsel güce sahip olduğu anlaşılmıştır.

Marshall McLuhan’ın iletişim ile ilgili yaptığı araştırmaları ve bu araştırmalara dair görüşlerini topladığı ‘Understanding Media’ (İletişim araçlarını anlamak) isimli kitabında, mesajın aracın kendisi olduğu anlatılmaktadır. Bu görüşe göre, insan hayatındaki önemli yeniliklerden biri olan televizyon ve radyo insanoğlunun dünyayı algılama tarzında kaydadeğer bir değişmeye sebep oldu. Artık okumaya, yazılı/basılı eserlere dayalı medeniyetler bitti şimdilerde yeni sözlü medeniyetler ve imaja dayalı düşünce tarzı gelmiştir.²¹⁵ Kitle iletişim araçları, bireylerin hayatı, dünyayı algılama tarzlarında değişime sebep olmuştur. Çünkü dünyanın öbür ucunda meydana gelen bir olay, görerek ve duyarak rahat bir şekilde bireye enforme edilebiliyor artık. Duyu organlarının yeni çıkan teknolojiler sayesinde çalışma alan ve kapasiteleri genişlemiştir. Emel Ceylan Tamer’e ise kitle iletişim araçlarının tarihsel süreç içindeki işlevlerini şu şekilde sıralamaktadır: “Telgraf, bilgi ve haberin toplum yaşamında hızla yayılmasını sağladı. Telefon kişisel haberleşme aracı iken, radyoyu oluşturarak kitle haberleşmesine dönüştü. Tek bir ses dünyayı dolaşırken, buna görüntü eklendi. İşte bu teknolojik evrim

²¹⁴ Erol Mutlu, *Televizyonu Anlamak*, Gündoğan Yayınları., Ankara, 1991, s. 15

²¹⁵ Martin Esslin, *Tv Beyaz Camın Arkası*, Çev: Murat Çiftkaya, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991, s.12

içinde televizyon, 20. yüzyılın sonuna doğru tüm dünyayı fethetti.”²¹⁶ Teknoloji zaman paralelinde gelişerek, bireylerin dünyayı algılama ve bu dünyanın bir ferdi olmasında önemli katkılarda bulunmuştur. Televizyon, görüntü destekli olarak diğer kitle iletişim araçlarından daha farklı bir yerde durmaktadır.

Gerçekten de televizyon, her alanda bireylere bilginin daha kolay ve daha çabuk aynı zamanda en anlaşılır biçimde sunulmasını sağladı. Kendi bünyesinde taşıdığı iletişim aracı olma sorumluluğu dışında bulunduğu topluluk, grup vs. üyelerinin de yapısıyla son derece ilgili bir kitle iletişim aracı olan televizyon, sahip olduğu güç nedeniyle erki elinde tutanların ‘gözdesi’ konumunda oldu hep.

Televizyon, işlevlerinden dolayı bir haberleşme, eğitim ve eğlendirme aracı olarak görülse de çoğu zaman, televizyon aslında son derece karmaşık ve kendi içinde farklı birçok özelliğe sahiptir. Erman Şener’in de ifade ettiği gibi, televizyona bir bütün olarak baktığımızda, onun daha birçok özelliği olduğunu görürüz: Televizyon; çok sayıda alıcı üretimi, program yapımında kullanılan çeşitli aygıtların yapımı, yan kolları ile bir “endüstri”, her yıl ancak milyarlarla ifade edilebilecek program alışverişleri, naklen yayın anlaşmaları ile bir ticaret kolu, birey ve toplumu etkileyen ve bireyle toplumdan etkilenen bir olgu, tüm sanat dallarıyla ilişkisi olan bir araçtır.²¹⁷ Özünde bir iletişim aracı olan televizyon, arkasındaki geniş bir sektörel oluşumla bütünleşik bir alanı ifade etmektedir. Erol Mutlu’ya göre televizyon nedir sorusu bugün bile çözülebilmemiş değildir. Raymond Williams, televizyonu hem teknolojik hem de kültürel bir biçim olarak niteler; yani bir televizyon bir yanıyla teknik bir araçtır, diğer yanıyla ise kültür üretim, aktarım ve tüketim (yeniden üretim) ortamıdır.²¹⁸ Televizyonun maddi yanını teknolojik bir araç olması, manevi yanını ise kültürel transfer yapması oluşturmaktadır.

Teknoloji destekli kültür üretim-yayın araçlarından en önemlisi olan televizyon, birçok kişinin ifade ettiği gibi yalnızca teknolojik bir ürün değil, çoğunlukla kültürel ve toplumsal bir araçtır. McLuhan, teknolojinin somut bir yansıması olarak gördüğü televizyonun insanı kendi küçük çevresinin bir üyesi olmaktan çıkararak, iyice küçülen dünyanın etkin bir üyesi olduğunu savunmuştur.²¹⁹ McLuhan savunduğu görüşle

²¹⁶ Emel Ceylan Tamer, *Dünü ve Bugünüyle Televizyon*, Varlık Yayınları., İstanbul, 1983, s.12

²¹⁷ Erman Şener, *Televizyon, Video, İmge Yayınları*, İstanbul, 1984, s.56

²¹⁸ Erol Mutlu, *Televizyon ve Toplum*, TRT Yayınları, Ankara, 1999, s.11

²¹⁹ Erol Mutlu, *Televizyonu Anlamak*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991, s.15-16

televizyonu bireyi toplumsallaştıran bir araç olarak görmekte ve küreselleşme olgusuna da dikkat çekerek, bireyin küçülen mekanların etkin bir üyesi olmasında televizyonun önemini dile getirmektedir. Farklı bağlamlarda ele alındığında televizyon, ilişkide olduğu disiplinlerin çeşitliliği ile önemini daha da arttırmaktadır. Bunun yanında Daniel Lerner ve Wilbur Schramm, televizyonu özellikle III. dünya ülkelerinin ‘batıya ulaşma’ olarak gördükleri ‘modernleşme’ çabalarının en etkili unsuru olarak görürler.²²⁰ Bu bakış açısıyla televizyon, temel referans noktasını “batı” olarak seçen toplumların, bu referansa ulaşmak adına kabul edip, benimsenmesi gerekli görülen bir nesne konumunda bulunmaktadır.

Geçmişte belirli biçimlerin tekelinde bulunan bilgi ve kültür ürünleri, bugün yığınsal olarak üretilmekte ve yine önemli işlevsel fonksiyonlara sahip aracı nesnelere vasıtasıyla kitlelere ulaştırılarak yine yığınsal olarak tüketilmektedir. Adorno’nun ifade ettiği gibi, bir “kültür endüstrisi” söz konusudur. İşte bu kültür endüstrisinin yaratıcısı ve yeniden üretilip dağıtılmasını sağlayan önemli bir kitle iletişim aracıdır televizyon. Yusuf Kaplan’a göre, diğer sanat formlarıyla kimi benzerlikleri bulunmasına karşın televizyon, kendine özgü yeni dışavurum biçimleri geliştirmiştir. Aynı zamanda çağdaş kültürün de somut bir örneği olan televizyon, karmaşık kültürel bir formdur. Televizyon, kendisini, toplumsal yaşamın akışından, inişlerinden ve de çıkışlarından soyutlayamaz.²²¹ Bireyin yaşamı ve genel anlamda yaşamın akışıyla paralel bir seyirde yayın yapan televizyon, ilintili olduğu sosyal alanların hemen her dalıyla örtüşme içinde olduğu için karmaşık kültürel bir araçtır. Yansımaları ve seslendiği dil ve kültür üzerindeki karşı konulmaz etkisi (yıkıcı-yapıcı), kimlik üzerindeki belirleyiciliği, televizyonu diğer kitle iletişim araçlarından çok farklı bir yere koymaktadır. Televizyon, bilgilendirme ve eğlenmenin kitlesel olarak yapıldığı kültürel mekan olarak da karşımıza çıkmaktadır. Yusuf Kaplan’a göre bir iletişim aracı olarak televizyon aygıtının doğası gereği oradalık, oradalık, doğrudanlık ve canlılık özellikleriyle olayları manipüle ederek, gerçeklik yansımalarını yaratmasına olanak tanımaktadır. İşte bu oradalık, canlılık olguları televizyonun anlatım biçimleri üzerinde oldukça etkilidir. Bunların yanında Ellis’in de ifade ettiği gibi televizyon görüntüsünün doğrudanlığı, aracısız iletildiği etkisini de yaratmaktadır. Böylelikle televizyon ile izleyiciler, samimi bir

²²⁰ a.g.e., s.16

²²¹ Yusuf Kaplan, *Televizyon*, Ağaç Yayınları., İstanbul, 1992, s.15

şekilde biraradaymışçasına bir ilişki içine girmektedirler.²²² Bu yakın ilişki televizyon yayınlarının ev/aile baz alınarak düzenlenmesine de sebep olmaktadır. Roland Barthes'ın da ifade ettiği gibi: (Televizyon yayınlarının izlendiği) mekan, bildik bir mekandır; bu mekan, bildik eşyalarla ve nesnelere dekore edilmiş, evcilleştirilmiştir. Televizyon, bizi aileye mahkum etmektedir ve televizyonun kendisi de, tıpkı bir kullanım eşyası gibi ev eşyasından birisi haline gelmiştir.²²³ Bu bağlamda, televizyonun böylesi çabuk benimsenmesi ve adeta ailenin bir ferdiymişçesine kişiselleştirilip değer verilmesinde, televizyon ile paylaşılan mekanın aynılığı ve bildikliği önem taşımaktadır.

Televizyon, insanlığın ufkunu genişleten teknolojinin somut bir göstergesi olan bir iletişim aracıdır. Böylesi özgün özelliklere sahip olduğu için televizyon, kaydadeğer bir iletişim aracıdır. Bu özellikleri söyleyerek açıklanan görüşlerde, eğlencenin istenen her anda sağlanabildiği konusunda görüş birliği sağlanmıştır. Televizyonun ortaya çıkıp, dünya ülkeleri üzerinde yaygınlaşması pek çok alanda olduğu gibi kültürel alanda da pek çok değişime sebep olmuştur. Hayat standartlarında görülen ilerleme, sosyal hizmetler, ulaşım araçlarındaki gelişme nedeniyle mesafelerin kısalması, siyasal hayata giren canlılık ve yaşam adına verilen mücadeledeki değişimler...Televizyon ile sunulan dünya, çok zaman gerçek ötesi bir konuma gelmiş ve bireylerin ulaşmak istedikleri ama ulaşamayacakları dünyaya ruhsal geçiş anlamında güçlü bir aracı haline gelmiştir. "Televizyonda formülleştirilen Amerikan imajı, yalnızca ülke sınırları içindeki toplumun kendisi hakkındaki imajı üzerinde değil, bu sınırların ötesinde de etkili olmaktadır. Bu iletişim aracı uzun dönemde dünyanın kültürel ve siyasi geleceğinin şekillenmesinde kapsamlı etkiler gösterecektir. Televizyon, halihazırda pek çok milli sınırı aşmaktadır. Ve çok geçmeden uydu yayınları ile daha fazlasına muvaffak olacaktır."²²⁴ İlk çıktığı dönemlerde olmasa bile şimdilerde televizyon, dijital ve uydu yayıncılığıyla varolan ulusal sınırları aşarak, kendisine dijital bir sınırsızlık alanı çizmektedir.

Kapalı denilen birçok sistemle yönetilen devletlerin bile içine girmeyi başaran televizyon, yazılı basın ve işitsel alandaki radyodan etkileme anlamında daha güçlüdür. Bireyleri belirli konularda bilgilendirme, biraraya getirme ve tek amaca yöneltme

²²² Ellis'den aktaran: Yusuf Kaplan, a.g.e., s. 42

²²³ Sandy Flitterman-Lewis'den aktaran: Yusuf Kaplan, a.g.e., s. 28

²²⁴ Martin Esslin, *Tv Beyaz Camın Arkası*, Çev: Murat Çiftkaya, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991, s.79

televizyon ile daha mümkün olur bir hale gelmiştir. Siyasi ve kültürel alanda söz sahibi olmak isteyen uluslar da, bu aracın gücünden yararlanmak amacıyla bu alana yapılacak yatırımları arttırmaktadırlar. Böylelikle hiçbir engel tanımayan mesajlar, çok uzaklardaki bireylere bile rahatlıkla iletilebilmektedir. Bu yüzden televizyon tüm dünyayı cezbetmekte ama aynı oranda da ürkütmektedir. Genel bir kitle üzerine belirli konularda detaya inmeden yapılan yayınlar, sonraları farklı düşüncelerin ürünü olan farklı beğenilere seslenmek amacıyla türsel ayrımlara girmiş ve ulusallıktan yerelliğe bir geçiş söz konusu olmuştur.

Eskiden tek ulusal günlük eğlence aracı olan radyo, bu işlevini televizyona bırakmak zorunda kaldıktan sonra, programcılık yaklaşımı bakımından da büyük bir değişiklik geçirmiştir. Önce ulusal bir araç olmaktan çıkıp, geniş ölçüde yerleşmiş, radyo istasyonları genel dinleyici kitlesinin türdeş kesimlerini hedeflemeye başlamıştır. Böylelikle her bir radyo istasyonu programlarını büyük ölçüde tek bir tür üzerinde yoğunlaştırmış; sadece pop müzik, sadece klasik müzik yayını yapan ya da haberlere ağırlık veren istasyonlar şeklinde ayrılmaya yönelmişlerdir. Benzer eğilim ulusal dergilerde de görülmüş, olabildiğince çok konuyu kapsayan, mozaik tarzı dergilerin yerini sadece özgül konulara ve hobilere yer veren dergiler almıştır.²²⁵

Böylesi bir seyir isteyen televizyon, önceleri siyah-beyaz, sonra renkli, daha sonra ise özel beğenilere seslenen programlar ve en son da uydudan yayın yapan dijital ve ücretli yayınlarla günümüze kadar gelmiştir. Etkileri, denetim sorunu, sahip olduğu egemenlik ve gücünden kaynaklanan iktidar ilişkisiyle, kullandığı söylemin şekli ve verdiği mesajın içeriği ile hala tartışılan ve içi doldurulamayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dünyada televizyonun ortaya çıkışı ve yansımalarını açıkladıktan sonra Türkiye'ye televizyonun girişi, gelişme süreci ve etkileri ile ulusal kimliğin oluşturulmasındaki rolünü inceleyeceğiz.

Genel olarak dünyada ilk düzenli televizyon yayınlarını, kısa adı BBC olan (British Broadcasting Corporation) kurumun başlattığı kabul edilir. Bairel ve Marconi-Emi şirketlerinin geliştirdikleri çalışmaları devralan BBC, 1936 yılında Londra'da Alexander

²²⁵ George Cumstock'den aktaran: Erol Mutlu, *Televizyonu Anlamak*, a.g.e., s.35

Palace'da halka açık ilk televizyon gösterimini başlattı.²²⁶ Bu yılların ardından gelişme hızını giderek arttıran televizyon ve onunla ilgili çalışmalar, dünyada başlayan 2. Dünya Savaşı (1939-1945) ile birlikte önemli ölçüde yavaşladı. Zira bu alana yapılan yatırımlar, savaşa katılan ülkelerde savaş ekonomisine aktarıldı. "Japonya, Tokyo Olimpiyatları sırasında televizyon yayınlarını başlatmayı planlamıştı ancak savaş çıkınca bu düşünce uygulanamadı. BBC ile 1936 yılında başlattığı yayınlarını savaşın başladığı yıl olan 1939'a dek sürdürdü ve durduğu yayınlarını 1946 yılında savaşın hemen ardından yeniden başlattı."²²⁷ Savaşlar toplumların ve ülkelerin hayatında çok önemli bir yerde durmaktadır. Bu yüzden savaş beklentisi toplumların gelişme, ilerleme ve kalkınma alanlarındaki tüm atılım, hedef, planlarını sekteye uğratmaktadır. Tüm dünya ile tanışması ve düzenli yayınların kimi ülkelerde başlamasının ardından 2. Dünya Savaşı nedeniyle gelişme süreci kesildiği için, televizyonun asıl başlangıç yılı birçok yazar tarafından savaş sonrası dönem olan, 1946-47 olarak belirlenmiştir. Savaş sonrası ise televizyon, savaş öncesi ve sonrasında önemli bir misyonu üstlenen radyonun yaptığı gibi zorlu, etkili ve önemli bir misyonu üstlenmiştir. Savaş sonrası dağılan ve yeni kurulan ulusların kimlik bunalımı taşıyan bireyleri, toplumsal yaşayış tarzları ve düşünce biçimleri televizyon ile birlikte yavaş da olsa değişime uğramıştır, ardından belirmeye başlamıştır. Radyo sonrası ortaya çıkması, televizyonun özellikle ilk yıllarda eleman açısından sıkıntı çekmemesini sağlamıştır.

Türkiye'ye televizyonun gelmesi, dünyanın 1936 yılında ilk kez İngiltere'de televizyonla tanışmasından çok sonra mümkün olmuştur. İstanbul Teknik Üniversitesi Televizyonu, televizyonun ülke genelinde yaygınlaşması ve popülerleşmesinden önceki dönem olan 1960 öncesinde ilk televizyon yayınlarını gerçekleştirmiştir. "1952-53 akademik yılında İTÜ Televizyonu cuma günleri 17:00-18:00 arasında düzenli yayına geçmişti. Ne var ki, bu yayınları izlemek isteyenler, İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Gümüşsuyu'ndaki binasına gelmek zorundaydılar. Çünkü kentte henüz alıcı sahiplerine rastlanmıyordu."²²⁸ Böylesine yeni ve ilgi çeken bir gelişme şüphe yok ki, herkesi kendine bağlamıştı. Ancak yeni ve ilk olmanın zorluklarını da, çok zaman olduğu gibi ilgili insanlar çekmekteydi. Böylesi sancılı bir başlangıç yapılan televizyon serüveninde

²²⁶ Erman Şener, a.g.e., s.14-15

²²⁷ a.g.e., s.15

²²⁸ Mahmut Tali Öngören'den aktaran: Özden Çankaya, *Dünden Bugüne Radyo-Televizyon*, s.31

TRT kurumunun devlet eli ve desteğiyle yaptığı televizyon yayınlarına geçilmeden önce, zaten I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda televizyon yayınları henüz öngörülmemişti. Bu plana göre, "eğitim ve ulusal bütünlüğün sağlanması konusunda etkili bir araç olan radyolardan daha iyi yararlanılması ve yurdun her köşesinde en az bir milli istasyonun dinlenmesini ana amaç olarak belirlemiştir. Yurdun her yanında en az bir milli radyo dinlenmesi sağlandıktan sonra da, radyo programları Batı radyoları seviyesine çıkıncaya kadar televizyonun ekonomi için pahalı olduğu görüşü savunulmuştur."²²⁹ Yapılan planda konu ile ilgili yazılanlarda milli/ulusal bir radyonun önemi sıklıkla vurgulanmış ve bu milli radyonun yine referans olarak seçilen Batı'nın ilgili kurumlarındaki gelişme seviyesine ulaşması amaçlanmıştır, aynı zamanda radyonun istenen seviyeye gelinceye kadar geçen süreçte televizyon kurulması hem erken hem pahalı olduğu için gündeme alınmamıştır. Zira yeni kurulan ve tüm kurumlarındaki yapılanma sürecini henüz tamamlamamış olan bir ülke için televizyon ciddi anlamda pahalı bir alan olarak görülmekteydi.

1968-69 yıllarında televizyon yayınları 'Deneme Yayınları' olarak adlandırılmaktadır. "Tüm eksikliklerine karşın Ankara Televizyonunun deneme yayınları halk tarafından büyük ilgiyle karşılanmıştı. Halk, ilk yayınları mağazaların vitrinlerindeki alıcı cihazlardan izlemişti."²³⁰ Yetersiz teknoloji ve bu teknolojiyle erken tanışma sürecin sancılı bir hal almasına sebep oldu. Televizyon teknolojisi ülkemize ilk siyah-beyaz olarak girmiştir. Toplumsal yaşamın içine dahil olarak yayın işlevini devreye sokan televizyon, iktidarda bulunanlar tarafından çıkarılan yasalarca kontrol edilmeye çalışılanlar, muhalefettekiler tarafından da eleştirilere maruz kalıyordu. Çünkü hem sevindiren hem de ürküten bu 'yeni' araç, belli bir çerçeveye oturtulmaya çalışılıyordu. Zaten, devlet eliyle kurulması bu anlamda önemli bir kriterdi. Temel hak ve özgürlükleri en geniş ölçüde teminata kavuşturma amacı güden 1961 Anayasası, "haber verme ve aydınlatma anlamındaki kamu görevinin gerçek anlamıyla yerine getirilebilmesi için 26. maddesinde haberlerin tarafsızlığı ve objektifliği esasını koymuş ve bunu sağlamak amacıyla da, 121. maddesinde TRT'nin özerkliğini öngörmüştür"²³¹ deniyordu. Anayasada öngörülen madde uyarınca TRT' nin tarafsız ve objektif olma özellikleri vurgulanmıştır.

²²⁹ -----DPT, I. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1964, s.279

²³⁰ Özden Çankaya, Düünden Bugüne Radyo-Televizyon, a.g.e., s. 32

²³¹ a.g.e., s. 36

12 Mart 1971’de Genel Kurmay Başkanlığı ile Silahlı Kuvvetler Komutanlarının verdikleri muhtıradan sonra, derhal TRT’nin özerkliğinin kaldırılması yoluna gidildi. Önceden tanınan özerkliğin kaldırılması için anayasanın 121. maddesi değiştirildi. TRT’nin özerkliği kaldırıldı ve kurumun yalnızca “tarafsız” olması hükmü getirildi. Değiştirilen 121. madde ise şöyledir: “Madde 121: Radyo ve televizyon istasyonları ancak devlet eliyle kurulur ve idareleri tarafsız bir kamu tüzel kişiliği halinde düzenlenir. Kanun, yönetim ve denetimde ve yönetim organlarının kuruluşunda tarafsızlık ilkesini bozacak hükümler koyamaz.”²³² Devletin egemen gücü ve tekçil söylemi, madde 121’ de ifade edilmiştir. Tarafsızlık, sıklıkla vurgulanan bir kavram olarak, yine karşımıza çıkmaktadır.

İlk televizyon yayını 30 Ocak 1968’de, siyah-beyaz olarak TRT Ankara Televizyonu tarafından gerçekleştirildi. Yaklaşık 1.5 saat süren ilk yayın akışı şu şekilde gerçekleştirilmiştir: (sonraki incelemelere veri teşkil etmesi açısından yarar bulunmaktadır)

31 Ocak 1968 Ankara Televizyonu Yayın Programı²³³

18.30	Test diası
19.15	TRT yazısı ve sinyal müziği
19.25	Ankara televizyonu anonsu ve sinyal müziği
19.29	Saat ayarı ve gong
19.30	Açılış ve anons
19.31	Başlarken (Mahmut Tali Öngören’in konuşması)
19.35	Devrim Tarihi Belgeseli (Belgesel Kültür Programı)
20.00	Haberler (Zafer Cilasun)
20.10	Hava Durumu
20.15	Kötü Adam-İnatçı Çiçek (Çizgi film)
20.38	Antalya Ormanları (belgesel film)
20.50	Kapanış anonsu
20.51	Türk bayrağı, İstiklal Marşı, Kapanış

²³² a.g.e., s. 37

²³³ Aysel Aziz, Türkiye’de Televizyon Yayıncılığının 30. Yılı, TRT Eğitim Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1999, s.27

Akış göz önüne alındığında yapılan yayının oldukça ciddi olduğu görülmektedir. Hedef kitle olarak yetişkinlerin seçildiği akış içindeki programlarda çocuklarla ilgili olarak çizgi filme de rastlanmaktadır. Günümüzdeki eğlence anlayışının aksine, kitle iletişim araçlarının öncelikle işlevlerinin haber vermek, eğitim olduğu görüşünü savunan yöneticilerin, düşüncelerini yayın akışı içindeki programların tür kavramı açısından sınıflandırıldığında gördüğümüz gibi, eğitim-tarih-kültür programları ağırlıkta yer alarak yayının biçimine egemen kılınmıştır. Ayrıca belki de en önemlisi, kapanışın Türk Bayrağı ve İstiklal Marşı ile birlikte yapılmasıdır. Böylelikle yeni palazlanmakta olan Türkiye Cumhuriyeti'nin en temel birleştirici unsurlarından bayrak ve ulusal marş her gün vurgulanmakta ve ulusal bilinç kazandırılmaya ve geliştirilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca bu unsurların vurgulanması devlet söylemli yayın yapmakla aynı paralelde seyretmektedir. Zira politik bir amaç gütmeyen ulusallık kavramı altında birleşmenin bir gereği olarak görülen bu unsurlar, aynı değere sahip olma ve aynı değerleri paylaşmanın biraz ötesinde de aidiyet duygusunu geliştirecektir.

Haber ve programların seçilmesinde ve sunulmasında ve kültür ve eğitime yardımcılık görevinin yerine getirilmesinde devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, insan haklarına dayanan milli, demokratik, laik ve sosyal cumhuriyetin, milli güvenliğin ve genel ahlakın gereklerine uyulması, haberlerin doğruluğunun sağlanması esasları ile organların seçimi, yetki, görev ve sorumlulukları kanunla düzenlenir.²³⁴ Yasal düzenlemelerle yayınlar, biçim, tarz, içerik vb. kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. 70'li yılların siyasal çalkantılı dönemi ardından demokratik rejimi sekteye uğratan bir askeri hareket getirmişti. 12 Eylül 1980 hareketini gerçekleştirenler toplumsal bölünmeler, ekonomik çöküş, anarşi ve şiddet konularında partileri ve politikaları sorumlu tutuyorlardı. Askeri yönetim, ülkeyi varolan bu sorunlardan kurtarmak amacıyla devlet yönetimine el koyduğunu açıkladı. Sonraki dönemlerde 1982 tarihinde kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası "133. maddesinde, radyo ve televizyon istasyonlarının devlet eliyle kurulacağı ve idarelerinin kamu tüzel kişiliği halinde düzenleneceği belirtilmektedir. 133. maddeye göre: radyo ve televizyon istasyonları ancak devlet eliyle kurulur ve idareleri tarafsız bir kamu tüzel kişiliği halinde düzenlenir."²³⁵

²³⁴ Özden Çankaya, a.g.e., s. 37

²³⁵ a.g.e., s. 40

Yapılan anayasada hazırlanan kanun uyarınca, Türk Devleti'nin varlık ve bağımsızlığı ile ülkenin ve milletin bölünmez bütünlüğünü koruyucu anayasanın 2. maddesindeki cumhuriyetin temel ilkelerini uygulayıcı tarzda yayın yapılması uygun görülmektedir. Böylelikle çerçevesi çok iyi belirlenmiş, milletin bağımsızlığı, dirliği ve birliğini bozucu her türlü yayın kabul edilemez olup hazırlanan maddeler uyarınca belirtilmiştir. Aynı şekilde birlik, beraberlik duygusunu arttıran (biz bilinci/aidiyet duygusu) bütünleşmeye yönelik programlarda teşvik ve tercih edilmişlerdir.

Yasal zeminden çok ayrı tutamayacağımız içerik konusu, yönetim, iktidarın el değiştirmesi, darbeler, muhalefet baskısı ve egemen güçleri kullanma gibi farklı durumlar yayınların içerik ve mesajlarında değişmelere neden olabilmektedir. Nitekim 1983'te çıkarılan ancak, 1984'te yürürlüğe giren 2954 sayılı yasa, Türkiye'deki tüm radyo ve televizyon yayınları ile ilgili düzenlemeleri gündeme taşımaya ve bu iletişim araçlarının yayın sonrası denetimlerini yapmak üzere TRT dışında, Radyo Televizyon Yüksek Kurulu (RTÜK) gibi bir oluşumun varlığına izin vermiştir. Böylelikle iktidarın görüşleri doğrultusunda hazırlanan yayınlar önce, Anayasada belirlenen temel değişmez ilkeler göz önünde tutularak inceleniyordu.

TRT'nin hazırladığı yayın planları dikkate alındığında 1975 yayın programında, "kitlesel kültür ve sanatın gelişmesine yardımcı olmak", demokrasi kavramının ulusça benimsenmesine çalışmak", "kadın haklarının anlamını belirtmek ve kadınların toplumsal gelişmesine hizmet etmek"²³⁶ gibi kavramlar bulunurken sonraki yıllarda hazırlanan yayın alanlarında üstte saydıklarımızın aksine, "Milli güvenlik ve genel ahlakın gereklerini ve milli gelenekleri göz önünde tutmak, Türk milliyetçiliği şuurunu geliştirmek (eğitim yayınlarında) ve milli ahlak kaidelerinin her alanda hakim olması"²³⁷ gibi kavramlar yer almaktadır. Yine aynı yıla ait yayın planında "dikkati kendi kültürümüz üzerine çekerek, gerçek anlamda İslamiyetin ve müslüman olmanın milletin gelişmesi açısından önemli olduğu vurgulanmıştır. Yapılan kültür programları içinde (hem radyo hem televizyon) ulusal kültüre sahip çıkılması şüphesiz yapılması gereken bir yayıncılık anlayışıdır. Ancak bu anlayış yabancı kültürlerin etkisine girip

²³⁶ -----TRT 1975 Yayın Programı, Genel Mtd. Prog. Yard. Yay. No: 1, Basılı Yayınlar ve Kitaplık Md. Yayınları., No: 65, Ankara, 1975, s.11

²³⁷ -----TRT 1981 Yılı Genel Yayın Planı, TRT Basılı Yay. Mtd. Yayınları, No: 128, Ankara, 1981, s.21-24

yozlaşmadan ama evrensel olandan da habersiz kalmadan bilinçlenme örgüsü içinde gelişmelidir. Zira o yıllardaki hükümetlerin siyasal görüş ve inançları yayın planlarına ve programlarına da çok rahat bir şekilde rastlanmaktadır.

1980 İhtilali öncesi dönemde, 1976 yılında TRT Televizyonu'nda Din ve Ahlak Programlarının yayın içeriği ve süresi de genişletilmiştir. 1975 yılında Ramazan Programları ile başlayan din yayınları; 1976'da "İftar Programları" ve "Perşembe Sohbeti" ile arttırılmıştır. Bu tarihe değin yalnızca Ramazan ayında yapılan programlar, bu tarihten sonra her hafta yayınlanmaya başladı. İslam dininin belli günlerinde büyük ve ünlü camilerden naklen mevlid yayını yapmak gelenekselleşti.²³⁸ Dini programların yapımı ve içeriğindeki bu zenginleşme farklı konularda da aynı uygulamaları gündeme getirmiştir. Aynı yıl, Özden Çankaya'nın da ifade ettiği gibi, "Sağda ve solda vuruşanları", "Komünizm ve Faşizm" gibi siyasal içerikli programların kurum dışından gazetecilere yaptırılmalarıydı. Yine aynı yıllarda, özel günler, haftalar, bayramlar ve kurtuluş günleri haberlerin içindeki formattan hariç özel programlarla da anılmaktaydı. Her yıl günü geldiğinde yeniden işlenen konular, bu konuda bir geleneğin oluşmasını sağlamış fakat televizyon yayıncılığını ve TRT tekeline statik bir anlayışa doğru sürüklemiştir. Dönemin siyasal, kültürel ve ekonomik zeminine ilişkin hazırlanan programlar günceli yakalama adına ciddi gelişmelerdir. 80'li yılların başında (1981'de) ülkede şiddet ve anarşi ortamının belirmesi üzerine özel programlar hazırlanma yoluna gidilmiştir. Bu tür programlarla da 'milliyetçilik' duyguları pekiştirilmekte, 'biz bir bütünüz' anlayışı devlet söylemi olarak yerleştirilmeye çalışılmaktadır.

İçerik açısından zengin türlerin ortaya çıkmasının ardından, "tek kanallı televizyonun yayın kalitesinin, yayın süresinin ve program içeriklerinin yeterli olamayacağı vurgulanarak tüm bunlara çözüm olarak ikinci kanal gösterilmiştir. Böylece, TRT'nin eğitim işlevini yerine getirebilmesi için alternatif bir kanal olarak ikinci kanalın gerekliliği kamuoyuna duyurulmaya başlanmıştır."²³⁹ TRT' nin 2.kanalı daha çok bilgilendirme/eğitme amacını taşıyan eğitici bir kanal olma misyonuyla kurulmuştur.

²³⁸ Özden Çankaya, a.g.e., s. 57

²³⁹ Özden Çankaya, *Türk Televizyonunun Program Yapısı*, Mozaik Basımevi, İstanbul, 1990, s.65

1984 yılında siyah-beyaz dönemden renkli yayıncılığa geçildikten yaklaşık 2 yıl sonra, “5. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda alınan kanunun uygulamaya geçmesiyle 6 Ekim 1986 tarihinde daha çok haber ve kültür kanalı amaçlı olarak TV 2 yayına girmiştir.²⁴⁰ Özel ilgi alanlarına sahip kişilere yönelik programların ağırlıkta olması amaçlanan TV 2’nin yayın amacı, şu şekilde belirlenmişti: “Kültürel gelişmemizin sosyal ve ekonomik değişmelere ayak uydurmasını sağlamak, milli kültür değerlerimizi geliştirmek ve seyirci kitlelerine benimsetmek; çeşitli yaş, meslek, eğitim ve kültür seviyelerini yükseltmek; müzik, eğlence ve haber ihtiyaçlarını karşılamaktır...”²⁴¹ Yukarıda da ifade edildiği gibi TV 2, diğer tüm işlevlerinden öte; kültür ve sanat odaklı eğitici bir kanal olma amacıyla kurulmuştur.

Kültür kanalı olarak da isimlendirilen TRT kurumunun ikinci televizyon kanalı kültür-sanat ağırlıklı yayın içeriği ile izleyicilere gerçek anlamda bir alternatif konumundaydı. Özellikle “Ve Sinema”, ”Sinema ve Edebiyat”, “İki Film Birden”, “Çarşamba Sineması” programları sinemaseverlere seslenen özel amaçlı programlardı. TRT 2’de yayınlanan tarih programları “Cumhuriyetin temel niteliklerini vurgulayan, bu değerlerin topluma kazandırılmasına emeği geçenleri tanıtmayı amaçlayan “Cumhuriyet”e kanat gerenler” gibi çağdaş yapımlar bulunmaktadır.²⁴² TRT 2 ardından önemli bir misyona mekan sahipliği yaparak devletin, sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan geri kalmış Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki bazı illeri kapsayan bölgesel bir televizyon kanalı açması düşüncesini gündeme taşımıştır. Yöre halkının özellikle geçim kaynaklarıyla ilgili olarak çiftçilik, endüstriyel ve tarımsal çalışmalar yayınlar temel niteliklerini oluşturmaktaydı. Yayınların ağırlık noktasını ise tarımda verimin arttırılmasına yönelik eğitsel bilgiler oluşturmaktaydı. TRT açısından önemli bir süreç olan GAP TV, devletin yatırımlarını, geleceğini düşünerek yeni bir devlet organı olan TRT ile gerçekleştirmiş olması bakımından da önem taşımaktadır. Ardından TRT 3 Gençlik ve Spor, TRT 4 Eğitim ve Yurtdışındaki Türkler için yayın yapan TRT Int, daha sonra da Orta Asya’daki Türk Cumhuriyetleri’ne seslenen TRT Avrasya

²⁴⁰ Aysel Aziz, *Türkiye’de Tv Yayıncılığının 30 Yılı*, TRT Eğitim dairesi Başkanlığı, Ankara, 1999, s.74

²⁴¹ -----TRT 1991 Genel Yayın Planı, TRT Yayın Planlama Koordinasyon ve Değerlendirme Dairesi Başkanlığı, Yayın no: 10, Basım ve Yayın MÜd. Yayınları, Yayın no: 22, s.28

²⁴² Özden Çankaya, *Dünden Bugüne Radyo, Televizyon*, s.115-116

yayına girmiştir. TRT Int ve TRT Avrasya, uluslararası platformda 'Türk Kimliği' ile yayın yaptığı ve farklı bir misyon üstlendiği için diğerlerinden ayrı bir yerde durmaktadır. Kullanılan dilin 'Türkçe' olması da önem ve özelliği bir kat daha arttırmaktadır. Siyasal, ekonomik ve kültürel zeminle paralel bir seyirde açıklamaya çalıştığımız televizyon serüveni şüphesiz ki, daha ayrıntılı incelenebilecek daha farklı sonuçlar çıkarılabilecek bir yapıdadır.

Dünyada yaşanan ve tüm dünya ülkelerine etkisel anlamda yayılan olaylar, etkileşimin önemli olduğu toplumsal ve siyasal yaklaşımlar gündeme getirmiştir. Savaş sonrası ülkeler, bozulan toplumsal ve ekonomik düzenlerini yeniden kurgulama telaşına girmişlerdir. Bireyler farklı istemler ve söylemlerle devletleri tümenden değişime zorlamaktadır. Örneğin sosyal devletten öte seslerini duyurabilecekleri demokratik anlayışa sahip devlet istenmektedir artık. Çevre hareketleri, demokratik katılım, nükleer karşıtı eylemler, feminizm, sivil toplum, barış özlemi yeni söylemlerin odaklandığı kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Devletin ekonomik anlamda küçülmesi bireyleri özgürlüğü daha çok yaklaştıracak, daha özgür düşünen beyinler de ekonomiyi girdi anlamında daha da büyüteceklerdir. İşte böylesi bir süreçte geleneksel yapılanmanın tam karşısına özgür düşünen, bireysel karar alma ve verme yetisi, kültürel anlamda çoğulculuk, yönetimin merkezci olmaması ve yönetilenlerin yönetenlere ulaşabilmesi gibi sorunlar çıkmaktadır. Özellikle Avrupa'da ekonomik büyüme ile birlikte büyümek isteyen ve daha fazla tüketen genç bir kuşak meydana çıkmıştır. Bu kuşak devlet söylemli ve resmi kimlikli radyo ve televizyon kuruluşlarına da öfke duyarak alternatif arayışına girerek bu konudaki özlemini gidermek istemektedir. Şimdilerde ülkemiz de dahil olmak üzere farklı beğenilere hitap eden ve TRT'ye alternatif olabilecek birçok radyo-tv bulunmaktadır. Bu kurumların ortaya çıkış sebebi özelde kamusal yayın yapan kurumlar olsa da, genelde devlet yapısındaki değişime duyulan özlem, ekonomik refaha ulaşma isteği ve kaçınılmaz dünya düzenini yakalama isteği yatmaktadır. Hal böyle olunca da ülkelerin iletişim politikaları sarsılmakta ve bu alanda tümenden bir düzen sağlanamamaktadır.

B- GÜNÜMÜZDE ULUSAL KİMLİĞİN OLUŞUMUNDA KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ ROLÜ

Tarihsel gelişme içinde basının ulusal kimliğin oluşturulmasındaki rolü, çok büyük önem taşımaktadır. Zira, basın o dönemde büyük ve önemli bir misyon sahibidir. Basın yoluyla yapılan mücadele (fikirsal savaşım), en az cephedeki askeri mücadele kadar önem taşımaktaydı. Çünkü verilen iletileri karşılayan kitle, savaşın getirdiği psikoloji ile bütünleşerek bir çözüm yolu aramaktaydı. Yayıncılığın ulusal kimlik oluşturmadaki rolü, aynı paralelde seyreden Türk Ulusal Kurtuluş Hareketi içinde geçerli olmaktadır. Matbaanın ülkeye gelmesi ve Latin harflerine geçilmesi ile ulusallık alanında önemli bir atılım sağlanmıştır. “Önce şiir ve roman gibi edebi eserlerde Türk kimliğine vurgu yapılmış, daha sonra gazete ve dergiler ulusal bilincin oluşturulmasında önemli tartışma alanları haline gelmişlerdir. Türk aydınları yaşadıkları baskılara rağmen, Osmanlı’dan itibaren özgürlükçü fikirlerin yayılmasında yayıncılıktan yararlanmış, milli mücadele yıllarında da, aynı araç kullanılmıştır.”²⁴³

Milli mücadele yıllarında, milli hareketin başarıya ulaşmasında önemli bir görev üstlenen basın, geçen zamanla birlikte bu tarihi görev ve üstlendiği misyondan çok şeyler kaybetmeye başlamıştır. O yıllarda, tek bir amaca, ulusal bütünlüğe ve ulusal savaşı kazanmaya kanalize olmuş yayıncılık, şimdilerde yanlı ve nesnel tutumuyla ‘biz’ ve ‘onlar’ kutuplaşmasını doğurmuşlardır. Atatürk’ün Latin harflerini benimsemesinin ardından, yayıncılık; bu ve benzeri yenileşme hareketlerinin getirdiği kimlik anlayışı ve yeni yaşam tarzını halka benimsetmekte aracı olarak görev yapmaktadır. Ancak şimdilerde, belirli sermaye gruplarının sahipliğinde çıkarak, belirli görüş ve siyasalara yaslanan basın, tarihteki ayrıcalığından ve özgünlüğünden yoksun bulunmaktadır. Basın sektörünün son yıllarda ciddi açmazlar içine girdiği yadsınamaz bir gerçektir. Asli görevleri dışında, daha çok tüketme ve daha fazla eğlenme gibi söylemleri sürekli pompalayan yayıncılık, ayna tuttuğu kültürleri, fikirleri, yaşayışları geniş kitlelere çok rahat bir şekilde empoze edebilmektedir. Böylelikle, içinden çıktığı topluma yabancılaşmakta, toplumu oluşturan bireyler üzerinde de, çözücü etkide bulunmaktadır. Ulusal söylemlerle post-modern söylemlerin yer değiştirdiği fikirsal zeminde yayıncılık, küresel-yerel paradoksunda seçimini çok zaman gelişimini bağladığı teknolojilerden

²⁴³ Emel Baştürk Akça, a.g.m., s.136

dolayı ulusallıktan kaçınmak yönünde yapmaktadır. Ancak kayda değer, sivri ve ani değişmelerde bütünleştirici görevine soyunan yayıncılık, finansal açıdan bağlı olduğu şirket, kişi, cemaat ya da grubun her durumda savunuculuğuna soyunması sonucunda da, objektifliğinden ve haber değeri kavramından şüphe edilir hale gelmiştir. Aidiyet erki anlamında tekelleşmenin doğurduğu tiraj kaybı, tirajın can simidi promosyonları gündeme getirmiş, bu da etik açısından çok doğru bulunmamıştır ve kısacası basın (yayıncılığın), varoluş sebebinden çok uzaklara itildiği vurgulanmıştır.

Günümüzün basın kuruluşları yazık ki, çok zaman ulusallıktan uzak, sermaye sahiplerine ya da patronlara ilişkin olumsuz yargılara karşı, küçük kamuoyları oluşturarak, sivil yargı kurumlarına dönüşmektedirler. Günü kurtarma ve daha çok kazanma mantığıyla yapılan yayıncılık, kurumun ve aracın toplumda varolan güvenini önemli ölçüde zedelemektedir. Sahte ve ticari kaygılarla oluşturulmuş gündemlerle asıl gündemler verilmemesi sonucunda kitleler uyutulma yoluna gidilecektir. Bireylerin objektif ve anında haber alma özgürlüğüne indirilen bu darbe, son ekonomik krizle (2001) ilişkili olarak basında çok sayıda gazetecinin işten çıkarılmaları, gündeme gelmiştir.

Dünyada medya alanında meydana gelen gelişmelere –batıyı model olarak seçtiği için- ilgisiz kalamayan ülkemiz, kitle iletişim araçlarının yurda ilk girmesinden bu yana oldukça önemli bir yol katetmiştir. Öncelikle belirli bir çerçevede, önceden konulmuş kurallar dahilinde üstten dayatmacı yayın yapan TRT kamu hizmeti yayıncılığı anlayışı kırılmıştır.

Zamanın önemli devlet adamlarından birinin, oğluna özel bir televizyon kanalı açmasıyla serbest sermaye sahipleri, teker teker yayın dünyasındaki yerlerini aldılar. İşitsel anlamda TRT radyolarına alternatif yüzlerce radyo kanalı, nam-ı diğer FM türedi. Piyasada daha büyük oynamak, daha çok kazanmak isteyen yatırımcılarsa görsel alanda –nihai noktasında paranın odaklandığı- amansız bir yarışın içine dahil oldular.

Radyolar, asıl işlevlerinden çok önce yalnız eğlendirme gayesiyle ortaya çıktıkları için, kimilerince eski günlerdeki gibi tekrar ‘müzik kutusu’ olarak nitelendirilmeye başlamıştır. Özel televizyon kuruluşlarında da, yayın saatleri kültürel-egitici programlar dışında müzik programları ile doldurulmaya çalışılmıştır. Frekans tahsisi, RTÜK ve Telif Hakları Yasası’nda boşlukların bulunması, bu alanda tam bir karmaşa ortamı

doğurmuştur. Neyin doğru, neyin yanlış olduğuna dair bir modelin olmaması sorunu, çözümü deneyerek bulmada görmüştür. Ayrıca bu kuruluşlarda mesleki formasyonu almış olanların tercih sebebi olmaması dolayısıyla, sektöre ilgi duyan hemen herkes çalışmak üzere alınmış bu da hem etik, hem de nitelik açısından seviyeyi oldukça düşürmüştür. Özel radyolar; içerikleri, verdikleri mesajlar, sunumları ve program adlarıyla öteden beri yerleşmiş TRT yayın anlayışının dışında farklı bir yayıncılık gündeme getirmişlerdir. Arka planda sunulan dünyanın çok popülerize edilmesi, “öteki”ne özendirilmesi ve gelenekselleşmiş değerleri, siyasal erkin denetimiyle sunan TRT’ye bir tepki olarak radyolar, oldukça geniş bir kitleye ulaşabilmiştir. Özden Çankaya’nın da ifade ettiği gibi, okuma-yazma alışkanlığının düşük olduğu bir toplumda kitle iletişim araçlarını salt eğlence amaçlı kullanmak kamu yararı kavramıyla da bağdaşmamaktadır.²⁴⁴ Zira kitle iletişim araçlarının ilk ve en önemli işlevi eğlendirme değildir. Ancak söz konusu araca, bu gözle bakıp değerlendirenler de çoğunluktadır.

Özel radyolar, kamuoyu oluşturmak ve bilgilendirmekten ziyade, dinlenirliğini arttırmak amacıyla yayın yaptıklarından hemen hepsinin içeriği, sunumları, dilleri ve kullandıkları müzikler birbirlerine benzemektedir. Bu anlamda radyolar, ‘özgünlüğü’ henüz yakalayabilmiş değillerdir. Haber verme işlevi de, genellikle yazılı basından, köşe yazarlarından ve yorumlardan okuyarak yerine getirilmektedir. Kullandıkları dil ve kendilerini ifade ediş tarzları ile, dinleyicileri adeta farklı bir dünyaya (ötekine), dahil olmaya çağırırlar. Böylesine ticari bir (öteki) ortam içinde çok zaman, ulusal değerler ihmal edilmektedir. Ulusal konular, basit ve önemsizmişçesine geçiştirilmektedir. Genel olarak baktığımızda, TRT’ye alternatif olarak çıkmış olsalar dahi, TRT’nin standartlarını, nitelikli yayıncılığını ve dili kullanmadaki becerisini yakalayamamıştır.

Duygusal bağlanma ve kimlik edinme işlevi açısından akrabalığın daha gelişkin bir biçimi olarak, Ortaçağda somut bir bölgeye bağlı toplulukların oluştuğu; ama giderek pazarların oluşumu, ticaretin yoğunlaşması, savaşlar ve devletin kapsamının yavaş ama ilerici bir tarzda büyümesi aracılığı ile, kendini dışarıda kalan gruplardan farklılaştıran

²⁴⁴ Özden Çankaya, “Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Radyonun İşlevi”, *Yeni Türkiye Dergisi Medya Özel sayısı*, Cilt:2, Ankara, 1996, s.1034

bir topluluk oluşturma bilincinin yani ulusların ortaya çıktığı görülmektedir.²⁴⁵ Ulusal bilincin oluşumunda medyanın işlevi şu şekilde ifade edilmektedir: nakledilen özel mesajların içeriğine bakmaksızın, ulusçuluğun çekirdek fikrini otomatik olarak doğrudan iletişim araçlarının kendileri, yani soyut, merkezi, standartlaşmış ve bir kişiden kitleye iletişimin yaygınlığıdır; en önemli ve kalıcı mesaj nakledilenlerin dilinin ve üslubunun önemli olduğudur, ancak bunların ya da bu anlayışa sahip olanların ahlaki ve ekonomik topluluğa kabul edildiği ve buna sahip olmayanların dışarıda bırakıldığıdır.²⁴⁶ Yani iletişim araçlarının sadece varlığının bile ulus bilincinin oluşmasında önemli rol oynadığı söylenmektedir. Ancak bu yaklaşım da, medyanın toplumun yapılanmasında temel bir rol üstlenmesi gibi bir sakıncayı içerebilmektedir. Diğer yandan enformasyonun çokluğu karşısında medyanın, dünyada olan herşeye eşit bir ilgi gösteremediği ve bir seçme işleminin zorunluluk olduğu, dolayısıyla konuların hiyerarşisi ve olayların sunuluş zamanlamalarının düzenlenmek durumunda olduğu, ABD’de yapılan bir kamuoyu araştırmasında, bir sorunun dergilerin kapaklarında yer alması ile kamuoyunun bu soruna önem vermesi arasında çok net bir ilişki belirlendi.²⁴⁷ ABD’nin karşı karşıya olduğu en önemli sorunlar nelerdir? Sorusuna yanıtların, medyanın bakış açısını çok net bir biçimde yansıttığının görüldüğü²⁴⁸ belirtilmektedir. Bu anlamda çoğulcu iletişim düzenlerinde de medyanın türdeşleştirme etkisi söz konusu olduğu ifade edilebilir. Bir başka ifade ile medyanın toplumsal değişimlerde önemli işlevler üstlenebilmesine karşın, değişimleri belirleyici bir unsur oluşturmadığı belirtilmelidir.²⁴⁹ Yapılan araştırmanın da çok açık bir şekilde ortaya koyduğu gibi, tutumlar ve tavırlar medyanın gücü dolayısıyla medya paralelinde şekillenebilmektedir. Bu yanlı ve bağımlı düşünme, bireysellikten çıkan kitleleri aynı düşünen geniş kalabalıklara dönüştürmektedir. Zaten ulus tanımının içinde de var olan türdeş insanlar topluluğu düşüncesi böylelikle kendini ifade etmiş olmaktadır.

²⁴⁵ Montserrat Guibernau’dan aktaran: Serdar Kaypakoğlu, *Kimlik Sorunları ve İletişim*, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s.75

²⁴⁶ Ernest Gellner’den aktaran: Serdar Kaypakoğlu, a.g.e., s.75-76

²⁴⁷ a.g.e., s.76

²⁴⁸ Judith Lazar’dan aktaran: Serdar Kaypakoğlu, a.g.e., s.76

²⁴⁹ a.g.e., s.76

III- KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ ULUSAL KİMLİĞİ DEĞİŞTİRME ETKİSİ

Dünyada inanılmaz bir hızla gelişen teknolojik destekle ilerleyen kitle iletişim araçları ve onların güçlü etkilerinden faydalanmak isteyenler, bu gelişmelere kayıtsız kalamamaktadırlar. Ekonomik anlamda sıkıntılı ve zorlu geçen bu sürece devlet tekilindeki kamu yayıncılığı yapan kurumlar geç dahil olmakta, serbest sermaye sahiplerinin birbiri ardına açtıkları tecimsel yayın kurumları ise, hem devlet tekeli kırmakta, hem de teknolojinin de desteğiyle farklı söylemlerle geniş kitlelere ulaşabilmektedirler. Özel yayın kurumlarının halkı bilgilendirmek, eğitmek gibi (kia'nın temel işlevlerinden) kaygıları bulunmamaktadır. Dolayısıyla da ulusallık-ulusal kimlik adına taşıdığı sorumluluk da son derece iğreti durmaktadır. Daha fazla kazanmak, daha çok reklam almak gayesiyle yayın ilkeleri, kurumların işlevsellikleri vs. hep gözardı edilmektedir. Desteksiz sığ söylemler, izleyenleri farklı beklentilere sürükleme, daha çok tüketmeyi teşvik etme, düşünsel anlamda zorlamaksızın 'uyuşturucu' etkisi yaratan programlara maruz bırakma ve olmayacak durumlar üzerine kamuoyu oluşturma gibi özelliklere sahip özel yayın kuruluşları çok zaman kendi 'öteki' konumunu unutarak, ötekilerle izlerkitlesi arasında gönüllü elçilik yapmaktadır.

Ulus devletleşme sürecinin aracı olan 'ulusal kimlik' oluşumu, modern çağın ürünüdür. Daha doğru bir ifadeyle bu süreçte, devletin kimliği ile devleti oluşturan yurttaşların varsayımsal kimliği örtüşmüştür.²⁵⁰ Suavi Aydın'ın da ifade ettiği gibi, devletler kendilerini hep türdeş bireylerinin oluşturduğu 'ortak bir kimlik' ile tanımlama gayreti içerisinde olmuşlardır. Anderson'a göre, ulus imgesini ortaya çıkaran, özel bir kapitalist gelişme biçimidir. Matbaa kapitalizmi, Deutsch'un da belirttiği dillerin bütünleşmesini, ortak kültür kodlarının oluşmasını ve seçkinlerin bütünleşmesini mümkün hale getirmiştir. Böylelikle ilk kitle iletişim araçlarından biri olan matbaanın gelişi ve faal olarak çalışmasıyla birlikte önceleri belirli bir zümrenin elinde ve tekilinde olan "bilgi" geniş halk kitleleriyle tanışmış oldu. Ve basılan eserler önce seçkinlere, sonra da geniş halk kitlelerine ulaşarak, kurulan iletişimin de yardımıyla "içeride ve

²⁵⁰ Suavi Aydın, *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği*, Öteki Yayınevi, 2.basım, Ankara, 1999, s.22

dışarıda ortak tanımlarla sınırları belirlenmiş ve tanınmış bir sahaya yerleştirilmiş yeni bir ‘muhayyel cemaati’ yani ‘ulus’u yaratmış oldu.”²⁵¹ Bu bağlamda matbaanın işlevselliğiyle başlayan süreç, diğer alanlarda da gelişme ve ilerlemede etkili olmuştur. Anderson’a göre, toprak bütünlüğü olan (territorial), bir devlet içinde seyahat eden uyruklar, bu olanak sayesinde tanıdıkları kültürdaşları (ve tabii toprak parçası) ile özdeşleşmişler; böylece oluşan ortak tecrübe ve birleştirici devlet dili, kendilerini ‘ötekiler’den ayrı bir cemaat olarak ‘tahayyül etmeleri’ne yol açmıştır.²⁵² Ortak değerler etrafında buluşma, ‘biz’ bilincinin doğup- büyümesi ve pekişmesinde oldukça önemlidir. Zira sahip olunan ortak değerle ‘öteki’nin sınırları da sergilenmektedir. Tüm bunların yanında Charles Tilly’nin de ifade ettiği gibi feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde ulus-devletlerin batı tarihindeki ağırlığı nedeniyle kategorik olarak bu gelişmenin ürünü olan sosyologlar, bu ulus-devletlerin beslediği birtakım yanılısamalarla maluldür; buna göre, devletin kapladığı alan kaynaşmış-bütünleşmiş bir toplumla özdeşleştirilir; bu tekil birim yüzyıllardır süregelen ve homojen bir tarihe sahip varsayılr; tarihsel kategorilendirmeler ve araştırma alanları bu tekil birimin çerçevesi içinde düşünülür.²⁵³ Böyle bir değişkenliği potansiyel olarak bağrında taşıyan ‘ulusal kimlik’ ve ona uygun tarih, ‘ulus’un mensuplarına kim olduklarını bilebilecekleri ve müştereken paylaşıldığı varsayılan ‘benzersiz’ bir kültür tasarımı sunar. Bu kültüre uygun bir kimliğin inşası modern çağın en önemli olgularından biri olmuştur. Uygun kimliğin inşası, bir tür “gelenekler yaratma çabasıyla” yahut ‘kitlelerin uluslaştırılması’ ile , buna uygun mitosların ‘yazılmasıyla’ ve bu sayılanlar konusunda ‘ulusal mutabakat’ın zorlanmasıyla tecelli etmektedir. Bu benzersiz kültür tasarımı, özünde bir değişmezlik yahut istikrar vurgusu da taşımaktadır. Buna göre 20. yüzyılın ilk yarısında egemen olan görüş, etnik ve ulusal toplulukların içsel bir homojenlik taşıdığı, tarihsel olarak süreklilik arz ettiği ve nesnel olarak kültürleri, dilleri ve ırksal farklılıklarıyla tanımlanmalarıdır.²⁵⁴

İnsanların içsel olarak bağlandıkları, özdeşim kurdukları kimlik çerçeveleri, genellikle dil, din, etnik köken, meslek, köylü ya da kentli olmak, sınıf konumu gibi

²⁵¹ a.g.e., s.33

²⁵² Benedict Anderson’dan aktaran: Suavi Aydın, a.g.e., s.33

²⁵³ Aktaran Suavi Aydın, a.g.e., s.42-43

²⁵⁴ a.g.e., s.43

toplumsal-kültürel kategorilere dayanmaktadır. Suavi Aydın'ın da ifade ettiği gibi, kategorik olarak insanın, en üst düzeyde tutunum ilişkisi içinde olduğu toplumsal gerçeklik, din ya da milliyeti/memleketi belirleyen (dil, etnik köken ve toprak gibi) öğeler olmaktadır. Bizim gibi tarım toplumundan gelen devletlerde ise, aidiyet olarak köylü olma/Türk olma ya da müslüman olma gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır. Çünkü köylü olmak, tarihin en dirençli yaşam tarzlarından birisi, aynı zamanda da güçlü bir kimlik unsurudur. Türk olmak, ötekine (Yunan-Amerikan-İngiliz...) karşı kendini farklı ifade etmenin bir anlamda dünya yurttaşlığını kabul etmemenin ikinci yoludur. İnanılan tek tanrı inancının ifadesinde de müslüman olmak kimliği kullanılmaktadır.

Böyle bir anlayışın öne çıkması, bütün milliyetçi akımları ilk önce köylü-halk-millet özdeşliği aramaya ve kurmaya yöneltmiştir. Bu özdeşliğin kurulmasıyla “hem köylüde, (ulusunu bozulmamış -saf ögesinde) saklı olduğuna inanılan ‘ulusal kültür’ü ortaya çıkartmak hem de bu ‘ulusal kültür’ün derlenmesiyle ortaya çıkan egemenler elinde dönüştürülmüş bir geridönüt (feedback) olarak, ‘ulus modeli’ni halka (yani yeniden köylüye) geri götürmek mümkün olacaktır.”²⁵⁵

Suavi Aydın'ın da yukarıda ifade ettiği gibi ulusal kimlik, milliyetçiliklerin tanımladığı bir kimlik biçimidir. Ve ulus-devlet formunun yurttaşından istediği kimlik özdeşimini ve bilincini içerir. “Ulusallık ve ulus-devlet formasyonu, Gellner'in sanayileşmeyle, Smith'in modernleşmeyle ve Anderson'un yaygın kapitalizmiyle eşleştirdiği bu üçüncü evrenin özgül koşullarının ürünüdür.”²⁵⁶ Farklı yapılanmalarla ifade edilen ulusallık ve ulus devlet kavramları çoğulcu bakış açısına dayanarak incelendiğinde rahatlıkla farklı tutumlar ortaya çıkmaktadır. Zira bu kavramlar nedensel ve etkisel anlamda önemlidirler ve yalnız başlarına ifade olamazlar.

Model olarak seçilen Batıdan ithal edilen programlar, içerikler, sunumlar, müzikler vs. kitle iletişim araçlarını dahil olduğu kültürel yapılanmaya yabancılaştırmakta ayrıca izlerkitleye bağlı bulunduğu coğrafyayı anlatma sorumluluğundan uzaklaştırmakta ve/veya çok zaman çekip almaktadır. Böylesi bir süreç bireylerde Batının model olarak seçilmesi fikrinin ne kadar doğru olduğunu ortaya çıkarmakta, sonrasında geçmişle

²⁵⁵ Suavi Aydın, a.g.e., s.48

²⁵⁶ a.g.e., s.52

kopuk, geleceğinde belirsiz çoğunluğun oluşturduğu bir yeni 'popüler kitle' oluşmaktadır.

A- KİTLE İLETİŞİMİ, KÜLTÜR VE DEĞİŞİM

Kültüre ait değişmeler, toplumların değişip gelişmesinde etkili bir faktör olmaktadır. Zira medeniyetler, kültürler kadar eskidirler. Böylesi geçmişten gelen köklü birlikteliği paylaşan kültür ve toplum bünyelerindeki değişmeleri de rahatlıkla birbirlerine iletmektedirler. Kültürel seviyenin yükselmesi, toplumun ilerlemesini hızlandıran, motive eden bir güç kaynağı olur iken, toplumsal standartların artması, kültürü daha geniş sahalarda artarak etkili olmaya zorlamaktadır.

Benedict Anderson'un matbaa kapitalizmi diye nitelendirdiği matbaanın toplumların hayatına girmesinin kültürel alanda taşıdığı önem, çiçek aşısının sağlık için, vapurun denizcilikte ve ulaşım için taşıdığı önemi anımsatmaktadır. Matbaa ile başlayan kültürel kalkınma süreci, en son kitle iletişim araçları ve bilgisayarlarla da, kültürün en rahat/yakın ve en fazla kişiye iletilmesi kolaylığını gündeme getirmiştir.

Tarihsel döneme baktığımızda, birçok devlet, kavim, topluluk yok olup gitmişler ancak, kültür ve uygarlıklar hala sürekliliklerini korumaktadırlar. Ancak bu sürekliliğin bir de bedeli vardır: 'değişim'. Bozkurt Güvenç'in de ifade ettiği gibi: değişmeyenler, yok olmaya mahkumdurlar. Çoğunluğun zannettiği gibi değişme ve süreklilik her ne kadar karşıt kavramlar olarak algılandıkça da, birbirlerine paralel seyreden iki kavramdırlar. Güvenç, bu konuda şöyle demektedir: "Hızlı ya da yavaş değişme hemen daima sürekli olduğu gibi, süreklilik değişmeye engel değildir. Hatta bir adım daha ileri atarak 'süreklilik' adı verilen olgunun (kesintisizliğin) ancak, değişim yoluyla ya da süreciyle gerçekleştiği savunulabilir. Çünkü, sürekli değişen çevre koşulları altında değişmeyen, değişmelere ayak uyduramayanlar elenir."²⁵⁷ Güvenç' in ifadelerinde değişimin bir gerçek olduğu ve hayatın her alanında varolan değişime ayak uydurmanın gerekliliği vurgulanmaktadır.

²⁵⁷ Bozkurt Güvenç, *Kültürün ABC'si*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s.25

Değişimlerin yenilikleri, yeniliklerinse dünyanın siyasi, ekonomik ve kültürel coğrafyasını yeniden şekillendirdiği bir dünyada yaşamaktayız. Yaşamın kendisi de, içsel olarak bu değişimi vurgulamaktadır. Dolayısıyla değişime direnmek, sürekliliği savunmak, bir süre sonra yok olmak, silinmek, kurumsal anlamda güçsüzleşip ayakta duramaz hale gelmek demektir.

Değişim, kültürel göstergelerde aktif birer unsur olarak, yine aktif bir şekilde kitlelere ulaştırma işi kitle iletişim araçları tarafından yapılarak, geniş çapta bir değişim söz konusu olabilmektedir. Artık kitle iletişim araçları vasıtasıyla kültüre ve değişen yüzüne erişmek daha kolay hale gelmiştir. Gerek bireysel olarak, gerekse kitlesel halde kültüre erişme hakkı giderek daha çok insan için işlerlik kazanır hale gelmiştir. “Bu hakkı güvence altına almak, hatta bireysel özgürlük sınırlarını aşmamak kaydıyla sağlamak, bugün devletin en yüce görevlerinden biridir.”²⁵⁸ Devlet, gücü ve egemenliği elinde tutan idaresine dayanarak bireylerin kültürel hayata dahil olmasını güvence altına almaktadır. Karşılıklı olarak birey de bu konuda istekli olmalı ve talep etmelidir.

Günümüzde modern kültür, değişme ve büyümenin damgasını vurduğu bir tablo çizmektedir. Bu tabloda seyreden olumsuzluklar ve bunların önlenmesi bireye düşmektedir. Bilim ve teknoloji dünyası bugün, kültürle ayrılmaz bir bütün oluşturmuş durumdadır. Kitle iletişim araçları sayesinde kitlelere ulaştırılan iletiler ve materyallerle uluslar arası düzeyde kültürel ilişkilerde hızlı bir yol alınmıştır. Dünya çapında ülkelerle girilen ilişkiler, kurulan diyaloglar sonucu kültür alışverişi gündeme gelmiş ve kültürün uluslar arası alanda seyri hızlanmıştır. Sonrası farklı kültürlerin ortak noktalarda buluşması sonucu “değişim” meydana gelmiş oldu. Kitle iletişim araçları; olimpiyatlar, festivaller, panayırılar, halk konserleri, eğlenceler, kutlamalar, spor gösterileri vb. kültürel etkinlikleri “eğitme” işlevinden sapmadan ve onu bir kenara atmadan ciddi bir şekilde yürüterek, kültürel yayılımın baş dağıtıcısı konumunda bulunmaktadır. “Kültür, yalnızca bir ulusun, bir bölgenin en göze çarpan ögesi olan halk tarafından taşınır.”²⁵⁹ Kültürün toplumsal seyri ve transferi konusunda halk, belirleyici bir rol oynamaktadır.

²⁵⁸ Louis Dolot, **Kitle Kültürü ve Bireysel Kültür**, Çev:Özlem Nudralı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.109

²⁵⁹ a.g.e., s.79

İnsan kültüründeki çeşitlilik çarpıcıdır. Kültürden kültüre farklılıklar mevcuttur. Kabul edilebilir davranış biçimleri de, Batı toplumlarının “olağan” kabul ettikleri ile buna kökten karşıt olacak davranış biçimleri her toplumca çizilen kültür çerçevesi içinde belirlenen coğrafya üzerinde ‘kabul edilebilir’ ya da ‘kabul edilmez’ denilerek sınıflandırılır. Küçük toplumlar, kültürel bakımdan tekbiçimli olma eğilimindedirler; buna karşılık sanayii toplumları kendi içlerinde çok sayıda farklı alt-kültür içerecek biçimde, kültürel bakımdan çeşitlilik gösterirler. “Çağcıl kentlerde, örneğin pek çok alt-kültür topluluğu yanyana yaşar. Bugün, merkezi Londra’nın kimi bölgelerinde, Batı Hint adalarından gelenlerin, Pakistanlıların, Hintlilerin, Çinlilerin yanyana yaşamaları gibi... Bunları hepsi kendi yaşam alan ve biçimlerine sahip olurlar.”²⁶⁰ Örnekte görülmektedir ki, mekansal anlamda yayılmanın fazla olmadığı, küçük çaplı yerleşim yerleri kendi özlerinden kopmamak adına kendi yaşam tarzları, tavırları, davranışları ve daha genel bir ifadeyle kültürlerini değiştirmeme, sahip çıkma gayreti içinde bulunmaktadır.

Kitle iletişim araçları tarafından yapılan yayınlarla kültürün taşınarak iletiildiği birey, toplumsallaşma sürecine dahil olmaktadır. Bugün, bireylerin düşünce, değer, yargı ve inançları sembol alışverişi ile oluşur. 20.yy’da bu sembol alışverişinin tümüne yakınına da, kitle iletişim araçları gerçekleştirmektedir.

Kamusal yayın hizmeti anlayışıyla yayın yapan kitle iletişim araçları, devlet söylemli, tekçil ve monolist yapılarını sürdürmektedirler. Dolayısıyla hedefte duran izlerkitlenin ulusal bağlarının kopmaması için çaba sarfedilmektedir. Anayasa’nın temel ilkelerine aykırı yayın yapmamak ve RTÜK tarafından belirlenmiş kuralları çiğnememek gibi. Öncelikli amaç, özel yayın kurumlarının ilk olarak tecimsel olmaları haricinde eğitmek , bilgilendirmek ve etkili bir kamuoyu oluşturmaktır. Ünsal Oskay, bu konudaki görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir: “Kitle iletişiminin başat kültürü diğer alt kültürlerde belirli derecelerde geçerli kılma gücünün araştırılmasını, insanın kitle iletişim sürecine katılımındaki hızlanmanın tespitini, kitle iletişiminin kültürel işlevinin sadece kitle iletişim altyapısındaki teknolojik gelişmeyle ele alınmayıp, kültürün bu alandaki yer bulma uygunluğuna değinilmesine...ve özellikle Batı toplumlarının gelişme modelini uygulamaya çalışan ülkelerde toplumsal egemenliğin

²⁶⁰ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, , Hazırlayanlar: Hüseyin Özel-Cemal Güzel, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000, s.23

kendisini kültürel düzenlemelerle donatmasının büyük önem taşıdığına vurgulanmasını²⁶¹ önermektedir.

Model seçilen Batı ve onun şablonize hali olan Batı Kültürü, sınırları aşan kitle iletişim araçları vasıtasıyla 'öteki' uluslara enjekte edilerek, Batılılaştırılmaya çalışılmaktadır. Tüm uluslarda arzu edilen modernleşme/Batılılaşma, bu ulusların en başat çabaları durumundadır. Kendi uluslarının kurtuluşunu bu yolda görenler de, kitle iletişim araçları sayesinde yayılan kitle kültürü içine çok rahat bir biçimde dahil olmaktadır. Bu da, o toprak parçasının çevrelediği alanda paylaşılan kültürün ve ulusal değer taşıyan öz değerlerin ve ulusal kimliğin dejenere olmasına yol açmaktadır. Henüz batılı anlamda modern olamamış ülkelere giren post-modern dünyanın iletişim araçları tüm değerleri alt-üst etmiş durumdadır. Köylü olduğunu ifade eden kitlelerin çoğunluğu oluşturduğu bir toplumda, denetlenemez yapısıyla kitle iletişim araçları kimlikler ve fikirler üzerinde değiştirme yetkisine sahip bulunmaktadır.

Kitle iletişim araçları, tabii olarak, dil ve kültürü, evrensellik furyasından korumak için de kullanılabilir. Bu konuyla çok bağlantılı olarak, çeşitli kültürlerin en azından kendi kültürel, siyasi ve ekonomik çıkarları doğrultusunda kamuoyu oluşturmak için medyayı etkin olarak kullanmalarına verilebilecek en somut örnekler de, ABD'de bulunuyor. ABD'deki etnik ve etkin lobiler, çalışmalarıyla, başardıklarıyla bu konuda küçük bir deney alanı doğurmuştur.²⁶² Yapılan çalışmalarla fikirler değiştirilebilmekte, farklı fikirlerin edinilmesine fırsat tanınmaktadır.

Sosyolojinin temel problemlerinden biri olan değişme, 19.yy'da yapılan sosyal araştırma ve analizler önce Avrupa'yı sonra tüm dünyayı sarsan Sanayileşme ve Fransız İhtilali'nin 2 büyük değişim dalgası olduğunu vurgulayarak; demokrasi ve insan hakları konularının bu iki büyük değişimden sonra gelişerek, yaygınlaştığını açıklamaktadırlar.

Kitle iletişim araçları vasıtasıyla kitlelere sunulan enformasyona genel olarak "kitle kültürü" denmektedir. Kitleler, toplumsal mekanda düşünsel olarak, yalnız kalmamak içgüdüleriyle hareket ettiklerinden, kitle kültürünün her türlü talebine boyun eğmektedirler. Empoze edilenler ulusal kültürle ters duruma düşmüş olsa bile, benimsenmemekten daha çok korkulmaktadır. Bu da kitle iletişim aracının gücünün ve

²⁶¹ Ünsal Oskay'dan aktaran: :Sadi Özdemir, *Medya Emperyalizmi ve Küreselleşme*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998, s.200

²⁶² Sadi Özdemir, a.g.e., s.202

etkisinin sınır tanımazlığını göstermektedir. Dolayısıyla, kitle iletişim araçlarından bireye pompalanan herşey, kitlelerin hayatını, tarzlarını ve fikirlerini derinden etkilemektedir. Nurdoğan Rigel, bu konuda şöyle demektedir: “Medya, kitle kültürü empoze ediyor. Kitle kültüründe herşey standartlaştırılıyor, klişeleşiyor. Formüller halinde basit mesaj bombardımanları yapılıyor. Okuması, dinlemesi, seyretmesi kolay mesajları çözümlenmek için düşünce mekanizmamızı devreye sokmuyoruz. Medya endüstrisi, medya patronları ve siyasi güç odakları, elele gönül birliği içinde uyuşturulan kitlelerin üzerine günlük ve uzun vadeli kararlarını demokrasinin hiçbir kuralına uymadan, uyuklayan kitlelerin uyanık önderleri olarak uyguluyorlar.”²⁶³ Ülkemizde henüz yeni yapılanmakta olan medya endüstrisi, çok zaman asıl işlevinden saparak tekdüze mesajlarla halkı uyutma yoluna gitmektedir. Tecimsel amaçların asıl işlevlerinden uzaklaşmasını gündeme getirmektedir.

Herşeyin değişmesi/değişebilmesine karşılık bu kültürün özü ve o kültürün mirasçısı ve taşıyıcısı olan ulus ya da devlet (ya da ulus-devlet)’in özü değişmemektedir. (Türkiye Cumhuriyeti ebediyete kadar yaşayacaktır- Ezelden ebede giden eşsiz Türk milleti gibi...) Bu özellik, “ulus”un ve onun kültürünün referansı olan tarih yazıcılığını mitosun özelliklerine yaklaştırır.²⁶⁴ Değişmenin, hayatın bir gerçeği olduğundan hareketle geçmişten bugüne gelen kültürün özünde bir değişim mümkün olmamaktadır. Çünkü ulus gibi kültürün de özü değişmemektedir.

B- KİTLE İLETİŞİMİ, ULUSAL KİMLİK VE DEĞİŞİM

Geniş bir coğrafyada kalabalık bir kitleye seslenen, ortak bir kimlik çerçevesinde kamuoyu oluşturan ve fikir veren, görüş bildiren kitle iletişim araçları; sahip oldukları güç ve etki alanı kadar ideolojik etkileri nedeniyle önemli bir kültürel formasyon aracı oldukları kadar meydana gelen toplumsal değişimleri yansıtan ve bu değişimler doğrultusunda toplumun dönüşümüne etkide bulunan araçlar olarak dikkat çekmektedirler.

Ulusal kimliğin oluşturulmasında büyük payı olan kitle iletişim araçları günümüzdeki küresel kapitalizmin gelişmiş ortamında ulusal kimlik üzerinde değişim

²⁶³ Nurdoğan Rigel’den aktaran: a.g.e., s.205

²⁶⁴ Suavi Aydın, a.g.e., s.43-44

yönünde etki yaratan bir işleyim ortamı içinde yer almaktadırlar. Günümüz kitle iletişimi ortamı belirli sermaye gruplarının ve küresel şirketlerin çıkarlarına hizmet eden küreselleşme olgusunun etkisi altında belirli ideolojik işlevlere hizmet etmekte ve ulusal kimlik üzerinde küreselleşme lehine değiştirici etkide bulunmaktadır. Şunu söylemek mümkündür ki, asli görevleri dışında, daha çok tüketme ve daha fazla eğlence gibi amaçların daha fazla peşine düşmüş olan kitle iletişim araçları tüketim kültürünün yaşatılmasına ve geliştirilmesine yönelik düşünceleri ve yaşantıları geniş kitlelere empoze etmektedir.

Bu nedenle kitle iletişim araçları içinde yer aldıkları topluma belirli oranda yabancılaşmakta; toplumu oluşturan bireyler üzerinde çözücü etkide bulunmakta ve bireylerin ulusal kimlikleri üzerinde dönüştürücü etkide bulunmaktadır. Ulusal söylemlerle küresel, post-modern söylemlerin yer değiştirdiği düşünce zemininde kitle iletişim araçları, küresel-yerel paradoksunda seçimini çok zaman gelişimini bağladığı teknolojilerden de kaynaklanan nedenlerle ulusallıktan kaçınmak yönünde yapmaktadır. Bu durumda günümüz kitle iletişim araçlarının zaman zaman ulusallıktan uzak bir biçimde, sermaye sahiplerine —ve küresel ortaklarına- karşı olumsuz yargılara karşı kamuoyu oluşturma yoluna gitmektedirler. Sahte ve ticari yanı ağır basan kaygılarla oluşturulmuş gündemlerle kitleler üzerinde ulusal çıkarlar yerine küresel sermayenin çıkarlarına uygun yayınlar ortaya çıkmaktadır. Bu tür yayınlar, belirli bir ülkenin vatandaşlarının ulusal kimliği üzerinde ulusal kimliği zayıflatan dönüştürücü bir etki sağlamaktadır.

Bu etkilerin incelenmesine geçmeden önce kitle iletişim araçlarının kitleler üzerindeki değişim yönündeki etkisinin incelenmesini gerçekleştirmekte yarar bulunmaktadır. Böylelikle kitle iletişim araçlarının ulusal kimlik üzerindeki değiştirme etkisini daha tam bir biçimde anlatabilmek mümkün olacaktır.

Günümüzde iletişim araçlarının etkilerine yönelik araştırmalar “bilginin dağılımı, inandırma ve toplumsallaştırma” gibi üç alanda yoğunlaşıp, yayılmıştır.²⁶⁵

A-Bilginin Dağılımı: Dağıtılan ileti çok zaman haber olarak düşünülse de, genel anlamda “enformasyon” açısından ele alınırsa daha geniş bir perspektiften bakmak

²⁶⁵ JUDITH Lazar, “La Science de la Communication” Çev: İlker Bıçakçı, “Kitle İletişimi”, İletişim Fakültesi Dergisi, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1999, s.289

mümkün olabilir. Buna göre bilginin dağılımı ve kitle iletişim aracının türü arasında önemli bir ilişki söz konusudur. Televizyon kolay ulaşılabilirliği sebebiyle en çok tüketilen iletişim aracı konumundadır. Ve televizyon aracılığıyla aktarılan haber ya da program görsel göstergeler ve malzemelerle doludur. Yazılı basından bir haberi takip etmek, neticesinde izler kitleye daha fazla enformasyon (bilgi) kazandıracaktır. Çünkü gazetede haber kurallarına uygun olarak ve sadece haber olarak yazılı bir şekilde verilir. Dolayısıyla etkisi ve kalıcılığı daha fazladır. Bilginin dağılımında aralarında eşitsizliğin olduğu kitle iletişim araçlarının tümü, bu eşitsizliğe rağmen kitleleri etkileyebilmektedirler.

B-İnanandırma (ikna): İletinin başarıya ulaşmasında “inandırma” çok önemli bir yer tutar. İzlerkitlenin herhangi bir tavır, düşünce değişikliği ya da yeni bir fikri benimsemesi doğrudan “inanma” ile alakalıdır. Dolayısıyla iletişim aracının güvenilir olması çok önemlidir. Güvenilir bir kaynaktan yinelenerek yeniden verilen iletiler, sürecin güvenilir kılınıp başarıya ulaşması açısından zorunludur.

C-Toplumsallaştırma : Kitle iletişim araçlarının en önemli işlevlerinden biridir. Kavramsal ve işlevsel olarak yerini ve önemini kabul ettirdiği sanayileşmiş toplumlarda kitle iletişim araçları, bireyin toplumsallaşması sürecinde “aktif” rol oynamaktadır. Toplumsallaştırma, bireylerin toplumda değerleri, bilgileri ve toplumsal normları öğrenip içselleştirmesine ilişkin bir süreçtir. Günümüzde aile, okul, çevreden ziyade kitle iletişim araçları bireyi toplumsallaştırma görevini ağırlıkla yerine getirmektedir. Kitle iletişim araçlarının özellikle küçük yaşlarda kazandırdığı bu topluma aitlik duygusu, ileriki yıllarda da gelişmelere uyum sağlama alanında kendini göstermektedir. Kitle iletişiminin merkez noktasında duran enformasyonun (bilgi) dağılımı, dağılan bilginin hedef kitle konumundaki izleyicileri ikna etmesi ve bilgi verip ikna etme sonucu oluşturulan toplumsallaştırma, günümüzde kitle iletişim araçlarının etkilerine yönelik olarak yapılan araştırmaların yoğunlaştığı alanları oluşturmaktadır.

Kitle iletişim araçlarının toplumsal bir kurum olarak yansıtıcı, öğretici, eğlendirici, şekil verici işlevleri bulunmaktadır. İşte bu işlevlerin hedef kitleye ulaşması, onların cephesinde birtakım yenilikler ve değişimler sağladığı ölçüde kitle iletişim araçlarının “etki” işlevinden söz etmek mümkün olur. Etki, yenilik ve değişmelerin paralelinde izlenen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Gülseren Güçhan’ın da bu konuya

ilişkin ifade ettiği gibi: “Kitle iletişim araçlarıyla aktarılan iletilerin yoğun olarak üretilip tüketildiği günümüzde, bu araçların toplumsal değişimde nasıl bir işleve sahip oldukları ve etkileri, kitle iletişim araştırmacıları tarafından üzerinde çokça durulan ve araştırılan konulardır. İletişim kurumlarının gelişmesi ile kültür ve toplumsal yapının çeşitli biçimlerde etkilendiği, bu ikisi arasında bağlantıların olduğu yaygın bir şekilde kabul edilen bir görüştür.”²⁶⁶ Kitle iletişim araçlarının toplumsal değişimdeki rolüne ilişkin gerçekçi araştırmaların yapıldığı günümüzde, iletişimin çok boyutlu gelişmesi kültür ile toplumsal yapıyı etkilediği ve aralarında bağlantı olduğu gerçeğini göz önüne sermiştir. İletişim Bilimci Denis McQuail ise, hedef kitle ve iletişim araçları arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisini şu şekilde açıklamaktadır: “Eğer bildiklerimizin içeriği, birşeyler yapış tarzımız, zamanı kullanışımız ve toplumda temel olan etkinliklerin düzenlenişi kısmen iletişim araçlarına bağımlı ise karşılıklı birbirine bağımlılık olgusu apaçıktır. Sorun bağlantıları kanıtlamak ve bağları belirlemektir.”²⁶⁷ McQuail’in açıklamaları doğrultusunda karşılıklı bağımlılık ilişkisinde önemli olan temel nokta, aradaki bu bağlantıları kanıtlamak ve bağları belirlemektir.

Yapılan araştırmalar neticesinde kitle iletişim araçları bilgilendirme, enformasyon yayma, değer ve tutumların değişmesi açısından tek başlarına belirleyici bir güç değildir ancak, toplumsal yapının içinde yer alan diğer öge ve kurumlar desteğinde etkili oldukları gerçeği ortaya konmuştur. Toplumların kendilerine özgü değişme süreçleri içinde, kitle iletişim araçları da değişerek yapıdaki değişmeyi, değişmenin hızını, biçimini ve etkisini yansıtırlar (yansıtma işlevi). Ek olarak izleyiciler üzerinde “etkin” bir konuma gelerek onları değişmeleri yönünde etkilerler. Toplumun büyük bir kısmı değişime kanalize olmuşsa, kitle iletişim araçları da bu değişime taraf bir etkilemeyle süreci başarılı kılacaktır. Tersisi durumda ise, kitle iletişim araçları yanlış, güçsüz ve alternatif sunumuyla başarısız olacaktır. Kitle iletişim araçları yansıtma işlevlerinde destekli bir görüş altında yayınlarla, ‘etkileme’ olayını devam ettirecektir.

²⁶⁶ Gülseren Güçhan, *Toplumsal Değişme ve Türk Sineması*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s.27-28

²⁶⁷ Denis McQuail, “Kitle İletişim Araçlarının Etkileri”, *Kitle İletişiminde Temel Yaklaşımlar*, Hazırlayanlar: Korkmaz Alemdar-Raşit Kaya, Savaş Yayınları, Ankara, 1983, s.76

Bunun yanısıra, insanların bu araçlar vasıtasıyla oluşan kitle iletişimi yoluyla giderek yoz, aşağı, uyuşturan ve düşündürmeyen bir kültüre tutsak edildiğini savunan “kötümser” görüşler de vardır. Bu görüşe göre, toplumsal bir gerçek olan göç olgusu, insanların yaşam kavgası sebebiyle hiç tanımadıkları, bilmedikleri büyük şehirlere sürüklenmektedir. Bu insanlar karşılaştıkları kültürel şoku evlerindeki iletişim araçlarının en kolay ulaşılanı olan televizyon ile atlatmak istemektedirler. Çünkü televizyon, yaşama dair bir şablon sunmaktadır ve onlar için kültürel bir geçiş tamponu özelliği ile karşılarında çıkmaktadır. Hal böyle olunca, yaşamda birşeyleri değiştirmek yerine hayalde, düş ve istekte çok şeyleri körüklemektedir bu iletişim araçları...Dolayısıyla bu tür insanlar üzerinde kötü bir etki söz konusu olmaktadır.

İyimser görüşlerden ilki, yazıya dayalı toplumsal kuruluşu, kabile toplumu ile teknolojik toplum arasında yer alan ‘karanlık bir döneme’ özgü sayan Marshall McLuhan’a göre her uygarlık bilginin iletme tekniğine bağımlı olarak biçimlenmektedir. Başka bir söyleyişle baskı makinalarına dayanan bir kültürel düzenleme elektronik iletişim araçlarına dayalı bir kültürel düzenlemeden farklı bir uygarlık yaratacaktır. Asıl iletinin iletim aracının kendisi olduğunu söyleyen McLuhan, yazının karşısına televizyonu çıkarır.²⁶⁸ Çünkü görsellik avantajıyla televizyon, yazıya nazaran daha etkileyici ve daha iz bırakan bir etkiye sahip bulunmaktadır.

Bireylerin çok zaman yeni durum ve olaylara karşı düşünme ve bakış açısı kazanmada da kitle iletişim araçları önemli bir etkiye sahip bulunmaktadır. Toplumsal ve yaşamsal öneme haiz konularda birey, çoğunlukla ilk olarak bu iletişim araçlarına başvurur. Arada sağlanan kitle iletişimi sonucunda aldığı iletiler doğrultusunda konu ile ilgili tavır ve tutumlar da oluşmaya başlar.

Kitle iletişiminde sahip oldukları işlev nedeniyle dikkat çeken simgeler ve ritüeller ulusal kimliğin oluşumunda, korunması, geliştirilmesi ve yayılmasında önemli rollere sahip olan etmenler arasında yer almaktadırlar. Toplumsal bir öneme sahip olan ve kitle iletişim araçları aracılığıyla üretilen imgeler birer değer olmaları yanında, yalnızca onları tanıyanlar için de artı bir öneme sahiptirler. Simgeler bir şeyi yalnızca temsil edip, betimlemeden ona, diğerlerinden farklı kılıp, ötekileştiren bir mana da katar.

²⁶⁸ Ahmet Oktay, *Toplumsal Değişme ve Basın*, Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları, İstanbul, 1987, s.32

Örneğin bayrak, bir bez parçası olması yanında, ulusu toplayan ortak ve güçlü bir payda olması nedeniyle de güçlü bir simge konumundadır.

Kitle iletişim araçlarında kullanılan simgeler; değişik kültürel, ekonomik ve toplumsal düzeylerdeki farklı toplumsal özgeçmişlere sahip insanları biraraya getirmekte, aralarındaki farklılıkları görmeyip, ortak olanı ön plana çıkararak bir grup duygusu, bir 'biz' bilinci yaratmaktadır. Anthony Cohen'in de belirttiği gibi simgeler ve ritüeller, "insanların Ortodoksluğun zulmüne tabi olmaksızın ortak bir dil konuşabilmesine, açıkça benzer tarzlarda davranmasına, aynı ritüellere katılmasına neden olan ideal araçlardır."²⁶⁹ Simge ve ritüeller, örneklerle de ifade edildiği gibi, ayrık ve özgün yaşayan bireylerin bulunduğu önemli ortak paydalardan biri durumundadır. Bu nedenle kitle iletişim araçları ister toplumsal ister ulusal olsun simge ve ritüeller ortak bir kimliğin oluşturulması amacıyla etkili bir biçimde kullanılmaktadır.

Aynı ortak kültüre sahip, aynı somut toprağa bağlı, aynı ortak geçmişten gelerek aynı geleceği paylaşma arzusunda olan insanlar, bir bütün oldukları bilincinin uyarıldığı ortamlarda bulunmayı isterler. Böylesi ortamlara girdiğinde kişi, kendisini unuttur ve o bütüne bağlı olmanın sevincini yaşar. Çünkü insan, sosyal bir varlıktır, yalnız kalmak istemez, hep bir grubun üyesi, bir toplumun parçası, bir ideolojinin inanana, bir dinin mensubu olmak ister.

Böylelikle kişi, ulusla özdeşleşmiş olmanın gücüyle kendisine kimlik sunan 'ulusunun' çıkarlarını korumak ve gözetmek uğruna "hem kahramanca, hem de barbarca eylemlere"²⁷⁰ girme gücüne erişir. Birey, kendini sahiplenen kurumun (din-toplum-aile-ideoloji...) varolan özellikleri doğrultusunda yaşamayı güç saymaz kendine. Zira kendini bir yerlere ait hissetmesi, birey kimliği için son derece önemli bir konudur. Varlığını aidiyet duygusuyla ulusa teslim etmiş kişi, inandığı uğurda kendi ulusunun insanlarıyla aynı birlik içinde olması nedeniyle daha mutlu olur ve güven duygusunu daha yoğun yaşamaya başlar.

Aidiyet duygusu ve bu duygunun bireyce içsel olarak hissedilmesi ulusal kimlik bilincine ulaşmada ya da bu bilinci gereğince taşımada oldukça etkilidir. Baskın Oran'a göre, toplumun önder kadroları yani yazarlar, ozanlar, sanatçılar...'biz bilincini'

²⁶⁹ Anthony Cohen'den aktaran: Montserrat Guibernau, *Milliyetçilik, 20.YY'da Ulusal-Devlet ve Milliyetçilikler*, Çev:Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, s.127

²⁷⁰ Montserrat Guibernau, a.g.e., s.142

toplumun üyelerine hep hatırlatmak görevini yüklenirler. Milliyetçilik, toplumun hiç olmazsa önemli bir bölümü, bu biz bilincine şu veya bu biçimde sahip olmadıkça etkin olmaz.²⁷¹ 'Biz' bilincinin halka duyurulması ödevi, önder kadrolar denilen ve kitle iletişim araçları için sanat yapıtları ya da kültürel ürünler üreten sanatçılar ve entelektüellerin sorumluluğunda bulunmaktadır. Oran'a göre, toplumun önemli bir bölümünün bu bilince sahip olması sonucunda milliyetçilikten ancak söz edilebilmektedir.

Kitle iletişimi vasıtasıyla aktarılan enformasyon, tutum ve davranışlar farklı bir oluşumun doğmasına sebep olmaktadır. Zira, iletinin içeriği, fikri yapısı ve amacı iletiyi yapan verici durumundaki kitle iletişim aracının sektörde durduğu yer ve aldığı pozisyon sonucu oluşan kimliğiyle çok ilişkilidir. Propaganda amaçlı kullanılabilceği gibi, ticari olarak kar amaçlı da kullanılabilir. Ayrıca aynı araçların vasıtasıyla oluşan ya da oluşması düşünülen kültür, kitle kültürü olarak adlandırılmaktadır.

Popüler kültürü de destekleyen/körükleyen kitle iletişimi, çoğulcu ve tüketime teşvik edici bir söyleme sahip bulunmaktadır. Oysa ulusal kimlik, ulus zemininde paylaşılan ortak değerlerin ifadesidir. Kitle iletişimi, iletişimin değişen ve farklılaşan yönüyle ulusal kimlik üzerinde değişime yol açıcı bir etkiye sahip bulunmaktadır. Yansız bir süreç olan değişme, tavra ve bakış açısına göre; ilerleme ve gelişme olarak görülebileceği gibi, gerileme ve çökme olarak da görülebilir. Dolayısıyla bireylerin, iletişim sonrası tavır ve davranışları ile düşünsel yapılarında meydana gelen değişimin yönü ve boyutları, 'gelişme ya da gerileme' olarak nitelermeye yardımcı olacaktır.

²⁷¹ Baskın Oran, Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği-Kara Afrika Modeli, 3.basım, Bilgi Yayınevi, , Ankara, 1997, s.35

BÖLÜM 3

KÜRESELLEŞME, KİTLE İLETİŞİMİ VE ULUSAL KİMLİKLER

‘Küreselleşme’ sözcüğü ilk olarak gelişmiş ülkelerde telaffuz edilmeye başlamış, kısa bir sürede ülkemiz gündemi içinde hızla yerini almıştır. Mekansal olarak olmasa bile, işlevsellik ve yoğunluk açısından giderek büyüyen dünyadaki başta teknolojik, daha sonra ekonomik ve sosyo-kültürel gelişme ve değişmelerin ulaştığı noktayı ifade eden kavram olarak, İngilizce kökenli ‘globalizasyon’ sözcüğü kullanılmaktadır. Bu kavram beraberinde getirdiği yan anlamlar (ülkeler arası ekonomik sınırların kalkması, ekonomik entegrasyonun artması) ve çağrışımlarla literatüre oldukça geniş bir alan kazandırmıştır. Küreselleşmenin tek değilse de, en çok ekonomiyle ve özellikle de dış ticaretle ve dünya pazarlarıyla ilgili olduğu hemen herkesçe bilinen bir gerçektir. Öte yandan küreselleşme sözcüğü, anlamında çift taraflı bir süreci taşımaktadır. Şöyle ki; küreselleşme, uluslararası ekonominin seyri içinde kapitalizmin kendi dinamiğiyle vardığı bir aşamadır. Ancak bu aşama henüz belli bir sona ulaşmadığı için küreselleşme olgusu aynı zamanda da, canlılığını koruyan bir dinamik bir süreç olarak varlığını sürdürmektedir. Bu bölüm içinde lehte ve aleyhte tartışmalarla birçok ülkenin gündemini meşgul eden küreselleşme olgusu, ulus devlet ile ilişkisi açısından ve kitle iletişim araçları ile ilişkisi içinde ele alınarak incelenecektir.

I - KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ KÜRESELLEŞMESİ VE KÜLTÜREL SINIRLAR

Küresel bazda geniş çaplı bir mekana (ya da mekansızlığa) yayın yapan kitle iletişim araçları, “küresel yayın” yaptıkları için günümüzde oldukça önemlidir. Zira ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan güçlü olmak ve elde bulunan iletişim araçları vasıtasıyla bunları dünyanın diğer (öteki) uluslarına iletme başarısı merkezi yapının benzerleriyle birlikte güçlenmesi sürecini doğuracaktır. Herbert Schiller: “Küreselleşme denen şeyin esas kaynakları, uluslararası arenada yeni oluşmuş bir çıkarlar birliğinde bulunmaz” der. Onun öngördüğü uluslararası holdinglerin kültürel hakimiyetidir. “Devasa boyutlara ulaşmış özel iktisadi girişimlerin bazen rekabetçi bir biçimde, bazen

işbirliği yaparak kapitalizmin tarihsel amaçları olan kar ve sermaye birikimi için sürekli değişen piyasa koşulları ve jeopolitik koşullar altında uğraştıkları bir dünyadır.”²⁷²

Amaç, değişen şartlar, mekanlar ve piyasa koşullarında hedeflenen kara ulaşmak ve sermayenin birikmesini sağlamaktır. Zira, küreselleşme olgusu birçok yazar tarafından kapitalizmin postmodern söylemli yüzü olarak nitelendirilmektedir. Bunda ekonomik alandaki girişimleri, mekan tanımazlığı ve uluslar ötesi yayılmacılığı ile teşvik ettiği tüketim duygusu önemli bir yer teşkil etmektedir.

Dünya bir bakıma küçülen bir mekan olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle yönetsel anlamda siyasi mücadelelerin ulusal değil uluslararası ölçekte yapıldığı gerçeği bize iktidar ve kar mücadelesinin kitle iletişim araçlarının da katkısıyla ulusal sınırları çoktan aşarak, uluslararasılaşmaya doğru gittiğini göstermektedir.

İletişim teknolojisindeki akıl almaz derecedeki hızlı gelişim ve değişim; yorgun ve yaşlı dünyamızı Marshall McLuhan’ın benzetmesiyle “Küresel bir köy” (The Global Village) haline getirdi. Öyle ki, eskiden aynı toplumun halkını bile kalın duvarların çevreleyip ayırdığı bir dönemden şimdilerde uzaklık kavramına takılmayan bir ‘enformasyon aktarımı ve paylaşımı’ söz konusu. Artık teknolojilere paralel bir seyirde gelişen kitle iletişim araçları sebebiyle sınırların nerede başlayıp, nerede son bulduğu bilinmiyor. Çünkü tek merkezden yapılan merkezci yayınlar, aracı konumundaki teknik cihazlar yardımıyla dünyanın dört bir yanına hiçbir sınıra takılmadan farklı din, dil, etnik kökene tabii bireylere geniş bir yelpaze sunarak ulaşabiliyor.

Bugün medya düzeninin Sony, Time Warner, News Corporation, Matsushita ve Walt Disney Company gibi küresel yayıncılık yapan büyük ekonomilere sahip kuruluşlarca yürütüldüğü bilinmektedir. Bu sayıca az olan kuruluşlar, yayınlarıyla dünyanın dört bir yanına ulaşarak kültürel alanda sömürgeci bir tavır içine girebilmektedirler. Yeni kanallar da, medya düzenine dahil olmaktadır. Eskinin herşeyden “az” hiçbirşeyden “tam” anlayışıyla yayın yapan resmi kimlikli kamusal kanalların yerini artık müzik, sinema, spor ve belgesel gibi alanlarda, bu alanların meraklılarına yönelik yayın yapan tecimsel(ticari) kanallar almıştır.

²⁷² Herbert Schiller’den aktaran David Morley-Kevin Robins, **Kimlik Mekanları**, Çev.Emrehan Zeybekoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997, s.32

Artan etkileriyle daha fazla mekana seslenmek kaygısını taşıyan kitle iletişim araçlarıyla artık yeni coğrafi sınırlar belirlenmekte. Bu sınırlar ekonomik, siyasi ve kültürel bazda etkili olarak her geçen gün daha fazla önem taşıyor. Dünyanın sahasında önemli olan kuruluşları da, bu araçların hakimiyetini alıp varolan gücünden yararlanmak için amansız bir çaba içerisindedir.

A- İLETİŞİM TEKNOLOJİSİNDEKİ GELİŞMELER

Dünyada durağanlığı kırarak değişimi meydana getiren öğelerin başında teknolojik gelişme ve değişimler gelmektedir. 20.yy'dan başlayarak dünyanın gerçek anlamda karşı konulmaz ve evrensel boyutta bir dönüşüm yaşadığı günümüzde, bu dönüşümün belirleyici unsurunun teknoloji olduğu bilinmektedir. Teknolojinin böylesine önemli ve kilit bir noktada olması zamanın, teknoloji destekli çağ ya da teknoloji çağı olarak adlandırılmasına da yol açmıştır. Son dönemlerde teknolojisiz neredeyse hiçbir şeyin konuşulmadığı bir zamanda yaşamaktayız ve dünyada hemen her alanda kapsamlı ve eşzamanlı bir değişime rastlamak olasıdır. Gelişen teknoloji sayesinde, toplumun üretkenlik kapasitesi inanılmaz boyutlarda artmıştır. Örneğin sanayide (otomotiv) kullanılmaya başlanan robotlar, üretimin ve tasarımın otomatikleşmesi insan yaşamını da kapsamlı bir şekilde etkileyerek, büyük ölçüde zaman tasarrufuna yol açmıştır. Tüketicilere sunulan alternatiflerin çokluğu ve çeşitliliği de, bireylerin tüketme isteklerini fazlasıyla kamçulamaktadır. Numan Kurtulmuş teknolojinin gelişmesinin getirilerini şöyle sıralamaktadır: "Yüksek teknolojinin baş döndürücü hızla gelişmesi ve giderek artan uluslar arası rekabet, global ekonomide gözlenen yapısal değişimin gerisindeki temel etkenlerdir. Gerçekten rekabet, teknolojik gelişmeyi doğurur, teknolojik gelişme yeni fırsatlar doğurur, yeni ürünler üretilir, değişen talebe cevap verilir. Gelişmenin itici gücü teknolojik değişimdir."²⁷³ Numan Kurtulmuş'un da yukarıda ifade ettiği gibi teknoloji, küreselleşme sürecini yapısal değişime uğratmıştır. Bu değişim de beraberinde gelişmeyi getirmiştir.

Rekabetin de yaşanmasına sebep olan teknolojik gelişmeler, sadece global köy yaratmakla da kalmayıp, aynı zamanda dünya çapında yerleşmiş, yıkılmaz denilen ekonominin en temel kurallarını dahi alt-üst eder duruma gelmiştir. Teknoloji kimi

²⁷³ Numan Kurtulmuş, *Sanayi Ötesi Dönüşüm*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.124

zaman da, ekonominin üretim tarzı ve sistemlerini belirlemekten öte, dünya toplumsal sistemlerinin belirleyicisi olmak konumuna gelmiştir.

Gelişen teknoloji karşısında bireyin durumu ve konumu ne olacak? Teknolojinin insanı değiştirdiği yönündeki yaklaşımlar kuşkusuz yadsınamaz. Uygarlıklar ve iletişim teknolojileri arasında bu tür bir ilişkiyi sorgulayan Kanadalı Harold Innis, iletişim teknolojilerinin zaman ve mekanla ilişkilerinin niteliğine dayanarak belli uygarlık biçimlerinin tanımını yapmıştır.²⁷⁴ Innis'e göre, iletişim araçlarının temel özelliği zaman ve mekan yanlılığıdır. Yani kimi iletişim araçları zaman yanlı iken, kimisi de mekan yanlıdır. Bir uygarlığın iletişim araçlarına ve onların sahip oldukları niteliklere de bakılarak uygarlığı tanımak, Innis'in söyledikleri nedeniyle olanaklıdır. İletişim araçlarının yer ve zaman durumlarına göre bakılarak kullanılan iletişim teknolojisinin o devletin yönetim biçim ve ilişkilerini şekillendirdiğini ortaya atan bu görüşü göre, tüm yasalarını taş ve kilin üzerine oymak suretiyle yazarak zaman-yanlı iletişim teknolojisini kullanan Mısırlıların uzun ve istikrarlı bir imparatorluğa sahip olmaları, buna karşılık kağıdı kullanan Romalıların, bu iletişim malzemesinin mekan-yanlılığı nedeniyle çok uzak mekanlara kadar yayılma ve alan olarak devasa bir imparatorluk kurmaları mümkün olmuştur.²⁷⁵ Innis, yönetim biçimlerini, onların merkezi olma ya da olmama durumlarını iletişim teknolojisinde kullanılan malzemelerle ilişkilendirmiştir.

Bir başka Kanadalı İletişim bilimci Marshall McLuhan da teknolojiyi, toplumsal olanı belirleyici bir etken olarak tanımlarken, teknolojiyi toplumdan soyutlayarak, toplumu da teknolojik gelişmelerin dışında bir yerlere koymaktadır. McLuhan'a göre, medyanın tarihsel gelişmesindeki aşamalara toplum bilimciler son derece ilgisiz kalmışlardır. Oysa McLuhan'a göre, ister fonetik alfabe olsun ister bilgisayar, medya insanın uzantılarıdır. Tekerlek ayağın bir uzantısıdır, giysi derinin teknik bir uzantısıdır, kitap gözün gelişmesi, radyo ise kulağın teknik ifadesidir. Ve bunlar bizzat insanın kendisinde kalıcı ve derin değişikliklere neden olurlar ve ortamı değiştirirler. Herhangi bir duyunun genişlemesi düşünme ve davranma tarzımızı, dünyayı algılama tarzımızı değiştirir. Bu oranlar değiştiğinde de insan değişir.²⁷⁶ Değişmenin insan zihninde ve

²⁷⁴ Harold Innis'den aktaran: Erol Mutlu, **Televizyon ve Toplum**, TRT Eğitim Dairesi Başkanlığı, İstanbul, 1999, s.56

²⁷⁵ Erol Mutlu, a.g.e., s.57

²⁷⁶ a.g.e., s.57

bedeninde de önemli etkileri mevcuttur. Dünyaya bakış açımız ve olayları algılayışımız hep bu varolan değişimle alakalıdır.

Her yeni teknoloji, kendisi gibi yeni bir insani ortam yaratma eğilim taşımaktadır. McLuhan, 'araç mesajdır' (The Medium is Message) ifadesinde, elektronik çağın üzerimizdeki etkisini, teknolojinin dünyasını derinlemesine düşünüp, yeniden yaşayarak anlayabileceğimizi söyler. Gelişmiş teknolojik kollarıyla medya, üzerimizde öyle ikna edicidir ki, etkilenmemek çok zaman mümkün olmaz. McLuhan, medyanın bilinen iletişim araçlarıyla sınırlı olmadığını insan bedeni ve duyularının uzantılarını yaratan her teknolojinin medya tanımı içine dahil edilebileceğini söyler. Böylesine geniş tutulan bir kavram şüphesiz kitapları, gazete, dergi, radyo ve televizyonları içerir ama otomasyon, makine teknolojisi, elektrik ışığı, söz, yazı, telgraf, resim, matbaa da medya örneklerinden sayılabilmektedir. Toplumları iletişim ve içerikten daha ziyade, insanların birbirleriyle iletişim kurmalarını sağlayan medyanın doğası biçimlendirir. (Araç mesajdır görüşüne göre aracın içeriğinden çok, aracın kendisi daha önemlidir)

Topluma yeni giren ve toplumun fertleriyle tanışan her yeni teknoloji, aynı toplumun tüm kurumlarına yayılarak genişler. Zira toplumların yapısı, yeni biçimleri kendi içinde sindirip kabul edebilecek bir biçimde dönüşmeye meyillidir. McLuhan, bu dönüşümün binlerce yıl önce fonetik alfabenin bulunmasıyla yaşanmış olduğunu bugün de, elektronik medyaların aynı etkiyi yarattığını söyler.

Teknoloji, yeni dünya düzeninin kurulmasında küresel sistemin temel unsurlarından birisidir. Gelişen teknoloji, milli sınırları devre dışı bırakmıştır. Zaman ve mekan engeli tanımadan mesafelerce uzaklara zaman kaybetmeden iletilen bilgi, teknolojinin önemini gözler önüne sermektedir. Ulusal sınırların devre dışı kalması hali, küresel sermayeye hem üretim kapasitesini arttırması hem de tüketim olgusunun yeniden ele alınması konularında etkin bir avantaj sağlamıştır. İletişim, haberleşme ve telekomünikasyon alanında meydana gelen gelişmeler hür düşünceleri yaygınlaştırıp arttırmış ve özgürlük duygularını yeniden gündeme getirmiştir. Dolayısıyla demokratik olmayan yönetimler bu süreçte zorlanmakta ve istemeden de olsa bir değişme eğilimi içerisine girmektedirler.

İletişimin önemli bir kavram olarak, son dönemlerde yaygınlaşması teknolojinin bu alana transferini zorunlu kılmıştır. Çok kısa bir zaman içinde iletişim alanındaki

gelişmelerin teknolojiye paralel bir seyir izlemesi uluslar arası sermayelerin bu alana kaymasını sağlamıştır. İdeolojilerden, hayat tarzına, tüketimden ilgilere, siyasal yönelimlerden kişisel beğenilere kadar hemen her alanda inanılmaz bir güç ve etkiye sahip bulunan kitle iletişim araçları, artık uluslar arası platformda yayın yaparak milyonları kendilerine çekme yarışı içine girmişlerdir. Teknoloji, en başta televizyon kanallarıyla insanlar arasındaki ilişkileri değiştirerek potansiyel gücünü kanıtlamış oldu. Bu alanda üretilen görüntü ve ürünlerin akışı ise geçmişe nazaran daha yoğun, daha hızlı ve daha yaygın olarak yapılmaktadır. Tüm bunların ötesinde yeni medya düzeninde Amerika'nın tartışılmaz bir üstünlüğü bulunmaktadır. Financial Times'daki bir yazarın belirttiği gibi: "pek yakında, dünyada neşeli Amerikan seslerinin en son haberleri duyurduğu ya da en eski filmleri sunduğu bir yayından kaçıp sığınabileceğimiz bir köşe kalmayacak."²⁷⁷ Bu ifade, küreselleşmenin insani bazda hayatın her alanına ciddi bir şekilde girdiğinin; teknolojik bazda dünyanın tüm insanlarına ulaşabilecek teknik donanımına sahip olduğunun ifadesidir. Bu sektörde söz sahibi olmak isteyen şirketlerin hesap, plan ve manevraları hep küresel bir medyada mekan ve piyasa yaratma çabasına yönelik olmaktadır.

Televizyon, önceleri olduğu gibi ulusal sınırlar kapsamında değil, artık uluslar arası düzeyde yayın yapmaktadır. İletişim alanında tam bir bombardımana maruz kalan bireyler için, televizyonun kitleleri yönlendirme ve etkilemedeki gücü gözönüne alınarak bir uyuşturucu ya da sakinleştirici işlevi gördüğü kabul ediliyor. Gerçeklerle düşleri harmanlayıp karıştıran televizyon, pasifleştirdiği kitleleri birbirlerine yabancılaştırarak kendi gerçeklerine küstürmektedir. Kendi düş dünyalarından çıkarılarak, derin bir yalnızlığa itilen kitleler, artık kendi yaşamlarına anlam verebilmek için televizyonun görüntülerine sığınmaktadırlar.

Artık maçlar, törenler dünyada aynı anda milyonlar tarafından izlenebilmektedir. Ulusal seremoni olmaktan uluslar arası gösteri/şölen olmaya doğru bir seyir izleyen şöhret sahiplerinin düğünleri, uydular aracılığıyla tüm dünyaya izlettirilmektedir. "Dallas" gibi televizyon dizisi ya da "Yıldız Savaşları", "E.T" gibi sinema filmleri çekildikleri ülkenin sınırlarını aşarak, tüm dünyaya ulaşmış ve tüm dünyanın da kabul ettiği ürünler haline gelmişlerdir. Öyle ki, o dönem içinde tüm dünyanın bu filmlerin konusu, karakterleri ve diğer özellikleri konusunda bilgi sahibi olmaları erk anlamında

²⁷⁷ David Morley-Kevin Robbins, a.g.e., s.34

kitle iletişim araçlarının önemini fazlasıyla ortaya koymaktadır. Şimdilerde uydu yayınları ve kablolu kanallar da, standartlaştırılmış ürünlerin küresel bir şekilde pazarlanmasında önemli mesafeler katetmektedirler. Ancak uydu aracılığıyla yapılan yayınlar 'denetlenemez' özelliğe sahiptir. Bu denetlenememe gündem yaratma ya da gündem (yapay) oluşturmada önemli değişiklikleri doğurmaktadır. Bugün dünya gündemini iletişim araçlarını (küresel bazda yayın yapan) ve bilgi ile sermayeyi ellerinde (tekellerinde) bulduranlar oluşturmaktadır. İzleyici pasif bir hale getirilerek, sermaye sahiplerinin istekleri doğrultusunda hazırlanan mesajlar daha çok tüket!, daha çok tüket! demektedir. Böylesi bir işleyişe sahip kurmaca dünyanın içinde (amacından sapmış medya düzeni) kara para aklanmakta, ırkçılık propagandası körüklenmekte ve pornografi ticareti yeniden canlandırılmaya çalışılmaktadır.

Geleceğin medyası olarak görülen ve kendinden önceki iletişim araçlarından özellikleri itibariyle farklılaşmış ayrılan yeni bir dünya karşımıza çıkmaktadır: internet faktörüyle donatılmış bilgisayarlar. Bilgisayarlara sahip olma ve kullanma oranının artması yeni medya düzeninin bilgisayar odaklı olacağı konusunda ciddi ipuçları vermektedir. İletişimin hem bireyselleşmiş hem de kitleselleşmesini mümkün kılan internet, insanoğlunun öteden beri alışageldiği hayat tarzını, ritüellerini, söylemlerini, fikir ve tutumlarını köklü bir değişime doğru itmektedir. İnternet Sadi Özdemir'in de ifade ettiği gibi, dünya üzerinde irili ufaklı milyonlarca bilgisayarın fiber-optik kablolar, telekomünikasyon uyduları ve sıradan telefon hatlarıyla birbiriyle haberleşmesini sağlayan bilgisayar ağı²⁷⁸dir. Bu uluslar arası iletişim ağı vasıtasıyla istenilen konu hakkında inanılmaz yoğunluk ve çoğunlukta veriye ulaşmak kolaylaşmıştır. Zamandan çok büyük tasarruf sağlayan internet ile dünyanın diğer ucundaki bir kişiyle mekanik anlamda yazılı iletişim kurmak mümkün olabilmektedir. Malların tanıtımı (reklam), pazarlanması (ticaret) ve yenilikler (bilgi) zahmetsiz ve çabuk bir şekilde milyonlara ulaşabilmektedir. İletişim artık geçmişe kıyasla, teknoloji destekli olarak daha kolay kurulabilmekte ve geniş bir mekanda farklı ölçeklerde, taşıdığı kaygıların doğrultusunda yol alabilmektedir.

²⁷⁸ Sadi Özdemir, *Medya Emperyalizmi ve Küreselleşme*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998, s.137

Küreselleşmenin yayılımcı etkisi, iletişim alanında da kendisini göstermektedir. Şöyle ki, artık iletişimin mesafeleri kısaltması ve ulaşımın artması sonucu dünyada neredeyse kapalı hiçbir sistem kalmamıştır. Her ülke açık ve net birer sistem halinde dünya üzerindeki yerlerini almışlardır. Bu değişmelerin getirdiği bir kaçınılmazlıktır da aynı zamanda...Artık teknoloji destekli yayınlar aracılığıyla “bilgi” kavramının seyrinde de önemli değişiklikler yaşanmaktadır. Bilgiye ulaşma, onu anlama ve ondan etkilenme süreçleri artık tümünden değişmiştir. Bilgi mekanlarının yeniden yapılandırıldığına, yeni sınır ve güçlerin söz konusu edildiği farklı coğrafyaların üretildiğine tanık olmaktadır. Etrafımızı iyiden iyiye saran küresel ağlarla bilgi ve yer konusundaki fikirlerimizde önemli ölçüde farklılaşmaktadır. “O kadar ki, dünyanın bir tarafında imal edilen yeni bir mal yahut uygulanan yeni bir teknoloji haberi, anında bütün ülkelere yayılmaktadır. İstesek de istemesek de dünyamız tek pazar haline dönüşmektedir. Bir ekonomist 10 sene evvel 2000 yılına bir malın sadece %20’sinin o memlekette yapılacağını, geri kalanının diğer memleketlerden alınacağı şeklinde bir tahmin yürütmüştü ve galiba bu tahmininde yanılmamış olacaktır. Bugün dünyamızdaki telekomünikasyonun süratle yayılması, seyahat etme imkanlarının ucuzlaması, daha çok insanın daha çok yere, daha ucuza ulaşması dünyayı süratle küçültmektedir.”²⁷⁹ Yapılan açıklamada, kitle iletişim araçlarıyla yapılan bilgi transferinin anıdalık özelliği ile yeni yapılanmalarda etkili olduğu gerçeği vurgulanmaktadır.

Artık bilginin kitle iletişim araçları vasıtasıyla özgürce ve hızlı bir şekilde dağılımı, insanların teknik anlamda birbirlerine daha az yabancı olmaları hissini doğurdu. Bu hissin doğması bilginin fiziksel engeller ve doğal sınırlara takılmadan yol aldığı anlamına gelmektedir. Zira önceleri her türlü fiziksel şartlar ve yasal (ulusal) sınırlar bu bilgi akışının seyrini yavaşlatan ya da durduran öğeler olarak karşımıza çıkmaktaydı. Ama şimdilerde, kitle iletişiminin kolaylığı ve hızı sayesinde toplumlar ve devletler en önemlisi de bireyler artık teknolojinin belirleyip çizdiği sanal sınırlar içinde yaşamaktalar.

Bilgiye ulaşmanın eskiye nazaran daha kolay ve çabuk olması, teknolojik alındaki gelişmelerin sosyal hayata belirgin bir yansımasıdır. Bu da kitle iletişimini arttırmakta,

²⁷⁹ Rahmi Koç, “Küreselleşme ve Türk Ekonomisi”, *Yöneylem Araştırması ve Endüstri Mühendisliği XV. Ulusal Kongresi*, İstanbul, 1993, s.8-9

bu ilişkiyi yürüten kitle iletişim araçlarını da oldukça önemli bir konuma getirmektedir. Çağın teknolojik buluşu internet ile uluslararası bir ağ oluşturulmuş ve bu ağ sayesinde dünyanın öbür ucunda meydana gelen bir olay, mesafelere takılmadan çok hızlı bir şekilde farklı noktalara iletilebilmektedir. Bu da insanların belirli konular üzerine yoğunlaşıp kafa yorarak belki benzer düşüncelerle aynı tepkileri vererek, hemfikir olmaları sonucunu doğurmaktadır. Küreselleşme terimi aynı zamanda tarihsel bir süreç ve bu sürecin zorladığı değişimleri de ifade etmektedir. Kavram, en geniş ve ilk anlamıyla Arnason'a göre "tüm dünyanın tek bir yer olarak billurlaşması"²⁸⁰ olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla küreselleşme ve etkileri her ne kadar yakın zamanlarda fazlaca telaffuz edilmeye başladıysa da, aslında süreç eskiden bugüne dek uzanmakta, insanları ve toplumları tek tipleştirme potansiyeli hep varolmuş ancak arzu edilen anlamda bir birleşme bugün dahi sağlanabilmiş değildir.

B- ULUSAL İLETİŞİMDEN KÜRESEL İLETİŞİME

Küreselleşmenin olumlu yanlarının haricinde, olumsuz görülüp eleştirilen özellikleri de bulunmaktadır. Kimi bilim adamı, araştırmacı ve yazarlar, bu süreci ülkenin doğal kaynaklarının şekillendirdiği ulusal ekonomisine karşı bir ihanet olarak görürlerken, kimileri de dünyada her alanda iş yapabilmek ve kar elde edebilmek için, bu süreci kaçınılmaz olarak görmektedirler. Bu ikilemin sonucunda ya küreselleşen piyasanın tümünden dışında kalmak ya da tamamen bu piyasaya dahil olmak gibi iki uç düşünce doğmuştur. Küreselleşme olgusu henüz çok yeni bir (fikri anlamından çok yaygın kullanım ve pratikte) kavram olduğu için, bir takım belirsizlikleri, eksiklikleri ve de zorlukları bulunmaktadır. Ancak dünyada varolan değişimi durdurmak mümkün değildir. Asıl önemli olan, değişimi kontrollü gerçekleştirecek, değişimden kaynaklanacak tehditleri ve sakıncaları en aza indirgeyip, değişimin tanıdığı fırsatları da en iyi şekilde gerçekleştirmektedir. Değişime kontrollü ve bilinçli girip planlı bir seyir izleyerek dahil olmak, ülkelerin her alanda tüm kurumlarıyla uluslar arası boyutta rekabete açılarak üretim yapmasına imkan verecektir. Şu da bir gerçektir ki, insan düşünen bir varlıktır. İnsan düşündüğü ve ona bağlı olarak teknolojik gelişme devam ettiği sürece, farklı kurgularda yeni dünya düzenleri oluşacaktır. En iyiye, en güzele ulaşmak adına sarfedilen çaba elbette insanlığı bulunduğu konum ve seviyeden hep bir

²⁸⁰ P.Johann Arnason'dan aktaran Erol Mutlu, *Televizyon ve Toplum*, a.g.e., s.44

adım öteye taşıma gayreti içersinde bulunacaktır. Dolayısıyla enformasyon ve veya bilgisayar devri kısa zaman sonra daha iyi alternatifler çıktığında farklı dönemleri gündeme getireceklerdir. Zaman içinde 'değişken' bir kavram olan 'yeni' ulusların hemfikir olup benimsemesi ve dahil olmasıyla da uluslararasılaşmaktadır. Ancak temel taşlar gibi birbirine zincirleme şekilde bağlı olan gelişmeler süreç olarak ta, eskinin bıraktığı yerden yeninin inşa edilmesi olarak yürümektedir. Teknolojiler birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olarak gelişmeleri beraberlerinde getirerek gelişme çitasını her defasında biraz daha yukarıya çıkarmaktadırlar. Artık dünyada enformasyon devrimi ve küreselleşme olgusundan etkilenmeyen hiçbir düşünce akımı ve coğrafya kalmamıştır. Anlayışların ve alışkanlıkların yeniden sorgulandığı bu süreç, kapalı sistemlerin kalmaması, rejimlerin değişmesi gibi önemli sonuçları da doğurmuştur. Artık anlaşılan o ki, küreselleşme, tüm dünya ülkeleri için doğrudan ya da dolaylı olarak bir baskı unsuru olarak onları adeta değişmeye zorluyor. İletişim, ulaşım ve sanayi sektöründeki yeni teknolojik gelişmeler tüm toplumları gelişmişlik düzeyinde birbirlerinden ayırsa da, ekonomik ve kültürel anlamda birbirine bağlayıp kaynaştırmaktadır.

Demokratikleşme, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi kavramlar, ortak değerler olarak dünyanın her yerinde tartışılıyor ve en iyisi/en uygunun bulunması adına kıyasıya bir beyin mücadelesi veriliyor. Gorbaçov'un, insanlara doğal düşünceleriyle kendi doğrularını bulma şansı vermeliyiz cümlesinde ifade edilen ve bugünün dünya düzeninde önemli olan yukarıda da saydığımız demokratikleşme, insan hakları, özgürlük ve özgür düşünceler insanlığın arzuladığı güzel erdemlerdir. Bunların tüm dünya bireylerine doğrudan verilmesi ve yaşatılması düşüncesi geniş bir satıhta topyekün bir mücadeleyi gerektirecektir.

Tecimsel (kar amaçlı) kanallar ortaya çıkmadan önce, tüm dünya ülkelerindeki gelişme seyrine paralel olarak İngiltere'de de herkesin seyredebileceği kamu hizmeti yapan ve kamu yararını gözeten, karma programcılık anlayışının uygulandığı yayıncılık hakimdi. Yapılan yayıncılık İngiliz ulusunun kamusal ve siyasi hayatına katkıda bulunmaktaydı. Bu anlamda istenilenin, ulusal birlik duygusuyla kuşatılmış yayınlar olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ulusun savaş sonrası yaşadığı ulus bilincinde ve aidiyet duygusundaki sapmalar, televizyon kullanılarak tekrar kazandırılmak istenmiştir.

Böylesi bir durumda, ulusallığın yeniden inşa edilmesinde televizyon gücüne ve etkisine güvenilen bir araç olarak halkın içine sokulmuştur. Scannell'in de ifade ettiği

gibi sırasıyla radyo ve televizyon: “tüm kitlelerin paylaştığı ve oldukça yeni türde bir kamusal yaşam biçimi yaratmıştır.”²⁸¹ Görsel ve işitsel alanda söz konusu araçların varlığı, hemen sahiplenilen ve içine dahil olmak istenilen bir kamusal alanı doğurmuştur. Kitle iletişiminde önder ülke diyebileceğimiz ABD’de bile CBS, NBC ve ABC gibi ulusal ölçekte yayın yapan iletişim ağlarında, ulusal çıkarların korunmasına yönelik endişeler bulunmaktadır.

Geçen zaman ve gelişen teknolojiler şimdilerde iletişimi ulusal ölçekte yayın yapmaktan alıp –daha öteye- uluslar arası anlamda küresel iletişime doğru sürüklemektedir. Kamu yayıncılığının esas alındığı günlerden reklam pastasından daha çok pay almaya kadar uzanan geniş bir alanda yapıyor artık iletişim. Ulusal iletişim küresel iletişime doğru kaydığından kimilerine göre eski önemini kaybetti. Kamu yararı gözetilen yayıncılıktan ekonomik ve girişimcilikle ilgili zorunluluklar nedeniyle yeni bir düzene geçildi. Bu yeni düzende, hedef kitle durumunda olan kalabalık kitle, aynı ulusun yurttaşları olduğu için değil, tüketim piyasasının bir ferdi olmak kimliğiyle daha önemli bir konumu gelmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla, yeni iletişim düzeniyle aynı ulusa ait olma mutluluğu ve aidiyet duygusu alışı edilmektedir. Ve kamu yayıncılığında yapılan ulusal iletişimde sakınılan değerler yeni piyasalar için, ticareti olumsuz etkilememesi haricinde dikkate alınmamaktadır. Kısacası kar tüm değerlerin üstüne gelip oturmaktadır. Yeni medya şirketleri de, daha çok kazanmak dışında herhangi bir kamusal sorumluluk duygusu taşımamaktadırlar. Bu anlamda mekanda sınırlamalar yapan ulusal sınır ve engellerin yıkılması zorunlu görülmektedir. Ticaretin engellenmesi ve tüketime azalması anlamına geldiğinden sınırların kalkması, uluslar arası ticaret ve tüketime daha hızlı seyretmesi anlamında önem taşımaktadır. Yeni medya düzeni içine dahil olup söz sahibi olan kuruluşlar, ithal programların engelsiz ve engellemez dolaşımından yana durmaktadırlar. Farklılıkların benimsenmesi zaman da alsın, ticari anlamda kazanmak hırsları bu kuruluşların iktidarını gözler önüne sermektedir. Anlattıklarımızın ışığında: “1990 Edinburg Uluslar arası Televizyon Festivali’nde, o zamanlar dünyanın en büyük medya şirketi Time Warner’in başkanı merhum Steven Ross tarafından yapılan ‘Dünya Görüşü Konuşması’na göre: Time Warner, eksiksiz bir bilgi özgürlüğünün savunucusudur. Yani; fikirlerin, ürünlerin ve teknolojilerin adil bir rekabet ruhu içerisinde serbest akışına inanmaktadır. Ross, ulusal sınırları geçmişten

²⁸¹ P. Scannell’den aktaran: D.Morley-K.Robins, a.g.e., s.29

kalma bir olgu olarak görür, uluslar arası medyanın yeni gerçekliğinin itici gücü, ulusal kimlikten ziyade piyasa fırsatlarıdır. Ross, tüketici beğenilerinin ve arzularının yöneteceği tümüyle açık ve serbest rekabete doğru gitmekteyiz” ve bu, tüketicinin gerçekten egemen olduğu bir dünya düzenidir.”²⁸² Küreselleşme, her boyut ve disiplince farklı farklı ifade edilmektedir ancak, tüketiciyi kavramın otoriter olarak merkezi noktasına koyan anlayışlarda bulunmaktadır.

Hızla gelişen teknoloji sayesinde her şeyi herkesle aynı anda, aynı hızda duyan ve her yere çabuk ulaşan insanoğlu için dünya artık yeterince küçülmüş, olayların seyrinde karşılıklı sorumluluk duygusu da, o ölçüde artmıştır. Çünkü mekansal sınırlamaların kalktığı ve giderek küçülmekte olan dünyanın herhangi bir bölgesinde yaratılan problem ve bozulan dengeler, başka alan ve mekanlarda problemler doğurarak, dengeleri değiştirebilmektedir. Tek başına ‘birey’ olmanın önemi azalırken, aynı dünyayı paylaşan bireyler olarak çoğulcu anlamda sorumluluklarımız, yükümlülüklerimiz ve görevlerimizse giderek artmaktadır. Tüm dil, din, ırk ve milliyetten herkesin saygı ve iyi muamele görüp haklar çerçevesinde yaşaması adına özellikle küresel bazda çalışan yeni medya şirketleri de sorumlu konumda bulunmaktadır. Kültürlerin birbirlerine bağlanması sonucunda da kültürel entegrasyon sağlanmış olacaktır. Bu entegrasyon, farklı kültürlerle mensup bireylerin bu oluşum içinde daha rahat yer bulmalarını sağlayacaktır. Zygmunt Bauman’da küreselleşme-yerellik ikilemine şu şekilde yaklaşmaktadır: “Küreselleşmiş bir dünyada yerel kalmak, toplumsal sefaletin ve geriliğin bir göstergesidir.”²⁸³ Anlam ve değer üretim merkezlerinin artık küresel mekanlar olduğuna dikkat çeken Bauman, artık bu tür üretimlerin yerel kısıtlamalardan kurtarıldığını söylemektedir.

C- KÜRESEL İLETİŞİM DÜZENİNDE KÜLTÜR VE POLİTİKA

Yeni medya düzeninde ‘küresel iletişim’ görüşü ağırlık kazanmış, kamu hizmeti döneminden piyasada küresel ihtiyaçları karşılamaya yönelik en üst düzeyde rekabetin yaşandığı zorlu ve yarışçıl bir döneme geçilmiştir. Yoğun bir şekilde yaşanan endüstrileşme ve bunun ekonomik getirisi ihtiyaçların karşılanması gerekliliği

²⁸² a.g.e., s.30

²⁸³ Zygmunt Bauman, *Küreselleşme*, Çev:Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s.9

düşüncesinde ifade olur hale gelmiştir. Böylesi yeni ve bakir bir alanda da, 'rekabet' olgusu sermaye sahiplerinin ve bu alanda ciddi bir atılımın habercisi olmuşlardır.

Özellikle Avrupa'da gözlemlenen bu süreçte, küreselleşmenin getirilerinden 'tektipleştirme-stardartizasyon ve kimlik kaybı' konularına karşı bir şekilde faaliyet göstererek 'toplumsal aidiyet (biz bilinci) ve yerellik' konularında hassas olup seslerini yükselten bir kesim ortaya çıkmıştır. Bu fikirlere sahip kesim farklı kimliklere saygılı ve mekansal paylaşım içindeki kimliklerin çeşitliliğine değer vermektedir. Ve bu doğrultuda da çalışmalarını sürdürme gayreti içerisinde. Hatta, 'pek çok durumda uluslar ötesi piyasa güçlerine karşı yerel kamu çıkarları seferber edilmiştir.'²⁸⁴ Yerel Avrupa dilleriyle yapılacak yerel televizyon programcılığında kriterlerin izleyici beğenisi (rating) ve belli bir dili konuşan hedef kitlelerin yüzdelere ya da dar anlamda maliyet-verimlilik hesaplarına dayanmaması gerektiği'²⁸⁵ öne sürülmüştür. Her iki saptamada gösteriyor ki, küreselleşme tüm varlığıyla toplumların içine dahil olmaya çalışırken yerelliğin de doğmasına sebep olmuştur.

Yine küreselleşmenin getirdiği etkilere dayanarak 1980'lerin sonlarından itibaren AT, özellikle küçük üretici de Avrupa çapında kredi ve destek sağlayan MEDIA programı aracılığıyla belli bir yardımda bulunmuştur. Topluluk içinde kültürel farklılıklar ve Avrupa'daki kültürel kimliklerin korunması konularına gittikçe artan bir duyarlılık görülmektedir.²⁸⁶ Bu örnekte konunun oldukça ciddi boyutlara ulaştığı ve bu yönde çözüm yolları arayışlarının arttığını vurgulamaktadır.

Küresel iletişim düzeninde medyanın homojenleştirme ve küresel anlamda manipüle etme tehdidinin tam karşısında, yerellik ve bölgesellikle bu kültürlerin bütünlüğüne ve farklılığına önem veren ısrarcı medyalar da bulunmaktadır. Bu medyalar bir anlamda da, ulusal kültürü ve ulusal kimliği korumaya yönelik güdülen politikaların yansıtıcısı durumundadırlar. Bu anlamda yerel medyalar, küresel şirketlerin ve bunların izlediği stratejilere meydan okumaktadırlar. Bu meydan okuma ve direnişte temel karşı olma noktası ya da sürecin beraberinde getirdiği korkular çok zaman sahip olunan ulusallığın yitirilerek Amerikan kültürüne tabi olma ve Amerikanlaşma (ya da Amerikanlaştırma) düşüncesinin yarattığı korkudan kaynaklanmaktadır. Avrupa çok zaman Amerikanlaşmaya kayan bu süreci çoğunlukla kültürel alanda yaşamıştır. Kendisi

²⁸⁴ Morley-Robins, a.g.e., s. 38

²⁸⁵ C. Garitaonandia'dan aktaran: a.g.e., s.38

²⁸⁶ a.g.e., s.38

dışındaki bu 'öteki' gücü, kendi kültürlerini aşındıran ve yayılmasını önleyen bir güç olarak görmüşlerdir. Kültürel alanda bir gösterge olarak ele alabileceğimiz sinema sektöründeki bazı veriler, bize bu alanda gerçekçi ve çarpıcı veriler verebilmektedir. "Avrupa sinema piyasasında Amerika'nın payı bugün %75'tir. (Amerika'da ise ABD dışında üretilmiş filmlerin gişe gelirleri ise sadece %2'dir)"²⁸⁷ Bu rakamların ışığında 1993-1994 GATT görüşmelerinde Amerikan yapımı yayınlara, kültürel egemenliği korumak ve yerli yapımların rekabet konumunu geliştirmek amacıyla kotaların konması gündeme gelmiştir. Amerika'nın tek amaçlı götüğü kültürel politikasına karşı Avrupa, kültürünün farklılığı ve çeşitliliği adına mücadele vermektedir. Ve bu mücadeleyi verenler şöyle demektedir: "Biz, Amerikalıların bize yaşama hakkı tanınmasını istiyoruz. Bizimki, Avrupa kültürünün çeşitliliği adına verilen bir mücadele; çünkü çocuklarımızın filmlerde Fransızca, Almanca ve İtalyanca konuşulduğunu da duymasını istiyoruz."²⁸⁸ Küreselleşmenin ulusal kültürü etkilediğini savunan görüşler doğrultusunda, sektördeki artan ABD hegemonyası özellikle Avrupa medyası tarafından kaygıyla dile getirilmiştir.

Girilmedik mekan, gitmedik yer bırakmama gayesiyle son derece hızlı bir yayılıma sahip küresel medya, dünyanın sahip olduğu kültürel ve ekonomik değerler arasında belirleyici olmaktadır. Bu belirleyicilik ister istemez politika sorununu da gündeme getirmektedir. Yukarıda sadece iki kutuplu olarak Amerika-Avrupa bağlamında örneklerle açıklamaya çalıştığımız küresel iletişim düzeninde kültür ve politika sorunu aslında yine her mekanda yaşanan küresel bir sorundur da aynı zamanda... Etkilerin, sonuçların ve yansımaların bu derece çok ve yoğun yaşandığı bu sorun, hala çözüm bekleyen onlarca soru işareti taşımaktadır.

Avrupa'nın kültürel çeşitlilik ve kimlik farklılığına dayanarak, Avrupa Topluluğu'nun şu ana dek bu anlamda etkin bir kamuoyu oluşturamaması gerçeği göze çarpmaktadır. Ayrıca kamusal iletişim ve tartışmaların çok zaman politik kaygıların dahi önüne geçmesi, ileriki yıllar için konunun gerçek anlamda bir tehlike olacağını göstermektedir. Uygulanacak politika ve güdülecek siyasetin amacına uygun ve sistemli olması, son derece önemlidir. Bu önem aslında biraz da, kültürün uluslar için bağlayıcı vazgeçilmezliği ve küreselleşme karşısında direnmesi arasında yaşanan bir paradoksun yansımasıdır. Dolayısıyla yeni medya düzeninde kültür ve kültürel odaklı politik

²⁸⁷ Morley-Robins, a.g.e., s.39

²⁸⁸ N. Powell'dan aktaran: a.g.e., s.39-40

atılımlar, aidiyet duygusu ve kimlik konularında sapmalara yol açabilmektedir. Tümünden karşıt politikalar, dünyada meydana gelen her türlü gelişmeye yabancı kalma gerçeğini gündeme getirecek, her şeyiyle kabul edilen bir tarz da, geçmişle bugün arasında ciddi bir kopmaya, çözülmeye yol açacaktır. İşte bu aşamada ulusların, belirledikleri kültürel politikalar ve genel bakış açıları oldukça önemlidir. Dolayısıyla gelişme ve yenilikler gözardı edilmeksizin, içinde bulunulan şartlar da gözönüne alınarak kültür ve politika alanlarında planlı, gerçekçi ve rasyonel adımlar atılmalıdır. Artık kimlik ve yurttaşlık sorunlarının da kopma noktasına gelmesi, bu konudaki tehlikenin boyutlarını gözler önüne sermektedir.

II- KÜRESELLEŞMENİN ULUS DEVLET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Yaşadığımız dünyada varlıkları inkar edilemeyecek şekilde karşımızda duran ulus, ulus-devlet ve ulusçuluk modernleşmenin doğal birer sonucu olarak ortaya çıkmışlardır. Tarihsel geçmişte farklı zaman ve mekanda işlevselliklerini arttırsalar da, temel işlev ve nitelikleri ile günümüze kadar gelmişlerdir. Tarih içinden kendilerini ortaya çıkaran dayanakları olduğu için de, modernleşmenin doğal sonucu olmaları ötesinde aynı zamanda tarihsel olgulardır da... Cemal Baki Akal'a göre ulus-devlet ise şu şekilde yorumlanmaktadır: "Ulus-devlet bir siyasal iktidar olgusudur ve her siyasi iktidar olgusu, tüm insan topluluklarında, tüm toplum türlerinde bulunmaktadır. Siyasi iktidarın iki boyutu vardır. Birincisi: iktidarın kendini meşru kılmak için başvurduğu 'ilke', ikincisi de: siyasi iktidarın kullanımı yani 'uygulama'dır."²⁸⁹ Bu süreç sonrası iktidar varlığını daha gelişme odaklı olarak sürdürebilmektedir.

Siyasal tarih geçmişten bugüne göstermiştir ki, iktidar meşruiyetini sağladığı ölçüde kaba kuvvetten, despotizmden farklı bir konuma gelmiştir. Meşruluk kaynağı olmayan iktidar, kaba kuvvettir, zorlamadır, baskıdır. Bu realiteden hareketle her siyasi iktidar kendini meşru kılma gereksinimi içinde bulunmaktadır. İktidarlar için zor ve önemli olan bu süreçte rızanın sağlanması, yönetim için adeta vize alınması anlamına gelmektedir. Sağlanan rıza, iktidarı meşrulaştırıcı bir takım düzenlemeler geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Çünkü iktidara rıza göstermek, ona ve yapacakları

²⁸⁹ Cemal Bali Akal, *Yasa ve Kılıç*, 2.basım. Engin Yayınları, İstanbul, 1995, s.9

icraatlere karşı –baştan- duyulan samimi güvendir. Bu açıdan bakıldığında “ulus-devlet, kurumsallaşmış siyasi iktidarın belli bir tarihsel aşamada büründüğü yapısal biçim; ulus, bu yapılanmanın meşruiyet kaynağı olan kurgu; ulusçuluk ta, meşruiyet kaynağının tek geçerli siyasi değer olarak kabul ettirmeyi hedefleyen bir siyasi akım olarak algılanabilir.”²⁹⁰

Ulus-devlet anlayışından önce varolan feodal yapı içinde kişilere yönelik bir bağlılık eğilimi söz konusu iken, ulus-devlet kavramının siyasal alana girmesiyle beraber iktidarın kaynağına yani kurumlara yönelik bir bağlılık söz konusu olmaya başlamıştır.

Fransız kaynaklı ulus kavramı, monarşik egemenlikten ulusal egemenliğe geçişi sağlamak için kullanılmıştı. Ancak bu kavram ve ardından getirdikleri daha sonra dalga dalga tüm dünya ülkelerine yayıldı. Çünkü özgür olma/olmak isteği ve yan anlamları yalnızca Fransa’ya özgü değil, evrensel kavramlardı. Fransa’da yakılan ateşin tüm dünyada etkili olması ve yayılması da, kavramların evrensel olmalarından kaynaklanmaktadır. Değişim ve yenilik karşıtı iktidarlar, egemenliklerinin sarsılacağı ve güçlerinin azalacağı endişesiyle kapılarını Fransa ve Fransa’dan gelecek her türlü ‘etkilenim’e kapatmışlardır. Bu da söz konusu ülkelerin, ulus olmak için, diğer uluslardan farklı olan yanlarını ortaya koyarak, kendi uluslarını öne çıkarma, tanıma ve belirginleştirme yönünde karar almalarını gerektirmektedir. Bu kararlar içte türdeşliği, aynılığı sağlayacak; dışta ise farklılığı ve özgünlüğü (kendine haslığı) vurgulayacak yönde hazırlanmış olmalıydı. Zira kurulan iktidar ilişkisinin türdeş olarak nitelendirilen bireyler arasındaki birlikteliği sağlayacak bir ‘ulus’ kavramına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu kavramı halka benimsetmek ve halkı ulus olduğuna inandırıp onları zihinsel anlamda birbirlerine kenetlemek görevi ise devlete düşmektedir.

Her iktidar gibi ulus-devlette, kendini meşru kılacak kuramsal ve kavramsal düzenlemelere ihtiyaç duyacaktır. Ve bu ihtiyacı içinse ‘ulus’ kavramına yönelir. Kısacası ulus-devlet Ozan Erözen’in de ifade ettiği gibi: “Erkini ulus adına kullandığını iddia eden ve yarattığı zorlamayı bir gerekçe ile haklı gösteren bir iktidar türünün hem

²⁹⁰ Ozan Erözen, **Siyasi İktidarın Meşruiyet Temeli Perspektifinde Avrupa’da Ulus-devlet**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, 1996, s.43-44

kavramsal hem de aygıtsal görünümüdür.”²⁹¹ İki boyutluluğu bulunan ulus-devlet kavramı yönetilen ulus adına erkini kullanan iktidar türünün diğer bir adıdır.

Ulus-devlet olgusu, bazı bilim adamlarına göre ise eşsiz bir bileşimdir. Buna göre ulus-devletinin ilkesi, başlangıçta ayrı olan faktörlerin eşsiz bir bileşimiydi. Ulus-iradenin kültürel anlatımı, geniş bir birlik düşüncesi- bir yanda. Devlet –bölgesel birim, denetim sistemi, bir politik kurum- diğer yanda...”²⁹² Ulus-devlet kavramı farklı alanlardan farklı görüşlerin harmanlandığı bir bileşim olarak da karşımıza çıkmaktadır. Montserrat Guibernau ise ulus-devleti: “Sınırları belirlenmiş bir toprak parçası içinde, yasal güç kullanma hakkına sahip ve yönetimi altındaki halkı türdeşleştirerek, ortak kültür, simgeler, değerler yaratarak gelenekler ile köken mitlerini canlandırarak birleştirmeyi amaçlayan bir tür devletin oluşumuyla tanımlanan modern bir olgudur”²⁹³ şeklinde tanımlamaktadır. Yapılan tanımın ışığında, ulus-devlet mekansal olarak sınırları belirlenmiş bir alanda, halkın türdeş kılınması ve ortak değerler yaratmayı amaçlayan türde bir devlettir. Yine Guibernau’ya göre²⁹⁴, ideal olan ulus ile ulus-devletin birbiriyle çakışmaması durumunda, bir ulus üyeleriyle topluluk oluşturma bilinci gösterirler zira ulusun üyeleri ortak geçmişlerine bakabilirler ama aynı durumu ulus-devlet çok kolay bir şekilde yapamaz. Çünkü önceden varolmayan ulus-devlet kavramı nedeniyle farklı etnik kökene sahip insanların farklı geçmişleriyle karşılaşılır. Bir ulusu oluşturan insanlarda anayurt duygusu varken ve kendilerini toprağa bağlı hissederlerken, ulus-devlet bir antlaşmayla ya da devletler arasında sınırın nereye çizileceğine karar veren politikacıların iradeleriyle oluşmaktadır.

Ulus-devlet kavramı, politik açıdan örgütlenmenin bir göstergesi niteliğindedir. Bu model diğer dünya devletlerinin içinde bulunduğu siyasal sistem içerisinde onaylanmaktadır. Fakat bunun ardında kültürel bir gerçeklik yoktur. Şöyle ki, “aslında dünya, büyük ulus-devletlerden oluşmamıştır. 1971 yılında genellikle devlet olarak görülen 132 ülke olduğu belirlenmiştir. Ancak bunlardan on iki tanesinin mantıklı bir biçimde ulus-devletler olarak sınıflandırılabilirliği tahmin edilmektedir. Diğerleri birkaç

²⁹¹ Ozan Erözden, a.g.e., s.57

²⁹² Oyvind Osterud, “Ulus Kurma Modelleri ve Kemalist Modernizasyon”, *Dünya ve Türkiye Açısından Atatürk*, Hazırlayan: Suna Kili, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s.11

²⁹³ Montserrat Guibernau, *Milliyetçilik, 20.YY’da Ulusal-Devlet ve Milliyetçilikler*, Çev: Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, s.93

²⁹⁴ a.g.e., s.93

yüzdeler bir orandan nüfusun yarısına ulaşan oldukça düzenli bir ölçekte önemli azınlıkları barındırmaktaydı.”²⁹⁵ Bu da, ulus-devlet kavramının yeterince anlaşılmadığı ya da anlaşılmak istenmediğinin bir göstergesidir.

Anadolu topraklarında ulus-devlet olma adına önemli adımlardan biri olarak belirlenen Misak-i Milli sınırları ile atılmıştır. İşgal öncesi Osmanlı İmparatorluğunun sahip olduğu toprakları çevreleyen sınırlar, daha sonra Misak-i Milli adıyla ulusal sınırlar olarak belirlenmiş ve kurulacak olan yeni bağımsız ulusal devletin, fikrîsel anlamda ilk oluşumları kendini göstermeye başlamıştır.

Küreselleşme çok yönlü bir kavram olarak, 1990 sonrası kullanımda, söylemde ve eylemlerde yaygınlaştı. Toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik alanlarda etkileri bulunan küreselleşme olumlu etkileri kadar getirdiği olumsuzluklarla da gündeme gelmiştir. Küreselleşme ile paralel bir seyir izleyen teknolojinin dünya ülkeleri arasında eşit olmayan bir dağılımı/sahipliği söz konusudur. Çünkü ülkeler gelişmişlik dereceleri uyarınca teknoloji transferi yapabilmektedirler. Dolayısıyla küreselleşme olgusunun getirdiği söylenen modernleşme de, her mekanda aynı süreçte gerçekleşmemektedir. Küreselleşmenin bir getirisi olarak, dünya insanları ve şirketler arasındaki uzaklıklar kaybolmakta, bunun yanında gelir dağılımındaki uçurum ve işsizlik ise giderek artmaktadır. Ancak bu süreç öylesine etkili ve bağımlı hale getiren özelliكتedir ki, uzak kalmak hemen hemen imkansız gibidir. Tüm dünyanın tek bir pazar olma yolundaki girişimleri, ekonomik gücü zayıf ve sayıca az olan ülkeleri çaresiz duruma sokmaktadır. Küresel pazara yönelik olarak hazırlanan tüketim malları özellikle gelişmekte olan ülkeler için, hemen tüketilen metallerdir. Bu hızlı tüketimin altında gelişmiş ülkelere erişme isteği ve o ülkenin bireyiymiş gibi davranma ve hissetme isteği yatmaktadır.

Çoğunlukla ekonomik etkilerine dikkat çektiğimiz küreselleşme aslında diğer alanlarda olduğu gibi, kültürel alanda da etkilidir. Küreselleşme olgusunun, ulusal kültürleri aşındırarak tek merkezci küresel bir kültür yaratmaya doğru gittiği görüşü de savunulmaktadır. Küreselleşmenin ulusal kültürleri yıpratıcı etkisi ülkeleri ulusal kimlik konusunda da, yeni bir çıkmaza sokmaktadır. Aidiyet duygusunun ve ‘biz’ olma çoğulcu bilincinden yoksun kalan bireyler, kapitalizmden daha ağır ve daha sert kuralların söz konusu olduğu küreselleşme sürecine rahatlıkla dahil olabilmektedirler.

²⁹⁵ Wolker Conner'den aktaran: Oyvind Osterud, a.g.m., s.11

Ulus-devlet bölümünde de ele aldığımız gibi Anthony Giddens de, küreselleşmeyi modernleşmenin bir sonucu olarak ele almaktadır ve kavramı: “Uzak yerleşimleri birbirlerine, yerel oluşumların millerce ötedeki olaylarla biçimlendirildiği ya da bunun tam tersinin söz konusu olduğu yollarla bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması”²⁹⁶ olarak tanımlamaktadır. Giddens’in yaptığı bu tanımda yine yerellik ve küresellik aynı paralelde işlenmiş, her ne kadar ayrıksı gibi görünseler de, bir bütünün parçası gibi görülmüşlerdir.

İlk kez 1962 yılında Kanadalı İletişim Bilimci Marshall McLuhan tarafından dile getirilen Küresel Köy (The Global Village) kavramı, ancak belli bir zaman sonra dünya gündemine geldi. Köy kullanılarak kastedilen, küçük bir yerleşim yeri olması ve olup-bitenden herkesin haberdar olmasıdır. Köydeki bu hızlı haberdar olma, köyün başat özelliklerindedir. Küreselleşmeye gönderme yapılırken de, enformasyonun iletim hızı ve herkesin enformasyona tabii olması özelliğinden hareket edilmektedir. McLuhan’ın benzetmesini Ünsal Oskay ise şöyle yorumlamaktadır: “Onun elektrik teknolojisiyle dünyanın tek bir köye dönüşebileceğini söylemekle kastettiği toplumsal değişimin, ileri sanayi ülkelerinin, dünyayı kendilerince biçimlendirmelerinin yansımalarıyla sınırlı bir değişim olduğu söylenebilir.”²⁹⁷ Gerçekten de, önceki zamanlarda yapılan bu tespit ile üretim teknolojisini elinde bulunduran kesimin, bu gücün verdiği güvenle kendi perspektiflerinden dünyayı yapılandırma gayreti içine girmeleri son derece olağan olmaktadır.

Yönetilen insanların dolaylı/dolaysız rızasına dayanan tek siyasi güç olan ulus-devlet, dayatılan kararların uygulanması sürecinde de gerekli meşrulaştırmayı yapabilecek kapasiteye sahip aygıt olarak önemini sürdürmektedir. Küreselleşme ulus-devletin gücünü azaltsa da, varlığına gereksinen bir süreçtir. Çünkü bu devlet modeli kapitalisttir. Ancak, günümüzde ulus-devletlerin karşı karşıya buldukları zorluk şudur: Artık ulusal sermayenin birikimini değil, küresel kapitalist birikimi sağlayacak koşullar oluşturmak durumuna gelmesi ve küresel kapitalist birikimi sağlayacak koşullar oluşturmak durumuna gelmesi ve küresel kapitalizmin gereksinimlerine yanıt verecek koşulları, ulusal politikalar uygulayarak oluşturmak zorunda kalmasıdır. Bu

²⁹⁶ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, Çev: Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994, s.62-63

²⁹⁷ Ünsal Oskay, *Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri*, Der Yayınları, İstanbul, 1993, s.217

zorunluluk ise, değişen siyasal iktidarların ulusal ekonomi politikaları adı altında gerçekleştirilen uygulamalarının, aslında ulusal olma ve ulusun çıkarlarına olma niteliğinden yoksunluğunu fark ettirmeyecekleri bir ideolojik mücadelenin ve anlamsal üretimin sürekliliğine gereksinim duymaktadır.²⁹⁸ İfade edilenler ışığında, ulus-devletin ulusal ekonomiden uzaklaşarak küresel piyasalara dahil olabilmeleri, yapılan planlar dahilinde mümkün olabilmektedir. Bu noktada da, siyasal iktidarların sahip oldukları ideoloji gereği ekonomik yapılanmalarda takındıkları tavır önemli bir duruma gelmektedir.

Küreselleşmenin mekansal olarak dünya çapında akıl almaz yayılımı ulus-devletin sonu tartışmalarını gündeme getirmiştir. Şurası bir gerçek ki, kimi uluslar küreselleşme sürecine dahil olup tek merkezli ve tek kültürlü homojen bir topluluğa girmek istemekte, kimileri de düşünsel ve kültürel alanda yaşanan erozyona ve aşınmaya dikkat çekerek bu sürece girmeden geri durmak istemektedirler. Böylelikle gündemde küreselleşme-ulusal kimlik, merkezileşme-yerelleşme, tekelleşme-çoğulcu rekabet kavramları hep düalist çizgide tartışılır oldu.

A- KÜRESELLEŞME VE ULUS DEVLET

Küreselleşmenin ulus devlet üzerindeki etkisini incelemeye geçmeden önce, küreselleşmenin farklı tanımlarını kullanarak farklı açılardan yaklaşılabilecek sosyo-kültürel-ekonomik bir olgu olarak belirlenmesinde yarar vardır. Küreselleşmeye ilişkin yapılan bazı tanımlar şöyle sıralanmaktadır: Küreselleşme olgusu, ekonomik sınırlarla siyasi sınırların birbirinden ayrılması ve ekonomik sınırların giderek ortadan kalkması²⁹⁹ olarak tanımlanmaktadır. Siyasal alanlar ilişkilendirilerek yapılan bu tanım gereği küreselleşme, ekonomik ve siyasi sınırların ayrışmasını vurgulamaktadır. Bu tanımlar doğrutusunda küreselleşme kavramının “çok yönlü olduğuna ve küreselleşmenin insanların ilgi alanlarına göre iktisadi, siyasi ve kültürel yönleriyle gündeme getirildiğine işaret edelim. Aslında tayin edici yönü iktisadi olduğuna ve küreselleşme olgusu uluslararası ekonomideki evrimin kendine özgü bir aşaması şeklinde ortaya çıktığı halde, hemen her vesileyle küreselleşmeden söz edilmesi

²⁹⁸ Çiler Dursun, *Tv Haberlerinde İdeoloji*, İmge Yayınları, Ankara, 2001, s.101-102

²⁹⁹ Nahit Töre, “Gümrük Birliği ve Anadolu Sanayiine Etkileri”, *Konferans, Çorum Sanayi ve Ticaret Odası Yayınları*, No:6, Çorum, 1995, s.32

konunun aydınlatılmamasına yardımcı olmamaktadır.”³⁰⁰ Kavramın çok boyutluluğu ve farklı yönleriyle gündemde kalması aynı zamanda karmaşık bir olgu olması gerçeğinin altını çizmektedir. Bir başka tanımla; kumanda ekonomisinin küçülmesi, devletin bütün sosyal ve ekonomik işlevlerinden vazgeçmesi. Bunun yanında bir de pazarın dünya ölçeğinde büyümesi, ulusal sınırların dışına çıkması, dünyanın tek pazar haline gelmesi, küreselleşmedir.³⁰¹ Bu tanımlama ise, küreselleşme olgusunun hemen her tip ve alanda tek tipleştirme amacını dile getirmektedir. Özelleştirme politikalarını, yeni dünya düzeninin somut koşullarının bir dayatması olarak yeni liberal doktrinin bütünü içinde önem kazanan; ulusal ekonomilerin gereksinimlerine karşıt olan uluslar arası ekonominin işleyişini gerçekleştirme koşullarını oluşturmasıyla anlam ve değer elde eden bir uygulamalar bütünü olarak değerlendirmek gerekmektedir. Üretim sürecinin yeniden örgütlenmesi ve pazarın yapısında yaratılmaya çalışılan değişikliklere, kapitalizmin yeniden yapılanma döneminde ‘küreselleşme’ terimi ile işaret edilmektedir. Küreselleşme, yeni sağın ekonomik dinamiklerini anlamak açısından kilit bir kavramdır.³⁰² Diğer tanımlamaların işaret ettiği gibi küreselleşme, malların, sermayenin, hizmetlerin, enformasyonun ve emeğin tek tip düzenleme altında dünya çapında dolaşımı ve bunun giderek anıdalaşmaya yönelmesidir.³⁰³ Tektipleştirme ve anıdalık, bu tanımlamada ortaya çıkan önemli kriterlerdir. Diğer Bir ifadeyle küreselleşme, merkez sermayenin otonom (kendiliğinden) hareketinin her biçimiyle, bütün sınırları adım adım zorlayarak yıkmasını, böylece karını en çoklaştırmayı anlatan bir süreçtir.³⁰⁴

Görüldüğü gibi, hemen hemen bütün tanımlarda birleşilen nokta, küreselleşmenin dünyanın kaçamayacağı kaderi, geri dönüşü olmayan bir süreç olduğudur. Böylesi bir zorunluluk, geri dönüşü olmayan süreç müphemliğine karşı küreselleşme ile ifade edilmektedir. Çok yoğun kullanımı yanında kavram, bugün bile tam netliğe kavuşturulamamıştır. Bunun nedeni küreselleşmenin çok geniş ve çok farklı alanlarda yayılması olmuştur. Metin Işık’ın da ifade ettiği gibi, küreselleşme ile birlikte yer, konum ve uzaklık gibi kavramlar da yeni içerikler kazanmıştır. Artık insanlar arasındaki

³⁰⁰ Taner Timur, *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s.8

³⁰¹ Gencay Şaylan, “Küreselleşmenin Gelişimi”, *Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme*, KİGEM(Kamu İşletmeciliğini Geliştirme Vakfı), 2.basım, Ankara, 1996, s.14

³⁰² Çiler Dursun, a.g.e., s.95

³⁰³ Haluk Geray’dan aktaran: Çiler Dursun, a.g.e., s.95

³⁰⁴ G.Kazgan’dan aktaran: Çiler Dursun, a.g.e., s.96

ilişkileri ve bilgi birikimini mekansal yakınlık değil, kitle iletişim araçlarına erişilebilirlik derecesi belirlemektedir.³⁰⁵

Küreselleşme, ekonomi haricinde özellikle iletişim ve üretim teknolojilerindeki gelişmelerle de paralel olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu sınıflandırma dahilinde ise küreselleşme şu şekilde ifade edilmektedir: Komünikasyon alanındaki teknolojik gelişmeler ilk olarak sermayeye dünyada serbestçe dolaşım olanaklarını açmış, bu arada üretim teknolojisi ve biçimini de değiştirerek, gelişmekte olan ülkelerle gelişmişler arasındaki mevcut açığı kapayıp gelişmekte olanlara rekabet edebilecek karlı maliyetlerle üretim yapabilme olanağı sağlamıştır. Bu üretim biçimleri bir yandan dünya ticaretini değiştirirken aynı zamanda sermayenin uluslararası dolaşımının hızlanmasına sebep olmuş, böylece küreselleşme denilen ve üretim faktörleriyle ürün piyasalarında dünya ile eklemlenme süreci başlamıştır.³⁰⁶ Küreselleşme kavramı ile birlikte üretim, satış ve pazarlama aşamalarında hep uluslar arası dolaşım söz konusu olmuştur.

Çok alanı kapsayan küreselleşme, uluslararası sermaye ile de ilişkilendirilmektedir. Bu bakış açısına sahip görüşler ışığında ise global sistem, tüm dünya üzerinde siyasi, ekonomik, askeri, kültürel ağırlığı ve belirleyiciliği olan milli devlet ve sınırları aşan temelinde sermaye bulunan bir yapının adıdır.³⁰⁷ Odağında sermayenin bulunduğu ve milli devlet sınırlarının ötesindeki bir olgudur küreselleşme.

Tüm bu özel sınıflandırılmış tanımların ötesinde küreselleşme, çok yönlülüğünü, dinamik bir süreç olduğunu ön plana çıkarıp önemseyen görüş ve tanımlara da sahiptir: Gözlemlenen boyutuyla küreselleşme dünya düzeyinde bir bütünlük ve aklıktan daha çok, ülkelerin dünyaya açılma çabalarını destekleyen ve yönlendiren, farklı birikim ve etkinlikteki ülke, kurum ve yapıların yeni bölgeselleşme ve yeni dengeler aradıkları bir

³⁰⁵ E.Akçan'dan aktaran: Metin Işık, "Globalleşme-Yerelleşme ve Medya", *Selçuk İletişim Dergisi*, Yıl:1, Sayı:4, Konya, 2001, s.41

³⁰⁶ -----Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Muhtemel Etkileri, Vakıfbank Yayınları Araştırma Dizisi No:1, 4.basım, Ankara, 1995, s.185

³⁰⁷ Mustafa Demirci, *Global Sistem İçinde Televizyonun Yeri ve Politik Kullanımı*, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996, s.13-14

dinamik süreç olarak bilinmektedir.³⁰⁸ Küreselleşme, dünya ülkelerinin ekonomik ve siyasi olarak dünya pazarına çıkmalarını destekleyen, dinamik bir sürecin diğer adıdır.

Küreselleşmenin kültürel yanını da vurgulayan bir tanımlama kullanacak olursak, bu olgu ülkeler arasındaki iktisadi, sosyal, siyasi ilişkilerin yaygınlaşması ve gelişmesi, ideolojik ayrımlara dayalı kutuplaşmaların çözülmesi, farklı toplumsal kültürlerin, inanç ve beklentilerin daha iyi tanınması, ülkeler arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması gibi farklı görünen ancak birbirleriyle bağlantılı olguları içerir. Küreselleşme bir anlamda maddi ve manevi değerlerin ve bu değerler çerçevesinde oluşmuş birikimlerin ulusal sınırları aşarak dünya çapında yayılması anlamına gelir. Bu değerler iktisadi nitelikte olabileceği gibi siyasi, kültürel özellikte de olabilir. Ülkelerdeki çeşitli piyasaların işleyiş biçimleri ve bu piyasaların birbirleriyle olabilecek bağlantıları hakkında ortak düşünceler, benimsenecek siyasi sistem, demokrasi, insan hakları, din ve laiklik, çevre bilinci gibi düşüncelerin evrenselleşmesi fikri hep bu kapsam içerisinde ele alınabilir. Bu değerlerin benimsenmesi, bunlara yakınlık duyulması söz konusu olabileceği gibi kültürler arasındaki farkların daha belirgin hale gelmesiyle bu değerlere tepkilerin oluşması, bunlara tepkilerin artması da mümkündür.³⁰⁹ Küreselleşme, kültür üzerinde önemli bir etkiye sahip bulunmaktadır. Şöyle ki, kavramın yapısı gereği kültürler arasındaki farka dikkat çekmekte ya da kültürleri birbiri içinde eritmektedir. Bu durum da o kültüre sahip toplum ve bu toplumun fertleri tarafından tepkiyle karşılanmaktadır.

Yapılan tanımlar paralelinde, sermayenin dolaşımının olağanüstü hızlanması ve yine sermayenin ulusal sınırları zorlayarak taşması ve uluslararasılaşması göze çarpmaktadır. Bu transfer daha çok, merkezde duran ülkelerden taşrada bulunan çevre ülkelere doğru bir seyir izlemektedir. Diğer göze çarpan nokta da, teknolojide meydana gelen akıl almaz gelişme ve değişimlerdir. Bilgi transferi, depolama ve diğer iletişim etkinlikleri geçmişe kıyasla daha bir hız kazandı ve hizmet daha ucuza sağlanmaya başlandı. Merkez kavramı değişikliğe uğradı ve dünyanın hemen tüm noktaları uydu haberleşme kanallarıyla birbirlerine daha yakın hale geldi ve insanlar birbirlerine teknik anlamda

³⁰⁸ Orhan Güvenen-Ziya Aktaş, "Küreselleşme Sürecinde İstatistik Altyapıları ve Bilgi Sistemi", **Küreselleşme ve Türk Endüstrisi, Yöneylem Araştırması ve Endüstri Mühendisliği XV. Ulusal Kongresi**, İstanbul, 1993, s.57

³⁰⁹ ----- **Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler Alt Komisyon Raporu**, DPT Müsteşarlığı Yayın No: 2375, Kitap:2, Ankara, 1995, s.1

daha az yabancı konuma geldiler. Teknoloji destekli sermaye, kendine çok bakir ve geniş alanlar buldu. Böylelikle dünyanın uzun yıllardır kapalı kutusu konumundaki Doğu Bloku Ülkeleri (Doğu Avrupa ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) sermayelerine ulus aşırı dolaşıma açılmak üzere yol verdiler. Böylesi bir süreç hiç şüphe yok ki, onu hazırlayan etmenlerle oldukça ilişkili bir yakınlık içindedir. Şöyle ki, sonuçları ve yansımaları itibariyle böylesi etkili bir gücün ardında bu süreci doğuran bir çok etmen bulunmaktadır. Bunlar süreci anlamlı kılma ya da belirli bir mantığa oturtma adına oldukça önemlidir. Toplumsal alanın herhangi bir katmanında meydana gelen değişiklik, zincirleme bir tepki biçiminde farklı alanları da etkilemektedir.

Bu sürecin tarihsel gelişimini hatırlayacak olursak, “uluslararası ekonomide 70’lerde sessiz sedasız bir devrim oldu. Ve oyunun alışageldik kuralları kökünden değişti: uluslararası ekonomi küresel olma sürecine girdi.”³¹⁰ Ekonominin küreselleşmesi, uluslararası rekabeti sadece bir dış ticaret sorunu olmaktan çıkartıp, ülke ekonomisi de dahil olmak üzere, her türlü ekonomik etkinliğin önündeki öncelikli ve olmazsa olmaz hedeflerin ilkinin uluslar arası hedef olarak belirledi. Oysa geçmişte durum şimdikinden çok farklı seyretmekteydi. İç Pazar istekleri doğrultusunda dünya pazarı bunları kabul etmek durumundaydı. ABD gibi gelişmiş, sanayileşmiş ülkelerde üretim öncelikle iç pazar için ve iç pazarın istekleri doğrultusunda yapıldı. Ülke dışında ise üretim fazlası ürünler satılırdı. İç pazarın her zaman dış pazara göre, daha öncelikli ve önemli konumu bulunmaktaydı. Dış pazar o dönemlerde, çok yoğun değildi ve rekabet olgusu, kar payı ve para akışı gibi ticari terimler henüz yeterince yoğunlaşmamıştı ve dilde uygulamaya geçmemişti. Gelişme adına ekonomi ve sanayide umut verici gelişmelerin yaşandığı ülkelerde üretim içinde dış pazara -henüz- yer yoktu. Bu ülkelerde amaç, öncelikle iç pazarı doyurmak ve ithalatın ikamesini durdurmaktı. Ancak sanayinin daha çok gelişmesi ve üretmesi için de teknoloji transferi yapılması zorunluydu. Bu transferin vericisi ve aktarıcısı konumundaki ileri ekonomiye sahip gelişmiş ülkeler, çok zaman kendi ülkelerinde sürelerini doldurmuş, artık kullanım dışı olarak gördükleri teknolojileri alıcı konumundaki gelişmekte olan ülkeler transfer etme yoluna gittiler. Böylelikle çok büyük paraların söz konusu olduğu bu sektörlerde, muhtemel rakipler firma ve sanayi bazında daha en başından elemine edilmiş oluyordu.

³¹⁰ Nazım Güvenç, *Globalizm*, BDS Yayınları, İstanbul, 1998, s.15

Küreselleşme, o dönem itibariyle hemen hemen tüm ülkelerde dış ticaret ve dış pazarlar gibi yapılması güç ve önemsiz görünen işler gibi algılanmaktaydı. Bu yaklaşımın şirketler ve ülkeler temelinde zamanla daha iyi fark edilen iki önemli noktası vardı. Çok uluslu şirketler ve Japonya. Çok uluslu şirketlerin öne çıkması, ekonominin küreselleşmesi doğrultusunda atılan ilk büyük adım olarak görülmektedir. Bu önemli adım olmanın ötesinde çok uluslu şirketler küreselleşmenin itici güçlerinden biridir de aynı zamanda...Öyle ki dünyanın dört bir yanında ekonomilerine artı girdi sağlamak peşinde koşan bu şirketler, çok uluslu olmaları nedeniyle bir taraftan da sermaye, teknoloji, bilgi ve kültür taşıyıcısı birer “elçi” konumundadırlar. Ayrıca önceliğe sahip tüm ticari kaygıların ötesinde, konularına olabildiğince geniş bir perspektiften küresel boyutta bakmak önemli bir yenilik arz etmekteydi. “Japonya’nın –daha sonraları onun izinden giden Güney Kore, Tayvan, Singapur, Hong-Kong gibi ülkelerin- yaklaşımı, ilk kez bir devletin makro ekonomisi temelinde öncelikle dışa dönük oldu. Daha somut bir anlatımla, Japonya için ihracat bir ‘dış ticaret’ konusu, yani ülke ekonomisinin bir eklentisi değil, tersine ülke ekonomisinin en başta gelen, en temel ve öncelikli bileşeni konumuna yükseldi.”³¹¹ Bu da göstermektedir ki, dış ticaret yalnızca ekonomik yansımalarıyla değil, hemen her alanda getirileri olan önemli bir sürecin ifadesidir.

Bu konu üzerinde çalışan bilim adamlarının çoğu, küreselleşmenin başlangıcına sonuçları itibariyle tüm dünyada derin izler bırakan 2.Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan değişimleri koymaktadırlar. Savaş sonrası söz konusu olan ‘refah devlet modeli’, onu refah kılan kapitalizmin tehlikeye girmesiyle sarsıldı. “2.Dünya Savaşı öncesinde devletin ekonomiye yeterince müdahale etmediğinden şikayet edilirken, kapitalizmin yeniden krize girdiği 1974-75 sonrasında, özellikle 80’li yıllarda artık devletin herşeye burnunu soktuğundan ve mevcut sorunlarında aşırılığa vardırılan devlet müdahalelerinden kaynaklandığı görüşü ön plana çıktı. Büyük sermayenin, giderek ağırlıkları artan çokuluslu şirketlerin ihtiyacına cevap verecek bir teori, ideolojik söylem geliştirildi.”³¹² Küreselleşme olarak ifade edilen bu söyleme göre, devletin ekonomi üzerinde var olan ya da varolduğu düşünülen etki ve ağırlığı azaltılmalı, ekonomik alan özele verilmeliydi. Geçmişten gelen böylesi bir süreçte, günümüzdeki değişimin

³¹¹ a.g.e., s. 17

³¹² Fikret Başkaya, *Sömürgecilik, Emperyalizm, Kürselleşme*, Öteki Yayınevi, Ankara, 1997, s.45

boyutları farklı alanlarda seyretmektedir. Bilgi teknolojisi ve bilgisayar sistemlerinin yaygınlaşması, piyasaların küreselleşmesi, hiyerarşide meydana gelen sarsıntı günümüzdeki değişmelerin belli başlılarıdır. Bunlar arasında özellikle bilgi (enformasyon) alanındaki zenginliğin temel kaynağı fiziki emek ve doğal kaynaklar yerine haberleşme teknolojileri ve bilginin akılsız hızdaki seyridir. Bilgi alanında meydana gelen bu gelişme ve değişmeler birer silsile halinde toplumların (genel anlamda dünyanın) diğer dinamiklerini de zincirleme etkileyerek, değişimi zorunlu kılmaktadırlar. Bilgiyi toplama, sınıflandırıp değerlendirme ve kullanma üretim ekonomisinde verimliliği arttırdı. Bu artış, devletin ekonomiye müdahalesinin azalmasıyla seyrine devam etti. Tüm bu yeniliklerin ve çok hızlı denecek şekilde yaşanan gelişmelerin diğer toplumsal dinamiklerle olan ilişkileri de dahil olmak üzere halka sunumu ise kitle iletişim araçları vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Medya bu anlamda çok büyük ve etkili bir güç haline geldi. Bu güç, medyanın yeni iletişim teknolojilerini kendine transfer etmesi nedeniyle de oldukça 'pahalı bir güç' halini aldı.

İdeolojilerin, siyasi yapılanmaların, teknolojinin çok çabuk boyut değiştirip çok hızlı bir biçimde yol aldıkları günümüz 21.yy'ında dünya, siyasal çerçeveden bakıldığında geleneksel anlamda siyasi blokların ortadan kalkmakta olduğu/kalktığı her alanda liberal eğilimlerin yükselen bir trend kazandığı, teknolojinin ise sınırsız ve hız kesmeden değişimi kabul ettiği, yeniliklerin halka sunumunda 'modern elçi' görevini üstlendiği bir dönemde bulunmaktayız. Haberleşme teknolojilerindeki bu sürekli değişim adeta bir devrim niteliği taşımaktadır. Salt kendi alanında sınırlı kalmayan bu devrim, ulusal sınırları zorlayarak tüm dünya ülkeleri arasında farklı alanlarda bir küreselleşme amacını gütmektedir. Bu amaç; insan hakları, liberalizm, demokratikleşme ve hukukun üstünlüğü (hukuk devleti olma ayrıcalığı) konularını da gündeme getirmektedir. Ancak şu bir gerçek ki, değişimin zorlayıcısı olan nedenler, hangi güç ya da güçlere mal edilirse edilsin günümüzde dünya ticareti korumacılıktan serbestliğe, ikili düzenlemelerden çok taraflı düzenlemelere doğru, bir gelişim trendi izlemektedir.

Kapsam ve içerik açısından oldukça zengin bir kavram olan küreselleşme ve yansımalarını 4 ana başlık altında toplayabiliriz.

Teknolojik yansımaları: Küreselleşme ile birlikte bilgi-işlem teknolojisi gelişerek daha güvenilir ve daha ucuza teknoloji (bilgi/enformasyon) transferi gündeme gelmiştir.

Böylelikle uluslar arası iletişim yolu açılmış üretimin artması ve maliyetlerin düşmesi ile de sermayenin dünyadaki seyri hızlanmış, yabancı kökenli sermaye sahipleri dünya üzerindeki yatırımlarını arttırmışlardır.

Sosyal yansımaları: Sanayi devrimi sonrası oluşan endüstri toplumundan çağa damgasını vuran bilgi toplumuna geçilmiştir. Bilginin önemi, kültür ve değerlerin küresel bazda yayılmasına fırsat tanımıştır. İdeoloji kökenli kutuplaşmalar çözümlene sürecine girmişlerdir. “Birey” önemli hale gelmiş, insan hakları konusu yükselen ve aranan sosyal değerlerden biri haline gelmiştir. Bilginin işlevsel gücü, bilgiyi yayan araçların gelişmesine ve etki alanlarının genişlemesine yol açmıştır.

Politik yansımaları: SSCB ve Yugoslavya’nın dağılma sürecine girmesi/dağılması ve ulus-devletlerin politik anlamda gözden düşmesi gündeme gelmiştir. Almanya’nın tek bir devlet olma yolunda aradaki –temsili- duvarı kaldırması ve etnik kimliklerin yeniden gündeme gelip önem kazanması, demokrasinin temsili olmaktan çıkarak aktif katılımlı olmaya doğru bir yol izlemesi ve hemen her alanda (kişilik hakları, vergi, fikri haklar, ticaret vb.) “denkleştirme” sürecine gidilmiştir.

Ekonomik yansımaları: En köklü, etkili ve kalıcı yansımalar bu alanda olmuştur. Küreselleşmenin itici gücü konumundaki çok uluslu şirketlerin sayısı ve etkisi artmıştır. Serbest Pazar ekonomisi görüşü piyasaya egemen duruma gelmiştir. Ve küresel bazda ticaretin fikri ve pratik anlamda serbestlik kazanması sonucu arzu edilen küresel ölçekli serbest rekabet ortamı doğmuş ve üretimin hacmi artmış, bu da maliyetleri düşürmüştür. Ulusal ekonomilerden küresel ekonomilere geçiş söz konusudur. Ülkeler arası çok sayıda firmanın bağımsız rekabetinin artması, ülkelerin sermayelerinin serbestçe uluslararası piyasalarda dolaşması ve yatırımların genişlemesi ve artması sonucunu doğurmuştur. Küreselleşme doğası gereği kültürde, yaşayışta, tüketimde ileri boyutta fikirsel anlamda düşünsel olarak toplumların birbirlerine karşı artan oranlarda karşılıklı bağımlılığını anlatmaktadır. Dünya üzerinde bulunan ülkelerin ve o ülkelerde yaşayan insanların net olarak birbirlerinden ayrı düşünülüp farklı davranmaları artık mümkün görünmemektedir. Zira dünya her alanda –özellikle de ekonomide- artık, hemen herkesin dahil olduğu, bağımlılık formatıyla örtüşen tek bir toplumsal bütünlük arzeme eğiliminde bulunmaktadır. Ancak görüntüde oluşturulan bu bütünlük, tam tersine

çözülen milletler, ayrışan zevkler ve farklılık ile özgünlük güdüsü temel toplumsal ayırımları ve çatışmaları doğurmaktadır.

Farklılıkları görmezden gelerek, homojenize olmuş bir topluluk üzerinde tektipleştirme formülü uygulayan küreselleşme, diğer alanlar gibi kültürel alanlarda da, asimilasyon yapmaya son derece açık bulunmaktadır. Bu alanda yapılabilecek olası asimilasyonlara karşı yerel kültür ve yaşantıları koruyabilmek gayesi ile ‘resmi’ karşıtı ‘sivil’ kuruluşların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Sivil toplum* oluşumuna yaygın olarak ‘sivil toplum kuruluşları’ denmektedir. Gordon Marshall’a göre, sivil toplumun anahtar nitelikleri olarak, özel yaşamdan ya da haneye dayalı etkinliklerden ziyade kamusal yaşama gönderme yapmasını, aile ve devletin yanına konmasını ve hukukun egemenliği çerçevesi içinde varolması sayılabilir, ayrıca ‘sivil toplum’ kavramı geçtiğinde çoğu otoritenin aklına gelen çerçeve, gönüllü dernekler, kitle iletişim araçları, mesleki dernekler, sendikalar ve benzeri kuruluşlardaki kamusal katılım alanlarıdır.³¹³ Yine Marshall’a göre, sivil toplum her zaman için toplumsal hareketlerin dinamiği olarak görülmüş ve onları kapsayan bir nosyon olmuştur. Sivil toplum ayrıca kazanılan hak ile yükümlülüklerin birleşmiş haliyle, bunların sivil toplum düzeyinde pratiğe geçirilmesini, tartışılmasını, yenilenmesini ve yeniden tanımlanmasını somutlayan yurttaşlık kavramının dinamik tarafı olarak görülebilir.³¹⁴

Sadece belirli alanlarda birleşip örgütlenmeyen kuruluşlar; insan haklarının ihlal edilmesine karşı ‘insan hakları örgütleri’, çevrenin tahrip edilip doğanın ekolojik dengesinin bozulmasına yönelik ‘çevre örgütleri’ ve eğitim seviyesinin artması ile birlikte bilinçlenen tüketicinin ekonomik faaliyetlerinde karşılaşabileceği sorunlar için de ‘tüketici örgütleri’ farklı alanlarda da olsa, aynı gaye için faaliyet göstermektedirler.

Küreselleşme ile sınırlar kalkmakta, dünyamız tek bir pazar görünümü kazanmaktadır. Bunun tabii bir sonucu olarak güçlü olan örgütler sınırların kalkmasıyla güçsüz halk tabakalarını etkilemektedir. Özellikle bu küreselleşmenin pastasını yiyecek,

* Kavramın daha detaylı incelemesi için bkz. Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000, s.303: Siyasi otoritenin baskısından nispeten uzak olan toplum modeli, toplumda var olan ve kuruluşu bir takım haklar elde etme çabasına bağlı olan demokratik yapı, toplumun kendi kendisini devletin kurumlarından bağımsız olarak, yönlendirmesi durumu.

³¹³ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev: Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s.662

³¹⁴ Yahya Fidan, “Küresellik ve Kar Amaçsız Örgütler, Küreselleşme”, *Yerellik, İnsan Yerleşimleri ve Yönetim Sempozyumu*, İstanbul, 1996, s.116

tabir yerindeyse küresel işletme ve örgütler sahip oldukları mali kaynaklarla iletişim yöntemlerini kullanarak güçsüz halk kesimlerini adeta sömürebilmektedirler. Bu noktada sivil toplum kuruluşları, kar amaçsız örgütler dediğimiz kuruluşlara büyük görevler düşmektedir. İşte söz konusu kar amaçsız kuruluşlar yapacakları faaliyetlerde, zararlı atıkların bölgelerine gelmemesini, zehirli gazların yayılmasını, denizlerin göllerin kirletilmesini, enerji santrallerinin çevreye zarar vermesini engelleyecek güce sahiptirler. Bunların yanında, yine yapacakları bilinçlendirme, aydınlatma çalışmalarısıyla halkın eğitimini sağlayabilmektedirler.³¹⁵

Devletin halkına ve onların yaşantılarına yönelik yapmakla yükümlü olduğu görevlerini yapmadığı, aksattığı ya da yapamadığı durumlarda sivil toplum kuruluşları devreye girmektedir. Yukarıda Yahya Fidan'ın da ifade ettiği gibi, bilinçli insanların önderliğinde yaşamsal alanların standart dışı daraltılması ve bireysel yaşam özgürlüklerinin kısıtlanmaya başladığında toplum olarak çoğulcu bir bakış açısından hareketle topyekün atılacak adım bu gücün etkili sonuçlar almasını sağlayacaktır.

Devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkiye geçmedin önce sivil toplum kavramının geçmişten bugüne izlediği yolda, kavramsal çizgisini açıklamaya çalışalım.

Sivil toplum kavramı Gülgün Erdoğan Tosun'un da ifade ettiği gibi, Batı toplumlarının gelişim sürecinin ve Batı siyasal geleneğinin içinde doğup gelişmiştir. Aynı gelecek içinde siyasal-yönetimsel sistem, demokrasi ve demokratikleşme arayışlarının bir çok ana temasını kuşatan, onlara rehberlik eden bir kavramdır.³¹⁶ Antik çağ'da Aristo ve Çiçeron, Ortaçağ'da Thomas Hobbes, John Locke, Charles de Montesquieu ve Jean Jacques Rousseau'nun eserlerinde sivil toplum kavramının fikrîsel anlamda ilk sayılabilecek nüveleri görülebilmektedir. "Ortaçağın sonlarında biçimlenmeye başlayan sivil toplum, modern ticari merkezlerin ortaya çıkmasına bağlı olarak gelişen kutsal unsurların (esnaf, tüccar gibi burjuvazinin habercilerinin) feodal sistem içinde ekonomik özerkliklerini elde ederek feodalizmin kurallarından özgürleşmeleri sonucu ortaya çıkan durumu tanımlıyordu."³¹⁷

³¹⁵ Gordon Marshall, a.g.e., s.662

³¹⁶ Gülgün Erdoğan Tosun, *Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s.29

³¹⁷ Michail H. Bernhard'dan aktaran: Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e., s.31

Gerek küreselleşmenin olumsuzluklarına tepki olarak veya evrensel değerlerin getirdiği kaygı ortamından gerekse insan hakları, çevre bilinci, katılım anlamında alt kültür ve kimliklerin hareket alanı kazanması sonucu etnik unsurlar ve aynı tanrıya inanma içgüdüsünden doğan dini unsurlar, ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu durumu Ergin Yıldızoğlu şu şekilde ifade etmektedir: “Kuzey Afrika’dan başlayarak bize ve cumhuriyete kadar ulaşan İslami yükselişin yeni dünya düzeninde hızlandığını görüyoruz. Batıya karşı, kapitalist ekonominin yarattığı tahribata karşı bir tepki olarak, yoksul sınıfların İslama ilgi göstermeye başladığını görüyoruz.”³¹⁸

Batı türü tüketici kültürü bir yandan hızla dünyaya yayılırken, diğer yandan da kendisine mevcut tepki teşkil eden dini ve milliyetçi akımların güçlenmesini körükleyerek bir anlamda karşıtını (düşmanını) yine kendisi yaratmaktadır. Söylenenlerin ışığında, yakın geçmişte özellikle kökten dinci akımların ve görüşlerin Orta Doğu’da ve Rusya’da seslerini yükseltmesi ve güçlenmesi ‘siyasal’ dedikleri katliamlarda bulunmaları küreselleşmenin öteki yüzünde bir yansıma olarak bu mekanlarda küresel değerlerin hızla girip yerleşmeye başlamasına bir tepki olarak görmek olasıdır.

18.yy’a hakim olan düşüncede sivil toplum, kent yaşamı ve ticari faaliyetlerin geliştiği, çoğulcu, devlet tarafından asimile edilmemiş ve aile sınırları dışında gerçekleşen bireysel faaliyetlerin yer aldığı toplum olarak kabul edilir.³¹⁹

Bireyin öznel yapıdan nesnel bir yapıya kavuşturulmasının yolu olarak Hegel, bireyin vicdan sorunlarından kurtularak –öznel bireyci ahlaktan koparak- toplumsal nesnel hukuk kurallarına uymasının ancak sivil toplum dolayısıyla da devlet içinde mümkün olacağını ileri sürer.³²⁰

Kavramın süreç içinde izlediği yolu daha iyi kavrayabilmek için, Osmanlı toplum ve siyasal yapısına bakmanın gerekliliği doğmaktadır. Osmanlı devleti çeşitli dil, din, etnik ve kültürel etmenlerin yapılandığı bir yaşayışa sahip bulunmaktaydı. Dolayısıyla devletin tüm kurumlarıyla sahip olduğu ortak bir ideolojisi/siyasi yapılanması yoktu. Sultanın otoritesinin tanınması bu muğlak yapılanmanın içine girebilmek için yeterli sayılmaktaydı. Bu bağlamda sultanın devamlılığı ve devletin bekası esastı. Bu farklı

³¹⁸ Ergin Yıldızoğlu, *Globalleşme ve Kriz*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.68

³¹⁹ Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e., s.37

³²⁰ Şahin Yenişehirlioğlu’ dan aktaran: Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e., s.37

birliktelikler, gruplarda yönetim tarafından hep hoşgörü ile bakılarak, böylelikle devlet içinde varlıklarını sürdürebilme istekleri karşılanmıştır. Üstte saydığımız isteklerin haricinde bu topluluklardan ekonomik gelir (vergi) elde edebilmek de önemli bir dönemeci oluşturmaktaydı. Böylelikle Osmanlı devletindeki yapılanmanın geleneksel ölçütlerle örtüştüğü gerçeği ortaya çıkmaktadır. (Sultanın otoritesini kabul etmek, devletin birliği içinde yaşanırken vergi vermek...) Osmanlı, kendi yönetiminin devamı ve otoritesinin sarsılmaması için sosyal hareketleri, grupları ve örgütlenmeleri kendi iradesine bağlamıştı. Bu da resmi söylemlerle desteklenen otoriter gücün, çoğunluğun sesi olabilecek sivil bir söylemde yol alan örgütlenmelere duyduğu korkusal tepkiyi ifade etmektedir.

Sivil toplum gönüllü, kendi kendini oluşturan, kendi desteklerine sahip, devletten özerk, özel alan ile devlet arasında aracı niteliğinde örgütlü bir sosyal yapıdır. Bu yapı, yasal düzen veya ortak kurallar dizisi gibi özgürlüklerin ve özerkliklerin güvencesi olan kurumsallaşmış bir temele oturur. Bu, hem devlet iktidarını sınırlayıcı, hem de o iktidarı hukuka dayandığı sürece meşrulaştırıcı bir gücü bağrında taşır. Dolayısıyla sivil toplum, devletten özerk olmayı içerir ama ondan yabancılaşmayı zorunlu kılmaz. Bir başka deyişle sivil toplum, devlet iktidarına karşı dikkatli ama saygılıdır.³²¹ Çok genel bir şekilde yukarıda açıklanan sivil toplum örgütlenmesi, devletle ve resmi söylemle bir bağa sahip bulunmaktadır. Amaçların gerçekleşmesi ve devlete iletilmesi için özerk bir yapıda olmayı amaçlar, onun ötesinde devlet üzerinde etkin bir güç kurmak, egemenliği ele geçirmek gibi uç düşünceler taşımamaktadır. Cem Eroğul'un da ifade ettiği gibi, sivil toplum ancak devleti sahiplenerek gelişirse, gerçekten demokrasiye hizmet eder. Devleti dışlamamalıdır; aksine devleti kendine benzetmelidir.³²²

Ersin Kalaycıoğlu, 19.yy toplumsal yapılanmasını, birey odaklı olarak şu şekilde açıklamaktadır: "19.yy'da, cemaat kültürünün aşılmasıyla birlikte ortaya çıkmaya başlayan bireyselleşme, bireyin toplumsal yapıda bir değer olarak kabul olunduğu, dünyevi daha çok akla dayanan ve bireyselliğe fırsat veren bir toplumsal gelişmeye yol

³²¹ L.Diamond'dan aktaran; Ali Yaşar Sarıbay, "Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum", **Global ve Yerel Eksende Türkiye**, Der: Ali Yaşar Sarıbay-E.Fuat Keyman, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti, İstanbul, 2000, s.101

³²² Cem Eroğul, "Ulus Devlet ve Küreselleşme", **Emperyalizmin Yeni masalı Küreselleşme**, Hazırlayan: Işık Kansu, KİGEM Yayınları, 2.basım, Ankara, 1996, s.47

açmıştır.”³²³ Birey ve bireyselliğin önem kazandığı ve rasyonelliğe daha çok önem verilen bir yapılanma dinsel bir birliktelik olan cemaat ve onun kültüründe meydana gelen aşınmalar sonucu ortaya çıkmıştır.

Sivil toplum kavramının dünyadaki seyrine baktığımızda oldukça ilginç yaklaşımlar göze çarpmaktadır. Buna göre, gelişmiş ülkelerdeki sosyal bilimciler, halihazırda yaşanan demokrasiyi daha iyi hale getirmenin yollarını tartışırken, gelişmekte olan ülkelerde sivil toplum kavramı, otoriter rejimlere karşı en önemli araçlardan biri konumuna gelmiştir. Örneğin: özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde, sivil toplumun geliştirilmesi demokrasinin yerleşmesi için bin ön şart olarak algılandı ve bu kavram demokratikleşme probleminin çözümü için tek çıkar yol olarak değer kazanmıştır.³²⁴ Yapılan açıklamalar da gösteriyor ki, sivil toplum kavramı demokrasinin varlığına etki eden önemli bir faktör durumundadır.

Sivil toplum, halkta genel olarak hakim olan pozitif görüşün yanında John Keane’e göre: “bireysel özgürlüğü garantiler görünmesine karşın, gerçekte yalnızca özel mülkiyet sahiplerinin ücretli, emekçi kitesinden artı-değer elde etmek için aralıksız bir mücadele verme özgürlüklerini garantiler.”³²⁵

Gülgün Erdoğan Tosun modern sivil toplumun içerdiği üç önemli boyutun bulunduğunu belirtmektedir. Modern sivil toplum, özel hukuk, sivil-siyasal-toplumsal eşitlik ve haklara dayanması nedeniyle yasallık, özerk, kendi kendini oluşturan gönüllü birlikleri kapsamı nedeniyle çoğulculuk, iletişim alanları, kamu katılımı, siyasal iradenin ve toplumsal normların doğuşunu, çatışmasını ve bunlara ilişkin düşüncelerini ifade edilmesini içerdiği için de kamusal ile eş anlamlı olarak değerlendirilir.³²⁶

Tüm dünyada (özellikle de Avrupa ve Amerika’da) sivil toplum kuruluşları oldukça geniş bir alanda bir çok konuda faaliyet göstermekte ve bu kuruluşların halktan aldığı destek ve güvenle birlikte sayısı, etkinlikleri ve önemi gün geçtikçe artmaktadır.

Genel itibarıyla bakıldığında ise, ‘sivil toplum’ kavramına yazarlar olumlu/olumsuz yargılarla tavır alabilecek bir siyaset unsuru olarak değil, özlemini duydukları

³²³ Ersin Kalaycıoğlu, “Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset”, *Global ve Yerel Eksende Türkiye*, a.g.e, s.122

³²⁴ Filiz Başkan, “Küreselleşme, Sivil Toplum ve Fethullah Gülen”. a.g.m., s.280

³²⁵ John Keane, *Demokrasi ve Sivil Toplum*, Çev:Necmi Erdoğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994, s.276

³²⁶ Jean L. Cohen’den aktaran: Gülgün Erdoğan Tosun, a.g.e., s.62

demokrasiye ulaşabilmek için iyi/kötü yorumların yapılabileceği ve müdahale edebilecekleri bir alan olarak görmektedirler.

Dünya hızla değişmekte...Bu değişim siyasal, ekonomik alanda olmakta ve bunlara bağlı olarak, ticarete de önlenemez bir değişim yaşanmakta... Siyasal alanda kutuplaşmaya neden olan blokların ortadan kalktığına, öteden beri güçlü olmasından dem vurulan güçlü Sovyetler Birliği yıkıldığına tanık olduk. Bunların paralelinde, dünyanın hemen her yerinde temel hak ve özgürlük temelinde şekillenen demokratik, özgür sistemler yükselen değerleri oluşturmaktadır. Dünyanın evrensel değeri demokrasidir. Eskiden demokratikleşme seçme/seçilme ile birlikte anılırdı. Ama kavramın içeriği geçen zamanla birlikte değişime uğradı ve artık demokrasi kişisel özgürlükler ve insan haklarıyla birlikte anılıyor.

Demokrasinin kökeni çok kaynakta da yazdığı üzere, M.Ö yıllarda Yunan antik şehirlerine dek uzanır. Antik Çağ'da Yunan medeniyetinde 'demokrasi' herkesi etkileyen öneme sahip kararların alınmasında tüm bireylerin söz sahibi olması demektir. Günümüzdeki 'doğrudan demokrasi' anlayışıyla örtüşen bu yöntem, uygulamadaki bazı kriterler nedeniyle farklı bir özellik taşımaktadır.

Daha sonraları 17.yy'da İngiltere'den tüm dünyaya yayılan bu kavram ve anlayış mekan olarak oldukça geniş bir alana yayılma fırsatı bulmuştur. Bu modele göre, bireyler, toplumsal yaşamın getirdiği öneme haiz kararların alınmasında için istedikleri kişileri kendilerini temsil etmeleri göreviyle ulusal çapta bir merkeze (parlamento) gönderirler. Bireylerin haklarının parlamentoda daha iyi savunulabilmesi ve demokrasinin koşullarından birini yerine getirebilmek için farklı görüşe sahip anayasaların izin verdiği ölçüde- kişilerin de temsil hakkı elde etmesi ve temsil etmek için gönderilmesi uygun olacaktır.*

Dünyanın tüm bölgelerinde birkaç yıldan beri politik rejimlerin demokratikleşmesi yönünde bir hareket iyice belirginleşmektedir. Bu hareketin boyutu, son tahlilde geri

* Daha fazla ayrıntı için bkz.Gordon Marshall, a.g.e, s.140-141-142. Dünyada halkın kollektif iradesini temsil ettikleri varsayımıyla demokratik olduğunu iddia eden çok sayıda tek partili sistem bulunmakla birlikte, parti içinde gerçek bir rekabet olmasının ve farklı çıkarların gerçekten temsil edilmesinin demokrasinin olmazsa olmaz koşulları arasında yer aldığı genel kabul görmüş bir doğrudur. Demokrasinin diğer zorunlu koşulları arasında serbest ve adil seçimler, adaylar ile politikalar arasında gerçek tercihler yapma olanağı, parlamentonun gerçek bir iktidara sahip olması, kuvvetler ayrımı, tüm yurttaşların medeni haklarının olması ve hukukun egemenliği gibi maddeler sayılabilir.

dönülemez özelliğini gösteriyor. Doğu ülkelerinde bu hareket iktidarlara karşı başladı ve bu iktidarlar ya hareketin isteklerini kabul etmek ya da yok olmakla karşı karşıya bulunmak durumundadırlar. III. dünyanın kapitalist ülkelerinde, demokratik talep, genellikle aynı kitlesel boyuta ulaşmadı; esas olarak orta sınıflarla ve örgütlü kendi toplumunun bir kesimiyle örneğin: sendikalarla sınırlı. Ama hareket, bu sınırlı gücüyle bile demokratik bilinçlenmede niteliksel bir sıçramaya işaret etmektedir.³²⁷

Demokratik anlayış, bürokrasiyi küçülterek yerelliğe önem kazandırmak amacını taşımaktadır. Böylelikle merkezi bürokrasinin yükü önemli ölçüde azalacaktır. Hüsnü Erkan, bu konuda şöyle demektedir: “Bilgi toplumunun devlet örgütünde çalışanların sayısı azalacak, merkezi bürokrasinin yükünün önemli bir kesimi yerel birimlere ve örgütlere aktarılırken, diğer önemli bir kesimi de, bilişim sistemi ve bilgi bankalarından doğrudan ulaşılabilir duruma gelecektir. Bu durum, merkezi bürokrasiyi küçültecektir.”³²⁸

Bugün, demokratik devrim ya da yeni demokrasi dalgası denilebilecek kavram, dünya üzerindeki halkların yaşadıkları kente veya bölgeye ait tercihlerini özgürce ifade etme ve etnik kimliklerini üst kimlik karşısında yaşatma isteklerini karşılamaktadır. Bu isteklerin karşılandığı ve demokratikleşme sürecinin hız kazandığı yönetsel düzey, kentleri, metropollerini ve bölgeleri içine alan yerel yönetimler olarak karşımıza çıkmaktadır.

21.yy’da gücün askeriyeden ekonomiye değişimi tahmin edilmektedir. Küresel anlamda gelir eşitsizliği özel önem kazanacak, yüksek gelir sağlayan ileri teknoloji ülkeleriyle düşük gelir sağlayan geri teknoloji ülkeleri arasında, çatışmalar meydana gelecektir.³²⁹

Devlet görece olarak zayıflamakta, siyasi güç bölgesel ve küresel örgütlere kaymaktadır. Bir yandan da, ulus-devletler merkezi hale dönüşmekte ve şehir devletlerinin ekonomik stratejilerini uygulama modası yayılmaktadır. Artık karşılıklı bağımlılık dönemi başlamıştır. Ulus-devlet politikaları uluslar arası düzeyde

³²⁷ Samir Amin, *Kaos İmparatorluğu, Yeni Kapitalist Küreselleşme*, Çev: Işık Soner, Kaynak Yayınları, 1993, s.89

³²⁸ Hüsnü Erkan, *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1994, s.169

³²⁹ Cafer Tayyar Sadıklar, *2000’li Yıllar Dünya ve Türkiye*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s.158-159

homojenleşmektedir. Vergi, kota, gümrük, tarife konularında yasal uyumlaştırmalara gidilmekte ve küresel ticaret ve yatırımı kısıtlayan engeller ortadan kaldırılmaktadır. Ulus-devletin egemenlik sahasında sayılan eğitim, güvenlik, adalet, sağlık ve iletişim olanakları bile şimdilerde uluslar arası kuruluşların, örgütlerin ve kurumların müdahale ettiği/edebildiği konular arasına girmiştir.

Bu sistemin dünya hükümeti Birleşmiş Milletler, askeri gücü NATO, ekonomik kurumları IMF ve Dünya Bankasıdır. Yeni dünya düzeni ulusal devletlerde yapısal değişiklikler meydana getirmiştir. Devletlerüstü güçler, ulusal devletin yapısını ele geçirmiş, ulusal devletler devletlerüstü güçler karşısında etki ve yetkilerini yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Bu nasıl gerçekleşiyor? Aslında milli devletin coğrafi sınırları, toprak bütünlüğü, bayrağı, milli marşı ve milli söylemleri kısaca devletin varlığı devam etmektedir. Meydana gelen sadece bir form değişikliğidir. Klasik anlamda devlet, devletliğini ve gücünü yitirmiştir. Çünkü sermaye artık böyle bir devlet istemiyor. Sonuçta daha çok aynı amaçları güden, daha globalleşen bir dünya oluşmaktadır. Böyle olduğu müddetçe, teorideki demokrasi sermayenin insafına kalıyor.³³⁰

Devlet dışı güçlerin (devletler üstü güçler) uluslar arası ilişkilerde de çok büyük önem kazandığı, devletin yetkilerini elinden aldığı görülmektedir. (Birleşmiş Milletler kararları, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları...) Uluslar arası sözleşmeler, milli devletin yetkilerini uluslar arası kuruluşlara devretmiştir. Dünyada yaşanan ekonomik bütünleşme ve kaynaşma yani ulusal ekonomilerin yetki ve sorumluluklarını uluslararası ekonomiye bırakmış olmaları, özellikle büyük devletlerin kaynak ve teknoloji açısından birbirlerine bağlanmış olmaları sonucunu doğurmaktadır.

³³⁰ Nigel Harris, **Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma**, Çev: İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları:2, İstanbul, 1995, s.36

B- KÜRESELLEŞME VE ULUS-DEVLETİN SONU TARTIŞMASI

Önceki bölümlerde de ayrıntılı bir şekilde üzerinde durduğumuz gibi; modernleşme olarak tabir edilen kavram, insanlığın ve onun meydana getirdiği uygarlığın sanayileşme ve laikleşme (dönüm noktası teşkil eden iki önemli gelişme) aracılığıyla meydana gelen her türlü dönüşüm olarak ifade edilmektedir. Modernleşmenin kavramsal anlamda kurguları olarak ta, modernleşme sonucu ortaya çıkmış olan ulus, ulusçuluk akımı ve ulus-devlet kavramları gösterilmektedir.

Küreselleşmenin izlediği tekçil politika sebebiyle ulus-devletin sonunun geldiğine dair tartışmalar yoğunlaşmaktadır. Çünkü kimlikleri ve yaşantıları homojenize ederek, dünyadaki farklı halk ve kültürler arasında artan oranda bir karşılıklı bağımlılık yaratma amacını güden anlayışın yanında, ayırt edici olarak hükümetin belirli bir toprak parçası üzerindeki egemen güç olduğu ve nüfus kitlesinin kendilerini tek bir ulusun parçası olarak gören vatandaşlar olduğu özgül bir devlet türü³³¹ olan ulus-devlet bulunmaktadır.

Ekonomik anlamda da bütüncül bir siyaset izleyerek tüm dünyanın tek bir pazar olarak hizmet verip, farklı dil, din, ırk ve kültüre mensup milyonlarca dünya insanın da tüketici konumunda olmasını arzulayan anlayış, devlete bu paylaşımında çok pasif ve küçük bir rol vermektedir. Artık devasa bütçelere sahip ve küresel bazda ticaret yapan çokuluslu şirketlerin yanında ulusal ekonomiler, yalnızca 'katkıda bulunan' konumuna gelmişlerdir. Bu da erk anlamında dengelerin bozulup gerginliğin doğmasına sebep olmaktadır.

Yadsınamaz çağdaş bir gerçeklik olan küreselleşme ile ulus-devletin arasında bir gerilim olduğuna Gencay Şaylan şöyle dikkat çekmektedir: "Her ülke, dünya ekonomisi ile bütünleşirken daha avantajlı bir konum yakalamak istemektedir. Ve bu eğilimler esas olarak devlet politikası biçiminde yansıma bulmaktadır. Buna karşılık küreselleşme süreci içinde kimin nasıl bütünleşeceği ve bütünleşme içinde konumunun ne olacağı kararları sermaye, özellikle uluslar arası mali sermaye tarafından verilmektedir. Bu

³³¹ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, Hazırlayanlar: Hüseyin Özel-Cemal Güzel, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000, s.622-635-636

durumda iki karar parametresi arasında gerilim ya da çatışma çıkması kaçınılmaz bir gelişme olacaktır.”³³²

Özellikle 3.sınıf diye tabir edilen gelişmekte olan ülkeler için küreselleşme, en başta ekonomik refaha çıkma ve gelişme adına hız kazanma açısından oldukça önemli olmaktadır. Ancak ekonominin birer bileşeni olan para, sermaye, üretim, ticaret vb. kavramların sınırlarını aşarak kendi mantığında işlemesi ve kendisini ulusal kaygılardan soyutlayarak –her önüne gelen ve engel teşkil eden kültür, farklılık, ulusal kimlik gibi kavramları silip atan yapısıyla- hız kazanmaktadır. Dolayısıyla aynı ülkeler için bu durum, ekonomiyi düzeltmek adına toplumsal olarak sahiplenilen ulusal kimliği kaybetme tehlikesine dönüşebilmektedir. Bu ikilem de ülkeler önemli bir sorunla karşılaşmaktadırlar. O da küreselleşme ve ulus-devlet? Hangisi nereye kadar?

Milliyetçilik, aynı kökenden gelen ortak kimliği paylaşan insanların biraraya gelerek oluşturduğu ulus-devletler için oldukça önemlidir. Nigel Harris, bu konuya ilişkin şunları söylemektedir: “Milliyetçilik, modern bir ulus-devlet yaratmaya adanmışlık duygusu ya da böyle bir ideale veya devlete sadakat olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla milliyetçilik, dünyayı rekabetçi devlet sisteminin öznesi yapan ve yöneten kurumsal sistemin bir parçasıdır. Milliyetçilik dünyadaki siyasal kurumlaşmanın örgütlenmesinin o kadar önemli bir taşıdır ki, insanın kendisini milliyetçilik işleminden soyutlaması imkansız gibi görünmektedir. Milliyetçilik normunu, ulusal kurtuluş mücadelelerinin saldırgan formlarından çok, devlete ve kanunlara sessiz hatta içerlercesine itaat etmek oluşturmaktadır.”³³³

Tüm bunların yanında milliyetçilik, ulusça ekonomik anlamda başlayan kalkınmayı temel referans olarak seçen ve ulusal anlamda bir ekonomiyle bu işin sonuçlanacağını savunan görüşün adıdır. Bu amaçların gerçekleşebilmesi için sektörel anlamda dışarıya bağımlı olmayan, deyim yerindeyse kendi kendine yetebilen bir ekonomidir arzu edilen... Ancak günümüz şartlarında hele ekonomi gibi kayıtsız bir gelişme ve büyümeye sahip bir alanda bu tür çabaların aksine bağımlılık artmaktadır. Zira bir ürünün meydana gelmesinde onlarca ülkeden yüzlerce insan çalışabilmektedir. Bu da, karşılıklı bağımlılık anlayışını gündeme getiren küreselleşmenin piyasa mantığını teşkil

³³² Gencay Şaylan, *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s.218

³³³ Nigel Harris, *Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma*, Çev: İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları:2, İstanbul, 1995, s.25

etmektedir. Harris'in ilginç tespitiyle savaş tutkusunun pençesinde devletler ekonomiye savaş için kaynak yaratma aracı olarak ilgi duymuşlar ve aynı tutkuyla ulusal ekonomik gelişme kavramına ilgi göstermişlerdir. Ekonomik büyüme serbest piyasa mekanizması ile gerçekleşmemiştir, ekonomik büyüme askeri kesimin veya devletin ulusal hedefleri gerçekleştirmek için yönlendirmeleriyle gerçekleşmiştir. Uluslar arası savaşların olmaması, ulus-devletin ve milliyetçiliğin etkinliğini azaltmakta, ekonomilere de çokuluslu şirketler hakim olmaya başlamaktadır.³³⁴

Böylesine dalgalı bir seyir izleyen ulus-devlet anlayışı ekonomik anlamda girilen açmazlar nedeniyle sekteye uğramıştır. Ve önce bir alanda başlayan karşı duramama, yazık ki, şimdilerde hemen tüm alanlara yayılarak ulus-devlet anlayışını geçmişte kalan bir kavram olarak unutturma noktasına getirmiştir.

Mal üretmek, satmak ve hizmet vermek için olağanüstü bir küresel mekanizma kurulmuş, ama henüz yaşanan bu depremi hesaba katan hiçbir politik ideoloji ya da ekonomik kuram oluşturulmamıştır. Madison, Napolyon, Bolivar, Lincoln, Bismarck, Wilson, Roosevelt, Stalin, Mao, Nehru, Kenyatta ve dünyanın her yanında bu amaç uğruna özveride bulunup ölmüş milyonlarca kişinin mirası olan çağdaş ulus-devlet, gitgide geçmiş bir çağdan kalan kuruma benzemektedir.³³⁵

Artık özellikle ekonomide söz sahibi olan devletler ve onların dünya piyasasını tekellerinde tutan kuruluşları, dünyanın diğer ülkelerine seçtikleri modele ulaşmaları için çeşitli şablonlar sunmaktadırlar. Demokratikleşme, insan hakları, liberalizasyon ve özelleştirme ülkeleri güçlü konumdaki 'öteki'lere karşı bağımlılık yolunda sürüklemeye başlamıştır ki, bu bağımlılıklar ülkelerin birlik, bütünlük ve egemenliklerine ciddi bir mücadele sayılmaktadırlar.

Gelişen teknoloji dünya üzerinde her alanda dengelerin sarsılmasına sebep olmuştur. Ulusal sınırların ticaret ve enformasyon alanında ortadan kalkması, ulaşımın mesafeler kısıltması, iletişim ve ona bağlı sektörel gelişme hızının katlanarak artması, uluslar arası ticaret anlaşmaları vb. gelişmeler, ulus-devletlerin sonunu hazırlayan önemli gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Artık, "demokrasinin zaferi ile öne çıkan, insan hak ve özgürlükleri, çeşitli uluslar arası anlaşmalara konu olarak devletlere

³³⁴ Nigel Harris, a.g.e., s.27

³³⁵ Richard J. Barnett-John Cavanog, *Küresel Düşler, İmparator Şirketler ve Yeni Dünya Düzeni*, Çev:Gülden Şen, Sabah Kitapları, İstanbul, 1995,s.6

birbirlerini iç işlerine karışma olanağı vermeye başlıyor. Bu olanak zincirlerinden boşanan ulusçuluk akımları ve güç kazanan 'self determination' ilkesi ile birleşince, çokuluslu devletlerin toprak bütünlüklerini korumaları günümüzde giderek güçleşiyor."³³⁶ Haluk Ülman'ın söyledikleri ışığında, çokuluslu devletlerden, Rusya ve Yugoslavya'nın yıkılma sürecine girmesi ve bu süreçte yaşananları örnek olarak vermek mümkündür. Baskıdan kurtulma sonunda ulusçu akımların Balkanlarda başlattıkları mücadele sonucunda çeşitli ulusal topluluklara sahip Rusya ve Yugoslavya çözülmeye başlamışlardır. Taner Timur, konuya ilişkin şunları söylemektedir:

"Çokuluslu şirketlerin dayattığı bir küreselleşme sürecinin ulus-devletlerin iktidarını ve hareket alanını daralttığı, uluslar arası pazardaki rekabeti kızıştırdığı ve bunun da bölgesel entegrasyon girişimlerine yol açtığı şeklindedir. Aynı gelişim siyasal sistemler içinde istikrarsızlık faktörü olmakta ve batılı demokrasilere bir yandan evrensel bir statü yakıştırılırken, öte yandan demokrasilerin geleceği konusunda kuşklar doğmakta, demokrasi krizi gündeme getirilmektedir."³³⁷

Küreselleşme her ne kadar sınırların ortadan kalktığı bir sürecin adı da olsa, aslında ekonomiye getirdiği yeni açılımlar dolayısıyla ekonomik anlamda kutuplaşma eğilimini güçlendirmektedir. Yeterli sermaye, çalışan ve pazarlama gücüne sahip olan çokuluslu şirketler önce karşılıklı saflarda yer tutarak kutuplaşmış sonra da, yerel bazdaki kuruluşları da kendilerine bağlayarak küresel tekel oluşturmaya başlamışlardır. Daha fazla üretip, daha az kişiyi daha çok çalıştırarak kar yüzdesini arttırmanın temel ilkelerinden birinin kabul edildiği bu süreçte doğaldır ki, milliyetçilik, vatanseverlik ve ulus-devlet kavramları unutulmaktadır. Eroğul, sermayenin uluslar arasılaşması konusunda şunları söylemektedir:

"Sermaye vatansız hale gelince, onun uluslar arasılaşmasının önündeki engelleri zorladı ve kaldırmaya başladı. Bu engellerin başında ülkenin sınırları, bu sınırlar içindeki devletin kuralları ve kural koyma gücü. Bunlar aşınmadan sermayenin küreselleşmesi zorlaşıyordu. Bunlar nasıl aşındı? Birincisi, bölgesel entegrasyonlarla; bölgesel entegrasyonlar (AB, NAFTA, Pasifik Birliği gibi) ulus-devletlerin birtakım yetkilerini devraldılar. Ulus devletin gücünü aşındıran bir başka gelişme yerelleşmenin

³³⁶ Haluk Ülman, *Dünya Nereye Gidiyor?*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s.35-36

³³⁷ Taner Timur, *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi*. İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s.18

gelişmesi, yine aynı bağlamda IMF, Dünya Bankası gibi uluslar arası kuruluşlarda mali sınırları aşındıran kuruluşlardır.”³³⁸

Böylelikle uluslar marşları, bayrakları ve sınırlarının çevrelediği topraklarıyla bir kimlik taşıyıcılar da, dünya aynı amaçla hareket eden ulusları kabul ettiği için klasik olarak devlet gücünü kaybetme noktasına gelmiş ve uluslararası güçlere daha fazla direnememe sürecine girmiştir. Sadece ekonomik alanda değil, uluslar arası ilişkilerde de, devletin yetkileri sınırlandırılmış, karar mekanizmaları kısıtlanmıştır. Özellikle ülkemizin hiçte yabancı olmadığı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (BM,AGİT...), ülkenin bu alandaki görev ve sorumluluklarını ‘bir üst erk’ olarak görülen kurumlara devretmiştir. Sınır dinlemeyen bu ve benzeri kuruluşlar, dünya ile bütünleşmek adına her türlü politik düzenlemeye aşmaktadırlar ve merkezci bir sisteme sahip küreselleşmeyi fikirsel anlamda olduğu gibi, pratikte de gün be gün benimsetmektedirler.

III- KÜRESELLEŞME VE ULUSAL KİMLİK BUNALIMI

Çağdaş dünya sistemini yeniden şekillendirmekte olan küreselleşme ile ulusal kimlik konularının nasıl bağdaşacağı sorunu hala tartışılmaktadır. Çünkü artık hemen her alanda etkisini göstermeye başlayan bu sürecin, ulusallık ve ulusal kimlik üzerinde çözücü ve ayrıştırıcı bir etkisi bulunmaktadır. Ekonomik ve teknik anlamda liderliğe oynayan Japonya ve Amerika’ya karşı Avrupa, ‘rekabet eden’ durumundadır. Bu rekabet kapsamında “bu amaçla seferber edilen şeyler ise, Avrupa gelecek ve mirasının eski ve bilinen öğeleriydi.”³³⁹ Başvuru çerçevesini ise, T.S. Eliot’un da söylediği gibi “Avrupa’nın manevi organizması dediği, kökleri antik Yunan ve Roma’ya kadar uzanan, 2000 yıllık Hıristiyan kültürü ile yoğrulması ortak bir miras”³⁴⁰ oluşturmaktaydı.

Uzun bir zamandır Avrupa’da varolan ulusal kimlik duygusu cazibesini hala koruyabilmektedir. Eliot, bu konuda şöyle devam etmektedir: “Avrupa kültürü

³³⁸ Cem Eroğul, “Ulus-Devlet ve Küreselleşme”, *Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme*, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s.47

³³⁹ Morley-Robins, a.g.e., s.41

³⁴⁰ T.S. Eliot’dan aktaran: Morley-Robins, a.g.e., s.41

dediğimiz zaman, çeşitli ulusal kültürler içinde keşfedebileceğimiz kimlikleri kastederiz. Bu ülkeler özdeşleştirilirse, Avrupa kültürü diye birşey kalmaz.”³⁴¹ Eliot’un da ifade ettiği gibi, her ne kadar kendi içinde farklılıklar gösterse de, Avrupa kültürü genelde bir bütün halindeki kimlikleri ifade etmektedir. Ülkeler ve onların bireylerinin türdeşleştirilmesi yolundaki çabalar bu kültürün bütünlüğünü tehdit edici olarak görülmektedir. Hele ki, milliyetçiliğin yeniden yükselen değerler içinde popülerleştiği bugünün siyasal dünyasında farklılıklar göze çarpan bir nitelikte belirginleşmektedir.

1990 sonrası yıllarda Avrupa ulus-devletleri için başlayan sonlanma süreci doğmuş olsa bile, o tarihlerden bugüne devlet milliyetçiliğinin güçlü bir aidiyet duygusu taşıdığı meydana çıkmıştır. Robins ve Morley’e göre, iki Almanya’nın birleşmesi sırasında Fransız ve İngilizler arasındaki farklılıkların, egemenlik tarzlarının ve çıkarlarının yeniden ön plana çıktığı görülmektedir. Örneğin Fransa’da Jean Marie Le Pen’in Front National’i, ulusal kimliğin yeniden etnikleştirilmesi yönünde çalışmaktadır. Bu hareketin amaçları otantik milli toplumu yeniden icat etmek, onu küresel ve kozmopolit hale getirmiş olduğu için lanetlenen açık toplumun karşısına çıkarmaktadır.³⁴²

Küreselleşme tekilliğin çoğul söylemi, ulusal kimlik ise çoğulluğun tekil söylemi olarak farklı iki alana dikkat çekmektedirler. Küreselleşme ve kimlik ilişkisini Sencer Ayata ise şu şekilde yorumlamaktadır: “Bireyin, kendisini bağlı olduğunu hissettiği ne kadar geçmişten kalma kimlik varsa, bir şekilde o kimliklerin birey üzerinde bir baskı yarattığını, onun özgürlüğünü kısıtlayan unsurlar olduğunu düşünüp bunların hepsine karşı bireye otonomi sağlaması. Yani, bütün bu kimliklerden ve bu kimliklerin temsil ettiği gruplardan bireyin kopması. Bunlardan kopan birey, soyut anlamda bir insan cemaatine, yani soyut evrensel bir insan komünitesine bağlı olacak. Geleneksel ve her türlü birlikteliğe ve cemaat bağlılıklarına karşı çıkmanın gerçekten özgürleştirici bir boyutu var.”³⁴³

Küreselleşme sürecinin tüm kimlikleri umursamayan söylemi, bir anlamda bu sürecin içine dahil olan bireyleri önce kimliksizleştirecek ardından da, büyük bir boşluğa sürükleyerek ‘ben kimim?’ sorusuna cevap aratacaktır. Bu anlamda

³⁴¹ a.g.e., s.41

³⁴² P.A. Taguieff’den aktaran: a.g.e., s.41

³⁴³ Sencer Ayata, “Toplumbilim Açısından Küreselleşme”, *Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme*, 2.basım, KİGEM Yayınları, Ankara, 1996, s.53

küreselleşme ile hem kimliklerden sıyrılmanın gerekliliği sonucu, göreceli bir özgünlük ortamından söz edilirken, diğer yandan da, dinsel gruplaşma ve etnik birlikteliklere dayalı biraraya gelmelerin artması paradoksu eşzamanlı olarak yaşanmaktadır. Kimliksizleştirme süreci sonrası yalnız ve çaresiz kalan bireye, onu içine dahil etmeye her an hazır, farklı seçeneklerin sunulduğu toplumsal bir çevre sunulmaktadır. Yalnızlık psikolojisine giren birey, bir şekilde kendini koruyup kollayan bir gruba dahil olma ihtiyacını duymaktadır. Birey, kendisinin ait olduğunu hissedeceği gruplara girerek, kim olduğuna dair bilincini 'yeniden' yorumlamaktadır.

Sencer Ayata'ya göre, dünyanın her yanında güçlenen bu akımların dünya düzeyinde bugünkü anlamda köktendinci hareketlerin yaygınlaşması, 1965-70'lerden sonraya rastgelmektedir. RP'nin oy oranını bunun bir endeksi olarak alırsak, İslami köktendinciliğin Türkiye'de patladığı dönemin aynı zamanda Özalıcı, parasalcı, yeni liberal, Pazar ekonomisine ağırlık veren politikaların geliştiği dönem olarak görülür.³⁴⁴

Bireyin yalnızlığına karşı ortaya çıkan ve oldukça güçlü olan tepkilerden birisi olarak İslami köktendincilik diğer işlevleri yanında, Ayata'nın da ifade ettiği gibi, öncelikle liberalizme karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bireyi kimliksizleştirme sonucu doğan yalnızlık duygusundan kurtarmak amacıyla oluşan direniş birlikteliklerinden bir diğeri de, -çoğulcu bir kültürü vurgulayan küreselleşmeye karşı- çoğulculuğa kapalı olan mikromilliyetçilik arayışlarıdır. Mikromilliyetçilik arayışları da, köktendinci akımlar gibi, özünde tekil ancak türdeşlik vurgusu yapmaktadır. Diğer arayışlar gibi, mikromilliyetçilik te, bireye yeni bir birliktelik, paylaşım sunmaktadır. Bu bağlamda Ayata, Güneydoğu'daki olayların doruğa çıktığı dönem olarak, 1980 sonrasını göstererek şöyle demektedir: "Bir sosyalbilimci; tıpkı köktendincilik gibi, bu olgunun zamanlamasını da tesadüflerle açıklayamaz. Dönüp, bütün faturasını 70 yıllık cumhuriyete veya 700 yıllık devlete çıkartmak da zordur. Eğer, 1980'lerden sonra aynı anda, hem çok canlı bir İslami köktendincilik, hem de güçlenmiş bir etnik milliyetçilik ile karşı karşıya isek, onun hangi döneme rastladığı üzerinde durmamız gerekir."³⁴⁵ Nimet Önür'de ulusal kimlik bunalımını şu şekilde ifade etmektedir: "Modernleşme güçlerinin yarattığı ulus ötesi güçlerle gelişen ilişki ve etkileşimler, hem ulus-devletin

³⁴⁴ a.g.m., s.54

³⁴⁵ a.g.m., s.55

bireylerinin katılımı ile oluşturmaya çalıştığı kolektif kimliklerin hem de bireysel kimliklerin aidiyetinde değişimler ve yumuşamalar ortaya çıkmaktadır. Kitle iletişimindeki ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin bir sonucu olarak, kültürler arası iletişimin yoğunlaşması, bazı etnik, dini, kültürel ayrımcı eğilimlerin gelişmesine zemin hazırlamaktadır. Henüz ulus-devletin kuruluş gelişimini tamamlamamışta gelişmekte olan toplumlarda, uluslar arası pazar ilişkileri ve kitle iletişim araçları ile yaygınlaşan bir tüketim kültürünün sonucu, ulusal kimliklerin kültürel homojenliği bozulmaktadır. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak biçimlenen ulus kimlikler, ne yerel, ne küresel ya da ne geleneksel ne modernidir. Bunlar üzerinde gelişen yeni bir sentezdir. Melez kimlikler olarak yaratılan bu kimlikler, temelde sistemin işleyen dinamiğine katkı sağlayacak olan bireysel oluşumlardır.³⁴⁶

Bugün kimilerinin ‘yeni dünya düzeni’ olarak isimlendirdiği genel yapısını şekillendiren, belirleyici olan radyo ve televizyon başta olmak üzere kitle iletişim araçlarıdır. Bu alandaki gelişmeler, dünyayı gerçekten küçültmüşlerdir. Bu nedenle ‘küreselleşme’ olgusu, koca bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Şimdilerde bilgisayarlar ve internet ise bu düzenin kapsam ve sınırlarını genişletmektedirler.

Anıl Çeçen’e göre internet, ulusal devletlerin aşılması anlamına gelmektedir. “İnternete girdiğiniz an, devletin koyduğu kuralları, kanunları, sınırları aşarak uluslar arası alana giriyorsunuz demektir.”³⁴⁷ Bu alanda meydana gelen teknolojik gelişmelere direnmenin mümkün olamayacağını savunan Çeçen, önemli olan noktayı ise şu şekilde açıklamaktadır: “Teknolojik gelişmelerin getirdiği koşullarda sadece gelişmiş ülkelerin geleceğe dönük önerileri değil, ama gelişmekte olan, geri kalmış ülkelerin de kendi varlıklarını dünya platformuna koyabilmeleri ve teknolojik gelişmelere ayak uydurarak, hem kendilerini koruyabilmeleri, savunabilmeleri, hem de eşit koşullarda yeni dünya düzenine katılabilmeleridir.”³⁴⁸

³⁴⁶ Nimet Öntür, “Küreselleşme, Ulus Devlet ve Değişen Ulusal Kimliklerde Medyanın Rolü”, (Yayınlanmak Üzere Kabul Edilmiş Makale) *Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, İzmir, 1999, s.3

³⁴⁷ Anıl Çeçen, “Dünyadaki ve Bölgedeki Gelişmeler açısından Küreselleşme”, *Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme*, 2.basım, Kigem Yayınları, 1996, s.79

³⁴⁸ Anıl Çeçen, a.g.m., s.79

A-KÜRESELLEŞME, KİTLE İLETİŞİMİ, ULUSAL-KÜLTÜREL COĞRAFYALAR VE ULUSAL KİMLİK

19.yy bilimsel ve teknik gelişmelerin, yeni toplumsal ilişkilerle etkileşimi ve birbirini hızla dönüştürmesi sonucu ortaya çıkan sanayii devrimi ile simgelenen bir yüzyıldır. Avrupa ülkelerinde yaşanan sanayi devrimi, bir dünya sistemi olarak kapitalizmin kendinden önceki gelişmelerle beslenmiş bir aşamasını ifade etmektedir. Çünkü kapitalizm ve onun ana aktörü olan modern burjuvazinin kendisi uzun bir gelişim yolunun ürünüdür. Sanayi Devriminin öncesinde feodal toplumun yıkıntıları arasından uç vermiş olan burjuvazi, keşiflerin açtığı yeni alanların sömürgeleştirilmesi ile yeni pazarlara ulaşmıştır. Doğu Hindistan ve Çin pazarları, Amerika'nın sömürgeleştirilmesi, sömürgelerle ticaret, değişim araçlarındaki ve genel olarak metalardaki artış ticarete, gemiciliğe, endüstriye ve o güne dek görülmemiş bir atılım ve böylelikle burjuvaziye hızlı bir gelişim getirmiştir.³⁴⁹ Böylesi önemli gelişmelerin birbirlerine eklenerek oluşturduğu siyasal coğrafya, daha sonraları ekonomik,kültürel ve siyasi bütünleşme şeklinde ifade edilen küreselleşme sürecini gündeme getirecektir. Taner Timur ise bu süreci şu şekilde açıklamaktadır: “Küreselleşme süreci çağdaş emperyalizmin 1980’lerden itibaren yaygınlaşan ve Sovyet sisteminin çöküşünden sonra tek ve kaçınılmaz bir olgu gibi dünyaya sunulan yeni adıdır. Nasıl ulusal devletlerde egemen sınıfın ideolojisi geniş ölçüde ezilen sınıflara da nüfuz ediyorsa, küreselleşme ideolojisi de, ileri kapitalist ülkelerin ideologları tarafından tüm dünyaya empoze edilmiştir.”³⁵⁰ Timur’un da ifade ettiği gibi, küreselleşme çok yönlü bir kavram olarak; kapitalist ülkede söz sahibi kesim tarafından tüm coğrafyalara pompalanan bir ileti yığını olmaktadır. Öyle ki, dünya üzerinde farklı coğrafyalarda bulunan ülkeler, adil bir teknoloji dağılımına sahip değillerdir. Dolayısıyla sanayileşme ve ardından modernleşme süreçleri her ülkeyi/devleti eşit bir biçimde kalkındırmamıştır. Farklı zamanlarda meydana gelen gelişme ve ilerlemeler, her alandaki eşitsizlik söylemlerini daha da kuvvetlendirir bir konuma getirmiştir.

³⁴⁹ Marks ve Engels’den aktaran; Funda Başaran, *İletişim ve Emperyalizm*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2000, s.22-23.

³⁵⁰ Taner Timur, *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi*, s.339

Bu sürecin doğal bir yansıması olarak, mesafeler birbirine olduğundan daha fazla yakınlaşmış ancak, diğer yandan işsizlik, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri arasındaki fark, her geçen gün artan bir duruma gelmiştir. Küreselleşme kavramı beraberinde birçok tartışmayı da gündeme taşımıştır. Ulusal-yerel kültür çatışması yanında ulusal ve kültürel coğrafyalar konusunda da farklı görüş ve açıklamalar yapılmaktadır. Anthony Giddens küreselleşmenin günümüzde içinde yaşanan toplumda meydana gelen değişimleri de yansıttığını ifade etmektedir. Zira küresel koşullar, yerelliği ortaya çıkarıp belirleyen önemli ölçütlerdir. Giddens söz konusu kavramı batı modernizasyonunun bir uzantısı olarak görmektedir. Batıdan çıkan böylesi bir kavram dalga dalga tüm coğrafyalar üzerinde yayılarak toplumların ekonomik, siyasal ve kültürel hayatlarına nüfuz etmeye başlamıştır. “Ekonomik sistemlerin bir uzantısı olan küreselleşmenin temelinde her ne kadar ekonomi de olsa, kültürel yönün yadsınamayacağı yönü de yer almaktadır. Ve bu kavram farklı toplumsal kültürlerin ve inançların daha yakından tanınması, ülkeler arasındaki ilişkilerin yaygınlaşması ve yoğunlaşması sürecini meydana getirmektedir.”³⁵¹ Birçok konu ile eklemlendiği ve birçok yan anlamı çağrıştırdığı için küreselleşmenin birtakım zorlukları ve muğlak yönleri bulunmaktadır.

Ancak belirsizlik ve olumsuzluk yanlarına rağmen, yeni çağın etkili bir kavramı olarak görülen küreselleşme varolan değişimin gerçekçi bir yansımasıdır. Karşı durulamayan bu değişimi kontrollü ve planlı bir şekilde çizilen çerçeve dahilinde yapmak mantıklı olacaktır. “Küreselleşme olgusu Türkiye’nin hatta teker teker tüm ülkelerin çapını aşan bir sermaye dalgasıdır. Buna direnmek, kendi kabuğuna çekilmek ve kendi imkanları doğrultusunda varolan olanakları ile yetinmeye çalışmak, artık mümkün değildir. Bu bağlamda teknoloji getiren, iş üreten sermayeden yararlanmak mümkün ve yararlı olabilir. Fakat Türkiye’de egemen sınıflar siyasal iktidar ve bunların kontrolündeki medya dışı açılma sloganıyla tamamen uluslar arası sermayenin borusunu çaldıkları halde, şimdiye kadar Türkiye’ye giren sermaye hem çok az hem de büyük kısmı itibarıyla rantçı niteliktedir.”³⁵² Dünya üzerinde hiçbir coğrafya ve düşünceler sitemi çok katmanlı ve etkileşimli bir süreç olan küreselleşmenin etkisi

³⁵¹ Ceyda Ilgaz, *Küreselleşme ve 1980 Sonrası Türk Toplumuna ve Basınına Yansıması*, İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2000, s.3-5.

³⁵² Taner Timur, a.g.e., s.8.

dışında kalamamıştır. Anlayışların sorgulandığı, uygun olmayan fikirlerin alaşağı edildiği, çağdışı kalmış sistemlerin yıkıldığı bir dönemin başlangıcı olarak çok önemli yenilikleri gündeme getiren küreselleşme, bütün dünya ülkeleri için doğrudan ya da dolaylı bir baskı unsuru, toplumların kendi içlerinde ise varolan dinamikleri ile incelenerek gözardı edilemeyecek derecede önemli bir faktör konumuna gelmiştir.

Teknoloji destekli olarak gelişen küreselleşme olgusu, ulaşım, iletişim ve kültür alanında hız kazanıp yol aldığı gelişmelerle dünya üzerinde çok ayrıksı olarak görülen toplumları bile birbirine yaklaştırmakta, özellikle ticari faaliyetlerde birbirlerine bağımlı hale getirmektedir. Mekansal zorlama ve sınırların ortadan kalktığı bu dönemde, özellikle bilişim teknolojisindeki gelişme sebebiyle kurulan iletişim ağlarıyla fiziksel engeller de çok rahat bir şekilde aşılabilen bir duruma gelmiştir. Teknolojik alandaki gelişmeler devam ettiği sürece ve dünya ülkelerini kutuplaşmaya götürecektir. İttifaklar kurulmadığı müddetçe, küreselleşme olgusu önlenemez ve denetlenemez bir şekilde sınır tanımayarak ilerlemesini sürdürecektir.

Küresel bazda yapılan ticaret sonucu sermayenin uluslar arası dolaşıma çıktığını daha önceki bölümlerde açıklamıştık. Uluslar arası sermaye küresel söylemde “vatansız para” şeklinde adlandırılmaktadır. Bu örnek aslında birçok belirsizliği çok net bir şekilde açıklamaktadır. Şöyle ki; dünya ülkeleri arasında yapılan ticaret sonucu sermaye çok rahat bir biçimde coğrafya ve ülke değiştirerek gittiği ülkenin para birimi haline dönüşebilmektedir. Ekonomik çıkarlar söz konusu olduğu için, farklı bir mekanda değişik bir anlaşmayla en yüksek kar marjının olduğu yere transfer olabilirler. Bu durum da sermayenin vatansız para olarak isimlendirilmesine olanak tanımaktadır. Anlatılanların ışığında, ekonomik alanda uyumlu ve bütünleşik entegrasyonun sağlanabilmesi için, küresel örgütlenmelerin bir derece küçüğü olan bölgesel örgütlenmeler de söz konusu olabilmektedir. Özellikle coğrafi yakınlık gösteren ülkeler arasındaki (özellikle ekonomi alanında) örgütlenmeler yapısal sorun ve gündelik problemlerin kısa vadede önlenmesi çabalarına destek olabilmektedir. Böylelikle birbirlerine komşu devletlerin ekonomilerinde yapısal uyum zorluğu aşılabilecek ve küresel anlamda ekonomiye daha çabuk adapte olma rahatlığı gündeme gelecektir. Bu söylenenlere ek olarak, Draham Ghai şunları söylemektedir: “Yapısal uyum problemleri küreselleşme eğilimini arttırmış ve güçlendirmiştir. Ekonomik alanda hızı artan küresel

bütünleşme mal ve hizmet alanında hızla genişleyen dünya ticareti, yabancı sermaye yatırımlarının artışı, teknoloji transferi artışı, döviz işlemlerinin ve telekomünikasyon genişlemesinde kendini göstermektedir.”³⁵³ Böylelikle ortaya çıkan tablo da açıkça göstermektedir ki, arzu edilen bu yapısal uyum, küresel işbölümünün doğal bir sonucudur. İletişimin kitlesel ölçekte yapısını olarak ifade edilen kitle iletişimi bir başka kaynakta ise, iletişimin geniş, heterojen ve bilinmeyen izleyiciye doğru yöneltilen şekli olarak açıklanmaktadır. Genişliğin ölçüsü iletişimcinin ya da gönderenin izleyicilerle yüz yüze bir şekilde ilişki kurma olanaksızlığıdır. Heterojen olması kesinlikle saptanmış belli bir grup, elit gibi kamuya açık olmayanın ötesinde olmasıdır. Bilinmeyen anlamı, göndericiye izleyicilerin genellikle yabancı, bilinmeyen kişiler olmasıdır.³⁵⁴ Göndericinin net olarak belirginleşmediği ancak, kitlelere iletiyi gönderenin belirli seviyedeki gruplar olarak tasarlandığı böylesi bir süreçte, insanlar her geçen gün karmaşıklaşan ve daha çok iç içe geçen toplumsal ilişkiler içine dahil olmakta ve böylesi bir yoğunluğun yaşandığı çevrede bireyler üretilen kitlesel ürünleri yine kitlesel olarak tüketmektedirler. Yeni gelişen iletişim araçları sayesinde geniş kitleleri kucaklayan toplumsal ölçekli iletişim biçimi daha olanaklı hale gelmiştir. Modern iletişim araçların doğuşu ile birlikte artık “insanlar ileti ve yönelimleri, olgu ve değerleri birbirleri ile yüz yüze gelmeden ve doğrudan karşılıklı etkileşime girmeden paylaşabildiklerinden kültürel ortaklık için toplumsal etkileşimin daha az gerekli olduğu savunulmaktadır.”³⁵⁵ Kitle iletişime böylesi katkıları bulunan kitle iletişim araçlarının varolan kültürün geliştirilmesinde ve yaşanılan geçmiş kuşaklardan alınan kültür mirasının korunmasında önemli işlevleri bulunmaktadır.

³⁵³ Draham Ghai, *Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma*, Çev: İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s.39-52.

³⁵⁴ C.R.Wright’ dan aktaran: Nejdet Atabek-Erdal Dağtaş, *Kamuoyu ve İletişim*, ETAM A.Ş Matbaa Tesisleri, Eskişehir, 1998, s.301

³⁵⁵ a.g.e., s.303-304.

B- KÜRESELLEŞME, KİTLE İLETİŞİMİ, KÜLTÜREL EGEMENLİK VE ULUSAL KİMLİK

Dünyanın tüm coğrafyalarında etkili olan ve hızla yayılmaya devam eden küreselleşme olgusunun doğurabileceği asimilasyonlara karşı farklı alanlarda çeşitli amaçlar için bir araya gelmiş örgütlenmeler, gönüllü kuruluşlar karşı koymaktadırlar. Sürecin ekonomik yansıması dolayısıyla bireyin karşılaşacağı problemlere karşı tüketici örgütlenmeleri, insan haklarının ihlaline karşı insan hakları örgütleri, çevrenin çocukların ve doğanın korunup yıpratılmaması anlayışına sahip gönüllü kuruluş ve amaçlı örgütlenmeleri saymak mümkündür. Küreselleşme ile artık sınırlar kalkmakta, küresel ilişkiler sınırların konuşulmadığı ve engellemelerin olmadığı ortamlarda gerçekleşmektedir. Bu ilişkinin doğal bir sonucu olarak da, finansal gücü bulunan toplum/grup ya da ülkeler, kendilerinden güçsüz kitleleri rahatlıkla etkileyip kendi saflarına çekebilmekte ve kendilerine bağımlı kılabilenmektedirler. Bu yararçı bakış açısı, kitle iletişim araçlarının kurduğu kitle iletişimi dolayısıyla daha rahat ve daha çabuk olabilmektedir.

Sahip olunan güç ve sermayenin kötü kullanımından dolayı böylesi önemli bir durumda kitleleri kurtaracak ulusal kimlik ve ulusal kültür kavramlarının aşındırılmasına karşı koyacak gönüllü çalışan, kar amacı taşımayan sivil toplum kuruluşları, dernekler, birlikler, barolar, vb. gündeme gelmektedir. Bu gönüllü kuruluşlar yapacakları faaliyetlerle küreselleşmenin belirttiği ucuza daha çok üretip kar yüzdesini yükselterek daha pahalıya satıp daha çok tüketmeyi pompalayan anlayışlarını yumuşatan bir etki yaratabilmektedir. Böylesi bir amacın yansıması olarak da, bireyin herşeyden önemli olduğunun yeniden gündeme taşınmasına olanak tanımaktadırlar.

Küreselleşen dünya düzeninde küresel kültür, kültürel üretimin gelişmiş çağdaş araçlarının egemenliğindedir. Stuart Hall'ın da ifade ettiği gibi, küresel kültür dilsel sınırları hızla ve kolayca geçebilen, tüm dillerle anında konuşan görüntünün egemenliğindedir. Popüler hayatın, eğlencenin ve dinlenmenin yeniden inşasına doğrudan katılan görsel ve grafik sanatların her türlü müdahalesinin egemenliğindedir. Televizyon ve sinemanın, görüntünün, görselleşmenin ve de kitle reklamcılığının sunduğu tarzların egemenliğindedir. Küresel kitle kültürü, tüm bu kitle iletişim

biçimlerinde kendini gösterir ama başlıca örneğinin uydu televizyon olduğu düşünülebilir.”³⁵⁶ Özellikle yapısal gelişmesini tamamlayamamış ama ilerleme mantığını tüm kurumsal yapılanmalarında ifade eden ülkeler kendilerine çoğunlukla referans olarak Batıyı almışlardır. Kimliklerin, ulusların belirginleşmesi sürecini pekiştiren ve Anderson’un matbaa kapitalizmi diye adlandırdığı dönemin önemli unsuru olan matbaa vb. toplumsal hayatların ilerlemesinde etkili olan kilometre taşı buluşlar çoğunlukla Batıdan çıkmıştır. Batının arzu edilmesinde, Batının ilk olma konumu büyük önem taşımaktadır. Batının özenilen, erişilmek istenen yanını vurgulayan söylemlerde doğu hep arzu edilmeyen, istenmeyen ama mistik bir özgünlüğe sahip ‘öteki’ olarak vurgulanmaktadır. Kültürel iletişim ve kültürel temsilin yeniden yapılandırılmasında Batının önemi yine ortaya çıkmaktadır. Öyle ki, gelişmiş ekonomi ve bütünleşik siyasi yapı Batı toplumlarını kültürel egemenliğin sahibi ve küresel kitle kültürünün yönlendiricisi konumuna sokmaktadır. Stuart Hall’ın da vurguladığı gibi, küresel kitle kültürü Batı merkezlidir.

Küreselleşen dünya düzeninde, kültürel egemenliğin Batı merkezli olduğunun en somut ve en çarpıcı örneği dil konusunda kendisini göstermektedir. Hepimizin de çok iyi bildiği gibi dil, toplumda gelenek halinde olan ve geçerliliği süren her türlü duygu, düşünce, inanç, sanat ve yaşayış öğelerinin tümünün ifade ediliş tarzıdır. Dil öylesine önemlidir ki, geçmişten geleceğe bilimsel, dinsel, felsefi kavramlar, düşünceler ve yorumlar hep dil vasıtasıyla aktarılmakta, dil burada önemli bir iletici/aracı ve kültür taşıyıcısı konumunda bulunmaktadır.

Bireyler, sayısız yoldan iletişim kurarlar ve bunu yaparken de, tüm duyularını seferber ederler. Ancak esas olarak iletişime hakim olan dil ve dili duyuran tane tane seslerdir. Yalnız iletişim değil, düşünce de sesle özel bir biçimde bağlantılıdır. Sözü, mekana bağlayan yazı, dilin gücünü tahminimizden çok daha fazla pekiştirir, düşüncenin yapısını değiştirir.³⁵⁷

Bugün tüm dünyanın kabul ettiği dil/lisan İngilizce’dir. İngilizce, bu özelliği ile evrensel ölçekli bir dil olduğunu ve evrensel ölçekte kabul edildiğini kanıtlamaktadır.

³⁵⁶ Stuart Hall, “Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etkinlik”, **Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi**, Derleyen: Anthony D. King, Çev: S.Hakan Tuncel, Bilim ve Sanat yayınları, Ankara, 1998, s.48

³⁵⁷ Walter J.Ong, **Sözlü ve Yazılı Kültür**, Çev: Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları, İstanbul, 1995, s.19-20

İngilizce'nin diğer diller üzerinde söz konusu olan hakimiyeti, küresel bakış açısının belirginleştiği küresel dünya düzeniyle de örtüşmektedir. Dil ile kültür arasında paralellik arz eden bağımlı bir ilişki söz konusudur. Öyle ki, bireyi, toplumu ve devleti benzerlerinden ayıran özelliklerin ifadesi kısacası ayrıldıkları noktalar, dil ile ifade edilebilmektedir. Yaşanmışlıklar, tutumlar, değer yargıları ve kendine özgü özellikler ancak dil ile aktarılabilir. Toplumsallaşma sürecinde ait olduğu/yaşadığı coğrafyaya dil gibi önemli bir etmenle adapte olup bağlanan birey, kültürü ve sahip olduklarının farklılık ve önemini de yine dil vasıtasıyla anlamlandırıp kavramaktadır. Ülkemizde cümlelerin arasına konularak iyice kendi dilimizdenmişcesine benimsediğimiz yabancı kökenli sözcükler ve özellikle ticari mekanlara verilen yabancı isimler önce dilde artan bir kirlenmeye yol açmakta, sonra da genel anlamda bir tehlike arz ederek ulusal dil birliğinin bozulmasına yol açmaktadır. Bu da daha geniş perspektifte ulusal kimlik anlayışımızda aşınmaların oluşmasına sebep olmaktadır.

Enformasyon çağı olarak da nitelendirilen bu çağda, gelişen teknolojinin yardımıyla her geçen gün daha önemli bir konuma gelen kitle iletişim araçları ve bilgisayarlar 3 boyutta da (ekonomik-siyasal-kültürel) küreselleşme sürecini geniş coğrafyalar ve geniş kitlelere yaymak görevini üstlenmişlerdir. Kültürel alanda yapılan küreselleşme, dijital yayınlar, uydudan yapılan yayınlar vasıtasıyla kitle iletişim araçlarının işlevsellikleriye gittikçe artmaktadır. Çok yönlü kültürel etkileşim sürecinde, kültürel enformasyon üretimini elinde bulunduran ülkelerin ürettikleri 'kültür kodları' ve görsel anlamda önbeğenilere hitap eden 'kültür modelleri' kendisi dışındaki ülkeleri de derinden etkilemektedir. Bu kültürel kod modeli ve mekanizmaları üreten merkez ABD kaynaklıdır. Dolayısıyla hayatın hemen her alanında, kitle iletişim araçlarının da iletileri doğrultusunda bir Amerikanlaşmadan söz etmek mümkün olabilmektedir. Bu da diğer ülke kültürlerinin Amerikan kültürlerine eklemlenmesiyle kendini göstermektedir. "Besin, müzik ve moda alışverişi bağlamında evrensel hayat tarzı imajının itici gücü tüketici olmaktadır. Nescafe içen, Benetton'dan giyinen, Hyundai marka arabası ile McDonalds'a doğru yol alırken, Amerikan-İngiliz rock müziği dinleyen tüketici, internette chat yapan, bunalıma girdiğinde anti-deprasan ilaç kullanan küresel insan, mono kültür ve kültürel aynılaşıma ile tekdüze bireye karşı, özkültüre dönüş ve yerel kültürü yaşamak, farklılık ve değişim için önem taşımaktadır. Bu çatışmada, yerel

kültürler mi? Evrensel kültür mü kazanacak? Yoksa yaratıcı bir karışım öz bozulmadan sağlanabilecek mi?³⁵⁸ Gerçekten de bu kültürel egemenliği elinde bulunduran merkezce yapılan kültürlemenin ulusal bütünlük içerisinde ne gibi bir etki bırakacağı, tümünden kültürlenmeyi reddetmenin küreselleşmenin yapısına aykırı olması, tümünden kabul etmenin ise, öz değerlere yabancılaşmayı gündeme getirme tehlikesini taşıdığından bir orta yol bulmanın gerekliliği doğmaktadır.

Ulusal kimliğin küresel entegrasyona gidilen dünya düzeninde korunması gittikçe güçleşmektedir. Zira toplumları kendi içlerinde içsellikleriyle ayakta tutan ulusal kimliklerdir. Küresel bütünleşmenin gündemde olduğu bu süreçte söz konusu kimlikler artık daha sınırlı bir anlam ifade etmektedir. Yakın bir zaman kadar, Almanya'da Türk Olmak/Kimliği vb. sözkonusu iken, şimdi dünyanın bir çok ülkesiyle girilen ekonomik ve kültürel ilişkiler nedeniyle söylem daha genel bir perspektiften, Dünyada Türk olmak/Dünyada Türk Kimliği şeklinde ifade edilir hale gelmiştir. Artık evrensel bir kimliğe gidiş söz konusu olmaktadır ve bu süreç, dille ifade edilir hale gelmiştir.

C- KÜRESELLEŞME, KİTLE İLETİŞİMİ, KÜRESEL KÜLTÜR-YEREL KÜLTÜR ÇATIŞMASI VE ULUSAL KİMLİK

İletişim olanaklarının artması ve bu olanakların büyük ölçüde Batılıların elinde bulunması, Batı kültürünün yayılmacılığını da arttırmıştır. Bu yayılmacılık hemen her yerde yankı bulmuş, batılı olmayan kültürlerde bir diriliş evresine girme çabası göstermeye başlamıştır. Batılı olmayan öteki açısından da teknoloji gelişimiyle birlikte yerel kültürleri tehdit eder duruma gelmiştir. Ancak diğer yandan da, teknoloji toplumların kendi kültürlerine sahip çıkarak, bu yayma isteğine de yardımcı olabilmektedir. Böylesi bir davranış sonrası yerel kültürler hız kazanıp dirilmekte ve dinsel, dilsel, geleneksel değerlerle harmanlanarak dünya arenasındaki yerini alabilmektedir.

İletişim ve bilginin küreselleşmesi, türdeş ve adil olmayan bir dünyaya, gidişe doğru yol almaktadır. Kültürün küresel boyutta homojenleşmesiyle buna tepki olarak yerel

³⁵⁸ Vehbi Bayhan, "Tek kültüre karşı öz kültür: Küresel kültür ve yerel kültür İkilemi, III. Ulusal Sosyoloji Kongre duyurusu, Yeni Sosyolojik Arayışlar:Dünya'da ve Türkiye'de farklılaşma, çatışma, bütünlüşme, Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 2-4 Kasım 2000, s.15-16

dayanıklılığıdır. Diğer yandan batılı olmayan toplumlar için, mevcut seçenekler yalnızca ya kendi geleneksel kültürlerini ya da küresel kültürü benimsemekle kalmayıp, küresel kültürle yerel kültürün bin sentezi de mümkün olmaktadır.³⁵⁹ Charles Taylor'a göre, Aydınlanmacı felsefenin yarattığı toplum birimi yani millet, sanıldığı gibi bireyleri geliştirip değiştirmemiş aksine birbirine benzetmiş, modernleşme ulusallaşmayı getirmiş, ulusal yurt, ulusal pazar, ulusal dil, ulusal kültür derken toplumdaki bireyler adeta tek kalıba dökülmüşler, sanki bir cendere içine sokulmuşlar, mevcut mutsuzluğun sebebi de budur. XXI.yy ulusallığın ya da ulusal kültürlerin ağır bastığı bir yüz yıl olmayacak. Taylor'a göre, çeşitliliğin arttığı, farklılıkların geliştirdiği bir ortamda, çoğulcu bir anlayış yerleşir. Gerilimler azalır, insanlar daha mutlu olur, tarafsız ve ideolojisiz bir devlet üzerine anlaşma sağlanır.³⁶⁰

Postmodern coğrafyada çağdaş diye adlandırılan dünyanın normlarının demokrasi, sivil toplum, insan hakları, özgürlükler ve eşitlikler üzerine kurulduğu/kurulacağı söylemi merkeze insanı ve bu insana önem vermeyi koyan bir anlayışı gündeme getirmiş. Küresel fikir yaşantısı ve toplum yapısında bireyin özdeğerleriyle daha mücadele etmeden, daha pragmatist bir şekilde yaşayacağı öngörümü edinilmektedir.

Küreselleşme karşısında birey kültürlerinin korunması ve gelişmesi UNESCO tarafından belirlenmiş esas hedeftir. UNESCO'da "Division of International Cultural Cooperation, Preservation and Entichment of Cultural Identites" adlı bir örgüt bulunmaktadır. Bu örgütün varlığı da gösteriyor ki, ekonomik ve teknolojik küreselleşme ile kültürel küreselleşme hedefleri aynı değer ve doğrultuda değildir. Başka deyişle, tarihi dinamik yerel kültürler, dünya ekonomisini ve iletişim araçlarını kontrol eden standart bir kültürün egemenliğine direnç göstermektedir. Bu direnç, insanlık kültürünün bir yönde katılaşması değil, onun zenginlik ve gelişimi adına sağlıklı bir bilinçlilik sayılmaktadır.³⁶¹ Böylesi kurumsallaşmış bir yapının varlığı ve

³⁵⁹-----Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye, Değerlendirme Raporu, DPT Müsteşarlığı, Yayın no;2374, Kitap:1, Ankara, 1994, s.4

³⁶⁰ Atilla İlhan, *Hangi Küreselleşme*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997, s.103-105

³⁶¹-----Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye, s.11

yaptıkları gösteriyor ki, milli kültürlerin varlığı küreselleşme ve yan etkilerine rağmen sürmeye devam edecek ve böylesi özgün kültürlerin varlığı ile kültürel anlamda bir zenginliğin yaşanacağı muhakkaktır. Yakın zamandan bir örnekle konuyu pekiştirmek istersek, dünyada hemen her alanda yaşanan küreselleşme süreci bir alt basamakta bölgesel entegrasyonları da doğurmuştur. Bunlardan ülkemizi ilgilendirdiği için, önem kazanan hiç kuşku yok ki: Avrupa Birliğidir. Bölgesel olarak ekonomik, kültürel ve siyasi alanlarda işbirliği ve dayanışmanın gündeme taşındığı birlik içinde farklı dinler, farklı dinler ve farklı etnik yapıdaki toplumlardan temsilciler bulunmaktadır. Türkiye'nin de bu topluluk içinde yer edinme isteği, bölgesel gelişmelerden haberdar olma ve destekli bir ilerleme yolunu seçmesinden kaynaklanmaktadır. Oysa sanılanın aksine, böylesi birliktelikler genel anlamda Türk kimliğini tehdit eder bir durumda bulunmamaktadır. Yalnızca topluluk üyesi ülkelerin belirlediği standartlar doğrultusunda o yola kanalize olmak gerekmektedir. Uluslar arası anlamda kimliklerin ötesinde ancak insan hakları, demokrasi, sivil toplum, eşitlik ve hukukun üstünlüğü gibi konularda bir zorlama söz konusu olabilmektedir. Bu da söz konusu kavramların uluslar arası ölçekte, tüm toplumlar için önem arz etmesinden kaynaklanmaktadır.

Kültürel, ekonomik ve siyasal alanda olduğu gibi, evrensel olma çabaları da bulunmaktadır. Bu çabalar küreselleşme olgusunun dayattığı tektipleştirme ve merkezci bakış açısından kaynaklanmaktadır. Kültürel hegemonya, baskıcı yönetimlerin otoriter gücünü kırarak, ortaya çok zaman serbestlik adı altında kaos ortamını çıkarmaktadır.

Barnet ve Cavanogh, konuya ilişkin popülerize edilmiş bir yorumla karşımıza çıkmaktadır. Küresel sistemlerin en yenisi ve kapsam açısından evrensel olmaya en yakın olanı küresel kültür piyasasıdır. Filmler, televizyon, radyo, müzik, dergiler, tişört, oyun ve eğlence parkları küresel görüntülerle küresel düşleri yayan araçlardır. Rock yıldızlarıyla büyük bütçeli Hollywood filmleri gerçek anlamıyla küresel ürünlerdir. Gezegenin her tarafında insanlar aynı ticari amaçlı şarkı ve öyküleri dinleyip, izlemek için aynı elektronik aygıtları kullanmaktadırlar. Uydular, kablolar ve teypler sayesinde baskıcı hükümetler bile, bilgi akışı ve vatandaşlarının hayal dünyaları üzerinde bir zamanlar sahip oldukları sıkı kontrolü yitirmektedirler.³⁶² Gerçekten de sunulan küresel dünyadaki küresel hayatlar, küreselleşmenin bugünkü boyutlara erişmesinde etkili olan

³⁶² Richard J. Barnett-John Cavanagh, *Küresel Düşler, İmparator Şirketler ve Yeni Dünya Düzeni*, Çev: Gülden Şen, Sabah Kitapları, İstanbul, 1995, s.3

kitle iletişim araçlarınınca iletilmekte, çok zaman empoze edilmekte, bu durumda karşı tarafta bu alana dair beklentilere yol açmaktadır. Öyle ki, filmlerdeki bir karakter gibi yürümek, dergilerde görülen dünyaca ünlü bir manken gibi giyinmek ve bu dünyanın ötekilere sunduğu tanınmış kişilerin parfümünü kullanmak, onların hayat standardını yakalama kaygıları hep küreselleşen dünyanın küresel Pazar ekonomisi ve onun getirdiği dayatmaların bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle, küresel bir birey olunacağı genel anlamda bir aidiyet ve sahiplenme duygusuna sahip olunacağı düşüncesi pompalanmakta, birey de mikro anlamda hayat standartlarını ilerletme değil, çok zaman özendikleri şahıslarinkine benzeme gayreti içerisinde olacak ve bu da özgünlüğü, kendine haslığı ve teklifi kaybedici bir etken durumuna gelecektir.

Kültürel alanda oluşan globalleşme doğasında bir paradoksu da yaşamaktadır. Arjun Appadurai, bu paradoksu şu şekilde ifade etmektedir: “Günümüz global ilişkilerinin en önemli sorunu kültürel homojenleşme ve kültürel heterojenleşme arasındaki gerilimdir.”³⁶³ Bu süreç kendi içinde iki tür kültürü barındırmaktadır. Bu kültürlerden birincisi Filiz Başkan’ın da ifade ettiği gibi, belli bir kültürün tüm dünya üzerinde yayılması ve diğer farklı kültürlerin bu baskın (dominant) kültüre entegre olması sonucu oluşmaktadır. Stuart Hall, bu baskın kültüre 'global kitle kültürü' adını vermektedir. Hall’ın da söylediği gibi, söz konusu global kitle kültürünün en önemli özelliği homojenleştirici olmasıdır.³⁶⁴ Böylesi bir kültürün çevrelediği dünya ise, bu ortak kültürün varlığında adeta tek bir yere, tekçil bir mekana dönüşmektedir. Sürecin getirdiği ikinci tür kültür ise, birbirlerinden ayrıksı bir biçimde varlıklarını sürdüren kültürlerin birbirleriyle oluşan etkileşimleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Featherstone’un da ifade ettiği gibi, son yıllarda tüm dünyada bir kültürel entegrasyon yaşanmasına rağmen, çoğulculuk günümüz dünyasının en önemli özelliklerinden biri haline gelmiştir.³⁶⁵ İkinci tür kültürün oluşmaya başlamasının ardından varlığından habersiz olunan, bilinmeyen farklı etnik grup, cemaat ve bölgesel temelli kültürler ortaya çıkmıştır. Böylelikle kültürel alanda onların varlığı net bir biçimde belirmiştir. Bu süreç ve sürecin getirdikleri de gösteriyor ki, farklı olmaktan kaynaklanan kültürün çok boyutlu yüzü açık bir şekilde gözler önüne serilmiştir. Bu da, küreselleşme denilen geniş anlamlarla

³⁶³ Arjun Appadurai’dan aktaran: Filiz Başkan, “Küreselleşme, Sivil Toplum ve Fethullah Gülen”, **Global ve Yerel Eksende Türkiye**, Der: E.Fuat Keyman-Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2000, s.277

³⁶⁴ Stuart Hall’dan aktaran: Filiz Başkan, a.g.m., s.277

³⁶⁵ Mike Featherstone’dan aktaran: Filiz Başkan, a.g.m., s.277

yüklü süreci, birleşmez denilen globallik ve yerellik (küresel ve yerel) kapsamında biraraya getirmektedir.

Dillerin, zevklerin ve duyarlılıkların homojenleşmesi sonucunda iletişimin arttığı, böylelikle global ekonomik düzenin ateşleyicisi durumuna getirdiği günümüz dünyasında, küresel dünyanın (küresel ekonomide söz sahibi olan çok uluslu şirketlerin oluşturduğu varsayılan dünya) sundukları ile yerelde sunulanlar arasındaki farklar, bu alanda çatışmaları gündeme getirmiştir. Böylesi bir çatışmanın yaşandığı bu alanda, dünyanın dört bir yanındaki insanların coca cola-pop müzik-blue jean-pembe dizi-adidas-pizza vb. talepleri tek bir ağızdan çıkmışcasına artmaktadır. Bu da küresel dünyaya davet eden imgesel modeller olarak bireyleri kendisine çekmekte, beğeni, tat, zevk, giyim ve tavırlarda bir standartlaşma ve benzeşmeye gidildiğini kanıtlamaktadır. Tüm bunlardan sonra, küreselleşen dünyada çok zaman kitle iletişim araçlarıyla yayılan kültürün etkisiyle ortaya çıkan küresel kültür-yerel kültür çatışmasında ulusal kimlik nerede durmaktadır?

Fuat Keyman'ın da ifade ettiği gibi, ekonomik ve kültürel düzeyde yaşanan globalleşme sürecinin en önemli sonuçlarından biri, farklılıkların tanınmasına dayalı kimlik siyasetinin, siyasal arenanın en önemli parçası haline gelmesidir.³⁶⁶

Küreselleşmenin tüm gücüyle girdiği toplumun her katmanında özellikle egemenliğin kimde olduğuna dair yaşanan belirsizlikten kaynaklanan boşluk ortamı, aşırı milliyetçilik ve dini baz alan yeni siyasi yapılanmalarla doldurulmaya çalışılmıştır. Aynı paralelde ise, demokrasinin olmazsa olmaz değerleri tüm dünya ülkeleri tarafından kabul edilerek evrensel değişmezler ortaya konmuş oldu. Demokrasinin gereklerinden farklılıkların kabulü ve çoğulculuk siyasi hayatın önemli değişmezlerinden biri haline gelmiş oldu. Böylelikle farklı bakış açılarının kendisini tanıtır gösterebileceği değişik kökenden gelen kimliklerin kendini ifade edebileceği ve gösterilen tavır çerçevesinde örgütlenmeye yol açılabileceğine inanılan kamusal alan gündeme gelmiş oldu ve bu süreç sonrası farklılıkların kabulü, kimliklerin çeşitliliği ve toplumun farklı katmanları arasındaki diyalog sebebiyle kamusal alan gittikçe artan bir öneme sahip bulunmaktadır.

Doğan Ergun, kişilerin sahip oldukları kimlik boyutunun farklılıklarına dikkat çekerek, uluslardan birine, etnik/kavimsel gruplardan birine, meslek gruplarından birine

³⁶⁶ Fuat Keyman'dan akataran: Filiz Başkan, a.g.m., s.279

bağlı olmak/ait olmak da bir kişinin bir başka kimlik boyutudur³⁶⁷ derken, kişiyi dil/din ve kültür açısından belirli bir grubun/ülkenin ya da toplumun içine dahil etmektedir. Ulusal kültür gibi, ulusal kimlik de küreselleşme olgusunun hezeyanı ile karşı karşıya bulunmaktadır. Zira üzerinde yaşanılan coğrafyanın bir üyesi olarak, sosyalleşmekten ziyade, kapital sahibi güçlü devletlerin belirlediği ölçü ve değerlerin şekillendirdiği küresel coğrafyaların aidiyetinde yaşamak paradoksu yaşanmaktadır. Bu, küreselleşmenin bir çok alanda yaşattığı çatışmalardan sadece bir tanesidir. Kişi üzerinde yaşadığı coğrafyanın ona atfettiği kimlik duygusuyla sosyalleşmekte, sahipsiz kalmamakta ve sunulan verili değerleri kendi dinamikleri kabul ederek, bu değerleri içselleştirmektedir.

Farklı bağlam ve açılardan ele alınan küreselleşme olgusu, kendine yeni ve bakir yayılma alanları bulmak için ayrıksı ve dağınık coğrafyalarda ulusaları bir politika izleyerek, çoğulcu bir yönetim ve çok seslilikle siyasal alanda yönetimlerin belini kırmakta, serbest pazar ekonomisinin doruğa çıktığı bu dönemde sermayenin uluslar arası dolaşımına yol vermekte, kültürel alanda da yerelliğin yeniden canlanmasına yol açarak küresel-yerel çatışmasını gündeme taşımıştı. Ulus-devlet ve ulusal kimlik ile ulusal ve yerel kültürler arasında ciddi bir açmazın doğmasına sebep olmaktadır. Tüm bunların gölgesinde dünya, hızlı bir değişim ve dönüşüm sürecinin içine girerek nereye varılacağı kestirilemeyen küreselleşme olgusunu ve etkilerini izlemektedir.

Özellikle teknoloji destekli bilgi dağıtım sürecinin etkili olduğu küreselleşme bazı yazar, düşünür ve bilim adamlarınca toplumdaki kötülüklerin baş sorumlusu olarak görülmektedir. Işık Kansu, bu karşı duruşu şu şekilde ifade etmektedir: “İnsanların sık sık dediği gibi, dünya küçülmekte ama bütünleşmemektedir. Ekonomiler birbirlerine yaklaştıkça uluslar, kentler ve bölgeler birbirlerinden ayrılmaktadır. Küresel ekonomik bütünleşme süreci, politik ve sosyal dağılmayı hızlandırmaktadır. Aile bağları kopmakta, yerleşik otoriteler sarsılmakta, yerel toplum bağları zorlanmaktadır. Uluslar da tıpkı hücreler gibi bölünerek çoğalmaktadır.”³⁶⁸ Kavram, toplumun en küçük yapısı aile kurumunu yıpratması, ekonomilerin dünya ölçeğinde birbirine yaklaşmasıyla ters

³⁶⁷ Doğan Ergun, *Ulusal Kişilik*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s.80

³⁶⁸ Işık Kansu, *Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme*, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s.7

orantılı olarak, ulus ve kentlerin birbirinden ayrılması, yerel bağların zayıflaması konularında eleştirilmektedir.

Böylesi karşıt görüşlerin de bulunduğu küreselleşme kavramına yöneltile bir diğer eleştiri de, insanların teknolojiyi ve bilgiyi tekellerinde bulduran ABD, batı ve Japonya kökenli kültür yayılcılığının etkisi altında kalarak, kendi kültür ve değerlerinden büsbütün kopmaları ve yabancılaşmalarından duyulan korkudur. Çünkü bu korkuyu taşıyanlara göre küreselleşme, tüm farklılık ve özgünlüklerin dışlandığı tek tip insan yaratma gayreti içerisindedir. Bu gayret ile seyreden süreç, tek tipleştirme içinde, bireyin geçmişinden bugüne getirdiği kimlikleri yok saymakta, dolayısıyla da bireyi tümünden bir kimliksizleştirme içine itmektir. İşte bugün dünyada çokuluslu şirketler ve kendi içlerindeki birleşmeleri (şirket evlilikleri) sermayenin uluslararası pazara açılması süreci yaşanırken, diğer yandan da milliyetçilik eğilimleri yükselmektedir. SSCB'nin dağılması bu süreci etkileyen önemli nedenlerden biridir. Zira gelişmekte olan ve gelişmenin anahtarının Batı (ve diğerleri) olduğunu düşünen ülkeler, hem gelişerek uluslararası arenada her alanda söz sahibi olmak, hem de sürecin benlik, kimlik alanlarında ve fikri yapıda yapacağı olumsuz etkilenimden kaçınmak/korunmak gayreti içindedirler. “Ulusal kimliği” tehdit eden yönleriyle küreselleşmeye tavır alıp kararlarıyla bunu yasa gücünde kullanan toplumlar, ülkeler bulunmaktadır. Bu da değer, fikir ve amaçların ortak oluşma isteğine karşılık, küreselleşmenin tüm tekçil söylemlere rağmen ‘milli egemenlik-devletin bölünmez bütünlüğü ve milli devlet’ gibi kavramların kutsallığını koruduğunun somut bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine mal ve hizmetlerin sınır ve engel tanımaksızın bir ülkeden diğerine, kıtadan kıtaya seyrüsefer hali, korumacı politikalarından yoksun kimi ulusal ekonomilerin (sanayii-endüstri...) yakınmasına ve karamsar bir tavıra bürünmesine yol açmıştır. Küresel piyasada ekonomik alanda söz sahibi olan ülke ya da kuruluşlar enformasyon sektörünün kullanıldığında çok iyi bir silah olacağı görüşünü taşımaktadırlar. Zira önceki bölümlerde de değindiğimiz üzere, kitle iletişim araçlarının kültür ve ulusal kimlikleri hem yansıması hem de yeniden yapılandırıp şekillendirmesinde etkili olduğunu biliyoruz. Bu çift taraflı ilişkide ülkenin sahip olduğu değerler, kültür ve kimlikle ayrılmaz bir bütün oluşturup güçlü bir bağla bağlanması, onları gelecek tehdit ve yıkıcı etkilenimlere karşı takınacağı tavırlarla

kendini gösterir. Bu kavramların tam netleşip, sağlam bir şekilde işlemediği toplumlarda dış etkiler fazlasıyla karşılık bulur. Ancak, ulusal değerleri benimseme beraberinde koruma güdüsünü ve sahip çıkma içselliğini de getirecektir. “Ulusal kültürün korunmasına yönelik tutumların önde gelen isimlerinden Fransa Kültür Bakanı Jack Lang’ın şu sözleri bu yaklaşımın kaygısını açık bir şekilde dile getirmektedir: Coca Cola uyduları sanatsal ve kültürel saflığımızı, bütünlüğümüze saldırmaktadır.”³⁶⁹ Yapılan açıklamada gösteriyor ki, çok küçük ve önemsiz gibi de görünse, Coca Cola’nın bile ulusal kültür için tehlike arz eden yanlarına dikkat çekilmektedir.

Ulus-devlet ve ulusal kimlikler üzerinde en büyük etkiye sahip gelişme olarak görülen küreselleşme olgusu, teknoloji destekli küresel iletişim araçlarıyla sağladığı iletişimle ulusal kimlikler üzerinde değiştirici (kimi zaman yıkıcı-bozucu) bir etkiye sahip bulunmaktadır. Küresel olana tepki, kendini çoğunlukla yerele kaçışta ifade etmektedir. Zira küresel bazda ulusları birbirine karşı bağımlı hale getiren bazı örgütsel yaklaşımlar (NATO, Birleşmiş Milletler...) ulusların toplumda olup bitenleri yalnızca kendi iç dinamikleriyle anlatıp, çözüm bulmalarını zorlaştırmaktadır. Bu da ekonomik ve sosyal bütünleşmelerin önünü açarken, ulus-devlet ve ulusal kimlik kavramlarındaki önemli farklılaşmaları gündeme taşımaktadır.

³⁶⁹ Erol Mutlu, *Televizyon ve Toplum*, s.46

SONUÇ

Aynı kökenden türetilmiş ulus, ulusçuluk ve ulusallık kavramları birbirleriyle örüntülü ve ilişkili olarak ele alınmak durumundadır. 1789 Fransız İhtilali ile siyasal içerikli bir anlam kazanan ulus kavramının siyasal anlamının tarihsel anlamına nazaran daha yeni bir kavram olduğunu söylemek mümkündür. Feodalite sonrası ortaya çıkmış olan ulus olgusu, öyle bir tarihi süreçtir ki; ticaret ve sanayinin gelişmesi, bireysel anlamda hürriyetlerin kazanılması, sosyal devlet anlayışının güçlenmesi ve demokratikleşme adına hak ve özgürlüklerin tanınması gibi yeni ve özel bir takım sivil hakları da beraberinde getirmiş bulunmaktadır.

Çalışma konumuzu oluşturan ulusal kimlik, kolektif bir kimlik olarak günümüz toplumlarında ayırımı gerektiren tüm sınıflandırmaları (etnik-cinsel-ekonomik-dinsel-düşünsel) aşarak, toplumdaki bütünlüğü sağlayabilen etkili ve güçlü aidiyet duygusu veren olarak ortaya çıkmaktadır. Ulusal kimlik, modernleşmenin bir sonucu olarak küreselleşen dünyada, toplum içindeki bireye, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, diğer kolektif kimlikleri aşan güçlü bir aidiyet duygusuyla toplum içinde yalnız kalma psikolojisini aşması konusunda yardımcı olmaktadır. Çünkü, insan doğası gereği bir yerlere bağlanmak ve ait olduğu bilincine erişmek ister. Örneklendirmek gerekirse, insanlar bir dinin inananı, bir ülkenin vatandaşı ya da bir ideolojiye ait bir insan olmak isterler.

1789 Fransız İhtilali'nin hemen sonrasında ulus ve ulusçuluk akımıyla ulus-devlet kavramları çok sık telaffuz edilir duruma gelmiştir. İhtilalin öncesinde sorun teşkil eden konu 'egemenliğin kime ait olduğu/kime ait olması gerektiği' üzerine yoğunlaşmıştı. Ancak asıl sorun, egemenlik denilen o önemli ve etkin gücün kralın elinden alınarak –aynı dili konuşan, aynı dine mensup, aynı etnik kökenden gelen, aynı kültürel zemine sahip ve aynı düşmanın karşısında olan insanlardan oluşan (ideal ulus tanımı)- ulusa verilmesiydi. Tüm dünya ülkeleri ve halkları üzerinde etkili olan Fransız İhtilali sonrası egemenliğin yeni sahibi olarak 'ulus' ortaya çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulduğundan itibaren işleyen politik, sosyal ve ekonomik sistem, kurgulanmış bu yapının kendi dışında öteki dünyayı takip edemeyerek, onun gerisinde kalması sonucu, 18. ve 19.yy'da çökme noktasına gelmiş

bulunmaktadır. Osmanlı açısından 19.yy önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Toplumsal hayat, bu yüzyılda yeni bir değişim ivmesi kazanmıştır. Bu değişim modernleşme yönüne kanalize olmuş bir değişim süreci olarak ifade edilmektedir. Ancak söz konusu bu değişim, çift taraflı bir kimlik sorununu da gündeme getirmiştir. Modern kimlik ve Türk kimliği.

Çağın sosyal, ekonomik ve kültürel gereksinimleri Batılı modernizmi, ulusal soruna (biz kimiz sorusuna aranan çoğul yanıt) çözüm arayışları da Türklüğü/Türkçülüğü gündeme taşımıştır. Yeni kurgulanan toplumsal yapı içinde bireylerin toplumsal kimlikleri 'modern' ve 'batılı' olacaktı. Modern kimlik, Osmanlı'da varolan tebaa anlayışının ötesinde; yerel, heterojen ve dinsel ayrıcalıklara vurgu yapmayacak, bütüncül ve ulusal farklılıklara dikkat çekecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki modernleşme atılımları sonucunda devlet anlayışı ulus-devlete dönme durumuna gelmiştir. Bilinçsiz ve plansız da olsa batıda seyreden ulus-devletleşme akımına uyan Osmanlı'da ulus-devletin kendini meşru gösterecek, meşruiyet kaynağını teşkil eden ulusun yaratılmasında meydana gelen anlayış farklılıkları ve çeşitlilik, belirli dönemlerde Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarının doğup belli bir süre yayılmasına sebep olmuş bulunmaktadır.

Kavramların farklı yaklaşım ve ifadelerle anlatılma yoluna gidilmesi, adil olmayan teknoloji dağılımı ve sosyo-kültürel yapılanmanın farklı zamanlarda ve değişik süreçlerde yol alması sonucunda modernliğin ya da postmodernliğin yakalanmasını gündeme getiren eşzamanlı olmayan çağcılık; kavramları, getirilerini ve neticelerini de farklılaştırmaktadır.

Günümüzde gelişen çağın getirdiği/gerektirdiği akımlara dalmadan yerel ölçekte yaşayıp, varlığını sürdürmek isteyen toplumlarda etkili bir güç olan dinin temellendirdiği cemaatsel anlamı içeren kimlik yeterli olmaktayken, dünyada meydana gelen gelişmeleri ayak uydurmak ve/veya uyum sağlamak anlamında izleyen toplumlarda da, öncekinin aksine, geçmişten getirilen lokal kimlikler yetersiz kalmakta ancak, yeni kimlik arayışları ile bu boşluk doldurulmaya çalışılmaktadır. Bu noktada modernize olma sürecine girmiş toplumlarda din yerine ulusçuluk, dini lider/Tanrı yerine de ulus-devlet siyasal olgusu taşınmış bulunmaktadır.

Yaşamsal pratiklerin ve düşünsel ideaların ortaklığı ve bu pratiklerin aktarımı diyebileceğimiz kültür kavramı da, tekçil bir söylemle ortaya çıkararak, ortak özelliği arama, bulma ve pekiştirme amacına yönelecektir. Böylesi bir süreç sonunda, kültür ulusal kültüre dönüşmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda varolan çok uluslu yapıdan dolayı Türk Milliyetçiliği çok geç gelişmiş bulunmaktadır. Toplumsal yapının çeşitlendirdiği ideolojik, dinsel ve düşünsel farklılaşmalara rağmen, İslam'ın gözle görülür bir ağırlığı ve etkisi söz konusu olmaktaydı. Ancak yine de bunun dışında nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan azınlıklar ve gayrimüslimler de aynı coğrafya içinde yer almışlardı. Bu birliktelikse uzun bir zamandır süregelmekteydi. Devletin birliği ve toprak bütünlüğünün bozulmaması için (özellikle son dönemlerde) özellikle Türk kavramı vurgulanmamaya çalışılmıştır. İzlenen bu planlı uygulama gereği imparatorluğun yıkılması sürecinin geciktiği görülmektedir, ta ki; Avrupa'da ulusal temellere dayalı ayaklanmaların başlamasına kadar. Türk Devrimi ile başlatılan çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma süreci içinde uluslaşma, ulusal kültürü yaratma çalışmaları da bulunmaktadır. Türk Devrimi'nin temel düşüncesine göre, ulusal kimliğini edinmiş, o coğrafyanın vatandaşı olma bilinci ile kendi yaşamına egemen olabilen çağdaş, onurlu insan ve bu yoğunluktaki insanların yaşayabilecekleri bir toplumsal mekan ve o mekanı dolduracak bireyler yaratılmasıdır.

Yeni teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak, bilgi ve iletişim araçlarında da önemli yenilikler göze çarpmaktadır. Bu gelişmelerin şekillendirdiği farklı mekanlarda yeni bir iletişim coğrafyasının oluşturulduğuna, küresel dünyanın birer ferdi olarak tanık olmaktayız. Bu tanıklık sonucu, yer ve mekan duyularımızda karşı konulmaz bir yeniden şekillenme söz konusu olmaktadır.

Tarihsel gelişme izinde gözlenebildiği üzere, kitle iletişimini mümkün kılan kitle iletişim araçlarının tutumdan davranışa, yaşamdan kültüre ve düşünceden yargıya kadar oldukça geniş bir alan içinde ve farklı boyutlarda etkisi mevcut bulunmaktadır. Bu da henüz yeni yapılanmakta olan/yapılanma aşamasını tamamlamamış ülkelerde kitle iletişim araçlarının, toplumsal hayatın belirleyicisi olduğu gerçeğini kanıtlamaktadır.

Seslendiği çoğunluk olan hedef kitle içinden kamuoyu yaratma/kamuoyu oluşturma gibi etkin görevler başta basın olmak üzere diğer kitle iletişim araçlarını demokrasilerin dayandığı kuvvetlerden biri haline getirmiştir. Ulusal kimlik duygusunun benimsetilmesi/benimsenmesi aidiyet gerçeğinin farkına varılarak 'biz' bilincinin yerleşmesi kitle iletişim araçlarının tarihsel süreç içinde bu konuya takındıkları tavırla doğrudan ilişkili olmaktadır.

Anadolu topraklarında yaşayan insanlar, referans olarak seçilen Batıyla kıyaslandığında ulusal kimliğin oluşmasında etkili olan kitle iletişim araçları ile geç denilebilecek bir zamanda tanışmış oldukları ortaya çıkmaktadır. İlk baskı makinasının yurda gelip çalıştırılması sonucunda yeni olan herşeye duyulan tepkinin yanında bu alandaki gelişmelerin ve yenilikleri takip etme kararlılığının hız kesmediği görülmektedir.

Kitle iletişim araçları ile ulusal kimlik arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmamızda, özellikle radyo ve televizyon sahipliği konusunda iki farklı yaklaşım göze çarpmaktadır. Bu farklılıklar sahipliğin devlet(kamu) ve ticari(tecimsel-özel) olması dolayısıyla ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki; bu kuruluşların sahibinin devlet olduğu iletişim araçlarında iletiler çoğu zaman propaganda aracı olarak kullanılabilir. Dönemin hükümeti ve hükümet politikalarını öven haberlerin yer verildiği yayımlar, halkın yanlı olarak bir yerlere kanalize edilmesi ve objektif haber verilmemesi sebeplerinden dolayı eleştirilmektedir. Sahipliğin özel şirketlerde tecimsel amaçlı olarak kullanıldığı kurumlarda ise, popüler kültür tüm açmazları ile hedef kitleye enjekte edilerek, rasyonel düşünmeyen, geçmişle olan tarihi ve kültürel bağlarını sorgulamayan bireyler yaratılmaktadır. Böylesi iletiler de, belli bir zaman sonra ulusal-kimlik üzerinde dejenere etme-aşındırma etkisi yaratmaktadır. Oysa tarihte yaşanan iki dünya savaşı, radyo ve televizyon gibi iki önemli iletişim aracının gelişmesi ve geniş halk kitlelerine yayılmasını hızlandırmıştır. Şöyle ki; 1.Dünya Savaşı, Türk toplumu içinde bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Bu süreçte ulusal kimliğin oluşturulması, Batıya karşı girişilen bu savaşta kendini iyice göstermiştir. Savaşla birlikte Batının kendince oluşturduğu Türk kimliği kavramına karşı 'Türk Ulusal Kimliği' için belki de daha ağır ve çetin bir mücadele verilecekti.

Televizyon TRT kurumu çerçevesinde kamusal hizmet anlayışıyla yayın yaptığı ilk yıllarda yayınlarını Türk Bayrağı ve İstiklal Marşı ile bitirmesi ve her akşam ulusal kimliğin simgesel değerlerinden bu ikili kavramın vurgulanması yeni yapılanmakta olan ve bir dünya savaşı ile ulus-devlet oluncaya kadar onlarca mücadele atlatan (en az cephedekiler kadar diplomatik alanda da 'biz' vurgusu, özgün kimlik arayışının gereği olarak dile getirilmiştir) yeni bir devletin ulusal kimliği biz bilinciyle aidiyet duygusunu vermesi açısından son derece önemli olduğunu düşündüğümüz verilerdir. Sinemada da, tarihsel geçmişin altyapısını oluşturduğu ve gelenek/görenek ile mitlerin şekillendirdiği öyküler/yaşanmışlıklar filme alınmışlardır.

Son dönemlerde tüm iletişim kanallarında Türk ulusal kimliğine vurgu yapan olay Abdullah Öcalan'ın yakalanarak Türkiye'yi getirilmesi olayıdır. Bu örnek olay sonrası kitle iletişim araçlarının yaptığı yayın ve verdikleri iletilerde 'biz' bilincine ciddi anlamda bir yükleme/vurgu yapıldığı görülmüştür. Aitlik duygusunun verdiği rahatlık ve güvenle bir araya gelen insanlar, bu aidiyeti ve biz bilincini gerçekçi bir şekilde benimseyip sahip çıkar durumda olmuşlardır.

Küreselleşme gibi çok katmanlı ve etkileşimli bir süreç, tüm dünya ülkeleri ve insanları arasında farklı kültürlerin birbirlerine göre konum/durumlarını dikkate alıp açıklayan bir süreçtir. Kültürel bütünleşme ve aynılık bu sürecin getirileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak küreselleşme, tektipleştirme dayatması sonucu, yerellik ve yerelleşmeyi de gündeme yeniden taşımış bulunmaktadır.

Böylelikle yaşam alanlarından kültüre, tutum değerlerinden, davranış kalıplarına kadar birçok alanda küresel-yerel çatışması doğmuştur. Küreselleşme her ne kadar aşırı genelleştiriciliği ile yerel, bölgesel ya da ulusal ölçekteki farklılıkları örtmekte ise de, küresele duyulan tepki kendini yerele dönüşte ifade etmektedir.

Kitle iletişim araçlarının ulusal kimliğin üzerindeki etkisinin ele alındığı çalışmamızda, kitle iletişimi ve ulusal kimlik arasındaki kavramsal ve pratikte oluşan ilişki ortaya konmaya çalışılmıştır. Konu ile ilgili olarak yapılan araştırma ve kaynak taraması da gösteriyor ki, kitle iletişim araçları ulusal kimlik üzerinde etkili olmaktadır. Şöyle ki, henüz siyasal, ekonomik ve kültürel yapılanmasını tamamlamamış, ulus-devlet olamamış ve meşruiyetini sağlamak üzere bu gücünü halka (ulusa) vermemiş toplumlarda güçlü bir biz bilinciyle kuşatılmış aidiyet duygusu oluşmadığından kitle

iletişim araçları bu toplumların tamamlanmamış/tamamlanmakta olan ulusal kimlikleri üzerinde verdikleri ileti ve sundukları mesaj yoluyla bozucu/aşındırıcı/yıkıcı etkilerde bulunabilmektedirler. Diğer yandan, bu yapılanma sürecini tamamlamış toplumlarda söz konusu etkilenme, yukarıda sözü edilen kadar kolay olmamaktadır. Bu anlamda özellikle ulusal kimlik ve devletin temel dayanakları üzerinde kitle iletişim araçlarının etkilerinin olumlu gelişmelere yol açabilmesi için etkin ve çağı yakalayan iletişim politikalarının oluşturulmasında yarar bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABİSEL, Nilgün; **Türk Sineması Üzerine Yazılar**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994
- AHMAD, Feroz; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 2. basım, Çev: Yavuz Alagan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1994
- AKAL, Cemal Baki; **Yasa ve Kılıç**, 2.basım, Engin Yayınları, İstanbul, 1995
- AKARSU, Bedia; **Wilhelm Von Humboldt' da Dil-Kültür Bağlantısı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984
- AKÇA, Emel Baştürk; "Türk Ulusal Kimliğinin Oluşumunda Yayıncılığın Yeri", **İletişim Dergisi**, Güz 2000/7, Ankara
- ALEMDAR, Korkmaz-ERDOĞAN, İrfan; **Popüler Kültür ve İletişim**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1994
- AMIN, Samir; **Kaos İmparatorluğu, Yeni Kapitalist Küreselleşme**, Çev: Işık Soner Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993
- ANDERSON, Benedict; **Hayali Cemaatler**, 2.basım, Çev: İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 1995
- ARAI, Masami; **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, Çev: Tansel Demirel, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994
- ARAYICI, Ali; **Kemalist Dönem Türkiye'sinde Eğitim Politikaları ve Köy Enstitüleri**, Ceylan Yayınları, İstanbul, 1999
- ASLANOĞLU, Rana; **Kent, Kimlik ve Küreselleşme**, Asa Yayınları, Bursa, 1998
- ATABEK, Nejdet-DAĞTAŞ, Erdal; **Kamuoyu ve İletişim**, ETAM A.Ş Matbaa Tesisleri, Eskişehir, 1998
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt: II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, TY
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt:III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989
- Atatürkçülük (I.kitap), Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1984
- ATAY, N. H.; "Ali Suavi Kendine Göre", YY, İstanbul, 1945
- ATEŞ, Toktamış; **Türk Devrim Tarihi**, 7. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 1998

AYATA, Sencer; "Toplumbilim açısından Küreselleşme", **Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme**, 2.basım, KİGEM Yayınları, Ankara, 1996

AYBARS, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1987

AYDIN, Suavi; **Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği**, 2.basım, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999

AYDIN, Suavi; **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993

AZİZ, Aysel; **Elektronik Yayıncılıkta Temel Bilgiler**, 4.basım, Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, No.5, Ankara, 1996

AZİZ, Aysel; **Türkiye'de Televizyon Yayıncılığının 30. Yılı**, TRT Eğitim Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1999

BARNET, Richard J.- CAVANOG, John; **Küresel Düşler, İmparator Şirketler ve Yeni Dünya Düzeni**, Çev:Gülten Şen, Sabah Kitapları, İstanbul, 1995

-----**Basın 4. Kuvvet**, Türk Gazeteciler Federasyonu Yayınları, No:1, Ankara, 1968

-----**Basın Sözlüğü**, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1998

BAŞARAN, Funda; "Sömürgecilik, Emperyalizm, İletişim", **Özgür Üniversite Forumu**, Sayı:12, Ankara, Ekim-Aralık 2000

BAŞARAN, Funda; **İletişim ve Emperyalizm**, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2000

BAŞARAN, Mehmet; **Devrimci Köy Enstitüleri**, Papirüs Yayınevi, İstanbul, 1999

BAŞKAN, Filiz; "Küreselleşme, Sivil Toplum ve Fethullah Gülen", **Global ve Yerel Eksende Türkiye**, Der: E. Fuat Keyman-Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti, İstanbul, 2000

BAŞKAYA, Fikret; **Sömürgecilik, Emperyalizm, Kürselleşme**, Öteki Yayınevi, Ankara, 1997

BAUMAN, Zygmunt; **Küreselleşme**, Çev:Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999

BAYART, Jean-François; **Kimlik Yanılsaması**, Çev: Mehmet Morali, Metis Yayınları, İstanbul, 1999

BAYHAN, Vehbi; “Tek Kültüre Karşı Öz Kültür: Küresel Kültür ve Yerel Kültür İkilemi”, **III. Ulusal Sosyoloji Kongre Duyurusu, Yeni Sosyolojik Arayışlar: Dünya’da ve Türkiye’de Farklılaşma, Çatışma, Bütünleşme**, Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, Eskişehir, 2-4 Kasım 2000

BAYKAL, Hülya; **Türk Basın Tarihi**, Afa Matbaacılık, İstanbul, 1990

BELGE, Burhan; “Devlet Radyosu’nun Milli Kültür Hayatındaki Rolü, **Radyo**, Cilt:2, Sayı:18, Ankara, TY

BELGE, Burhan; “Radyo ve Gazete”, **Radyo**, Cilt:1, Sayı:4, Ankara, 1942

BERKES, Niyazi; Batıcılık, **Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler-2**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1997

BERKES, Niyazi; **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, YY, İstanbul, TY

BIÇAKÇI, İlker; “Kitle İletişimi”, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, İ.Ü Basımevi, İstanbul, 1999

BİLGİN, Nuri; “Kimlik Sorununda Evrenselcilik-Farkçılık Gerilimini Aşmak, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı:33, Cedit A.Ş Yay., Ankara, 1995

BİLGİN, Nuri; **Kollektif Kimlik**, 2.basım, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1999

BODIN, Jean; **Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi**, Derleyen-aktaran: Mete Tunçay, YY, Ankara, 1969

CEVİZCİ, Ahmet; **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000

ÇANKAYA, Özden; “Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Radyonun İşlevi”, **Yeni Türkiye Dergisi Medya Özel sayısı**, Cilt:2, Ankara, 1996

ÇANKAYA, Özden; **Dünden Bugüne Radyo-Televizyon**, Beta Basım-Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1997

ÇANKAYA, Özden; **Türk Televizyonunun Program Yapısı**, Mozaik Basımevi, İstanbul, 1990

ÇEÇEN, Anıl; “Dünyadaki ve Bölgedeki Gelişmeler açısından Küreselleşme”, **Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme**, 2.basım, KİGEM Yayınları, Ankara, 1996

DEMİRCİ, Mustafa; **Global Sistem İçinde Televizyonun Yeri ve Politik Kullanımı**, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996

-----**Dictionnaire Larousse**, 4.cilt, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993-1994

DOLLOT, Louis; **Kitle Kültürü ve Bireysel Kültür**, Çev: Özlem Nudralı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991

DOW, Unity; “Doğum Kaydı: İlk Hak”, **Ulusların Gelişmesi Raporu**, Unicef Türkiye Temsilciliği, Ankara, 1998

-----**DPT I. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1964

DURŞUN, Çiler; **Tv Haberlerinde İdeoloji**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001

-----**Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler Alt Komisyon Raporu**, DPT Müsteşarlığı Yayın No: 2375, Kitap:2, Ankara, 1995

EKREM, Rezaizade Mahmut; **Araba Sevdası**, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 1992

ENGİN, Ali; **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, İmge Kitabevi, Ankara, 1995

ERGUN, Doğan; **Ulusal Kişilik**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000

ERKAN, Hüsnü; **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1994

EROĞUL, Cem; “Ulus-Devlet ve Küreselleşme”, **Emperyalizmin Yeni Masah Küreselleşme**, İmge Kitabevi, Ankara, 1997

ERÖZDEN, Ozan; **Nasyonalizm**, BDS Yayınları, İstanbul, 1996

ERÖZDEN, Ozan; **Siyasi İktidarın Meşrutiyet Temeli Perspektifinde Avrupa’da Ulus-Devlet**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, 1996

ESSLIN, Martin; **Tv Beyaz Camın Arkası**, Çev: Murat Çiftkaya, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991

EYUBOĞLU, Sabahattin; **Köy Enstitüleri Üzerine**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1999

FİDAN, Yahya; “Küresellik ve Kar Amaçsız Örgütler, Küreselleşme”, **Yerellik, İnsan Yerleşimleri ve Yönetim Sempozyumu**, İstanbul, 1996

FURET, François; **Fransız Devrimini Yorumlamak**, Çev: Ahmet Kuyaş, Alan Yayınları, , İstanbul, 1998

GELLNER, Ernest; **Uluslar ve Ulusçuluk**, Çev: Büşra Ersanlı Behar ve Günay Göksu Özdoğan İnsan Yayınları, İstanbul, 1996

GEVGİLİLİ, Ali; **Çağın Sorgulayan Sinema**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1989

GHAI, Draham; **Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma**, Çev: İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995

GIDDENS, Anthony; **Modernliğin Sonuçları**, Çev: Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994

GIDDENS, Anthony; **Sosyoloji**, Hazırlayanlar: Hüseyin Özel-Cemal Güzel, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000

GİRİTLİ, İsmet; **Günümüzde Haberleşme**, Der Yayınları, İstanbul, 1988

GÖKALP, Ziya; **Türkçülüğün Esasları**, 5.basım, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1997

GÖKÇE, Orhan; **İletişim Bilimine Giriş**, 2.basım, Turhan Kitabevi, Ankara, 1998

GUEHENNO, Jean-Marie, **Demokrasinin Sonu**, Çev: Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998

GUIBERNAU, Montserrat; **Milliyetçilik, 20.YY'da Ulusal-Devlet ve Milliyetçilikler**, Çev: Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997

GUIOMAR, Jean-Yves, "Fransız Devrimi ve Ulusun Ortaya Çıkışı", **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Hazırlayan: Jean Leca, Çev: Siren İdeman, Metis Yayınları, İstanbul, 1998

GÜÇHAN, Gülseren; **Toplumsal Değişme ve Türk Sineması**, İmge Kitabevi, Ankara, 1992

GÜLİZAR, Jülide; **Haberler Bitti Şimdi Oyun Havaları**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1994

-----**Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Muhtemel Etkileri**, 4.basım, Vakıfbank Yayınları Araştırma Dizisi No:1, Ankara, 1995

GÜVENÇ, Bozkurt; "Kimlik Sorunumuz", **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995

GÜVENÇ, Bozkurt; **Kültürün ABC'si**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997

GÜVENÇ, Nazım; **Globalizm**, BDS Yayınları, İstanbul, 1998

GÜVENEN, Orhan - AKTAŞ, Ziya; "Küreselleşme Sürecinde İstatistik Altyapıları ve Bilgi Sistemi", **Küreselleşme ve Türk Endüstrisi, Yöneylem Araştırması ve Endüstri Mühendisliği XV. Ulusal Kongresi**, İstanbul, 1993

HALL, Stuart; "Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etkinlik", **Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi**, Derleyen: Anthony D. King, Çev: S. Hakan Tuncel, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998

HALLORAN-MASSON-BROWN-McQUAIL; **Televizyonun Etkileri**, Çev: Aysel Usluata, İstanbul Reklam Yayınları: 28, , İstanbul, 1973

HARRIS, Nigel; **Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma**, Çev: İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları:2, İstanbul, 1995

ILGAZ, Ceyda; **Küreselleşme ve 1980 Sonrası Türk Toplumuna ve Basınına Yansıması**, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2000

İŞİK, Metin; "Globalleşme-Yerelleşme ve Medya", **Selçuk İletişim Dergisi**, Yıl:1, Sayı:4, Konya, 2001

İLAL, Ersan; **İletişim, Yıgımsal İletim Araçları ve Toplum**, Der Yayınları, 3.basım, İstanbul, 1997

İLHAN, Atilla; **Hangi Küreselleşme**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997

İNAN, Afet; **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Elyazıları**, 2.basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988

İNÜĞÜR, M.Nuri; **Basın-Yayın Tarihi**, 3.basım, Der Yayınları, İstanbul, 1993

-----**İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973**, Birinci Cilt (1920-1938), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1992

KABACALI, Alpay; "Tercüman-ı Ahval"ın Öncülüğü", **Popüler Tarih Dergisi**, İstanbul, Ocak 2001

KALAYCIOĞLU, Ersin – SARIBAY, Ali Yaşar; **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999

KALAYCIOĞLU, Ersin; "Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset", **Global ve Yerel Eksende Türkiye**, Der: E.Fuat Keyman-Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti, İstanbul, 2000

KALKAN, Faruk; **Türk Sineması Toplumbilimi**, Ajans Tümer Yayınları, İzmir, 1988

KAPLAN, Kemal; **Halkevleri, Atatürk ve Halkevleri**, Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1974

KAPLAN, Yusuf; **Televizyon**, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1992

KARAKAŞ, Mehmet; **Türk Ulusçuluğunun İnşası**, Vadi Yayınları, Ankara, 2000

KARPAT, Kemal H.; **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yayınları: 348, İstanbul, 1996

KARPAT, Kemal; "Kimlik Sorununun Türkiye'de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi", **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995

KASABA, Reşat; "Eski ile Yeni Arasında Kemalizm ve Modernleşme", **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, 2.basım, Editörler: Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999

KAYPAKOĞLU, Serdar; **Kimlik Sorunları ve İletişim**, Der Yayınları, İstanbul, 2000

KEANE, John; **Demokrasi ve Sivil Toplum**, Çev:Necmi Erdoğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1988

KEYDER, Çağlar; "Kimlik Bunalımı, Aydınlar ve Devlet", **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995

KING, Anthony D.; **Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi**, Çev: G. Seçkin ve Ü. H. Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998

KIŞLALI, Ahmet Taner; **Kemalizm,Laiklik,Demokrasi**, 6.basım, İmge Kitabevi, Ankara, 1999

KIZILÇELİK, Sezgin-ERTEM, Yaşar; **Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü**, Atilla Kitabevi, Ankara, 1994

KİLİ, Suna; **Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş, İstanbul, 1998

KOCABAŞOĞLU, Uygur; **Şirket Telsizinden Devlet Televizyonuna**, Anakara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:442, Ankara, 1980

KOÇ, Rahmi; "Küreselleşme ve Türk Ekonomisi", **Yöneylem Araştırması ve Endüstri Mühendisliği XV. Ulusal Kongresi**, İstanbul, 1993

KOLOĞLU, Orhan; **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, 2.basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994

KONGAR, Emre; **Kültür Üzerine**, Remzi Kitabevi, 4.basım, İstanbul, 1994

KONGAR, Emre; **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1979

KÖSEOĞLU, Nevzat; "Kültür, Kimlik Üzerine", **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Cedit A.Ş Yayıncılık, Sayı:33, Ankara, 1995

KURTULMUŞ, Numan; **Sanayi Ötesi Dönüşüm**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996

-----**Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye**, Değerlendirme Raporu, DPT Müsteşarlığı, Yayın no: 2374, Kitap:1, Ankara, 1994

LECA, Jean; **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Çev:Siren İdeman, Metis Yayınları, İstanbul, 1998

MAKAL, Oğuz; **Sinemada Yedinci Adam**, 2.basım, Ege Yayıncılık, İzmir, 1994

MARDİN, Şerif; **Din ve İdeoloji**, 8.basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999

MARDİN, Şerif; **Türk Modernleşmesi, Makaleler 4**, 5.basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997

MARSHALL, Gordon; **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev: Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999

McQUAIL, Denis – WIDAHL, Sven; **Kitle İletişim Modelleri**, Çev:Konca Yumlu, İmge Kitabevi, Ankara, 1997

McQUAIL, Denis; "Kitle İletişim Araçlarının Etkileri",**Kitle İletişiminde Temel Yaklaşımlar**, Hazırlayanlar: Korkmaz Alemdar-Raşit Kaya, Savaş Yayınları, Ankara, 1983

-----**Medya-Kültür-Siyaset**, Ark Yayınları, Derleyen: Süleyman İrvan, , Ankara, 1997

MEJUYEV, Vadim, **Kültür ve Tarih**, 2.basım, Çev: Suat H. Yokova, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998

MERCER, Kobena; "Cangıla Hoşgeldiniz: Postmodern Politikada Kimlik ve Çeşitlilik", **Kimlik**, Çev: İrem Sağlamer, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1998

MOLES, Abraham A.; **Kültürün Toplumsal Dinamiği**, Çev: Nuri Bilgin, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:21, İzmir, 1983

- MORLEY, David-ROBINS, Kevin; **Kimlik Mekanları**, Çev: Emrehan Zeybekoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997
- MUTLU, Erol; **İletişim Sözlüğü**, Ark Yayınları, Ankara, 1994
- MUTLU, Erol; **Televizyon ve Toplum**, TRT Yayınları, İstanbul, 1999
- MUTLU, Erol; **Televizyonu Anlamak**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991
- OKTAY, Ahmet; **Toplumsal Değişme ve Basın**, Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları, İstanbul, 1987
- ONARAN, Alim Şerif; **Türk Sineması**, I.cilt, Kitle Yayınları, Ankara, 1994
- ONG, Walter J.; **Sözlü ve Yazılı Kültür**, Çev: Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları, İstanbul, 1995
- ORAN, Baskın; **Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği-Kara Afrika Modeli**, 3.basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997
- ORTAYLI, İlber; **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 3. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- OSKAY, Ünsal; **Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri**, Der Yayınları, İstanbul, 1993
- OSTERUD, Oyvind; "Ulus Kurma Modelleri ve Kemalist Modernizasyon", **Dünya ve Türkiye Açısından Atatürk**, Hazırlayan:Suna Kili, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996
- OZANKAYA, Özer; **Cumhuriyet Çınarı**, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Atatürk Dizisi 141, Ankara, 1994
- ÖĞÜN, Süleyman Seyfi; "Uçucu Kimliklerimiz", **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı:33, Cedit A.Ş Yayınları, Ankara. s.53-54
- ÖNÜR, Nimet; "Küreselleşme, Ulus-Devlet ve Değişen Ulusal Kimliklerde Medyanın Rolü", (Yayınlanmak Üzere Kabul Edilmiş Makale), **Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, İzmir, 1999
- ÖZDEMİR, Sadi; **Medya Emperyalizmi ve Küreselleşme**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998
- ÖZGÜÇ, Agah; **100 Filmde Türk Sineması**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1993
- ÖZÖN, Nijat; **Karagözden Sinemaya Türk Sineması ve Sorunları**, 1.cilt, Kitle Yayınları, Ankara, 1995

- ÖZUYAR, Ali; **Sinemannın Osmanlıca Serüveni**, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999
- PARLA, Taha; **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm**, 3.basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999
- PARSA, Seyide; **Basılmamış Sinema Tarihi Ders Notları**
- RİGEL, Nurdoğan; **Medya Ninnileri**, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1993
- SADIKLAR, Cafer Tayyar; **2000’li Yıllar Dünya ve Türkiye**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995
- SANDEL, Michael; “Ulus-Devletten Sonra Demokrasiyi Yeniden Keşfetmek”, **New Perspectives Quarterly**, Cilt:1, Sayı:4, İstanbul, 1993
- SANDER, Oral; **Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918’e)**, 8.basım, İmge Kitabevi, 2000, İstanbul
- SANTAMARIA, Yves; “Ulus-Devlet: Bir Modelin Tarihi”, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Çev: Siren İdeman, Metis Yayınları, Hazırlayan: Jean Leca, İstanbul, 1998
- SARIBAY, Ali Yaşar; “Küreselleşme-Postmodern Uluslaşma ve İslam”, **Global ve Yerel Eksende Türkiye**, Derleyen: E.Fuat Keyman-Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ticaret Ltd. Şti., İstanbul, 2000
- SARIBAY, Ali Yaşar; “Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum”, **Global ve Yerel Eksende Türkiye**, Der: E.Fuat Keyman-Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti, İstanbul, 2000
- SARINAY, Yusuf; **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994
- SAY, Ömer; **Milli Devlet Kültürü**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1998
- SCHLESİNGER, Philip; **Medya, Devlet ve Ulus**, Çev: Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994
- SCOGNAMILLO, Giovanni; **Cadde-i Kebir’de Sinema**, Metis Yayınları, İstanbul, 1991
- SCOGNAMILLO, Giovanni; **Türk Sinema Tarihi**, 2.basım, Birinci Cilt (1896-1959), Metis Yayınları, 1990, İstanbul
- SENNETT, Richard, **Gözün Vicdanı**, Çev: Süha Sertabiboğlu-Can Kurultay Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999

SHAW, Ezel Kural; “Türk Dil Devriminin Ulusal Kimlik Açısından Geniş Konumu”, **Bilanço (1923-1998)**, TÜBİTAK Yayınları, İstanbul, 1999

SMITH, Anthony D.; **Milli Kimlik**, 2.basım, Çev: Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999

SOYSAL, Mümtaz; **Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1979

SÖZEN, Edibe; “Kimlik Kavramının Yeniden Tanımlanması”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı:33, Cedit A.Ş. Yayıncılık, Ankara, 1995

SÖZEN, Edibe; **Demir Kafesten Plastiğe Kimliklerimiz**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999

SUNAR, İlkyay; “Ulusal Kültür ve Kimlik”, **Bilanço (1923-1998)**, TÜBİTAK Yayınları, İstanbul, 1999

ŞAPOLYO, Enver Behnan; **Türk Gazeteciliği Tarihi**, YY, TY

ŞAYLAN, Gencay; “Küreselleşmenin Gelişimi”, **Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme**, 2.basım, KİGEM (Kamu İşletmeciliğini Geliştirme Vakfı), Ankara, 1996

ŞAYLAN, Gencay; **Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994

ŞENER, Erman; **Televizyon, Video**, İmge Yayıncılık, İstanbul, 1984

TAMER, Emel Ceylan; **Dünü ve Bugünüyle Televizyon**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1983

TANÖR, Bülent; **Kuruluş (Türkiye: 1920 sonraları)**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1997

TANYOL, Cahit; **Milliyet Gazetesi**, 1971

TAŞER, Cengiz; **Radyonun Organizasyonu ve Özerkliği**, TRT Basılı Yayınlar Müdürlüğü 5, Ankara, 1969

TİMUR, Taner; **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1996

TOMLINSON, John; **Kültürel Emperyalizm**, Çev: Emrehan Zeybekoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999

TOSUN, Gülgün Erdoğan; **Devlet-Sivil Toplum İlişkisi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001

TOURAINÉ, Alain; **Modernliğin Eleştirisi**, Çev: Hülya Tufan, İstanbul Yapı Kredi Yayınları, 1994

TOYNBEE, Arnold J; **Türkiye III (Bir Devletin Yeniden Doğuşu)**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş, çev. Kasım Yargıcı, İstanbul, 2000

TÖR, Vedat Nedim; "Radyonun Büyüsü", **Radyo**, Cilt:1, sayı:4, Ankara, 1942

TÖRE, Nahit; "Gümrük Birliği ve Anadolu Sanayiine Etkileri", **Konferans**, Çorum Sanayi ve Ticaret Odası Yayınları, No:6, Çorum, 1995

-----TRT 1975 Yayın Programı, Basılı Yayınlar ve Kitaplık Müdürlüğü Yayınları, No: 65, Ankara, 1975

-----TRT 1981 Yılı Genel Yayın Planı, TRT Basılı Yayınlar ve Kitaplık Müdürlüğü Yayınları, No: 128, Ankara, 1981

-----TRT 1991 Genel Yayın Planı, TRT Yayın Planlama Koordinasyon ve Değerlendirme Dairesi Başkanlığı, Yayın no: 10, Basım ve Yayın Müdürlüğü Yayınları, Yayın no: 22

-----TRT Düünden Bugüne (1927-1990), Ajanstürk Matbaası, Ankara, 1990

TURAN, Şerafettin; **Atatürk ve Ulusal Dil**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş, İstanbul, 1998

-----Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük,1.cilt, 9.basım, Ankara, 1998

TÜRKDOĞAN, Orhan; **Milli Kimliğin Yükselişi**, Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2.basım, İstanbul, 1999

TÜTENGİL, Cavit Orhan; **Yeni Osmanlılar'dan bu yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği (1867-1967)**, 2.basım, Belge Yayınları, İstanbul,1985

UÇAKAN, Mesut; **Türk Sinemasında İdeoloji**, Düşünce Yayınları, No:2, İstanbul, 1977

USLUATA, Ayseli; **İletişim**, Cep Üniversitesi İletişim Yayınları, YY, İstanbul, TY

ÜLMAN, Haluk; **Dünya Nereye Gidiyor?**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992

YARDIMCI, Remzi; **Atatürkçü Düşüncede Ulusal Kimlik Bilinci Kavramı**, İstanbul Üniversitesi A.İ.İ.T Enstitüsü, A.İ.İ.T Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1999

- YAVUZ, Hilmi; **Kültür Üzerine**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987
- YAZICI, Nesimi; **Takvim-i Vekayi**, Gazi Üniversitesi Yayınları No:32, Ankara, 1983
- YENGİN, Hülya; **Ekranın Büyüsü**, Der Yayınları, İstanbul, 1994
- YENGİN, Hülya; **Medyanın Dili**, Der Yayınları, İstanbul, 1996
- YEŞİLKAYA, Neşe Gurullar; **Halkevleri, İdeoloji ve Mimarlık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999
- YILDIRIM, Ergün; “Modern Ulus-Devlet”, **Bilgi ve Hikmet Dergisi**, İz Yayıncılık, Yaz-3, İstanbul,1993
- YILDIZOĞLU, Ergin; **Globalleşme ve Kriz**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996
- YUMLU, Konca; **Kitle İletişim Kuram ve Araştırmaları**, Nam Basım Ltd, İzmir, 1994
- YÜKSEL, Aysun; “Sosyal/Kültürel Değişmede ve Yeniliklerin Benimsenmesinde Kitle İletişim Araçlarının Etkisi”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı:12, Ankara, 1996
- 100.Yılında Bir Sinema Klasığı**, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1995
- 6 Nisan 2001 tarihli Radikal Gazetesi**

YÜKSEK ÖĞRENİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZİ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

Soyadı : YILMAZKOL

Adı: ÖZGÜR

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe: KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ KİMLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Yabancı Dil: THE EFFECT OF MASS MEDIA ON THE NATIONAL IDENTITY

TEZİN TÜRÜ: YÜKSEK LİSANS

1- Yüksek Lisans

2- Doktora

3- Tıpta Uzmanlık

**4- Sanatta
Yeterlilik**

(X)

()

()

()

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ:

Üniversite: EGE ÜNİVERSİTESİ

Fakülte: İLETİŞİM FAKÜLTESİ

Enstitü: SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Diğer Kuruluşlar:

Tarih:

TEZ YAYINLANMIŞSA:

Yayınlayan:

Basım Yeri:

Basım Tarihi:

ISBN:

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı: ÖZDEN Zafer

Ünvanı: Doç. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL: TÜRKÇE	TEZİN SAYFA SAYISI: 228
TEZİN KONUSU (KONULARI): Kitle İletişimi Ulus Devlet Ulusal Kimlik Küreselleşme Yeni İletişim Teknolojileri Ulusal Kültürel Coğrafyalar	
TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER: 1-Kitle İletişimi 2-Ulusal Kimlik 3-Ulus Devlet 4-Küreselleşme 5-Ulus	İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER: 1-Mass Communication 2-National Identity 3-Nation State 4-Globalization 5-Nation
1-Tezimden Fotokopi Yapılmasına izin veriyorum () 2- Tezimden Dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümün fotokopisi alınabilir (X) 3- Kaynak göstermek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir ()	
 Yazarın İmzası	Tarih: 15.08.2001

ÖZET

İletişim, insan toplumunun kültürel yaşam düzeyine ulaşmasını sağlayan araçtır. Kitle iletişiminin ise toplumsal, kültürel sistemlerin ve bu sistemler içinde yer alan bireylerin ilişkilerinin yeniden üretilmesinde; bu sistemler ve sistem içindeki ilişkiler hakkında bireylerin bilgilendirilmesinde belirleyici bir rolü vardır. Bu açıdan düşünüldüğünde kitle iletişimi toplumun üst örgütlenme biçimlerinden birisi olan ulus-devletin ve ulusal kimliklerin oluşturulmasında önemli bir öge olarak ortaya çıkmaktadır. Tarihsel perspektif içinde, uluslaşma sürecinde hiç kuşkusuz kitle iletişim araçları etkili olmuşlardır. Kitle iletişim araçlarının ulusal kimlikler üzerindeki etkisi iki yönlü olagelmıştır; bir yandan ulusal kimliği pekiştiren bir güdümlenme yaratırlarken bir yandan da, bu kimliğin değişmesine, dönüşmesine yönelik etkide bulunmuşlardır. Kitle iletişiminin toplumsal etkisi ve kültürü değiştirme, dönüştürme özelliği üzerine araştırmalar, kitle iletişiminin kamusal ya da özel kuruluşların kendi amaçları doğrultusunda bireyleri etkilediğini, güdümlendiğini ve tutum, davranış ve inançlarda değişim yarattığını ileri sürmektedirler. Dolayısıyla kitle iletişim araçları ve ulusal kimlik arasındaki ilişkilerin oluşturduğu alanın hem bu kimliğin oluşturulması hem de değişimi koşulları çerçevesinde incelenmesi dikkate değer bir inceleme alanı ortaya çıkarmaktadır.

ABSTRACT

Communication is the means that makes the human society reach the cultural level of living. Mass media, meanwhile, has a determinative role to reproduce the social cultural systems and relationship between the individuals in these systems and to inform the individuals about the relationship in these systems. In this point of view mass media appears to be an important component to create national identities and nation which is one of the upper organization forms of the society. In the historical point of view, mass media means were undoubtedly effective on the period of nationalization. Mass media means were effective on national identities in two ways; on one hand they were creating a persuasion to firm up the national identity, on the other hand they were affecting the change and transformation of this identity. Researches on the quality of changing and transforming the culture and the social effect of mass media sets forth that mass media affects the individuals working for public or private companies in the direction of their own aims, pursuing them and changing their beliefs and behaviours. Therefore, examining the field between mass media and national identity on both forming this identity and changing conditions reveals a significant research field.

ÖZGEÇMİŞ

19 Temmuz 1975 Manisa doğumlu olan Özgür Yılmazkol, İlk, orta ve lise öğrenimini Salihli'de tamamladı. 1993 yılında girdiği Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü'nden 1997 yılında mezun oldu. Mezuniyetin ardından aynı üniversitede yüksek lisans eğitimine başladı. Halen Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır.

